

T.C.

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

**BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE (1919-2020)
AFGANİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER
(SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ)**

FERİDUN BATUR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. İSMAİL SEVİNÇ

KONYA-2023

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
BİLİMSEL ETİK SAYFASI		

Öğrencinin	Adı Soyadı	Feridun BATUR		
	Numarası	17810401001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	x	
	Tezin Adı	Bağımsızlığından Günümüze (1919-2020) Afganistan'da Siyasal Gelişmeler (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Feridun BATUR

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Feridun BATUR	
	Numarası	17810401001	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	
		Doktora	×
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ	
	Tezin Adı	Bağımsızlığından Günümüze (1919-2020) Afganistan'da Siyasal Gelişmeler (Sorunlar ve Çözüm Önerileri)	

Siyasal gelişme kavramını, kolektif ve bireysel çıkar çatışmalarının çözümü için siyasal sistemlerin çalışma kapasitesinin artırılması, siyasal sistemlerin demokratikleşmesi ve kurumsallaşması ve bir toplumda özgürlüğün genişletilmesi olarak tanımlanabilir.

Tarihsel ve siyasal çalışmalar, siyasal gelişme sürecini üçüncü dünya ülkelerinde ve gelişmekte olan ülkelere çoğunlukla başarılı olamadığını göstermiştir başka bir ifade ile söz konusu ülkelere siyasal gelişme süreci, siyasal, toplumsal, kültürel bölünme sorunlarıyla karşılaşmıştır. Afganistan stratejik ve jeopolitik konumu itibarıyla dünyada önemli ülkelere sayılmaktadır ve ülkede siyasal gelişmeye yönelik ilk önemli adımlar, 1919 yılında Emanullah Han döneminde, ikinci adım Zahir Şah'ın son on yıllık döneminde, üçüncü adım ise 2001 yılından sonra Hamid Karzai ve Eşref Gani'in ilk döneminde atılmıştır. Ancak söz konusu dönemlerde siyasal gelişmeye yönelik atılan adımlar, uzun süre devam edememiş ve ülkede otoriterlik, haksızlık, baskı başlamış ve sivil özgürlükler kısıtlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu araştırmada, Afganistan'ın 1919-2020 yılları arasındaki siyasal açıdan gelişmesini engelleyen sorunlar araştırılmış ve dengeli gelişme, kültürel entegrasyon vb. gibi çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Yaklaşık bir asırdan (1919-2020) bu yana modernleşme ve siyasal gelişmeye yönelik atılan adımlarda başarılı olamayan Afganistan gibi bir ülke için bu konunun akademik bir prespektifle araştırılması az yapılmış ve bu nedenle araştırılması önem taşımaktadır.

Bu araştırmada incelenen konunun detaylı bir şekilde tanımlanması ve açıklanması hedefini barındıran betimsel araştırma yöntemi kullanılmış ve Afganistan, İran ve Türkiye kütüphelerinde literatür araştırması yapılmıştır. Afganistan, sahip olduğu geleneksel siyasal kültüründen, mozaik toplumsal ve farklı mezhepsel yapısından ötürü gelişmediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Siyasal Gelişme, Modernleşme, Dengeli Gelişme, Kültürel Entegrasyon, Geleneksel Siyasal Kültür

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Feridun BATUR	
	Student Number	17810401001	
	Department	Political Science and Public Administration/ Political Science and Public Administration	
	Programı	Master's Degree (M.A.)	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	×
	Supervisor	Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ	
	Title of the Thesis/Dissertation	The Political Developments in Afghanistan from Independence to Present (1919-2020) (Problems and Solutions)	

The idea of political development involves enhancing the operational capability of political systems to address conflicts related to collective and individual interests, along with fostering the democratization and institutionalization of political systems and promoting increased freedom within a society.

Historical and political research has revealed that the political development process in third-world and developing nations has frequently faced challenges and failed to achieve success. In simpler terms, these countries have encountered issues related to political, social, and cultural divisions during their political development. Due to its strategic and geopolitical location, Afghanistan holds significant global importance. The initial significant strides in the country's political development occurred in 1919 under the rule of Emanullah Khan. The subsequent step occurred in the final decade of Zahir Shah's reign, and the third phase unfolded after 2001 during the initial terms of Hamid Karzai and Ashraf Ghani. Nevertheless, the efforts made for political development during these periods were short-lived, leading to the emergence of

authoritarianism, injustice, and oppression in the country, accompanied by attempts to curtail civil liberties. Consequently, this study delves into the obstacles hindering Afghanistan's political development from 1919 to 2020 and endeavours to propose solutions, including balanced development and cultural integration. In the case of Afghanistan, a country that has struggled to achieve success in the endeavours toward modernization and political development spanning almost a century (1919-2020), there has been limited academic research on this matter. Consequently, it is crucial to conduct an in-depth investigation into this issue.

This study employed the descriptive research method, seeking to meticulously define and elucidate the subject under examination. A comprehensive literature search was conducted in the libraries of Afghanistan, Iran, and Turkey. The findings indicate that Afghanistan's lack of development is attributed to its traditional political culture, diverse social mosaic, and varied sectarian structure.

Keywords: Afghanistan, Political Development, Modernisation, Balanced Development, Cultural Integration, Traditional Political Culture

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ÖNSÖZ	xii

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Hipotezi	2
3. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
4. Araştırmanın Yöntemi	3
5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
6. Araştırmanın Değişkenleri.....	4
7. İlgili Literatür	5

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL GELİŞMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Siyasal Gelişmenin Tanımı ve Tarihçesi.....	8
1.2. Siyasal Gelişmenin Özellikleri	13
1.2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarını Güçlendirmek	13

1.2.2. Siyasal Yapıları Güçlendirmek	14
1.2.3. Sivil Kesimin Talebini Dikkate Alan Siyasal Süreci Oluşturmak	15
1.2.4. Demokratik Siyasal Kültürü Oluşturmak.....	15
1.2.5. Devletin Temel Görevleri	15
1.3. Siyasal Gelişmenin Modelleri	17
1.4. Siyasal Gelişmenin Koşulları	18
1.5. Siyasal Gelişmenin Sorunları	23
1.5.1. Yöneticilerin Geleneksel Düşüncelerle Ülkeyi Yönetmeye Çalışmaları	23
1.5.2. İktidarı Merkezileştirmek.....	23
1.5.3. Siyasal Şiddet	24
1.5.4. Toplumda Uzlaşmaya Varılmayan Sosyal Çatışma ve Bölünmeler	25
1.6. Siyasal Gelişme Hakkında Düşünceler	26
1.6.1. Klasik Düşünürlerin Görüşleri	27
1.6.2. Modernleşmeci Düşünürlerin Görüşleri	32
1.6.3. Bağımlılık veya Neo-Marksist Düşünürlerin Görüşleri	45
1.6.4. Modern Dünya Sistemi Düşünürlerinin Görüşleri	48
1.7. Genel Değerlendirme	52

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE (1919-2020) AFGANİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

2.1. Taliban Öncesi Afganistan'da Siyasal Gelişmeler	53
2.1.1. Emir Şir Ali Han ve Meşrutiyet Hareketinin Oluşumu	53
2.1.1.1. Emir Şir Ali Han ve Reformları	54
2.1.1.2. Emir Habibullah Han ve Reformları.....	58
2.1.1.2.1. Meşrutiyet Hareketinin Oluşumu	60
2.1.1.2.1.1. Meşrutiyet İsteyen Entelektüel Kesim	61
2.1.1.2.1.2. Meşrutiyet İsteyen Ulema Kesimi	63
2.1.1.2.1.3. Meşrutiyet Hareketinin İlke ve Amaçları...	64
2.1.1.2.2. Meşrutiyet Hareketinin Bastırılması	65
2.1.2. Emanullah Han'ın İktidara Gelişi.....	66

2.1.2.1. Emanullah Han'ın Modern Düşünceleri ve Afganistan'ın Bağımsızlığının Kazanılması	66
2.1.2.2. Emanullah Han ve Reformları.....	68
2.1.2.3. Emanullah Han Döneminin Sonu	73
2.1.3. Otoriter Yönetimin Başlaması.....	75
2.1.4. Otoritellikten Demokrasiye Geçiş	76
2.1.4.1. On Yıllık Demokrasi Dönemi	78
2.1.4.1.1. Demokratik Anayasanın Düzenlenmesi	79
2.1.4.1.2. Siyasi Partiler	80
2.1.4.1.3. Basın ve Medya.....	84
2.1.4.2. Demokrasi Döneminin Sonu	85
2.1.5. Cumhuriyet Dönemi	86
2.1.5.1. Ekonomik Gelişmeler	89
2.1.6. Komünistler Dönemi	90
2.1.7. Halkın Komünist Rejime Karşı Ayaklanmaları	93
2.1.8. Mücahitler Dönemi.....	95
2.1.9. Taliban Dönemi	96
2.2. Taliban Sonrası Afganistan'da Siyasal Gelişmeler.....	99
2.2.1. Bonn Konferansı ve Yeni Anayasa	99
2.2.2. Siyasal Katılım	101
2.2.1. Siyasal Katılımın Bileşenleri	101
2.2.1.1. Seçimler	101
2.2.3. Sivil Toplum Kuruluşları	106
2.2.4. Siyasi Partiler	107
2.2.5. Basın ve Medya	109
2.2.6. Güçler Ayrılığı	111
2.2.6.1. Yasama Organı	112
2.2.6.2. Yargı Organı.....	113
2.2.6.3. Yürütme Organı.....	115
2.2.7. Eğitim.....	116
2.2.8. Ekonomi.....	119
2.2.9. Güvenlik.....	122

2.2.10. Kadınlar.....	124
2.2.11. İnsan Hakları	128
2.2.12. Genel Değerlendirme	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

3.1. Sorunlar	134
3.1.1. Siyasal Sorunlar	134
3.1.1.1. Geleneksel Siyasal Kültür	134
3.1.1.1.1. Siyasal Şiddet ve Otoriter Yapılanma	140
3.1.1.1.2. Siyasal Güvensizlik	143
3.1.1.1.3. Modernite ve Geleneğin Karşı Karşıya Gelmesi (Yüzleşmesi). ..	146
3.1.1.1.4. Yabancı Korkusu.....	154
3.1.1.1.5. Kanunları Uygulamaktan Kaçma	160
3.1.1.1.6. Sosyal Alanın Siyasallaşması	162
3.1.1.2. Aktif Siyasal Parti Sorunu.....	163
3.1.1.3. Aktif Sivil Toplum Sorunu	164
3.1.2. Toplumsal Sorunlar	165
3.1.2.1.1. Milli Kimlik Sorunu.....	167
3.1.2.1.2. Etniksel Sorun	169
3.1.2.1.2.1. Afganistan'ın Etnik Yapısı	170
3.1.2.1.2.1.1. Peştunlar.....	170
3.1.2.1.2.1.2. Tacikler	171
3.1.2.1.2.1.3. Hazaralar	171
3.1.2.1.2.1.4. Özbekler.....	171
3.1.2.1.2.1.5. Diğer Etnik Gruplar	172
3.1.2.1.3. Mezhepsel Sorun	178
3.1.2.1.3.1. Afgan Toplumunda Dinin Yeri	180
3.1.2.1.3.1.1. Afganistan'ın Mezhepsel Yapısı	180
3.1.2.1.3.1.1.1. Hanefi Mezhebi.....	181
3.1.2.1.3.1.1.2. Şii Mezhebi.....	181

3.1.3.1.1.3. İsmailiye	182
3.1.3.1.1.4. Vehhabilik	182
3.1.4. Dil Kullanımıyla İlgili Sorun	185
3.2. Çözüm Önerileri	188
3.2.1. Eğitim ve Öğretimi Geliştirme	188
3.2.1. İş İmkânları Oluşturmak	192
3.2.3. Dini Öğretileri Yeniden Gözden Geçirmek	195
3.2.4. Siyasi Partileri ve Sivil Toplumu Güçlendirmek	198
3.2.5. Yabancı Kültürlerle Etkileşimi Artırma	200
3.2.6. Geleneksel Düşüncelerden Uzaklaşma	200
3.2.7. Kanunları Uygulamak	201
3.3. Genel Değerlendirme	202
SONUÇ	204
KAYNAKÇA.....	210
EKLER	231
ÖZGEÇMİŞ	234

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
c.	: Cilt
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CIA	: Amerika Birleşik Devletlerinin ana istihbarat teşkilatı
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
çev.	: Çeviren
DHP	: Demokratik Halk Partisi
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
USAID	: Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
ISI	: Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin Ana İstihbarat Teşkilatı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vd.	: Ve Diğerleri
vs.	: Vesaire
TDK	:Türk Dil Kurumu

ÖNSÖZ

Günümüzde dünya ülkelerinin ve özellikle üçüncü ya da gelişmemiş ülkelerinin siyasal açıdan gelişebilmeleri önem taşımaktadır. Batılı ülkelerin, demokratik düşüncenin geliştirilmesi ve siyasal yapıların modernleştirilmesi açısından gelişmemiş ve gelişmek olan ülkelere model olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle demokrasi ve halkın yönetimi, siyasal gelişmenin en önemli bileşenlerinden sayılmaktadır. Dünyada siyasal yapısı açısından demokratik olmayan ancak eğitim, ekonomi, teknoloji vb. açılardan gelişmiş üçüncü dünya ülkeleri bulunmaktadır. Bu yüzden ülkeler, insanların ortak iradesine dayanan demokratik değerleri yaşatarak siyasal açıdan gelişebilirler.

Gelişmekte olan Afganistan'da insanlar henüz geleneksel düşünce ve inançlarla yaşamalarını sürdürmektedirler ve ülkenin siyasal ve tarihsel geçmişine bakıldığında, siyasal şiddet ve otoriter yapılanma, siyasal kültürünün bir parçası olduğu görülmüş, zaman zaman siyasal iktidar yer değiştirirken şiddete başvurulmuş ve insanların siyasal sistemde katılımı yeterince yüksek olmadığı ifade edilebilir. Böylece ülkede siyasal gelişme önemli bir süreç olarak değerlendirilmediği ve bu yönde etkili adımlar atılmadığı söylenebilir.

Bu araştırmada gelişmekte olan Afganistan'da siyasal gelişmeye yönelik başlatılan çabalar neden başarısız olmuştur? Ülkenin siyasal açıdan gelişmesi önündeki sorunlar nelerdir gibi sorularına cevap aranarak çözüm önerileri aktarılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma pek çok kişinin yardımıyla zenginleştiği veya en azından mevcut şeklini aldığı için burada kendilerine teşekkür etmem gereken kişiler bulunmaktadır. İster doktora ders döneminde ister daha sonraki aşamalarda bilimsel donanımı ve geniş sosyo-politik bakış açısıyla ufkumu açan, böyle bir konuyu seçmeme sebep olan ve araştırma boyunca beni yönlendiren daha sonra da hiç sıkılmadan ve yorulmadan tezi defalarca okuyup eleştiri ve önerileriyle çalışmanın zenginleşmesinde katkıda bulunan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. İsmail SEVİNÇ'e çok teşekkür ederim. Çalışmaya değerli katkılar sunan Prof. Dr. Erhan

ÖRSELLİ ve Doç. Dr. Yusuf SAYIN hocalarıma çok teşekkür ederim. Her ihtiyaç duyduğumda görüşlerine başvurduğum Öğr. Gör. Adem SELEŞ hocama samimiyeti ve içtenliği için teşekkür ederim. Araştırma sırasında görüş ve düşüncelerinden istifade ettiğim Doç. Dr. İbrahim NACAK ve Prof. Dr. Erdal BAYKAN hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan Arş. Gör. Dr. Selçuk KAHRAMAN hocama teşekkür ederim. Lise, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimim boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen ve varlıklarına hep şükrettiğim aile fertlerime; yolu birlikte yürüdüğüm, ihtiyacım olduğu her anda desteğini hissettiğim, eşim Meryem BATUR'a yorucu olan bu süreçte verdiği destekler için teşekkür ederim. İsimlerini sayamadığım diğer pek çok dost ve arkadaşlarıma da çok teşekkür ederim.

Feridun BATUR

Konya-2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Gelişme kavramı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra beşeri bilimler alanına girmeyi başaramamış ve ilk başlarda ekonomi alanında kullanıldıktan sonra beşeri bilimlerin diğer alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kavramın kullanma alanı zaman içinde genişlemiştir. Sosyal bilimciler, gelişme kavramının ekonomik, kültürel, psikolojik ve politik alanlarından söz ederek dünya ülkelerini gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler olarak ikiye ayırmış, bazıları dünya ülkelerini birinci, ikinci ve üçüncü dünya ülkeleri olarak üçe ayırmış, bazıları ise gelişmemiş ülkeler kavramına değinmeyerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere söz etmişlerdir. Afganistan'ın politik ve toplumsal durumuna bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer aldığı söylenebilir.

Gelişmekte olan ülkelerin, gelişme düzeyi birbirinden farklı olmasına rağmen bu tür ülkelerin taşıdığı ortak özellikleri de bulunmaktadır. Uzun bir tarihsel arka plana sahip olan Afganistan'ın, gelişmekte olan ülkelere bulunan özellikleri taşıdığı ifade edilebilir. Ülkenin siyasal açıdan gelişmeme sebeplerinin akademik bir şekilde araştırılması henüz yapılmamıştır. 2001 yılından sonra, ülkenin siyasal açıdan durumu iyileşince çeşitli araştırmacıların Afganistan'ın gelişmesi ile ilgili araştırma sayıları arttığı ifade edilebilir. Bu araştırmada, Emanullah Han'ın ve ondan sonra gelen meşrutiyyet yanlısı kişilerin siyasal, ekonomik ve toplumsal reformları neden başarılı olamamıştır? Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesi önündeki engelleyen nelerdir? Ülkenin sahip olduğu kabile yapısı ve geleneksel kültürünün siyasal açıdan gelişmesine etkisi nasıl olmuştur? Tüm halkı kapsayan milli bir devlet henüz neden oluşmamıştır? Bu ve benzeri soruların akademik bir perspektifle araştırılması henüz yapılmamıştır. Bu nedenle araştırılması önem taşımaktadır.

Daha önce belirtildiği üzere gelişme kavramının politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak birçok boyutu bulunmaktadır. Afganistan'ın politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmemişlik nedenlerini açıklamak güç olacağı ifade edilebilir. Bu nedenle bu araştırmada yalnızca Afganistan'ın siyasal açıdan

gelişmesini engelleyen sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bir ülkenin sahip olduğu farklı değişken ve faktörlerden dolayı siyasal açıdan gelişmediği ifade edilebilir. Bu araştırmada, Afganistan'ın geleneksel siyasal kültürü ve mozaik toplumsal yapısı yüzünden siyasal açıdan gelişmediği önermesi incelenmiştir. Siyasal kültürü, bir ülkenin ne düzey geliştiğini veya gelişmediğini gösteren en önemli faktörlerden biri olarak sayıldığı ileri sürülebilir. Ortaya çıkan yeni araştırmalarda, bir ülkenin siyasal kültürü ile siyasal gelişmesi arasındaki ilişkinin incelenmesi ayrıca bir ülkenin toplumsal yapısının siyasal gelişmesi üzerine etkisinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle bu araştırmada, Afganistan'ın sahip olduğu geleneksel siyasal kültürü ve mozaik toplumsal yapısı göz önünde bulundurularak, 1919-2020 yılları arasındaki siyasal gelişme sorunları ele alınmıştır.

Afganistan'daki siyasal kültürde modernliğe karşı, yabancı korkusu, siyasal şiddet ve siyasal güvensizlik gibi geleneksel değerler bulunmaktadır. Bu değerlerin, yeniliğe açık, siyasal güvene dayanan, birlikte ve barış içinde yaşama duygusuna sahip modern değerlere karşı olduğu ifade edilebilir. Ülkenin siyasal kültürü, modern değerlere karşı unsurlar barındırdığı için siyasal açıdan gelişmediği dile getirilmiştir. Bununla birlikte siyasal gelişmenin en önemli unsurlarından sayılan, ortak ve milli kimliğin Afganistan'ın kabile ve geleneksel yapısından ötürü oluşmadığı söylenebilir.

Özetle söz konusu araştırmada, Afganistan'ın 1919-2020 yılları arasındaki geleneksel siyasal kültürü ve mozaik toplumsal yapısı dikkate alınarak siyasal açıdan gelişmesini engelleyen sorunlar araştırılmış ve çözüm önerileri sıralanmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Hipotezi

Afganistan stratejik ve jeopolitik konumu itibarıyla dünyada önemli ülkelerden sayılmaktadır. Önemli bir ülke olan Afganistan özellikle son yüzyılda siyasal ve toplumsal bölünmeler nedeniyle siyasal açıdan gelişmediği ifade edilebilir. Ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi ve kabile yapısından uzaklaşabilmesi için

eğitime, iş imkânlarına, hukuka, kanuna vb. hususlara öncelik verilmesi gerekmekteği ileri sürülebilir.

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Afganistan’da siyasal gelişmeyi destekleyenler ile desteklemeyenler arasında gerçekleşen siyasal ve düşünsel çatışmalar, karmaşık bir hale gelerek uzamış ve bu çatışmalar, ülkede savaş, zor kullanmak, sivil özgürlüklerin göz ardı edilmesi gibi sonuçları beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Bu nedenle söz konusu konunun aydınlatılması için akademik ve objektif bir şekilde araştırmanın yararlı olabileceği ileri sürülebilir. Geçmişte siyasal gelişmeye yönelik atılan adım, başarılı olamayarak Afganistan’ın içişleri konularına ve bölge ülkeleri ilişkilerinde olumsuz etkiler oluşturduğu gözlemlenmiştir. Geçmişteki rejimlerin baskıcı yönetim tarzından dolayı konu ile ilgili bilimsel ve tutarlı bir çalışma yapılmamış, ancak 2001 yılından sonra ülkenin demokratikleşmesi ile birlikte konuyla ilgili az da olsa bir takım sayılı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

1919 yılından beri modernleşme ve siyasal gelişmeye yönelik atılan adımlarda başarısız olan Afganistan gibi bir ülke için bu konunun araştırılması önem taşımaktadır. Afganistan’da son yarım asır içinde siyasal gelişme ile ilgili atılan adımlar, tersine dönerek savaşın ülkede artarak yayılması, sivil özgürlüklerin göz ardı edilmesi, siyasal katılımın kısıtlanması gibi siyasal gelişme değerlerine ters düşen durumlar artmıştır. Bu nedenle bu tür durumların köklerinin araştırılarak incelenmesi gerekmektedir. Afganistan’ın 1919-2020 yılları arasındaki siyasal gelişme süreci ile ilgili yeterince araştırmalar yapılmamıştır. Bu nedenle bu konunun araştırılmasına ihtiyaç duyulduğu ifade edilebilir.

Bunun yanı sıra Afganistan’ın demokratikleşme süreci ve bu süreci akamete uğrayan sorunlar, gerek batılı yazarlar gerekse Afganistanlı araştırmacılar tarafından fazlaca araştırılmamıştır. Bu nedenle böyle bir çalışmanın yapılması önem arz etmektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada bir yandan Afganistan İslam Cumhuriyeti’nin siyasal durumundan ve siyasal açıdan gelişmesinden diğer bir yandan ülkenin 1919-2020

yılları arasındaki siyasal gelişmesini engelleyen sorunlarına değinilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede incelenen konunun detaylı bir şekilde tanımlanması ve açıklanması hedefini barındıran betimsel araştırma yöntemi kullanılmış bununla birlikte araştırmanın bağımsız değişkenleri (geleneksel siyasal kültür, mutlak iktidar yapı, yoksulluk) ile bireysel ve kolektif özgürlükler, katılım, rakabet arasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada konu ile alakalı yazılan ve ileri sürülen teori ve tartışma konuları tarihsel-karşılaştırmalı bakış açısı göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır. Konular kendi tarihsel ve siyasal dönemleri ve şartlarına göre analiz edilip problemlere uygun cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Afganistan, İran ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan siyasal gelişme sorunları, demokratikleşme, modernleşme ile ilgili yazılan bilimsel eserler ve makaleler çerçevesinde konu değerlendirilmeye çalışılmıştır.

5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, siyasal ve toplumsal sorunlar yüzünden Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmediği konusunu aydınlatmayı amaçlamaktadır ve çalışma 1919-2020 yılları arasındaki zaman sınırlılıklarını içermekte ve Afganistan'ı mekân olarak vurgu yapmaktadır.

6. Araştırmanın Değişkenleri

Bu çalışmanın bağımsız değişkenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Geleneksel siyasal kültür: Siyasal kültürün gelişme ve gelişmeme konusu ile ilgili ilişkileri modernleşme düşüncesinin en önemli araştırma alanı sayılır. Modern, eleştiri kabul eden, risk alan ve rasyonel çalışmalara katkılar sunan kültürler, siyasal gelişme düşüncesinin de ilerlemesini sağlar. Aksine modernliği ve değişimi ve dönüşümü kabul etmeyen kültürler, siyasal gelişme düşüncesine katkılar sunmaları olanaksızdır.
- Mutlak iktidar yapısı: Bir ülkenin iktidar yapısının türü o ülkenin gelişme ve gelişmemesi ile yakından ilişki içindedir. Emirlik, krallık ve baskıcı sistemlerle yönetilen Afganistan'da kültürel, siyasal ve toplumsal özgürlükler göz ardı edilmiş ve siyasal kurumların çalışmaları engellenmeye çalışılmıştır.

Baskıcı sistem ile yönetilen ülkelerde rekabetçi siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, medya ve basın gelişebilmesi olanaksızdır.

- Mutlak iktidar yapısı: Afganistan geleneksel ve akrabalık bağına bağlı bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu nedenle uzun tarihten beri modernlikle ilgili atılan adımlara karşı çıkılmış ve ülkede siyasal partiler, sandikalar ve sivil toplum kuruluşları gibi modern kuruluşlar gelişmemiştir.
- Yoksulluk: Ekonomik gelişmişlik ve milli gelir düzeyinin yüksekliği bir ülkenin demokratikleşmesine katkı sunabilmektedir. Eğer bir ülkenin ekonomik durumu iyi değilse o ülke gelişmemekte ve demokratik değerler kurumsallaşamamaktadır.

Çalışmanın bağımlı değişkeni ise Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmemesidir.

7. İlgili Literatür

Siyasal gelişme alanlarının araştırılması, hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan ülkelerin düşünürleri için önem taşımaktadır. Batı'nın tarihsel süreç içinde siyasal açıdan gelişmesi ile ilgili akademik çalışmalar, başta ABD ve bazı gelişmekte olan Asya ve Latin Amerika ülkelerinde yaşayan düşünürler tarafından yapılmış ve Batı ülkelerini geliştiren olan ülkelerinin gelişmesi için model olarak gösterilmiştir.

Afganistan'la komşu olan ülkelerde son zamanlarda siyasal gelişmenin teorik alanları, sorunları ve özellikleri ile ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Örnek verilcek olursa 1990 yılında Gisoom yayınevi tarafından basılan "İran'deki Siyasal Gelişmenin Sorunları" adlı eser Hüseyin Beşiri'ye tarafından kaleme alınmıştır. Bu kitapta yazar, İran'ın siyasal iktidar yapısından ve İran'da gerçekleştirilen meşruti devrimlerinden ve son olarak ülkenin kültürel ve toplumsal bölünmelerinden bahsetmiştir.

Afganistan'da siyasal gelişmenin sorunları ilgili akademik bir perspektifte çalışmalar yapılmadığı söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerde 2001 yılından önce siyasal gelişme ile ilgili çalışmalar hızla yapılırken o dönemde Afganistan'da iç savaş devam etmekteydi. İç savaştan sonra durumlar iyileşmeye başlayınca siyasal gelişme ile ilgili araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Siyasal gelişme ile ilgili

yazılan eserleri, tamamlanmamış tek veya çok değişkenli eserler ve gazete diliyle yazılan eserler olarak iki katagoriye ayırabilmek olanaklıdır.

Birinci katagoride yer alan ve akademik olmayan yazılardan biri, 2008 yılında “Yedi Bela; Afganistan’ın Siyasal Gelişme Sorunlarına Bir Bakış” adlı yazı, Abdul Hefiz Mansur tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda Afganistan’ın siyasal açıdan gelişmesini engelleyen sorunları; yabancıların müdahalesi, etnik farklılık, siyasal İslam, Peştun etniğin diğer etniklere üstünlüğü, yoksulluk, kabilecilik olarak tanımlayarak ve akademik olmayan gazete diliyle yazıya dökmüştür. “Afganistan’ın Geri Kalmışlığının Nedenleri ve Öneriler” adlı ikinci eser, Ali Can Rahmani tarafından yazılmış ve yazar bu eserde Afganistan’ın geri kalmışlık nedenlerini çeşitli etkenlere bağlayarak ve sorunlara ekonomik ve etiksel bir bakış açısıyla incelemeye alarak öneriler sunmuştur.

İkinci kategoride ise siyasal gelişme ile ilgili yazılan yazılar akademik bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. 2000 yılında “Afganistan’ın Siyaset Sosyolojisi” adlı eser, Sait Abdul Kayyum Sacad tarafından yazılmış ve bu eser siyasal krizlerin köklerini ve milli devletin oluşmama nedenlerini etniksel ve mezhepsel bölünmelere dayandırarak yalnızca sosyolojik bir bakış açısıyla araştırmıştır.

Vahit Biniş tarafından 2008 yılında “Çağdaş Afganistan ve Siyasal Krizler” adlı eser yazılmış ve bu eserde yazar, Afgan devletlerinin tarihsel serüvenine dikkat çekmiş, siyasal sistemde görülen düzensizliklerin nedenlerini ülkede bulunan kabile sisteminden kaynaklandığını belirtmiştir. Eserde yazar, modern devletlerin gelişmesi için önemli olan ekonomik ve kültürel etkenlere dikkat çekmemiştir.

Son olarak siyasal gelişme ile ilgili yapılan araştırmalara bakılınca, araştırmaların tek değişkenli, disiplinsiz ve yetersiz olduklarını görebilmek olanaklıdır. Bu çalışmada, Afganistan’ın siyasal açıdan gelişmesini engelleyen sorunlar göz önünde bulundurulmuş ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma bir giriş, üç bölüm, sonuç ve eklerden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı ve önemi, yöntemi, literatür çalışmaları, sınırlılıkları, hipotezi ve son olarak değişkenleri yer almaktadır. Birinci bölümde, siyasal gelişme

kavramının teorik çerçevesi üzerine kısa bir şekilde durulmakta; ikinci bölümde, Afganistan’da modernleşmenin ilk başlatıcı olan Emir Şir Ali Han döneminden 2020 yılına kadar modernleşme ve siyasal gelişme tarihçesi işlenmekte, üçüncü bölümde ise Afganistan’ın siyasal açıdan gelişmesini engelleyen sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmaktadır. Sonuçta, araştırma boyunca varsayımlar sonucu elde ettiğimiz sonuçlar yer almakta ve eklerde ise konuyla ilgili olan bazı fotoğraflar bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL GELİŞMENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu başlık altında siyasal gelişmenin tanımı ve tarihçesi, özellikleri, modelleri, koşulları ve sorunları gibi kavramsal çerçevesi oluşturulmaya çalışılacak ve siyasal gelişme konusunda birçok bilim insanının teorik düşünceleri değerlendirilmeye alınacaktır.

1.1. Siyasal Gelişmenin Tanımı ve Tarihçesi

Gelişme kelimesi sosyal ve beşeri bilimlerin önemli kavramlarından. Anlamı, topluluklar halinde yaşayan insanların yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesidir ya da sosyal yaşamın maddi ve manevi açıdan iyileştirilmesidir. (Müştak, 2018: 23). Gelişme konusu sosyal, ekonomik ve siyasal boyutuyla aydınlanmayla birlikte farklı bir ad ile (ilerleme) adında varlığını sürdürmüş, ancak sistematik olarak gelişme kavramı hakkında incelemeler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmıştır. Gelişme kavramı hakkında yeni teoriler özellikle 1950'li yıllarda dile getirilmiş ve bu bağlamda 1959 yılında ABD, üçüncü dünya ülkelerindeki gelişmelerin gecikme nedenini bilimsel açıdan öğrenebilmek için "Karşılaştırmalı Politikalar Komitesini" kurmuştur (Kurasgani ve Ferid Kulli, 2017: 128).

1960'lı yıllardan sonra ABD tarafından üçüncü dünya ülkelerine ekonomik ve askeri yardım yapılmasının yanı sıra siyasal açıdan da yardımda bulunulması konusu, ABD için uluslararası gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü dünya ülkelerinin siyasal açıdan modernleştirilmesi ve geliştirilmesi ABD'nin öncelikli planları arasında yerini almıştır. Diğer yandan ise gelişme konusu akademik ortamda sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutuyla ele alınmış ve üzerinde derinlemesine incelemeler yapılmıştır. Gelişme kavramının önemli bir boyutu sayılan siyasal gelişme konusu üzerinde çalışmalar yoğunlaştırılmıştır (Kurasgani ve Ferid Kulli, 2017: 2). Gelişmemiş ülkelere siyasal gelişme konusu diğer ülkelere nazaran daha çok önem taşımaktadır. Gelişmemiş ülkelerin ortak sorunu, sahip olduğu yönetim sisteminin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu tür ülkelerin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Aref, 2014: 25):

- İdari sistemlerin verimsiz çalışması,

- Özel amaçların genel amaçların yerine tercih edilmesi,
- Yanlış sistemlerin tercih edilmesi,
- Nepotizm, yolsuzluk vd.

Bu tür özelliklere sahip olan ülkelerde, siyasetin kurumsallaşması için siyasal gelişme önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Siyasal gelişmenin hedefi nedir? sorusu akıllara gelebilmektedir. Düşünürler siyasal gelişmenin hedefini kapsamlı olarak tanımlamışlardır. Örnek verilecek olursa bu tür düşünürlerden biri olan Feri Heydi, siyasal gelişmenin kapsamında; demokrasiye, eşitliğe, refaha, meşruiyete, katılmaya, koordinasyona, hüviyete, kurumsallaşmaya, emniyete ve adalete yer vermiştir. Bununla birlikte siyasal gelişmenin diğer bir hedefine ise sosyal grupların siyasal hayata katılımını ve rekabetini artırmak olarak ifade etmiştir (Aref, 2014: 25).

Genel anlamda siyasal gelişme, siyasetin kurumsallaşması ve demokratikleşmesidir. Şu ana kadar siyasal gelişmenin birçok tanımlanması yapılmış ve yapılan tanımlamalar, tek boyutlu ve çok boyutlu olarak ikiye ayrılmaktadır. Hükümetler, ekonomik verimliliği artırabilmek için gerekli maddi koşulları sağlar tanımlanması, siyasal gelişmenin tek boyutlu tanımlanmasına örnektir. Bu tanımlamada siyasal gelişme, tek boyutu olan ekonomik boyutuyla ele alınmıştır. Birden fazla kişi siyasal gelişmenin tek boyutuyla tanımlanmasını yapmaya çalışmıştır. Onlardan birisi de John Louke'tir. Louke'e göre, bir ülkede halkın egemenliği sağlanabiliyorsa söz konusu ülke siyasal açıdan gelişmiş demektir. Bu tanımlamaya bakıldığında, siyasal gelişme halkın egemenliği ve demokratikleşmesi anlamında kullanılmıştır (Fevzi ve Muini, 2009: 67).

Samuel P. Huntington, siyasal gelişmenin birçok boyutuyla tanımlanmasını yapmıştır. Huntington'a göre bir ülkenin siyasal sistemi birbiriyle uyumlu ve bütünleştirici bir şekilde çalışırsa o ülke siyasal açıdan gelişmiş demektir. Aynı zaman da Huntington demokratikleşme ile siyasal gelişmeyi birbirine eşit anlamda kullanarak böylece siyasal gelişmenin çok boyutlu tanımlanmasını yapmıştır. Demokrasinin ve siyasal gelişmenin gerçekleşebilmesi için ekonomik bağımsızlık, eşitlik, kültürel ve sosyal yapı vb. faktörler etkili ve önemlidir (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 3).

Yapılan tanımlamalara bakılınca siyasal gelişmeyi demokrasi anlamında kullananlar çoğunluktadır. Demokrasilerde politikacılar siyasal partiler aracılığıyla seçimlere katılmakta, halk da onları kendi özgür iradeleriyle belirli bir süre için seçmektedirler. Bunun yanı sıra, demokrasilerde politikacılar meşruiyetini doğrudan halktan almaktadırlar. Demokrasilerde güçler ayrılığı, siyasal katılım, hukukun üstünlüğü, çok partili siyasal hayatın varlığı gibi faktörler önem taşımaktadır. Bu ve benzeri demokratik değerler, siyasal gelişmenin sağlanması için hayati öneme sahiptirler (Beşiriye, 2006: 42).

Lucian W. Pye, siyasal gelişmeyi demokrasi ile aynı anlamda kullananlardandır. Pye'e göre siyasal gelişme devletin siyasal sistemini vatandaşın ihtiyacını karşılayabilecek seviyeye getirmektir. Zegleman'a göre herhangi bir siyasal sistem zaman içinde kendi demokratik kurumunu oluşturarak ve oluşturulan bu kurumlar aracılığıyla siyasal sistemin çalışma kapasitesini artırdığında siyasal gelişme gerçekleşmiş olacaktır (Beşiriye, 2006: 42).

Siyasal gelişme ile ilgili önemli tanımlamaları Gabriel Almond ve G. Bingham Powell yapmıştır. Onlara göre siyasal gelişme, siyasal sistem içinde aktif rol oynayan siyasi elitin aldığı kararların tümüdür. Herhangi siyasal sistem eğer bir sorunla ya da herhangi bir krizle mücadele edip başarılı olamıyorsa o sistem gelişmemiştir. Sorunla mücadele edebilen sistemler gelişmiş sistemlerdir (Müştak, 2018: 76). Her siyasal sistem, ulus inşa etme, hükümet oluşturma, katılım ve dağıtım ya da refah gibi sorunlarla karşılaşmış ya da gelecekte karşılaşacaktır.

Almond ve Powell yukarıda sayılan sorunlara yol açan nedenleri ve bu sorunlar sonucunda siyasal sistemlerde ortaya çıkan aksaklıklar beş temel neden olarak ele almıştır. Birinci nedende, siyasal sistemlerde görülen sorunlar arka arkaya mı yoksa birlikte ve toplu olarak mı ortaya çıkmıştır? sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Batı Avrupa ülkeleri bu sorunları düzenli ve arka arkaya mücadele ederek ortadan kaldırmayı başarmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde durum farklılık arz etmektedir ve bu ülkeler bu sorunların bazılarıyla ya da tümüyle toplu olarak mücadele ederek başarılı olabilmeleri mümkündür. İkinci neden, mevcut maddi kaynakların nasıl kullanıldığı ölçüsü siyasal sistemlerin yetkisi altındadır. Üçüncü neden, toplumda var olan diğer sistemlerin siyasal sistemlerle iş birliği

içinde olup olmaması ortaya konulmalıdır. Dördüncü neden, mevcut siyasal sistemin değişime ve yeniliğe hazır olup olmaması araştırılmalıdır. Sonuç olarak, siyasal liderin kesin duruşu ve mücadelesiyle bu sorunların ortadan kalkabileceği ifade edilebilir (Müştak, 2018: 76-77).

Siyasal gelişme ile bir toplumda temel değişim ve dönüşüme olanak sağlanmakta, bireysel ve toplu çıkar çatışmaları çözülmekte, halkın siyasal katılımı teşvik edilmektedir. Sonuç olarak siyasal gelişme kavramının önemi günden güne dünya çapında hızlı bir biçimde hissedilmekte ve dünyanın ortak değerleri arasında yerini alabilmeyi başarabilmektedir (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 5).

Siyasal gelişme ile siyasal modernleşmenin farklılıkları nelerdir? Acaba bu farklılıklar aynı anlamda mıdır? Bu soruya cevap olarak ifade etmek gerekir ki siyasal gelişme daha çok davranışsal ve temel bir özellik sergilenirken siyasal modernleşmenin böyle bir özelliğe sahip olmadığı ifade edilmekte, örgütlenme, etkinlik, rasyonellik, verimlilik gibi faktörler siyasal gelişmenin araçları olarak ifade edilmektedir (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 5).

Siyasal gelişmenin tarihçesine gelince, birçok düşünür siyasal gelişme kavramını II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişme konusunun kapsamına girdiği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Ancak siyasal gelişme konusunun ortaya çıkması ve araştırılması çok eski tarihlere dayanmaktadır. Siyasal gelişmenin eski tarihteki anlamıyla modern tarihteki anlamı arasında birçok açıdan farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklara rağmen yine birçok açıdan birbirine benzer ortak anlamlar da taşımaktadır (Mihr, 2014: 180). Siyasal gelişme ile devletin siyasi, sosyal etkinliği ve verimliliği, tehlike ve sorunlara karşı artırılmış olacaktır. Eskiden devletin verimliliği ve etkinliği dış ülkeleri sömürmekle değerlendiriliyordu. Ancak günümüzde devletin verimliliği ve etkinliği halka karşı etkin ve verimli hizmet sunma ile değerlendirilmektedir. 19. yüzyılda siyasal açıdan gelişmiş olan Rusya, Japonya vb. ülkeler incelenirse görülebilir ki bu kavramın eski bir kavram olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda eski tarihlerde de verimli ve etkin devlet anlamında kullanıldığını açıkça görebilmek mümkündür. Bu yüzden siyasal gelişme kavramının II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktığı savı yanlış olduğu ifade edilebilir. Ancak bu kavram özellikle II. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu farklı siyasi ve toplumsal

koşullar yüzünden daha çok siyasi arenada dikkat çekmiş ve daha çok araştırılmasına neden olmuştur (Mühsin, 2010: 6).

20. yüzyıldan önce de siyasi gelişme ile ilgili araştırmalar yapılmıştır. Ancak neden düşünürler 20. yüzyılı siyasi gelişme kavramının incelenmesi çağı olarak adlandırmışlardır? Siyasal gelişme kavramının 20. yüzyılda yazılan eserlerde önemli ve köklü değişikliğe uğradığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı ülkelerin gelişerek güçlenmesi ve bu ülkelerin hızlı bir şekilde parlamenter sisteme geçmesi, daha açık bir ifade ile demokratikleşmesi yaygınlık kazanmıştır. Batılı olmayan ülkelere Batılı ülkeler gibi hızla demokratikleşmeleri beklentisi oluşmuştur. Ancak zaman içinde Batı dışı ülkelerin olumsuz siyasi tecrübesi ve dünyada demokrasi, özgürlük, insan hakları vb. değerlere başkaldıran yapıların ortaya çıkması demokratik değerlerin tehlikede olduğu izlenimini oluşturmuş ve böylece demokratik değerlerin sağlanması ile birçok sorunun ortaya çıktığı ifade edilmektedir. (Müşak, 2018, s. 84). Bahsi geçen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dışı ülkelerin hızla demokratikleşmesi düşüncesi, düşünürler tarafından gözden geçirilerek revize edilmiştir. Başta Huntington ve benzeri düşünürlere göre, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere her şeyden önce özgürlüğü ve demokratik değerleri yaygınlaştıran siyasal sistemin güçlendirilmesi ve siyaseti kurumsallaştırabilen, egemen, bağımsız ve güçlü hükümetlerin kurulması öngörülmüştür. Batılı ve Batılı olmayan ülkeler ayrımına dayanarak bazı Marksist düşünürler göre, gelişmekte olan ülkelere kapitalist sistemi çökertebilen ve küresel piyasayı tekeline geçirebilen farklı siyasal sistemler ortaya çıkacak, bu nedenle bu ülkelere demokratik düzenin kurulmasının kolay olmadığı ifade edilmektedir (Beşiriye, 2000, s. 288).

Günümüz dünyasında gerçekleşen hızlı gelişim ve dönüşüm hareketlilikleri göz önünde bulundurulursa, demokratikleşmenin adeta siyasal gelişmenin özü olarak yeniden gündeme gelmesini ve üzerinde geniş literatür çalışmaları yapıldığını rahatlıkla gözlemleyebilmenin mümkün olduğu ifade edilmektedir (Beşiriye, 2000, s. 288).

1.2. Siyasal Gelişmenin Özellikleri

Ekonomik gelişmeleri; kişi başı gelir, gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), alım satım gücünün artması ya da azalması, iş oranı vb. kriterlerle istatistiksel çerçevede ve doğru hesaplamalarla ölçerek üzerinde incelemeler yapılabilmektedir. Çünkü ekonomik parametreler niceliksel ve ölçülebilmektedir. Ancak siyasal gelişmenin parametreleri ekonomik gelişmelerin parametrelerinin aksine niteliksel öğeler barındırdığı için üzerinde doğru hesaplama ve ölçme yapabilmek oldukça güçtür (Keiş ve Nesrul ilahi, 2016: 9). Örneğin bir toplumda siyasal gelişmenin parametresi sayılan siyasal meşruiyetin sağlanma düzeyinin belirlenmesi güçtür. Siyasal gelişmenin parametreleri arasında birçok farklı değişkenin karışık ilişkilerini ortaya çıkarmanın ve tanımlamanın kolay olmadığı ifade edilmektedir. Örneğin siyasi meşruiyetin kendisi toplumda katılım düzeyini artırmakta öyleyse siyasi ve sosyal katılımın her biri siyasal gelişmeye ve siyasi meşruiyete yardımcı olmaktadır (Kavvam, 2010: 288). Birçok siyasal bilimler araştırmacıları meşruiyeti ve siyasi katılımı siyasal gelişmenin asli parametresi olarak kabul etmektedirler. Ancak bu parametreleri toplumlarla, kültürlerle ve farklı siyasal, ekonomik ve sosyal yapılarla ilişkilendirerek bir ülkenin siyasal açıdan gelişmişliğini ya da gelişmemişliğini tespit etmek kolay olmadığı ifade edilmektedir. (Kavvam, 2010: 288).

Siyasal gelişmenin özellikleri hakkında birçok araştırmacı arasında fikri anlaşmazlıklar görülmüştür. Ancak bu anlaşmazlıklar yüzünden araştırmacılar siyasal gelişme kavramının açıklanabilmesi için farklı özellikler eklemiştir. İşaret edildiği gibi birçok araştırmacı demokratikleşmenin yeni dalgasını siyasal gelişmenin bir modeli olarak açıklamışlardır. Bu nedenle siyasal gelişmenin özellikleri ile demokratikleşmenin özellikleri eşit ve aynı sayılmıştır. Özetle çeşitli bilim insanları siyasal gelişme kavramını açıklığa kavuşturabilmek için dile getirdikleri beş temel özellik aşağıdaki gibi sıralanabilir (Müştak, 2018, s. 86):

1.2.1. Sivil Toplum Kuruluşlarını Güçlendirmek

Sivil toplum kelimesi İngilizcede “civil society” ve Fransızca’da “civil societe” kelimesinin Türkçe karşılığıdır. “civil” kelimesi Latince “civis” kelimesinden türetilmiş ve geçmişte halk topluluğu anlamında kullanılmıştır. Sivil toplum kuruluşları bağımsız ve örgütlenmiş kuruluşlardır. Bir yandan halkın

davranışını düzenleyen ve devlet müdahalesini sınırlandıran öte yandan, devlet ile halk arasında köprü görevini üstlenendir (Hakbaz, 2003, s. 19).

Bir başka anlatımla sivil toplum kuruluşları, devletin dışında kalan tüm grupları, hareketleri kapsamaktadır. Kendi çıkarları doğrultusunda örgütlenmiş ve sosyal iktidarı siyasal iktidara karşı desteklemektedir. Kadın örgütleri, dini örgütler, aydınlar ve araştırmacılar dernekleri, işçi sendikaları, meslek birlikleri vb. kuruluşların her biri, birer sivil toplum kuruluşudur (Alemdari, 2015: 32).

Sivil toplum kuruluşları ile siyasal kuruluşlar arasındaki farklılıklar nelerdir? sorusuna cevap olarak denilebilir ki her iki kuruluşun amacı da hükûmet ve politikacıların kararlarını etkilemeye çalışmaktır. Bu farklılıklar kısaca şu şekilde özetlenebilir (Hakbaz, 2003: 21):

- Sivil toplum kuruluşları siyasal iktidarı ele geçirmemektedir. Yalnızca siyasetçilerin alacağı kararları halkın yararına etkilemeye çalışmaktadır. Oysa siyasal kuruluşlar iktidarı ele geçirmeye çalışmaktadır.
- Sivil toplum kuruluşlarının görevi, vatandaşın talep ve isteklerini siyasetçilere iletmektir. Oysa siyasal kuruluşların görevi siyaseti ele geçirmektir.
- Demokratik değerleri güçlendirmek amacıyla sivil toplum kuruluşlarına donör ülkeler ve uluslararası kuruluşlar yardımda bulunabilmektedirler. Oysa söz konusu ülkeler ve kuruluşlar bir ülkenin siyasal kuruluşuna iç meselesine müdahale sayılacağı için yardım etmemektedirler.

Son kertede, güçlü ve bağımsız sivil toplum aracılığıyla demokrasi ve siyasal gelişme gerçekleşebilmektedir. Herhangi bir toplumda, sivil toplum kuruluşları halkın talep ve isteklerini siyasal iktidara iletebileceği bir konuma getirilmelidir (Müştak, 2018: 86).

1.2.2. Siyasal Yapıları Güçlendirmek

Siyasal iktidarı tekelinde bulunduran tüm kurum ve kuruluşlara siyasal yapılar denilmektedir. Genel olarak iki tür siyasal yapıdan söz edilebilir. Devlet organları birbirinden ayrılmayan, geleneksel ve gelişmemiş ülkelerin basit ve kurumsallaşmamış yapıları diğeri ise devlet organları birbirinden ayrılmış modern ve demokratikleşmiş ülkelerin karışık ve kurumsallaşmış yapılarıdır. Bu yapı

demokratik ve katılımcı siyasal kültüre sahip toplumlarda görülmektedir (Zade, 2008: 165).

Siyasal yapılar toplumun her kesimini kucaklayan bir yapı haline getirilmeli ve siyasal yapılarda muhalif parti ve medyanın özgürce çalışmasına izin verilmelidir. Son olarak siyasal yapılar demokratik değerlere uygun hale getirilmelidir (Müştak, 2018: 86).

1.2.3. Sivil Kesimin Talebini Dikkate Alan Siyasal Süreci Oluşturmak

Burada anlatılmak istenilen ise toplumun sivil kesimini siyasal karar almada ortak yapmaktır. Bir başka ifade ile politikacılar sivilleşerek toplumun farklı sivil kesimlerinin talep ve isteklerini dikkate almakta, önemli siyasal karar ve faaliyetlerde bu talepleri değerlendirmektedirler. Bir siyasal sistem ne kadar sivilleşirse o kadar siyasal açıdan gelişerek demokratikleşmektedir (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 10).

1.2.4. Demokratik Siyasal Kültürü Oluşturmak

Kültür, tarih içerisinde oluşturulan anlam ve önem sistemidir. Bir başka anlatımla kültür, bir milletin tarih içerisinde oluşturduğu inanç, değerler ve davranışlarının tümüne denilmektedir. Siyasal kültür ile farklı toplumların siyasi ve sosyal sorunları tespit edilmekte ve incelenmektedir. Şu ana kadar siyasal kültürün tüm boyutunu kapsayan bir tanımlama yapılmamıştır. Genel anlamda siyasal kültür, siyaseti ve siyasal kurum ve kuruluşları ilgilendiren değerlerin, inançların, duygu ve tutkuların tümüdür (Salihi, 2015: 63).

Bir toplumda demokratik siyasal kültürü oluşturabilmek için ilk önce o toplumun ekonomik, toplumsal ve siyasal yapılarının geliştirilmesi gerekmektedir. Siyasal kültür, devletler aracılığıyla dönüştürülerek geliştirebilmektedir. Sosyalleşme aracı olarak demokratik devletler, geleneksel ve ataerkil siyasal kültür yapısını katılımcı kültürle değiştirilebilmektedir (Müştak, 2018: 87).

1.2. 5. Devletin Temel Görevleri

Bir ülkede devlet en önemli siyasi örgüttür. Hiçbir sosyal güç devlete karşı çıkamamakta ve direnememektedir. Direnen gruplara karşı meşru gücünü kullanarak bastırmaktadır. Genel anlamda devlet belirli bir coğrafi alana yayılan ve meşru güç

kullanımına sahip olan siyasi bir aygıttır. Meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran, sınırları çizilmiş belirli coğrafi alanda egemenliği elinde bulunduran, ülkenin çeşitli kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon ve iş birliği sağlayan, iç ve dış tehlikelere karşı ülkenin sınırlarını koruyabilen, ülkenin refahı ve yükselmesi için uzun vadeli planlar yapabilen devletler örgütlü ve güçlü devletlerdir.

Devletten uygulaması beklenen temel görevler şu şekilde ifade edilmektedir: Düzeni ve adaleti sağlamak, sosyal adalet anlayışını hâkim kılmak, ekonomik düzenin dağılımını önlemek, halkın refahını yükseltebilen işler yapmak, siyaset, ekonomik ve kültür alanında ortaya çıkan krizleri yöneterek çözümler üretmeye çalışmaktır (Cevadi, 2018: 73). Bu görevler dışında bazı düşünürler; halkın siyasal katılımı, iktidarı barışçıl yollarla ele geçirmek, siyasal kurum ve kuruluşların aktif çalışması, adaletin eşit dağıtılması, bireysel hak ve özgürlüğün sağlanması ve son olarak siyasal istikrarın sağlanmasını bir ülkenin geliştiğini ve demokratikleşmesini gösteren özellikler olarak ifade etmektedirler.

İranlı düşünür Şirdazi, “Modernleşme, Gelişme ve Küreselleşme” adındaki kitabında siyasal gelişmenin hem olumlu hem de olumsuz özelliklerinin olduğunu ifade etmektedir. Olumlu özelliklerle siyasal gelişmeyi ve olumsuz özelliklerle çöküşü, bozulmayı ve gelişmemişliği işaret etmektedir. Şirdazi, olumlu özellikler bağlamında toprak bütünlüğü, ulusal bütünlük, siyasi ve idari ademi merkeziyetçilik, yargı bağımsızlığı ve yasayı gözetme, algı ve anlayışa dayalı siyasal kültür, silahlı güçlerin siyasete müdahale etmemesi bir başka anlatımla siyasileşmemesi, özgür seçimler ve oy hakkının genişletilmesi, basın özgürlüğü ve kitle iletişim araçlarının büyütülmesi, eğitim imkânlarının genişletilmesinden söz etmektedir. Olumsuz özellikleri bağlamında ise yasaya uymama ve başkaldırının varlığı, siyasi suikastlar, şiddete dayanan protestoların yapılması, düşmanların silahlı saldırıları, muhalif grupların susturulması, silahlı güçlerin siyasallaşması, toplu tutuklamalardan söz etmektedir.

Açıklanan olumlu ve olumsuz özellikler bir ülkenin ne kadar geliştiğini veya gelişmediğini gösteren özelliklerdir. Bir ülkede insanlar özgürce sosyo-siyasal katılım sağlayarak siyaseti kendi lehine etkileyebiliyorsa o ülke siyasal açıdan

gelişmiştir. Tam tersi bir ülkede toplumsal ve siyasal istikrarsızlık hâkimse o ülkenin siyasi açıdan gelişmediği ifade edilmektedir (Hüseyini, 2015: 28-30).

1.3. Siyasal Gelişmenin Modelleri

Siyaset bilimi araştırmacıları siyasal gelişme konusu için farklı modeller önermiştir. Bu modellerin birkaçı şu şekilde sıralanabilir (Hüseyini, 2015: 28-30):

Burjuva modeli: Burjuva kelimesi Almanca'da yüksek duvar ve kale anlamına gelen "burg" kelimesinden türetilmiştir. Batı'nın feodal sisteminde toprak ağası adına çalışan köylüler "serfler" soylular tarafından işkence ve hakarete maruz kalarak çitlerle çevrili kalelere kaçarak sığınarlardı. Bu kaleleri "burg" ve içinde yaşayanlar burjuva denilirdi. Burjuva kelimesi, yüksek statülü ve zenginlere hitap etmek için kullanılırdı. Burjuva, gücünü soy bağından değil istihdam, eğitim ve zenginlikten alır ve kendilerini proletarya sınıfının üstünde konumlandırırlardı (www.wikipedia.com,11.12.2020). Özetle burjuva; köylü, soylu, ve işçi sınıfına dâhil olmayan, sosyal statüsünü zenginliğinden ve eğitiminden alan kimselerdir. Bu modelde ortaya çıkan kapitalist orta sınıfın bir başka anlatımla burjuvazinin siyasi ihtiyaçları özgür ve rekabetçi seçim ve kanunların ışığında ele alınacaktır (Kavvam, 2010: 9).

Popülist model: Popülizm ya da diğer adıyla halk çıkarıcılığı; politikacılar halkın rızasını ve desteğini alarak kendi siyasi hedeflerine ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bazen yöneticiler tarafından uygulanmaya çalışılan popülist eylem demagojik eylem olarak adlandırılmaktadır. Muhalif ve rakip parti ve kişilerin çabaları sonucunda halk aydınlatılmakta ve bilgilendirilmektedir (Zade, Emir, Şefii, 2018: 86). Bu modelde ekonomik büyümenin düşüklüğüne rağmen ekonomik eşitlik ve siyasi katılım önemsenmiştir (Müştak, 2018: 88).

Liberal model: Liberalizm, "özel kanunlar ışığında özgürlüğün peşinde olan" anlamına gelmektedir. Genel anlamda devletler kişisel özgürlüğü en önemli siyasi hedefleri arasında koymaktadırlar. Düşünce ve ifade özgürlüğü, iktidarın sınırlandırılması, serbest piyasa ve ekonomik rekabet, etkin siyasal sistemin yaratılması vb. düşünceler liberalizmin temel düşünceleridir (Nurani ve Hamidiye, 2017: 103). Bu modelde modernleşme ve gelişme çabaları sonucunda refah, maddi

ve ekonomik koşullar yükseltilmekte, siyasal sistemde görünen sorunlara anında müdahale edilmekte ve çözülmektedir (Kavvam, 2010: 9).

Despotizm model: Fransızca kökenli olan bu kavram, Türkçe’de oldukça kullanılan kavramlardan birisidir. TDK’ye göre anlamı istibdattır. Despotizm otoriter bir yönetim biçimidir ve iktidar sadece bir kişinin elinde bulundurulmaktadır. Bu tür yönetim biçiminde politikacılar geniş yetki alanına sahiptir. İktidarın paylaşımı adil olmadığı ifade edilebilir. Bu tür yönetim biçimini savunanların bazılarına göre devlet, halkın yararına uygun planlamalar yapmaktadır. (Müştak, 2018: 88). Son olarak bu tür yönetim biçiminde, devlet gücünü halkın katılım ve faaliyetlerini bastırabilmek için kullanmaktadır.

Teknokratik model: Teknokrasi, uzmanlar tarafından yönetilmektir. Bir başka anlatımla bu tür yönetim biçiminde teknisyenler iktidarı elinde bulundurmaktadır. Bu modelde genel anlamda siyasal katılımın düşüklüğüne rağmen bazı insanlar siyasal katılımı sağlamaya ve iktidarı ele geçirmeye çalışmaktadırlar (Kavvam, 2010: 9).

1.4. Siyasal Gelişmenin Koşulları

Ulus devletlerin ortaya çıkışından bu yana yaklaşık iki yüzyıl geçmiştir. Bu süre zarfında bazı devletler siyasal gelişmenin oluşturulmasında, uygulanmasında ve güçlendirilmesinde önemli adımlar atarak büyük ölçüde başarı kaydetmiştir. Söz konusu devletlerin siyasal gelişme konusunda attığı başarılı adımlar daha sonraları siyasal gelişmenin koşulları olarak adlandırılmıştır. Siyasal gelişmenin koşulları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Müştak, 2018: 77):

Siyasi kurumların seçimli olması: Siyasi kurumlar demokratik ilkelere uygun ve halka karşı sorumlu kurumlar haline getirilmelidir. Bu kurumlarda gerçek liyakat sahibi kişiler atanmalıdır. Kurumlarda seçme ve seçilme koşulunu taşıyan herkes seçilebilmeli ve seçebilmelidir. Demokratik ülkelerin seçimlerinde devletler, partiler arası eşitliği sağlayabilmek için ekonomik açıdan durumu zayıf olan küçük partilere büyük partilerin karşısına bağımsızca rekabet edebilmeleri ve propaganda yapabilmeleri için maddi yardımda bulunmaktadırlar (Keiş ve Nesrül İlahi, 2016: 12).

Siyasi kurumların halk tarafından denetlenmesi: Milletler siyasi kurumlarını öyle bir kurumsallaştırabilmeli ki bu kurumlar bireyler gibi sorguya çekilebilmeli, halk tarafından denetlenebilmeli ve gerektiğinde cezalandırılabilirdir. Siyasi kurumda çalışanlar belirli bir süre için seçimle iş başına gelmelidir. Ancak siyasal gelişmenin sadece yer değiştirmeden ve seçimden ibaret olduğunu söylemek zordur. Siyasal gelişmenin birçok özelliği bulunmaktadır. Yer değiştirme ve seçimler, söz konusu özelliklerdendir. Siyasal gelişmede asıl değişim politikacılar döngüsünde gerçekleşebilmelidir. Bazı istisnai durumlar dışında cumhurbaşkanı makamları bile uzun vadede siyasetçi de kalmamalıdır. Cumhurbaşkanlarının, seçimlerle iş başına gelmesi ve tekrar seçimlerle siyasetten uzaklaşması konusu siyasal gelişmenin uygulanabilirliği açısından çok önemli bir konudur. Bunun yanı sıra, tarih şunu göstermiştir ki biri yaşamı boyunca siyasetin üst makamlarında görev yaptıysa o kişi her zaman tekrar siyasete gelmeyi düşünmekte ve kendisinden üstleri kabul etmekte zorlanmaktadır. İşte bu ve bunun gibi sorunlar demokratik değerlere uygun yönetilen ülkelerde az görülmüştür (Haliki, 2001: 178).

Basın ve medya özgürlüğü: Siyasal gelişmenin önemli koşullarından biri basın ve medya özgürlüğüdür. Devletler basın özgürlüğü hakkını sadece kâğıt üzerinde yazılan bir hak olarak tanımamalı aksine gerçek hayatta da destekleyerek güvence altına almalıdır. Basının kısıtlanmasına yönelik atılan adımların her biri devletin ne kadar zayıf olduğunun göstergesidir. Basının kısıtlanmasına yönelik atılan adımlar ve alınan kararlar siyasal gelişmenin zayıflamasına yönelik alınan kararlar gibidir (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 12).

Yönetenler ve yönetilenler arasında güveni sağlamak: Siyasal gelişme her şeyden önce siyasi alanda güvenlik ve huzuru sağlamayı gerekli kılmaktadır. Bu güvenlik ve huzur ancak yönetenler ile yönetilenler arasında sağlanan güven ile gerçekleşmektedir. Siyaset alanı güvensiz olan ülkelerin devlet adamları tüm çabalarını ortaya çıkan bu güvensizliği ortadan kaldırmaya ve siyasi istikrarı sağlamaya yönelik olacaktır. Bu gibi güvensiz ülkelerde de iç savaş çıkma olasılığı da yüksektir (Müştak, 2018: 79). Doğal olarak bu gibi ülkelerin belirli bir zamana kadar siyasal ve ekonomik açıdan gelişmesinin düşünülmesi oldukça güçtür. Bu nedenle iç isyanlar, silahlı saldırılar, siyasi ve idari yolsuzluklar, siyasi suikastlar,

silahlı güçlerin siyasallaşması, sahte seçimler, kanun ve yasaları gözetmeme, siyasetçilerin uzun süre iktidarda kalması vb. nedenler, siyasal gelişmeyi aksatarak olumsuz yönde etkilemektedir. Siyasi alanda güvenliğin ve huzurun sağlanması ancak yöneten ile yönetilenler arasında sağlanan güvene bağlıdır. Yöneten ile yönetilenler arasında karşılıklı güvenin sağlanması için aşağıda verilen çözüm yollarına dikkat edilmelidir (Kavvam, 2010: 10) :

- Sosyal yardım hizmetleri sunmak,
- Halkın hayatını eğitimle desteklenmek,
- Politikacılar tarafından vaat edilenlerin arkasında durmak ve yerine getirmek,
- Siyasetçilerin eylemlerinden doğan şüpheleri kaldırmak,
- Vatandaş arasında adaleti ve eşitliği sağlamak,
- Vatandaşın yapmak istemediği şeyleri zorla yaptırmamak.

İşaret edilenler dışında Huntington siyasal gelişmenin gerçekleşebilmesi için bazı koşullar ve alanları dile getirmiştir. Bu koşullar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Ekonomik zenginlik: Bu düşünceye göre, bir ülke ekonomik açıdan ne kadar zengin ve güçlü olursa o ülke siyasal açıdan o oranda güçlü ve demokratik olur. Güçlü ekonomiye sahip ülkelerde halkın refahı ve güvenliği ayrıca eğitim seviyesi de yüksektir. Güçlü ekonomik olanaklarla karışıklıkları ortadan kaldırabilmek olanaklı görünmektedir.

Sosyal yapı: Siyasal gelişmenin gerçekleşmesi için ikinci önemli faktör sosyal yapılardır. Bu yapılar farklı ve bağımsız sınıftan oluşmaktadır. İşte bu sınıflar aracılığıyla devletlerin demokratikleştirilebilmeleri olanaklıdır. Sözü edilen sınıf ise burjuva sınıftır.

Dış çevre: Huntington dış çevreyi demokratikleşmenin üçüncü faktörü olarak açıklamaktadır. Dış çevreden amaç gelişmiş ülkelerle siyasi ilişkiler kurmaktır. O, bu düşüncesini açıklığa kavuşturabilmek için ABD'nin askerî gücünden örnek vermektedir. ABD'nin askerî gücü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hangi ülkeye destek olarak girdiyse o ülkenin demokratikleşme sürecinin hızlandığını iddia etmektedir.

Kültürel yapı: Huntington Hristiyanlık mezhebinin siyasal kültür üzerindeki etkisi üzerinde durmaktadır. Protestan mezhebinin demokrasi ile dayanışma içinde olduğunun aksine Katolik mezhebinin demokrasiden uzak bir anlayış benimsediğini söylemektedir (Müştak, 2018: 81-82). Toplumların siyasal açıdan gelişmesi için kültürel faktörler çok önemlidir. Bu faktörler olmadan demokratikleşmenin gerçekleşmesi oldukça güçtür. Bireysel, kolektif kültür, millî kişilik, karakter vb. kültürel birleşenler olmadan siyasal gelişmenin tam anlamıyla gerçekleşmesi güç görülmektedir. Kültürel, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmişlik herkesin kabul ettiği ortak bir fikir üzerinde durduğu yazılı ve evrensel kurallara tabidir. Liderler ve vatandaşlar bu kurallara karşı saygılı olmalı, tutum ve davranışlarında göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kurallar bütünü belirli bir coğrafyaya, tarihe ya da dine ait değildir, aksine tüm insanları ilgilendiren kurallar bütünüdür. Siyasal gelişmenin önemli beş temel kuralı aşağıdaki gibi sıralanabilir (Haliki, 2001:179):

Sanayileşme: Toplumların siyasi ve kültürel amaçlarına ulaşabilmesi için maddi açıdan güçlü ve zengin olmaları gerekmektedir. Toplumlar ilk önce ticari olmayan beynin zenginliğini keşfetmeye çalışmalıdır. Devletler bireysel yetenekleri ortaya çıkarmak için güvenliği sağlamalı, okuma ve yazma seferberliği başlatmalı, araştırmacılar desteklenmeli ve üniversiteler kurulmalıdır (Kavvam, 2010: 13). Sanayileşme süreci bir ülkenin coğrafyasıyla, genç ve üretken nüfusuyla iç içe ilişkiler içindedir. Sanayileşme ile millî servet en güvenli ve en hızlı bir biçimde artırılabilmekte, ulusal kimlik zenginleştirilebilmektedir. Siyasal huzur ve güvenlik, iktidarın barış içinde el değiştirmesi gibi konular sanayi düzeninde önemlidir. Tarih boyunca içişleri konuları karışık olan, sürekli siyasal buhranlarla karşı karşıya kalan ülkeler siyasal açıdan gelişmemiştir. Bu nedenle vizyon sahibi liderler her zaman vatandaşların zenginliğini ve refahını artıran uygulamalara girişerek düzenli politikalar uygulamaktadırlar (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 14).

Ulusal kimliğin yeniden tanımlanması: Siyasi istikrarın sağlanması ve siyasal gelişme sürecinin hızlanabilmesi için millet olma şuurunun kazanılması önemlidir. Çünkü milletleşme sürecinde bireyler siyasi ve sosyal haklara sahip olurlar. Siyasal gelişme ile güçlü ulusal kimliğin kazanılması arasında doğru bağlantı olduğu ifade edilmektedir (Müştak, 2018: 82).

Ulusal egemenliği bağımsızlıktan ayrı anlamak: Bağımsızlık kelimesi ilk defa Afrika ülkelerinde sömürgeci sisteme karşı kullanılmıştır. Bu ülkeler tarih boyunca sömürgeci ülkelere acılar çektikleri için bağımsızlık mücadelelerinin başlangıcını sömürgeci ülkelerle tüm ilişkilerini keserek başlamışlardır. Burada bağımsızlık kelimesi sömürgeci ülkelerle ilişkileri kesme ve onlara karşı çıkma anlamında kullanılmıştır. Daha sonraları bağımsızlık kelimesinin anlamı farklılaşarak bir yandan ülkelerin birbirine yardım etme, bağımlı hale gelmesi anlamında kullanılmıştır. Diğer yandan ise millî kararları bağımsız bir şekilde alma ve ulusal egemenliği koruma anlamında kullanılmıştır. Ulusal kararları alabilme hakkı anlamına gelen egemenlik kelimesi hukuki bir kelimedir. Özetle bağımsızlık ve ulusal egemenlik kelimesinin yanlış anlaşılması yüzünden bazı ülkeler bu kelimelerin eski anlamını kullanarak dış dünyayla ilişkilerini kesmişlerdir (Salihi, 2015: 132).

Eğitim sistemi: Düzenli ve uygun siyasi eğitim, siyasal gelişme ile yakın ilişki içindedir. Düzenli siyasi eğitim toplumun siyasal açıdan gelişmesine neden olmaktadır. Disiplinli eğitimle halk bilinçlenmekte, dünyadan, hak ve hukuktan haberdar olmakta, daha gelişmiş bir yaşama hakkına kavuşabilmek için çabalamaktadırlar. Bir topluma düzenli siyasi eğitim verilmezse o toplumda önyargılar, ayrımcılıklar baş göstermektedir. Gelişmemiş ülkelerin eğitim sistemi geleneksel ve ezbere dayalıdır, sorgulayıcı bir yönü de bulunmamaktadır. Bu nedenle bu ülkeler bilimsel araştırmaya, yenilik keşfine de merakları bulunmamaktadır (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 15)

Küreselleşme sürecine katılmak: Küreselleşme sürecine katılabilmek için önce ulusal kimliği ve değerler yaratılabilmelidir. Yaratılamayan ulusal değerler küreselleşme sürecinde zarar görebilmektedir. Gelişmemiş ülkeler küresel arenaya ancak siyasi istikrarını sağlayarak, eğitim sistemini ve ekonomisini güçlendirerek girebilecekleri ifade edilmektedir (Müştak, 2018: 82).

Aydın kesimin desteklenmesi: Aydınlar bir ülkenin adeta belkemiği ve ayrılmayacak bir parçasıdır. Aydınlar, insanların bilinçlenmesine ve devletlerin gelişmesini sağlamaktadırlar. Aydınlar geleneksel düzene sorular yönelterek eleştirmektedirler. Aynı zamanda aydınlar yeni sorun alanları yaratmakta ve bilgelikle çözümler önerilmektedirler (Müştak, 2018: 82).

1.5. Siyasal Gelişmenin Sorunları

Gelişme, dönüşüm ve iyileşme süreci olduğundan dolayı birçok sorunla karşılaşabilmekte, bu sorunlar her ülkenin durumu ve koşuluna göre ortaya çıkabilmektedir. Siyasal gelişme sürecini aksatan söz konusu bu sorunların en önemlileri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Goderz, Şah kula, ve İbrahimi, 2014: 101):

1.5.1. Yöneticilerin Geleneksel Düşüncelerle Ülkeyi Yönetmeye Çalışmaları

Geleneksel düşüncelerle ülkeyi yönetmek demek yöneticilerin yönetimle ilgili her şeyi bildiklerini zannetmeleri daha açık bir ifade ile kendilerinin doğru bildiklerini yapmaları ve kendileri dışındakilerin düşüncelerini kabul etmemeleridir. Geleneksel düşünceye sahip olan yöneticiler, toplumda birçok soruna çözüm getirememektedirler ve kriz durumlarına da karşı başarılı tavırlar koyamamaktadırlar. Toplumun varlığını canlı tutan ve özellikle bir toplumda gerekli olan özgürlük savunucularını bastırmaya çalışmaktadırlar. Bir toplumun halkı özgür değilse o toplumun siyasi açıdan da gelişmesi olanaksızdır. Çünkü siyasal gelişmenin en önemli görevlerinden biri, halkın özgür bir şekilde yaşamasını sağlamasıdır (Kavvam, 2010: 36).

1.5.2. İktidarı Merkezileştirmek

Devlet zor kullanma gücünü artırdığında katılım ve siyasi rekabet ortadan kalkabilmektedir. Böylece söz konusu devletlerde siyasal gelişmenin gerçekleşmesi zor görünmektedir. Genellikle devletler tarihsel süreçlerde, siyasal sistemlerinin zayıf olduğu dönemlerde, uluslararası toplumlara karşı mali ve ekonomik yetersizliklerle karşı karşıya kaldığı zamanlarda ve ilk modern devletlerin başka bir anlatımla ulus-devletlerin ortaya çıkış sürecinin hızlandırılması için devletler merkezileşerek kendisi dışındaki kurumlar üzerinde kontrol ve denetimini artırdığı gözlemlenmiştir. Devletin tek bir merkezden idare edilmesi, devlet çalışmasını hızlandırabilmekte ancak siyasal rekabeti ve katılımı ortadan kaldırılmasına neden olmaktadır (Musavi, Ebtih, Mutellibi, ve Beyat, 2020: 27).

Siyasal gelişme ile güçler ayrılığı ve diğer siyasal kurumlarla güçlerin bölüşülmesi gerçekleşmektedir. Güçler ayrılığı ile yönetenlerin güçleri sınırlandırılmış olacak ki bu durumu hiçbir yönetenin kabul etmesi kolay

görünmemektedir. Sonuç olarak, siyasal gelişme ile gücün tek elde toplanılması engellenmektedir ve gücün yerelle ve diğer kurumlarla paylaşılması sağlanmaktadır. Böylece devlet etkinliğini ve kanuniliğini artırmaktadır (Müştak, 2018: 90).

1.5.3. Siyasal Şiddet

Siyasal iktidarın mekanizması içinde açıklanabilen şiddet türüdür. Bir başka anlatımla siyasetin çalışma ve faaliyetinden kaynaklanan şiddet türü ve aynı zamanda çok boyutludur. Siyasal şiddetin bir boyutunda zor kullanabilen devlet mevcuttur. İkinci boyutunda, siyasi kurum ve kuruluşlar konumlanmıştır. Üçüncü boyutunda bu şiddeti artırabilen ya da bu şiddete karşı sessizliğini koruyabilen vatandaşlar mevcuttur. Dördüncü ve son boyutu ise, siyasal şiddete maruz kalan vatandaşları koruyabilen güvenli sığınak şeklinde olan kurumlar ve organizasyonlar görev yapmaktadırlar. Vatandaşını şiddetten koruyabilen kurum ve kuruluşlar ancak siyasal açıdan gelişmiş olan toplumlarda görülmektedir. Gelişmemiş olan toplumlarda söz konusu kurum ve kuruluşlar faaliyet yapmamaktadırlar. Siyasal şiddet toplumun siyasal açıdan gelişmesine sorun oluşturmaktadır. Siyasal şiddetin işlevi kısaca şu şekilde özetlenebilir (Hüseyini, 2015: 31):

- Siyasal şiddet devletin egemenliğini güçsüzleştirmekte,
- Normal olarak devam eden siyasi sürecin aksamasına neden olmakta,
- Değişim ve reform çalışmalarının durdurulmasına neden olmakta,
- Sosyal ve toplumsal bölünmelerin derinlemesine neden olmakta,
- Devletin harcamalarını artırmakta,
- Toplumda eleştirel düşüncelerin zayıflamasına yol açmakta,
- Halkın otoriter devletler tarafından yönetilmesini sağlamakta,

Otoriter yönetimlerin yapısında devlet denilen örgüt çok önemlidir. Daha açık bir ifade ile bu tür yönetimler baskıcı ve devletçidirler. Ayrıca bu yönetimlerde sivil ve baskı gruplarının faaliyet alanları daraltılmıştır. Devlet sürekli her alana müdahale etmekte ve kendini genişletmek peşindedir. Devlet eğer her alana müdahale ederse, vatandaşa karşı saydamlığı, şeffaflığı ve cevap verebilirliği bir o kadar azalacaktır ve böylece devletin vatandaşa hizmet götürme işlevi azalacaktır. Böylece toplumda rahatsızlığın ortaya çıkmasına yol açabilecektir (Beşiriye, 2003: 253).

Otoriter devletlerde vatandaşın katılımını sağlayan kurum ve kuruluşların faaliyetleri sınırlandırılmıştır. Vatandaş da bu tür yönetimde siyasi katılım hakkından mahrum bırakılmıştır. Siyasal katılım ile vatandaş, gelecekte devletin saydam ve etkin bir şekilde çalışması için seçimlerde aday gösterilen siyasetçilerini rasyonel kararı ile seçmektedirler. Sözü edilen siyasi katılım hakkı ancak katılımcı demokrasilerde gerçekleşecektir. Otoriter devletlerde böyle bir hak ve hukukun olmadığı ifade edilmiştir (Kavvam, 2010: 41).

1.5.4. Toplumda Uzlaşıya Varılmayan Sosyal Çatışma ve Bölünmeler

Toplumda uzlaşıya varılmayan her türlü bölünmeler, demokratik değerlerin göz ardı edilmesine, katılımcı ve rekabetçi olmayan siyasi sistemin kurulmasına neden olacaktır. Bu bölünmeler ekonomik (sınıfsal), yerel ve bölgesel, etnik ve kültürel olabilmektedir. Ancak tüm bölünmeler tek bir millî kimliğin oluşmasını engellemektedir. Bir toplumda görünen bölünmeler ve bu bölünmeler neden ile vatandaş düşünsel kutuplaşmaya gitmişse o toplumun siyasi açıdan gelişmesi zor görünmektedir. Bunun yanı sıra bölünmeler bir toplumda siyasi ve sosyal yaşamın huzursuzluğuna, korku ve şiddetin ortaya çıkmasına neden olabilecektir (Müşak, 2018: 92).

Siyasal gelişmenin diğer sorunları ise; yaratıcılığa karşı olmak, adam kayırmacılık, muhafazakârlık, toplumun kültürel kimliğine karşı ayrımcı ve dışlayıcı yaklaşım sergilemek, duygusallık, mitolojiye bağlılık, silahlı kuvvetlerin siyasallaşması, iktidarın merkezileşmesi, siyasi partilerin vizyonsuzluğu, siyasi idari yolsuzluk vb. sorunlar olarak ifade edilmektedir (Beşiriye, 2003: 254).

Birçok araştırmacı, bahsedilen sorunların arasından iktidarı merkezileştirmek, vatandaş aşırı denetlenmek ve sosyal çatışmadan kaynaklanan sorunun diğer sorunlardan daha tehlikeli olduğunu söylemişlerdir. İktidarın merkezileştirilmesi sonucunda toplumda siyasi şiddet artmaktadır. Vatandaşın aşırı denetlenmesi sonucunda demokratik süreç yavaş işlemektedir. Sosyal bölünmeler sonucunda siyaset kutuplaşmaktadır ve tüm bu sorunlar demokratik davranışı olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Hüseyini, 2015: 31).

Siyasal gelişme ile vatandaş, partiler aracılığıyla siyasete katılım sağlayabilmeleri mümkündür. Ancak siyasete aktif katılım vatandaşın eğitim düzeyi ile ilgilidir. Eğitim düzeyi yüksek olan toplumlarda katılım fazladır ve vatandaşın siyaseti etkileme gücü de yüksektir. Eğitimli vatandaşlar, ayrımcı söylemlerden uzak durmakta ve toplumun üzerinde anlaştığı millî değerler çerçevesinde birleşmektedirler. Böylece milletleşme süreci hızlanmakta ve devletlerin demokratikleşmesine neden olmaktadır (Keiş ve Nesrul İlahi, 2016: 18).

1.6. Siyasal Gelişme Hakkında Düşünceler

Siyasal gelişme kavramının demokrasi anlamında kullanımı Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Sokrates, Platon, Aristoteles gibi Antik Yunan filozofları demokrasi sistemini eleştirmişlerdir. Ancak bunların eleştirileri sonucunda demokrasi sonraki yıllarda daha güçlü ve sorumlu bir yönetim şekli olarak yeniden ortaya çıkmıştır (Vefayi, 2014: 77).

Demokrasi ve siyasal gelişme konusu özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok farklı akademisyen ve yazarın dikkatini çekmiştir. Bu akademisyenler kendi uzmanlık alanlarına göre siyasal gelişme hakkında düşünceler ifade etmişlerdir. Bu başlık altında ifade edilen bu düşünceler özet bir şekilde ele alınacaktır. Bu bağlamda ABD asıllı Ronal H. Chilcote siyasal gelişme hakkında söylenen düşünceleri genel olarak şu şekilde ifade etmektedir (Temenna, 2020: 31-32):

- Siyasal gelişmeyi demokrasi anlamında kullanan düşünürler,
- Yalnızca gelişme ve siyasal gelişme konusu üzerinde araştırmalar yapan düşünürler,
- Siyasal gelişmenin krizleri ve aşamaları üzerinde araştırma yapan düşünürler.

Bununla birlikte az gelişmiş ya da üçüncü dünya ülkelerinin devlet ve siyaset alanındaki özellikleri hakkında iki farklı düşünce söz konusudur. İlk düşüncede, üçüncü dünya ülkelerinin devlet ve siyaseti hakkında genel bilgiler verildikten sonra aralarında paylaştığı ortak nokta ve özellikler açıklığa kavuşturulmuştur. İkinci düşüncede, bu ülkeler ile Batı ülkelerinin devlet ve siyaset alanındaki farklı özellikleri karşılaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır (Müştak, 2018: 93).

Bu araştırmada üçüncü dünya ölkeleri kavramına sıkça vurgulamalar yapılmış, bu nedenle kavramın açıklığa kavuşturulması gereği duyulmuş ve ilk defa 1952 yılında Fransız asıllı nüfus bilimcisi Alferd Sauvy tarafından Batı ve Doğu Blok'un dışında kalan ölkeler için kullanılmıştır. Michael Todaro üçüncü dünya ölkelerinin sayısının yüz on sekiz olduğunu açıklamıştır. Genel olarak üçüncü dünya ölkelerinin özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Musevian, 2017: 23-24):

- Sanayi iş gücü yerine tarım iş gücü yüksektir ve yaygın bir işsizlik söz konusudur,
- Üretimi ham maddenin elde edilmesi ile sınırlıdır ithalat az sayıda görölmektedir,
- İnsanlarının pek çoğu yetersiz beslenmeyle karşı karşıadırlar,
- Okuma yazma oranı düşüktür,
- Yaşamlarında sömürgeciliği tecrübe etmişlerdir ve sosyal eşitsizlikle karşı karşıadırlar,
- İnsanların yaşama ümidi düşüktür,
- Halk otoriter ve baskıcı siyasal sistemler tarafından yönetilmektedir,
- Vatadaşın devlete ve siyasete karşı güveni zedelenmiştir.

Özetle bu ölkelerde kişi başi gelir seviyesi düşük, işsizlik seviyesi yüksek ve birinci ve ikinci dünya ölkelerine ekonomik ve teknik açıdan bağımlıdırlar (Musevian, 2017: 24). Çalışmanın bundan sonraki kısmında siyasal gelişme hakkında fikirlerini açıklayan klasik düşünürlerin fikirleri kısaca değerlendirildikten sonra modern dönem düşünürlerin fikirleri ele alınacaktır.

1.6.1. Klasik Düşünürlerin Görüşleri

Üçüncü dünya ölkelerinin devlet ve siyaset alanındaki farklı özellikleri eskilerden beri var olagelmiştir. Batı kökenli düşünürler yüzyıllar önce Doğu'nun devlet ve siyaset alanındaki farklı özelliklerini Doğu Tiranlığı adında Batı devlet ve siyasetiyle karşılaştırarak açıklamaya çalışmışlardır (Müştak, 2018: 93). Bu düşünürlerden biri olan Montesquieu ilk defa sistematik olarak Batı ile Doğu devletlerinin farklılıklarını ortaya koyabilmek için bu devletleri birbiriyle karşılaştırmış ve 1748 yılında yirmi yıllık çalışmasının ürünü olarak "Kanunların

Ruhu Üzerine” adlı kitabını yayımlandıktan sonra bu kitabında Batılı devletlerin hukuk devletleri olduğunu, Doğulu devletlerin ise otoriter ve baskıcı bir devlet olduklarını ifade etmiştir. Bu farklılıkların nedenini şu şekilde ifade etmiştir: *“Batı devletleri kendi beka ve devamlılığı için kanun ve hukuku gözetmek zorunda kalmıştır. Böylece bu devletlerde halkın refahı ve yaşama ümidi yükseltmiştir. Ancak Doğulu devletler Batılı devletler gibi kanun ve hukuku gözetmediği için modernleşmemiş ve geçmişten kalan baskıcı yönetim tarzını devam ettirmiştir.”* Bunun yanı sıra Asya imparatorlukları hakkında şu şekilde ifadeler kullanmıştır: *“Tarih boyunca Batı’da kurulmadığı büyük imparatorluklar Asya’da kurulmuştur. Asya’da imparatorluklar her zaman merkezi ve otoriter bir şekilde yönetilmiştir. Bunun nedeni ise Asya imparatorluklarına karşı başkaldırı, isyanlar sıkça görülmüştür. Merkezi devleti güçlü olmayan ülkelerde isyanların devam edeceğinin altını çizmiştir.”* Sonuç olarak Montesquieu, Doğu ve Batı devletlerinin farklılıklarını coğrafi özellikler temelinde değerlendirmiştir (Sai, 2001: 33).

Montesquieu’nun bu düşünceleri Batı’da Karl Marx dönemine kadar birçok Batılı düşünürler tarafından kabullenerek tekrarlanmıştır. Marx “Asya tipi üretim tarzı” teorisi ile Asya devletlerinin sosyal, ekonomik ve siyasal özellikleri hakkında bilgiler elde etmiştir. Marx, Montesquieu’nun Batı ve Doğu devletlerinin farklılıklarını coğrafi özellikler temelinde açıkladığı düşüncesini reddederek yerine sosyal ve ekonomik özellikler esas alınarak açıklanabileceğini ve Asya’daki devletleri sosyal ve ekonomik açıdan ve özellikle üretim açısından güçsüz devletler olduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden sözü edilen devletlerde sosyal ve ekonomik gelişme ve devrimler yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu ülkeler tarih boyunca siyasal açıdan otoriter yönetim şekli ile yönetilmiştir. Marx, Asya ülkelerinin otoriter yönetimler tarafından yönetilmesinin nedenini, bu ülkelerde bulunan iş adamlarının ve özel mülk sahiplerinin girişimci olmamasından, çiftçi ve köylü birliklerinin örgütlü bir şekilde faaliyet yapmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir (Müşak, 2018: 94).

Yetefawgal, Batılı ve Doğulu devletlerin farklılıklarını coğrafi özelliklerle bir başka anlatımla su kıtlığı özelliğiyle açıklamaya çalışmıştır. Doğulu devletleri tarımsal ihtiyaçlarını gidermek için yapay sulama sistemine (baraj ve su kanallarına)

ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir. Ancak bu sistem ve ihtiyaçları koruyabilen ve destekleyen örgütlü çiftçiler birliğinin yoksunluğundan ve özel mülk sahiplerinin aktif olmamasından devletler tek başına bu sorumlulukları üstlenmek zorunda bırakılmış ve böylece devletler daha fazla toprak mülkiyetini elde ederek merkezileşmiştir (Sai, 2001: 34).

Max Weber, siyasal gelişme hakkında düşünceler dile getiren bir diğer düşünürdür. Weber, siyasal gelişmeyi toplumun rasyonelleşmesi ile gerçekleştiğini ve dünya ülkelerinin her geçen gün rasyonelleşmeye doğru gittiğini belirtmiş ve düşünce merkezinde yer alan rasyonelleşme kavramından sosyal ve siyasal hayatı etkileyen kurum ve kuruluşların rasyonelleştirilmesi amaçlanmıştır (Müştak, 2018: 95). O, sosyal ve siyasal davranış için dört davranış şeklini ortaya koymuştur. Bu dört davranış şeklinin ikisi rasyonel davranıştır ve şu şekilde ifade edilebilir (Temenna, 2020: 36-37):

- Amaca ilişkin rasyonel davranış: Bu davranış tipini anlayabilmek için bir çiftçinin sergilediği davranış örnek verilebilir. Çiftçi geçimini sağlayabilmek ve kâr elde edebilmek için ekini ekerek mahsulünü elde etmektedir. Bu davranış tipinin dışsal bir özelliği vardır ve amacı da bellidir.
- Değere ilişkin rasyonel davranış: Bu davranış tipinde, kişi değerler temelinde hareket etmektedir. Örneğin kişi, dinî değerler uğruna düşmana karşı ölmeyi kabul ederek savaşması durumu gibi.

Kalan diğer iki davranış ise rasyonel olmayan davranıştır ve şu şekilde ifade edilebilir:

- Duyguya ilişkin davranış: Kişi bu davranış tipinde duygular (öfke, korku) doğrultusunda adımlar atmaktadır. Örneğin bir sürücü otomobilini başka bir otomobil ile çarpıştıktan sonra sinir kontrolünü kaybederek karşı otomobilin sürücüsünü vurması durumunda duyguya ilişkin davranış ortaya çıkacaktır.
- Geleneksel davranış: Bu davranış şekli ile yukarıda söylenen duyguya ilişkin davranış şekli birbirine çok yakındır, geleneği temsil eden ve etkisi altında kalan davranış tipidir.

Weber'e göre Batı, bazı Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkelerinde var olan geleneksel ve hanedana dayalı yönetim sistemi yerine halka dayalı, rasyonel bürokrasi ile yönetilen modern devlet anlayışını benimsediğini ve geleneksel ve hanedana dayalı yönetim sistemini patrimonyal kavramıyla açıklamaya çalıştığını ifade etmiştir (Müştak, 2018: 95).

Patrimonyal kavramının anlamı ve özelliği nedir? sorusu akıllara gelmektedir. Bu kavramla Weber, ilk defa Doğu ülkelerinin geleneksel yönetim şeklini açıklamak için kullanmıştır. Patrimonyal yönetim şeklinde iktidarın yetki alanı ve kapsamı geniştir, iktidar tek kişinin elindedir. Saltanat sistemine benzer babadan oğula iktidar geçişi söz konusudur. Bir başka anlatımla aile içi hükûmet şekline benzer. Bu yönetim şeklinin genel özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Temenna, 2020: 37):

- İktidar tek kişinin elindedir.
- Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri sınırlıdır.
- Siyasal ve toplumsal kararlar tek kişi tarafından veya o kişinin akrabası tarafından alınmaktadır.
- Yönetenlerin siyasi meşruiyeti olmadığı için dış güçlerin desteğine ihtiyaç duymaktadır.

Sonuç olarak Weber bu sistemi, Doğu ülkelerinin yönetim sistemi olduğunu bu sistemde halkın isteği ve talebinin gözetilmediğini, devletin maddi ve ekonomik kaynaklarının kullanımının yalnızca yöneticinin (padişahın) tekelinde olduğunu, halkın köle gibi muamele gördüklerini, haklarından mahrum bırakıldıklarını aynı zamanda halkın geleceği ile ilgili belirsizlik içinde yaşamlarını sürdürdüklerini belirtmiştir. Buna ek olarak o bu sistemde, yargı ve yargılama gücünün sadece padişahın yetkisi altında olduğunu, Batı dışındaki ülkelerin otoriter ve baskıcı yönetimler tarafından yönetildiğini ifade etmiştir (Sai, 2001, 34).

John Locke, siyasal gelişmeyi demokrasi ile eş anlamda kullanan düşünürlerden biridir ve düşünce merkezinde demokrasi vurgusu bulunmaktadır. Bu nedenle O'na "demokrasinin babası" lakabı verilmiştir. Pek çok düşünür siyasal gelişmeyi demokrasi olarak anlamışlar, demokrasinin özelliklerini siyasal gelişmenin

özellikleri gibi ele almışlardır. Locke'e göre bir ülkenin halkı, politikacılar tarafından alınan siyasal karara aktif katılarak kendi çıkar ve menfaatleri doğrultusunda o kararları etkileyebiliyorsa o ülkenin siyasal sistemi gelişmiş demektir (Celali ve Ecer, 2016: 26). Özetle o, bir toplumda var olan sosyal grupların siyasal alanda güçlendirilmesini istemiş, bir başka anlatımla siyasetin sivilleşmesini istemiştir.

Locke, gelişmiş siyasetin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: Siyaset halkın ihtiyacını karşılayabilecek seviyede olmalıdır: Halkın sorununa çözüm üretebilen daha açık bir ifade ile halka karşı sorumlu olan siyasal sistemler ve devletler siyasal açıdan gelişmiş demektir. Locke, toplum sözleşmesi kuramında halk ile devlet arasındaki ilişkiye açıklık getirmiş, halkı devlete kendi hak ve özgürlüğünü koruyabilmek için yetkiler verdiğini dile getirmiştir. Halkın özgürlüğü devlet tarafından sınırlandırılmamalıdır. Devlet her zaman halkın ihtiyacını karşılayabilmek için çaba harcamalıdır. Modern demokrasi sisteminde devlet halkla iç içedir, kendi beka ve devamlılığı için her zaman halkın ihtiyacını karşılamaya, hak ve hukukunu korumaya çalışmaktadır. Baskıcı ve zayıf devletler, halkın ihtiyacını karşılayamayan devletlerdir. Bir müddet sonra meşruiyetini kaybederek yok olmayla karşı karşıya kalacaklardır (Kerimi ve Ahmedi, 2020: 9).

Siyaset kanun odaklı olmalıdır: Toplu halde yaşayan insanlar, hayatı boyunca kanunların çizdiği sınırlar dışına çıkmaya çalışmamalı, çıkan insanlar devlet tarafından cezalandırılmalıdırlar. Kanunlar şahların, zalimlerin, darbecilerin istek ve ihtiyaçlarına yönelik yapılmamalı, aksine halkın istek ve ihtiyaçlarına yönelik yapılmalıdır. Toplumda ancak kanunu egemen kılmayla adalet ve eşitlik sağlanmaktadır. Devletler toplumda ortaya çıkan sorunları çözebilmek için kanunlara yönelmelidirler (Müştak, 2018: 97). İnsanlar da kanun üstünde bir üstün güç tanımamalıdırlar. Yönetenler de anayasa ve kanunların emrettiği ya da çizdiği sınırlara uygun bir şekilde halkı yönetmeye çalışmalıdırlar. Siyasal açıdan gelişmiş ve demokratik devletlerde, kanunlar halkın ihtiyacına uygun bir şekilde yapıldıkları için halk da hayatı boyunca kanunları gözetlemeye çalışmaktadırlar. Bununla birlikte bu tür devletlerde cinayet, hak ve hukuk gaspı vb. suçların işleniş düzeyi düşüktür. Aynı zamanda kanunlar gözetildiği için adalet ve eşitlikten de şüphe duyulmamakta,

hem yönetenler hem de yönetilenler kanunların çizdiği sınırlar dışında çıkmamaktadırlar (Kerimi ve Ahmedî, 2020: 10).

Siyaset, olayları adil ve tarafsız bir şekilde değerlendirebilmelidir. Siyasette gelecek ve şimdiki zamanla ilgili alınacak karar ve planlamalarda, halkın hak ve hukuku gözetilmelidir. Locke, halk devletten adalet ve güvenliklerini sağlamak amacı ile toplum sözleşmesi yapması gereğini duyduğunu ifade etmiştir. Devletler halkına destek vererek onları korumalıdır (Sai, 2001: 31).

Locke, kanunların, halkın çıkarını korumakla ve onlar arasında adaleti eşit bir şekilde dağıtmakla mükellef olduğunu açıklamış ve düşüncesinde adalet, fırsat eşitliği anlamında kullanılmıştır. Buna ek olarak fırsatlar da herkesin hizmetine eşit bir şekilde sunulmalıdır. Halkın desteğini ve rızasını elde edemeyen devletleri, meşru devletler olmadığını bununla birlikte insanlar doğaları gereği özgür ve bağımsız varlıklar olduğunu kimsenin etkisi altında yaşamak istemeyeceklerini ve devletler de onların özgürlüğünü, hak ve hukukunu kısıtlama yetkisine sahip olmadığını dile getirmiştir. Otoriter devletler karşısında insanları bilgilendiren ve örgütlenen kimseleri kanuna uygun bir iş yaptıklarını ve otoriter devletlerin her zaman özgürlüğü kısıtlayan devletler olduğunu ifade etmiştir (Müşak, 2018: 97).

1.6.2. Modernleşmeci Düşünürlerin Görüşleri

Modernleşme kavramı ile gelişme kavramı bazı yazılarda benzer anlamlar taşıdığı için birbirinin yerine kullanılmıştır. Modernleşme kavramı Fars edebiyatında; yenileme, çağdaşlaşma vb. anlamlara denk gelmektedir ve Latince şimdi ve şu an anlamına gelen (Modo) kelimesinden türetilmiştir. Modernleşme hareketi ile geleneksel değerler, yapılar, koşullar yerine modern değerler, yapılar, koşullar yerleştirilmiştir (Museviyan, 2017: 18).

Modernleşme ve üçüncü dünya ülkelerinin siyasal özellikleri hakkında düşünceler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açıklanmaya başlanmıştır. Söz konusu ülkeler hakkındaki düşünceler, modernleşmeci düşünürlerinin daha çok dikkatini kendilerine çekerek onların özel araştırma alanı olarak seçilmiş, üzerinde yoğun bir şekilde araştırmalar yapılmıştır. Modernleşmeci düşünürler, gelenek ile modernleşmenin arasındaki farklı özellikleri ortaya çıkarırken, üçüncü dünya

lkelerinin devlet ve siyasetinin geleneksel özellikler taşıdığı düşüncesini dile getirmişlerdir. Modernleşmeci dşnrlere göre, modernlik hareketi siyasal alandan önce sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda gerçekleşmiştir (Sai, 2001: 35).

Modernleşme ve nc dünya ülkeleri hakkında yapılan araştırmalara imkânlar sunan, modernleşme okulu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra modernleşmeci düşünürlerin siyasal gelişme ile ilgili düşüncelerinden bahsedilecektir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin süper güç olarak ortaya çıkması, komünist hareketin hızlı bir şekilde yayılması ve Latin Amerika, Afrika ve Asya ülkelerini sömüren Batı İmparatorluğu’nun dağılması ile “Modernleşme Okulu” denilen okul kurulmuştur. Bu okulda 1960 yılında nc dünya ülkelerinin sorunlarına çözüm üretebilmek ve bu ülkeler üzerinde yoğun araştırmalar yapabilmek amacıyla her bilim dalından uzmanlar ABD’nin mali desteği ile bir araya getirilmiştir (Müştak, 2018: 98).

Bu okulun araştırmacılarından biri olan Daniel Lerner, ilk kez 1950’li yılların sonlarına doğru siyasal modernleşme konusu hakkında düşüncesini bilimsel ve sistematik bir şekilde açıklamaya çalışmış ve bir ülkenin vatandaşlarının siyasal katılımı ne kadar artarsa o ülkenin kentleşmesi, eğitimi, güvenliği, refahının da o kadar arttđđını ifade etmiştir. Lerner, araştırmalarını Doğu’nun altı ülkesinde (Türkiye, Lübnan, Mısır, İran, Urdun ve Suriye) tamamlamıştır. Bu araştırma sonucunda 1950 yılında “Geleneksel Toplumdan Geçiş” adlı kitabını kaleme almıştır. Söz konusu kitabında, modern bireyin çabasıyla modern kurum olan parlamentonun ve modern siyasal davranışın (rasyonel davranışın) ve kanunların ortaya çıktđđını iddia etmiştir. Modern bireyi, empati ve katılımcı özelliği ile tanınan birey olduğunu, bu özelliklere sahip modern bireyin ortaya çıkması zaman alıcı olduğunu, bu bireyin de birçok farklı eğitim ve kültürel aşamalardan sonra ortaya çıktđđını, bir ülkede modern kültürel değerler ne kadar hızlı yayılırsa o ülkenin o kadar hızlı siyasal açıdan gelişerek demokratikleştđđini dile getirmiştir. Buna ilave olarak geleneksel toplumu; modern toplumun bireyselleşme, akılcılık, kentleşme, sanayileşme, piyasa ekonomisi gibi özellikleriyle modern hale getirebilmenin mümkün olduğunu ve düşüncesini Soğuk Savaş’ın zirvede olduğu bir dönemde dile getirmiştir. Bunun yanı sıra dünya ülkelerinin siyasal gelişmeleri için Batı liberal

demokrasi modelinin en uygun model olduğunu ifade etmiştir (Kerimi Ş. , 2015: 199).

Üçüncü dünya ülkelerine ve siyasal gelişme hakkında etkili düşüncesiyle tanınan bir diğer düşünür ve sosyolog ise Edward Shils'dir. "Modern Ülkelerin Siyasal Gelişmeleri" adında bir esere sahiptir ve bu eserinde geleneksel toplumdan modern topluma nasıl geçileceği sürecini doğrusal gelişim modeliyle açıklamaya çalışmış, bu modelinde geleneksel toplumu sıfır ve Batı liberal toplumunu yüz olarak ikiye ayırmıştır. Geleneksel toplumlar ne kadar sıfırdan yüze doğru ilerlerse o kadar geleneksel özellikleri kaybolmakta ve modernliğin özelliğine yaklaşılmaktadırlar. Geleneksel ve modern toplumun ayrımını yaparak geleneksel toplumun özelliklerini ortaya koymaya çalışmış, bunun yanı sıra geleneksel toplumun olumsuz özellikleri hakkında geçmişte söylenen sözlerin hâlâ geçerliliğinin devam ettiğini söylemiştir. Bir başka ifade ile geleneksel toplumlarda halen siyaset, ataerkil ve kabileci bir anlayışla, babadan oğula geçmeyle yönetilmektedir. Yöneticiler devleti, kendilerinin ailevi ve şahsi malı gibi zannetmekte, vatandaş da köle gibi muamele görmektedir (Radmard, 2020: 49-50). Bir yandan üçüncü dünya ülkeleri için en uygun siyasal modelin Batılı liberal demokrasi modeli olduğunu, diğer yandan ise bu ülkelerin Batılı liberal demokrasiye geçişinin ne kadar sorunlu ve zor olduğunu da endişesini dile getirmiştir. Geleneksel toplumlarda okumuş, medeni ve Batının siyasal kültürünü benimseyenlerin sayısının az olduğunu buna karşın okumamış, yoksul, çiftçi ve köylülerin sayısının fazla olduğunu ve bu ikilinin birbiriyle çatışma halinde olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak Shils, Batılı ülkelerin ve özellikle ABD'nin demokratik ve özgür bir ülke olduğunu belirtmiştir (Sai, 2001: 36).

Gabriel Almond ile Jems Calman'un "Gelişmekte Olan Bölge Ülkeleri Siyaseti Hakkında Söyleşi" adlı kitabında gelenek ile modernizm karşıtlığına karşı çıkarak eleştirmiştir. Bu iki düşünür yukarıda sözü edilen diğer meslektaşları gibi toplumları Batı ve Doğu olarak ikiye ayırmamışlar, ülkeler ister gelişmiş ve ister gelişmemiş olsun, siyasal sistemlerinin geleneksel ve modern unsurlarının birleşiminden oluştuğunu ifade etmiştir (Temenna, 2020: 35).

Almond, Sidney Verba'nın akademik katkısıyla "Siyasal Kültür" adında ele aldığı diğer bir kitabında, üçüncü dünya ülkeleri ile Batılı gelişmiş ülkelerin siyasal

kültürlerinin karşılaştırmasını yapmıştır. Bu kitapta üçüncü dünya ülkelerinin gelişmemişlik nedenini, sosyal ve psikolojik nedenlerden kaynaklandığını iddia etmiştir. Almond ve Verba şu dört kritere dayalı siyasi kültürün çeşitlerini sıralamışlardır (Müştak, 2018: 99):

- Vatandaş siyasi sistem hakkında ne kadar bilgiye sahiptir?
- Vatandaş, siyasi seçkinlerin rolü hakkında ne kadar bilgiye sahiptir?
- Vatandaş, siyasetçiler tarafından alınan kararların uygulanma politikası hakkında ne kadar bilgiye sahiptir?
- Vatandaşın siyasal sistemde belirlenen statü/konumu hakkında ne kadar bilgisi bulunmaktadır?

Almond ve Verba açıklanan kriterleri esas alarak şu üç tür siyasi kültürü birbirinden ayırmışlardır:

Sınırlı siyasi kültür: Bu tür siyasi kültürde vatandaşın, devlet ve siyaset hakkında ve devlet tarafından alınan kararlar hakkında bilgisi bulunmamaktadır. Vatandaşın siyasi bilgisi de sınırlıdır, pek çok vatandaş siyaset hakkında bilgi edinme gereği bile hissetmemektedir. Özetle vatandaşın siyasi işlerle ilişkisi çok azdır.

İtaatkâr siyasi kültür: Bu tür siyasi kültürde vatandaş, devlet tarafından alınan kararlar hakkında bilgisi bulunmakta ancak bu kararlara karşı gelmek istememektedirler. Vatandaş siyasetten, siyasi kurum ve kuruluşların varlığından haberi bulunmakta, etkilemeye çalışmakta ancak daha çok etkilenmektedirler. Bu tür siyasi kültür, otoriter devletler tarafından yönetilen toplumlarda daha çok görülmektedir. Özetle vatandaşın siyasal sistemle ilişkisi pasif ve itaate bağlıdır (Cevadi, 2018: 39).

Katılımcı siyasi kültür: Bu tür siyasi kültürde, vatandaş, devlet ve siyaseti farklı yollarla etkileme ve içine nüfuz etmeye çalışmaktadır. Vatandaş, doğruluk ve dürüstlük esasına dayanan siyasete yakınlık göstermektedir. Bu tür siyasi kültür, daha çok demokratik değerleri benimseyen devletlerde görülmektedir. Sonuç olarak vatandaş, siyasetin her yönüne karşı olumlu bir tutum içindedir, siyasi sistemle aktif ilişki içindedir (Cevadi, 2018: 39).

Almond ve Verba, seçimlere katılmanın ve siyasi partilere üye olmanın katılımcı siyasi kültürün özelliklerinden olduğunu açıklamışlardır. Genel olarak üçüncü dünya ülkelerinde siyasi kültürün sınırlı veya itaatkâr çeşidi veya her iki çeşidin birleşiminden meydana gelen siyasi kültür egemendir.

Almond, Pavel ile birlikte ele aldıkları diğer bir kitabında, siyasal sistemleri siyasi katılım türüne göre şu dört farklı kategoriye ayırmışlardır (Sai, 2001: 36-37):

- Endüstriyel demokrasi: Bu tür siyasal sistemlerde halkın %60'ı aktif ve %30'u dolaylı olarak siyasete katılmakta ve %10'u hiç siyasi işlere ve siyasete katılmamaktadırlar.
- Endüstriyel otoriter sistemler: Almond ve Pavel, bu tür siyasal sistemlerin daha çok Doğu Avrupa ülkelerinde ve Rusya'da görüldüğünü ifade etmişlerdir. Vatandaşın sadece %10'u aktif ve %80'i dolaylı olarak siyasete katılmakta ve kalan %10'u siyasete hiç katılmamaktadırlar.
- Geçiş sürecinde bulunan otoriter sistemler: Bu tür siyasal sistemler üçüncü dünya ülkelerinin sanayileşme sürecinde bulunan ülkelerde görülmektedir. Vatandaşın sadece %10'u aktif ve %60'ı dolaylı olarak siyasete katılım göstermekte ve %30'u siyasete hiç katılmamaktadırlar.
- Endüstriyel olmayan demokrasiler: Bu tür siyasal sistemler Hindistan gibi ülkelerde görülmektedir. Vatandaşın %10'u aktif ve %30'u dolaylı olarak siyasete katılmakta ve %30'u siyasete hiç katılım göstermemektedirler.

Almond, bir ülkenin siyasal sistemi şu dört sorunu çözerse o ülkenin siyasal açıdan gelişeceğini ifade etmektedir (Temenna, 2020: 35):

- Halk arasında birlik ve bütünlük sorunu ve siyasi iktidarın demokratik yollarla el değiştirmesi sorunu çözülmeli,
- Millete karşı bağlılık ve vefakârlık duygusu yaratılmalı,
- Siyasal katılımdan kaynaklanan iktidarı ele geçirme ve siyasi kararlarda aktif rol oynama gibi sorunlara çözümler getirilmeli,
- Devletin maddi olanak ve kaynaklarının dağıtımını için uygun mekanizmalar yaratılmalı, eğitim-öğretim alanı geliştirilmeli, çalışma alanında fırsatlar yaratılmalıdır.

1960'lı yıllardan sonra Batılı düşünürlerin görüşlerinde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Sözü edilen yıldan sonra artık bu düşünürler, modernleşme ve siyasal gelişme konularını araştırmak yerine üçüncü dünya ülkelerinin siyasal düzen ve istikrarıyla ilgili konularda araştırmalarını yoğunlaştırmışlar ve Batılı düşünürler üçüncü dünya ülkelerinde yıllarca devam eden ve bitmeyen iç huzursuzluk sebebini, kifayetsiz ve zayıf yönetim sisteminden kaynaklandığını dile getirmişlerdir. Bu tür düşünceleri savunanların en önemlileri Zolberg ve Samuel Huntington'dur (Müştak, 2018: 100).

Zolberg "Siyasi İstikrarın Sağlanması" adlı kitabında araştırmalarını Afrika ülkeleri üzerinde yaparak ve o ülkelerdeki siyasal gelişmeleri karamsar bir bakış açısıyla incelemiştir. Son zamanlarda bazı Afrika ülkelerinde göze çarpan siyasi parti, parlamento vb. demokratik kurumların faaliyete geçmesine rağmen bu ülkelerdeki yönetim sistemini diktatörlükle ve siyasetçilerini çıkarıcılıkla suçlamıştır (Sai, 2001: 36).

ABD kökenli siyaset bilimci Samuel Huntington, modernleşme ile ilgili düşüncesini açıklamaya gelince, O genel anlamda siyasal gelişme ve özel anlamda ise üçüncü dünya ülkelerinin siyasi istikrarsızlığı ve güvensizliği üzerinde tezler kaleme almış ve üçüncü dünya ülkelerini kendi siyasal düzen ve sisteminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için çaba harcamadığını ve bu yüzden bu ülkelerde siyasal istikrarsızlığın yıllar boyu devam edeceğini belirtmiştir. O'na göre Batılı ülkeler ve ABD, siyasal gelişme ile ekonomik gelişmenin farklı şeyler olduğunu ve ekonomik gelişme ile siyasal istikrarın sağlanabilmesinin imkânsız olduğunu bilmediklerini iddia etmiştir (Ferhadi, 2017: 149-150).

1965 yılında üçüncü dünya ülkeleri (Asya, Afrika ve Latin Amerika) önceki yıllara kıyasla daha istikrarsız ve güvensiz bir duruma düşmüştür. Bu güvensizliğin artış nedeni ise ABD'nin bu ülkelerde uyguladığı yanlış politikaların sonucunda ortaya çıktığı açıkça görülmüştür ve siyasal istikrar ile ekonomik gelişmenin farklı yol ve yöntemlere sahip olduğunu ve biri diğerinden bağımsız ve birbirinden etkilenmeyen hedefler olduğunu ifade etmiştir (Müştak, 2018: 101).

Huntington'a göre bir toplumda, halkın siyasal katılımı ile ve bu katılımı sağlayan siyasal yapılarla gerekli koordinasyon sağlandığında söz konusu toplumun durumu normal demektir. Daha açık bir ifade ile mevcut siyasal yapılar, halkın siyasal katılım talebini karşılayabilecek derecede olmalıdır. Bir başka anlatımla sorumlu hükümetler, sahip olduğu etkili ve verimli siyasal yapılar aracılığıyla halkın talep ve isteğini zamanında ve şeffaf bir şekilde yerine getirebilen ve denetlenebilen hükümetlerdir. Bu gibi hükümetler, meşruiyetini doğrudan halktan almakta ve kendilerini halka karşı sorumlu hissetmektedirler. Ancak üçüncü dünya ülkelerinin hükümetleri böyle bir özelliğe sahip olamadıkları için iç çatışma ve krizlerle karşı karşıya kalmaya devam etmişlerdir. Bu gibi ülkelerde hâlâ siyasal istikrarın sağlanabilmesi için gerekli modern siyasal mekanizmalar, yapı ve kurumlar oluşturulmamış yalnızca bu ülkelerin sosyo-ekonomik alanları modernleştirilmiştir. Bu modernleştirilme sonucunda, geleneksel otorite ve meşruiyet temelleri ortadan kaldırılmıştır. Huntington, gelişmiş veya demokratik ülkelerin siyasal sistemlerini, halkın meşruiyetine, birlik ve bütünlüğüne dayandıkları için sonradan çıkan her türlü gruplaşmalara ve oluşumlara karşı savunma ve ortadan kaldırılma ve kolayca sisteme entegre etme gücü yüksek olduğunu, bu nedenle de bu tür siyasal sistemler her türlü istikrarsızlık ve darbelerin önüne kolayca geçebilmelerini ifade etmiştir (Hakperest, Şakiri ve Purcebli, 2020: 261).

Batılı ülkeler tarafından üçüncü dünya ülkelerinin çoğu istenmeyerek ve dış baskıyla sosyo-ekonomik açıdan modernleştirilmeye çalışılmıştır. Bu ülkelerin pek çoğu Batılı sömürgecilerin egemenliği altında kalmıştır. Batılılar bu ülkelerde kendi çıkarları doğrultusunda bazı modern reformların uygulanmasına öncülük etmiştir. Örneğin İngiliz sömürgecilerin girişiyle Hindistan'a demiryolları yapılmıştır. Telgraf sistemi gibi modern sistemler getirilmiştir. Böylelikle Hindistan hızlıca modernleşmiştir. Ancak bu ve benzeri atılan modern girişimler, sömürgeci ülkelerin isteği ve çıkarı doğrultusunda atılmıştır. Kalan bazı üçüncü dünya ülkeleri örneğin İran ve Çin gibi ülkeler doğrudan değil, dolaylı olarak sömürgeci ülkelerin etkisi altında kalmışlar ve modernleşmiş ülkelerin saldırılarına maruz kalmamak için sosyo-ekonomik açıdan modernleşmiştir. Bu ülkelerde modernleşme süreci ile toplumda yeni sınıflar ortaya çıkarak gelişmiştir. Söz konusu yeni sosyal sınıflar

geleneksel sınıflardan, okuma ve yazma, iş yapma ve toplumsal-siyasal bilgiler açısından farklılık göstermiştir. Bununla birlikte bu yeni sınıfların modernleşme süreci ile benimsediği (insan hakları, insan özgürlüğü ve siyasal ve toplumsal katılım vb.) modern değerler, toplumun geleneksel ve önceden kabul ettiği (eşitsizlik, itaat vb.) değerler yerine tanıtılarak kabul ettirilmiştir. Modernleşmiş olan bu yeni sınıflar, kendi sosyal ve siyasal geleceklerini belirlemek için siyasete katılmak istemişlerdir. Ancak bu sınıfların siyasete rahatça katılabilmeleri için toplumda siyasal katılımı organize eden yapılar ve kurumlar oluşturmalı, yönetimi âdemi merkezîyetçilik esasına göre yapılandırmalı, iktidarın alt kurum ve yapılarına doğru paylaşımı yapabilmelidir. Bu yeni sınıfın siyasal katılım talebini yerine getirebilmek için yasama meclisi, siyasi partiler ve periyodik seçimler gibi kurumlar ve imkânlar oluşturmalıdır (Müştak, 2018: 101-102).

Huntington, siyasal örgüt ve usulün kurumsallaşması düzeyini uyarlanabilirlik, karmaşıklık, bağımsızlık ve uyumluluk gibi ölçülerle ölçülebilir olarak aşağıdaki gibi sıralamıştır:

Uyarlanabilirlik–Bükülmezlik: Huntington’a göre bir örgüt veya usul ne kadar uyarlanabilirse o kadar kurumsallaşmış demektir. Ne kadar bükülmez ve az uyarlanabilirse o kadar az kurumsallaşmıştır. Uyarlanabilirlik zamanla ortaya çıkmaktadır. Bir örgüt ne kadar uzun ömürlüyse o kadar uyarlanabilirliği artmaktadır. Bir örgüt ne kadar çok sorunla karşılaşarak onlara uyarlanabilirse o kadar kurumsallaşmış olmaktadır. Bu nedenle Huntington “siyasal örgütler bir gecede meydana gelmez” demiştir.

Karmaşıklık-Basitlik: Bir örgüt ne kadar karmaşıksa o kadar kurumsallaşmış demektir. Bir örgütün alt-birimleri sayıca ne kadar çok ve çeşitli ise o örgütün üyelerinin sadakatini kazanma ve devam ettirme yeteneği de o derece büyüktür. Karmaşıklık örgütün alt birimlerinin çalışma düzeyi ile ilişkilidir. Tek kişiye bağlı siyasal sistemler en basit siyasal sistemlerdir ve bu sistemler en istikrarsız sistemlerdir. Bir sistem ne kadar çok iş bölümüne ve hiyerarşiye sahipse o kadar sorunları çözebilme yeteneğine sahip olmakta ve kurumsallaşmış olmaktadır (Temenna, 2020: 33).

Özerklik-Uyrukluk: Kurumsallaşmanın üçüncü ölçüsü, siyasal örgüt ve usullerin diğer sosyal gruplaşmalar ve davranış metotları karşısındaki bağımsızlık dereceleridir (Huntington ve Özbudun, 1966: 73). Diğer bir ifade ile siyasal örgüt ve usullerin işleyiş derecesi toplumun diğer sosyal ve siyasal birey ve gruplarından yüksekse o kadar kurumsallaşmıştır denilebilmektedir. Özerklik bir yandan sosyal gruplarla diğer yandan ise siyasal örgütlerle ilişki içindedir. Siyasal kurumlaşma açısından özerklik genel olarak siyasal örgüt ve usullerin gelişmesine ve özel olarak toplumun belirli sosyal gruplarının etkisi altında kalmayarak bağımsızca çalışmasıdır. Siyasal örgütler belirli sosyal gruba, hanedana ve sınıfa bağlı olarak çalışırsa kurumsallaşma gerçekleşmemektedir (Müştak, 2018: 103).

Tutarlılık-Belirsizlik: Siyasal örgüt ve usullerin tutarlılık ve birliği ne kadar güçlüyse kurumsallaşma düzeyi de o kadar yüksektir. Örgüt, birlikten ne kadar yoksunsa o kadar az kurumsallaşmıştır. Örgütün birliği, karmaşıklaşmasıyla anlam kazanmaktadır. Yüksek iş bölümüne sahip karmaşık bir örgütte, birlik ve tutarlılık çok önemlidir. Çünkü örgüt, alt birimleri ile birlik ve tutarlılık içerisinde çalışmasına devam ederse hedefine daha etkili ve hızlı bir şekilde ulaşmaktadır (Sai, 2001: 37).

Yukarıda da sözü edilen üçüncü dünya ülkelerinde sosyo-ekonomik modernleşmenin etkisi ile ortaya çıkan yeni sınıflar toplumda hak ve hukukunu savunabilmek için siyasete aktif olarak katılmak istemişlerdir. Ancak söz konusu ülkelere bu sınıfların katılımını sağlamak için uygun siyasal kurum ve kuruluşlar faaliyet yapmamaktadır. Bu durum siyasal katılım talebi ile siyasal kurumsallaşma arasında boşluk oluşturulmasına neden olmuştur (Müştak, 2018: 104).

Siyasal kurumsallaşmanın başlama zamanı ile siyasal katılım arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle, siyasal kurumlaşma ne kadar geç başlarsa o kadar siyasal katılım talebi ile siyasal kurumlaşma arasında boşluklar genişlemekte nihayetinde siyasal kurumlaşma gerçekleşmemekte ve bu durum toplumda şiddetli siyasal çatışmanın yol açmasına neden olmaktadır. Darbe ve devrimlerin gerçekleşmesini de bu konulardan kaynaklandığını söylemiştir. Sonuç olarak, üçüncü dünya ülkelerini siyasal katılım için uygun kurum ve kuruluşlar oluşturmadığı aynı zamanda siyasal istikrarı sağlamakta güçlük çektiği için parçalanmaya sürükleneceklerini söylemiştir (Temenna, 2020: 34).

Amerikan kökenli siyaset bilimci ve karşılaştırmalı siyaset uzmanı Lucian Pye, siyasal gelişme konusunda Huntington'a yakın düşünceler dile getirmiş ve Pye'e göre tüm toplumlar, art arda siyasal gelişmenin aşamalarından geçmekte ve bu geçiş sonucunda geleneksel toplumlar modern ve sanayileşmiş toplumlara dönüşmektedir. Aynı zamanda bir siyasal sistem, insanların ihtiyacını, siyasal katılımını karşılayabiliyorsa o sistem siyasal açıdan gelişmiştir denilebilmektedir (Temenna, 2020: 34).

Samuel Huntington "Demokrasinin Üçüncü Dalgası" adlı kitabında siyasal gelişme ve modernleşme sorunlarını ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal sorunlar olarak ele almıştır. Bu sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Ekonomik Sorunlar: Siyasal gelişmenin sorunlarından biri yoksulluk ve ekonomik gelişme düzeyinin düşüklüğüdür. Yoksul ülkelerde genellikle darbeler başarılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Çünkü bu gibi ülkelerde orta sınıf (burjuvazi) şekillenmemiş ve demokratik değerlerin ortaya çıkma zeminine izin verilmemiştir. Ekonomik gelişmenin düzeyi ile demokratik rejimlerin varlığı arasında sıkı sıkıya bağlılık bulunmaktadır. Ekonomik gelişme ile sosyal yapı ve değerler değişerek demokratikleşmektedir. O, yoksul ülkelerde demokratikleşme sürecinin başarısız olduğunu ancak tam tersine zengin ülkelerde demokratikleşme sürecinin başarılı olduğunu ifade etmiştir (Müştak, 2018: 104).

Sosyal Sorunlar: Siyasal gelişme ve modernleşmenin diğer bir sorunu ise bir toplumda geleneksel sosyal ve siyasal yapıların varlığıdır. Böyle bir toplumda yöneticiler, halkı geleneksel sosyal ve siyasal kurallar ve yapılar çerçevesinde yönetmeye çalışmaktadırlar. Bu tür toplumların genel nüfusunu köylüler, ekonomisini tarımsal maddeler ve yapısını feodaller oluşturmaktadır. Bu toplumda varlığını sürdüren geleneksel gruplar, sosyal ve siyasal modernleşmeye ve reforma inanmamaktadırlar (Huntington, 2002: 45).

Tarih boyunca modernleşme yanlısı devletler, kendi sosyal tabanını güçlendirebilmek ve uygulanmasını istediği reformları kolayca uygulayabilmek amacıyla geleneksel sosyal grupları kendine çekmeye çalışmıştır. Ancak geleneksel sosyal grupları çekebilmek, modern grupları çekmekten daha zordur. Çünkü söz

konusu grupların diğer gruplara göre uyarlanabilirlik gücü daha azdır. Ayrıca Asya, Afrika ve Latin Amerika gibi gelişmemiş kıtalarda devam eden çeşitli sosyal bölünme ve çatışmaların varlığı, siyasal gelişmeyi engellemiştir. Gelişmemiş ülkelerde açık bir şekilde görülen zengin fakir, modernleşmiş sınıf ile geleneksel sınıf, güçlü insan ile zayıf insan ayrımını yalnızca merkezi ve güçlü devletler aracılığıyla ortadan kaldıracılabilmek mümkündür. Huntington siyasal gelişme ve modernleşme sürecinin uygulanabilmesi ve hızlanabilmesi için merkezi devletin güçlendirilmesinden yanadır (Müşak, 2018: 103).

Kültürel Sorunlar: Huntington, kültürü siyasal gelişme veya gelişmemeye neden olan önemli faktörler arasında saymaktadır. Kùltürleri, demokrasi ile uygunluk açısından Batı'da Protestan, Doğu'da İslam olarak ikiye ayırmıştır (Huntington, 1991: 232).

Siyasal Sorun: Bu sorun siyasi gelişmeye karşı en çarpıcı sorunlardan bir tanesidir. Çünkü bu sorun, siyasi sistemin türünden, liderlikten ve siyasi karar alma mekanizmasından kaynaklanmakta, siyasi gelişmelerle doğrudan doğruya ilişki içindedir.

Huntington siyasal rejimleri, otoriter ve demokratik rejimler olarak ikiye ayırdıktan sonra otoriter rejimleri, demokratik değerlerin gelişmesine engel teşkil ettiğini söylemiş, bu rejimler, özel yapıları sebebiyle demokratik kurumların gelişmesinde sorun yaratmaktadırlar. Bununla beraber otoriter rejimleri yöneten, liderlerinin demokratikleşmeye karşı isteksizliği de toplumda demokratik değerlerin uygulanmasına çalışan azınlığın çabalarını zora sokmaktadır (Huntington, 1991: 126).

Huntington, verimli bir şekilde çalışan siyasal kurumların eksikliğini siyasal gelişmeye bir sorun olarak işaret etmiş, kurumsallaşmayı modern toplumların asıl özelliği olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda siyasal katılım ve kurumsallaşması zayıf olan toplumların, gelecekte istikrarsızlaşmayla karşı karşıya kalabileceğini açıklamıştır.

Huntington, etnik, mezhep adında farklı bölünmeleri, gelişmeye engel oluşturduğunu ve siyasal modernleşmeyi siyasal sistem çerçevesinde güç dağılımını

temelden yenilenme ve gözden geçirilme potansiyeline sahip olduğunu ayrıca bir toplumu siyasal gelişmeye ancak o toplumda bulunan etnik, mezhep sorununu çözmekle ulaşılabileceğinin olanaklı olduğunu söylemiştir (Sai, 2001: 37).

Huntington, siyasal gelişmenin üç tür özelliğinden söz etmekte ve O'na göre her ülke bu özellikleri ne kadar hızlı bir şekilde benimseyerek kurumsallaştırırsa o kadar hızlı gelişmektedir. Söz konusu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

Yapısal ayrışma: Huntington, bu özellikte iş bölümüne, yapıların uzmanlaştırılmasına ve bu yapıların birbirinden ayrılarak bağımsızlaştırılmalarına işaret etmiştir. Bu özellik sayesinde yetkinin bir kişide veya bir zümrede toplanması yerine birbirinin görevini denetleyen farklı kurum ve yapılar arasında dağıtılmaktadır. Huntington'a göre bir siyasal sistem ne kadar çok gelişirse o kadar siyasi ve idari yapı karışıklığı, yapı sayıları ve yapı işlevi artmaktadır (Temenna, 2020: 34).

Eşitlik: Siyasal gelişmenin önemli özelliklerinden bir diğeri ise eşitliktir. Bilindiği üzere bireyler, kişisel haklar dışında medeni ve siyasal haklara sahiptir. Eşitlik özelliğiyle bireyler; siyasal ve medeni hak ve hukukunun bilincinde olan aktif vatandaşa dönüşmektedir. Siyasal katılım imkânları artmaktadır. Yargı ve kanun mercilerine kolayca ulaşılabilme imkânına sahip olmaktadır.

Kapasite: Bu özellikte devlet, etkinleşmekte, rasyonelleşmekte, kendi yetkisi altındaki işleri özgürce yapabilme potansiyeline sahip olabilmektedir. Ancak siyasal sistemler bu özelliklere sahip olabilmek için bazı krizlerden başarı ile çıkmaları gerekmektedir. Başka bir anlatımla toplumlar modernleşirken bazı krizlerle karşılaşmakta ve krizlere karşı başarılı bir şekilde mücadele vermeleri gerekmektedir. Bu krizler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Müşak, 2018: 111):

Kimlik Krizi: Bu kriz yalnızca siyasi boyutu olan bir krizdir. Hâlbuki diğer krizlerin ekonomik ve sosyal boyutları da bulunmaktadır. Bu krizde, birey devlet otoritesi içinde mi yoksa değil mi tartışması söz konusudur. Birey kendini devlet otoritesi dışında hissettiği zaman kimlik krizi patlak vermektedir. Pye'e göre birey, kabile ve aşirete bağlılık ve vefakârlığının yerine herkesin çıkarını gözetan millî bağlılıklarla değiştirilmelidir. Birey de kendini yeniden kim ve hangi değere sahip

bireyler olduklarını sorgulamalıdır. O'na göre bu kriz diğer krizlere göre daha önemlidir. Söz konusu kriz türünde sosyal ve kültürel gruplar birbirinden ayrı ancak kendilerinin yerine getirebileceği rolleri ve faaliyetleri hakkında bilgiye sahiptirler. İşte bu gruplar sayesinde, toplumda millî kimlik duygusunun oluşturulması teşvik edilmektedir. Bazı ülkelerde sıkça kullanılan milliyetçi söylemler, siyasal gelişmeye ve sosyal dayanışmaya karşı sorun oluşturmuştur. Millet olma, kabile ve aşiret olmaktan zor olsa da daha önemlidir. Modern ülkelerde az görülen ve üçüncü dünya ülkelerinin adeta özelliği haline gelen ırka, kana, dine, mezhebe karşı bağımlılık, toplumda sınıf çatışmasına yol açabilmektedir (Gravend, Suri ve Suri, 2016: 13).

Meşruiyet Krizi: Meşruiyet kelime olarak yasal olmak veya yasalara uygun davranmak anlamına gelmektedir. Meşruiyet, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Toplumda birey, devletler tarafından alınacak kararlara itaat ederse, o devlet meşrudur denilebilmektedir. Meşruiyet krizi ancak birey ve devletin karşılıklı rızası ile ortadan kalkmaktadır. Devletler ne kadar demokratikleşirlerse o kadar meşruiyet temelleri sağlamlaşmaktadır (Sultanu, 2014: 30).

Katılım Krizi: Halk ne kadar siyasal sisteme katılım sağlarsa o kadar katılım krizi azalmakta ve her ne kadar halkın siyasal katılımı engellenirse o kadar kriz artmakta, halk ile siyasal liderler arasında ilişkiler zedelenmektedir. Demokrasi, katılım krizini ortadan kaldırmakta ve halkın siyasal katılım yollarını açmaktadır (Gravend, Suri ve Suri, 2016: 14).

Nüfuz Etme Krizi: Modern devletler vatandaşına etki ve nüfuz etmeye isteklidirler. Bu devletler kanun yapmayı ve kararları uygulamayı asıl görevlerinden biri olarak saymaktadırlar. Ancak bu asıl görevi işlevsiz kurum ve malzemeler aracılığıyla yerine getirmeye çalışmak imkânsızdır. Bu tür eylemlere girişmek devletin nüfuz etmesini krize sokarak otoritesini zayıflatmaktadır (Cevadi, 2018: 43).

Birlik ve Beraberlik Krizi: Toplumun farklı üyeleri, belirli bir amaç doğrultusunda bir araya getirilirse birlik oluşmaktadır. Siyasal açıdan gelişmiş sistemler, din, ırk, dil ve sınıftan kaynaklı çatışma ve sorunları azaltmak için yasal yollara başvurarak çözüme kavuşturumaktadırlar. Eğer bir devlet bu sorunları çözüme kavuşturamıyorsa, o devletin halkı kendilerini bir millete ait olma yerine bir sınıfa ve

bir ekole ait hissetmektedir. Bu gidişatın sonucunda millet küçük parçalara ve sınıflara ayrılmakta ve birlik krizi ortaya çıkmaktadır (Cevadi, 2018: 43).

Dağıtım Krizi: Modern devletler halkına hizmet etmek isterler ve hizmetleri yerine getirirken de adil bir şekilde davranmakta ve atamalarda yetenekli kişiler değerlendirilmektedir. Dışlanmış yetenekli insanlar, devlete muhalefet etmeye başlamaktadır ve dağıtım krizine neden olabilmektedirler. Pye'e göre sanayileşmiş ülkeler sözü edilen krizlerden geçerek gelişmiştir. Bu krizlerin en önemlileri meşruiyet krizidir. Meşruiyeti olmayan devletlerin yıkıma mahkûm olduğu ifade edilmektedir (Sultanu, 2014: 33).

1.6.3. Bağımlılık veya Neo-Marksist Düşünürlerin Görüşleri

Bağımlılık düşüncesi modernleşmeci düşünceye tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, Arjantin kökenli ve Birleşmiş Milletler'in Güney Amerika ekonomik komisyonu başkanı olan Raul Prebisch düşüncesinin etkisi altında kalarak gelişmiştir. Bu düşüncede, modernleşme düşüncesinde iddia edilenlerin aksi iddia edilmiştir. Daha açık bir anlatımla modernleşme düşüncesinde gelişmenin tek yolu gelişmiş ülkeleri örnek almak olarak gösterilmiştir. Ancak bu durum gelişmemiş ülkelerin, gelişmiş ülkelerinin ekonomik bağımlılığına yol açtığını ayrıca “merkez-çevre” ekonomik modelinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler bu tür ekonomik modelin merkezinde, gelişmemiş ülkeler ise çevresinde yer almıştır. Prebisch ve arkadaşlarının araştırmaları sonucunda, gelişmiş ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin gelişmemiş ülkelerde ciddi sorunlara neden olduğu gözlemlenmiştir (Selimi, 2015: 170).

1948 yılında bağımlılık düşünürleri bir araya gelerek, “Ecla Okulu” adında bir okul kurarak düşüncelerini sistematik bir şekilde dile getirmeye başlamışlardır. Bu düşünürlerin pek çoğunu, Birleşmiş Milletler çatısı altında çalışan ekonomik uzmanlar oluşturmuştur. Bu uzmanlar 1960'ten sonra özellikle üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik ve siyasal özelliklerine dikkat çekerek araştırmalarını bu yöne yoğunlaştırmaya başlamışlardır (Sai, 2001: 37).

Bağımlılık okulu düşünürlerinden olan Oslowadu, üçüncü dünya ülkeleri (çevre ülkeler) gelişmiş ülkelere (merkez ülkelere) ham madde ve diğer

ekonomik malzeme ve kolaylıklar sunduklarını dile getirmiştir. Çevre ülkeler, merkez ülkelerinin sermayesinin artırılması için çalışmaktadırlar. Bu nedenle bu ülkeler bağımlı hale gelerek gelişmemiştir. Özetle Oslowadu, çevre ülkeleri dış sermayenin komisyoncuları olarak tanımlanmıştır.

Brezilya kökenli ekonomist ve bağımlılık okulunun üyesi olan Celso Furtado, çevre ülkelerinin karşı karşıya kaldığı ekonomik ve siyasal kalkınma sorunlarını o ülkelerdeki sosyal ve siyasal grupların çatışmasından kaynaklandığını açıklamaya çalışmıştır. Çevre ülkelerinde bulunan ve birbiriyle her zaman çatışma halinde olan, birlik ve beraberlik çerçevesinde birleşemeyen kapitalist ve sermaye sahibi grupları iki ana gruba ayırmıştır. Birinci gruptaki kapitalistler, geleneksel toprak sahibi ağalardan oluşmaktadır. Bunlar serbest ticareti savunurken, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmaktadırlar. Dış ticareti, devletin öncülüğünde yapmayı tercih etmemektedirler. İkinci gruptaki kapitalistler, serbest ticareti savunurken, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmamaktadırlar. Birinci gruptan farklı olarak ikinci gruptakiler, dış ticareti devletin öncülüğünde yapmaktadırlar. Bu nedenle ikinci gruptaki yatırımcılar, devlet ve iç piyasa tarafından desteklenmektedir. Furtado'ya göre, bu grupların aralarında sergiledikleri ikili çatışmalı durum, bu ülkeleri zayıf hale düşürmüştür (Müştak, 2018: 105).

Cardoso ve Falto gibi bağımlılık düşünürler, Latin Amerika ülkeleri üzerinde araştırmalar yapmışlar ve bağımlılık düşüncesinin (merkez ve çevre arasındaki gelişme farklılıkları ve merkez tarafından çevrenin şartlı gelişmesi gibi) öğretilerini kabul etmektedirler. Ancak bu düşünürler, bağımlılık durumunu, dış ve iç güçlerin karşılıklı ilişkileri sonucundan ortaya çıktığını dinamik bir durum olduğunu söylemişlerdir. Bir başka anlatımla düşünürler, bağımlılık durumunun oluşumu için dış faktörlerin oynadığı rolün yanında iç faktörlerin (siyasi hareket ve partilerin, sınıf ve tabakaların) rolünden de söz etmişlerdir. Bağımlılık okulunun diğer düşünürlerinden önce, üçüncü dünya ülkelerinin devlet ve siyasetini anlayabilmek için araştırmalar yapmışlar ve bazı üçüncü dünya ülkelerinde görülen halkın siyasi hareketi, devletin oluşumunda, ekonominin gelişmesinde ve demokratik değerlerin sağlanmasında büyük rol oynadığını dile getirmişlerdir (Sai, 2001: 37).

Cardoso ve Falto üçüncü dünya ülkelerinin sosyal yapı çeşitliliği, tarihsel gelişmeleri ve farklı siyasi hareketleri nedeni ile bu ülkelerde birbirine benzemeyen devlet anlayışı ve ekonomik türü ortaya çıkmıştır. O'nlr üçüncü dünya ülkelerinde, yönetme gücü yerel milis güçlerin elinde olduğunu söylemektedirler. Söz konusu yerel milis güçler, dış güçlerle karşılıklı ortak çıkar doğrultusunda bir bağlantı içindedirler. Onlar çevre ülkelerinin çıkarını, yabancı sermaye çıkarının etkisi altında kaldıysa o ülkeler sömürgeci güçlerin nüfuzu altında kaldığını söylemişlerdir (Aref, 2014: 44).

Cardoso ve Falto iki tür ekonomik bağımlılık modeli arasında ayrım yapmaktadırlar: Birincisi “ada ekonomileri” modelidir. Bu modelde ekonomik faaliyetlerin tümü yabancı sermayenin etkisi altında yürütülmektedir. Bağımlı ülkelerin iç güçleri, yabancı sermaye ile sadece vergi ve maaş yoluyla bağlıdır. İkincisi “millî ihracat ekonomileri” modelidir. Bu modelde ekonominin büyük bir kısmı iç burjuvazinin kontrolü altındadır. Bu burjuvazi yerel kaynakları ele geçirerek ayrıca yerel iş gücünü sömürerek sermaye biriktirmeyi başarmıştır. Onlara göre, bağımlılık modelinin birincisinde (ada ekonomilerinde) bağımlı ülkeler sömürge altında kalan ülkeler muamelesi görmekte, genel olarak dış sermayenin bir aracı konumundadırlar. Bu tür ekonomilerde devlet, dış sermayenin güvenli bir şekilde çalışmasını sağlamakla görevlidir. Ancak ikinci bağımlılık modelinde (millî ihracat ekonomileri) güç, iç burjuvaziye ait olduğu için dış sermayeye bağımlılık çok azdır (Cevadi, 2018: 43).

Onlara göre Latin Amerika ülkeleri, 1930 yılındaki büyük buhrandan önce ihracatçı iki burjuvazi sınıfına ve dış sermayeye bağımlı toprak ağalarına sahiplerdi. Bu sınıfların çıkarları dış sermaye çıkarlarına bağlı oldukları için sömürgeci ülkelerin etkisi altında kalmıştır. Ancak 1930 buhranından sonra bu ülkelerde yaşanan ekonomik gelişmeler ve millî burjuvazinin büyüyerek gelişmesine rağmen iktidarın asıl aktörleri değişmeyerek önceki iktidar sınıfıyla yeni millî burjuva sınıfı iktidar olmuştur (Aref, 2014: 44).

Onlar çevre ülkelerin bağımlı bir şekilde geliştiğini söylemektedirler. Bu bağımlı gelişmelere rağmen çevre ülkelerinde devlet ekonominin gelişmesinde ve kalkınmasında büyük rol oynamaktadır. Bu ülkeler iktidar gücünü, iş gücü kontrolü

ile ve kamu kurumlarının genişletilmesi ile sağlanmaktadır. Bağımlı devletler, yalnızca millî burjuvazi sınıfını çekebilme potansiyeline sahip olmuşlar, toplumun alt sınıflarını (işçi ve çiftçileri) çekmede zorluklarla karşılaşmışlardır. O'nlr gelişmiş kapitalist toplumlarda devletlerin çevre ülkelerinin kaynaklarını sömürdükleri için toplumun alt sınıflarını çekebilme potansiyeline sahip olduklarını ancak çevre ülkelerinin böyle bir potansiyele sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir (Müştak, 2018: 106-107).

1.6.4. Modern Dünya Sistemi Düşünürlerinin Görüşleri

Alman-Amerikan kökenli sosyolog olan Andre Gonder Frank, üçüncü dünya ülkelerinin devlet ve siyaset özelliklerini, 1970 yılından sonra bağımlılık teorisi esasında ve 1984 yılından sonra modern dünya sistemi teorisi temelinde incelemiştir. Çevre ülkelerin şu iki sebepten dolayı gelişemediğini ifade etmiştir: Birincisi, çevre ülkelerde bulunan iç kaynaklar ile merkez ülkelerde bulunan iç kaynaklara kıyasla daha farklı olduğundan kaynaklanmaktadır. İkincisi, merkez ya da kendi anlatımı ile metropol ülkelerin, çevre ülkelerde askerî gücüyle kurmuş olduğu egemenlikten kaynaklanmaktadır. Böylece çevre ülkelerin ekonomik ve endüstriyel gelişmesi, sömürgeye dayalı merkez ülkelerinin sermayesi altında gelişmeye başlamıştır. Sonuç olarak çevre ülkeler yalnızca tüketici ve ham madde ihracat yapan ülke konumuna düşürülmüş ve bu ülkelerin az gelişmişliğine neden olmuştur. Frank, metropol burjuvazisi nasıl çevre ekonomisini şekillendirmişse aynı şekilde merkez devletlerin iktidarı da çevre devletlerinin iktidarını şekillendirdiğini ifade etmiştir (Aref, 2014: 44).

Frank'a göre çevre ülkeler merkez ülkelerin sömürgesi altında kalmış ve merkez ile çevre ülkelerin ilişkisini, toplumda egemen olan sınıfın ve bu egemen sınıfın altındaki sınıflar ile kurduğu ilişki şeklinde ve çevre devletlerin kendi burjuvazisini ve yerel sermayesini oluşturma yerine merkez devletlerin sermayesini artırma peşinde olduklarını belirtmiştir. Bu nedenle bu devletler elinde bulundurduğu sermayesini merkez devletlere aktarma konusunda bir aracı devlet konumuna getirilmiştir. Çevre ülkeler, iç egemenliğini kurmada ve merkezin sömürgeci sınıflarını etkisizleştirme konusunda güçsüzdürler (Cevadi, 2018: 43).

Wallestrein modern dünya sistemi teorisinin en önemli düşünürüdür. Düşüncelerini siyasi iktisat teorisi bağlamında değerlendirebilmek olanaklıdır. Wallestrein, modern dünya sistemini 16. yüzyıldan sonra kapitalist sisteminin ve özel üretim araçlarının kullanılması ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Batı’da üretim sistemi, işçi sınıfı ve kesintisiz sermaye birikimi gelişerek gerçekleşmiştir. Bu gelişmelerin ardından Batı ekonomisi Batılı zanaatkâr, tüccar ve kapitalistler aracılığıyla dünyaya yayılmaya başlamıştır. Kısa zaman içinde Batı ekonomisi tüm dünyayı ilgilendiren küresel ekonomiye dönüşmüştür. Böylece Batı kapitalizmine dayalı tek dünya sistemi ortaya çıkmıştır. Bu dünya sisteminde her şey birbirine bağlıdır. Günümüz dünyasında tek kapitalist sistemin egemenliği söz konusudur ve artık feodal veya sosyalist ekonomiden söz etmek kolay görünmemektedir. Modern dünya sistemi sosyal bir sistemdir ve dünyada bulunan tüm toplumlar onun bir parçasını oluşturmaktadır. Wallestrein, dünya sisteminde devletleri merkez, çevre ve yarı çevre olarak üçe ayırmıştır (Selimi, 2015: 170).

Merkez Devletler: Merkez devletler güçlü ve örgütlenmiş devletlerdir ve bu devletler güçsüz devletleri sömürerek güçlenmektedirler. Savaş ve diplomatik baskı yoluyla güçsüz devletleri daha da güçsüz hale getirmektedirler. İşçi ve çalışanın beceri düzeyi ve maaşları yüksektir. Merkez devletler daha karlı olan ekonomik faaliyetlere girişilmektedirler (Cevadi, 2018: 43).

Çevre Devletler: Wallestrein’in çevre devletleri hakkındaki düşüncesi bağımlılık düşünürlerinin görüşüyle aynıdır. Çevre devletleri güçsüzdür ve uluslararası arenada kendilerini savunamamaktadırlar. Merkez ve endüstrileşmiş ülkelere ham madde üretimi yapmaktadırlar. Çevre devletler kârı az olan ekonomik işlerle uğraşmaktadırlar. Çalışanın becerileri gelişmemiş ve maaşları da düşüktür. Bununla beraber çevre devletlerde girişimcilik çok az gelişmiştir (Müştak, 2018: 108).

Yarı Çevre Devletler: Bu devletlerin ekonomik faaliyetlerinin bir kısmı, merkez devletlerine diğer bir kısmı ise çevre devletlerine benzemektedir. Yarı çevre devletlerinde merkez devletlerinin nüfuz tehlikesi çevre devletlerine göre daha azdır. Siyasi bağımsızlığa sahiptirler. Yarı çevre devletleri merkez ile çevre devletleri arasında aracı devletler oldukları için dünya sisteminde önemli rol oynamaktadırlar.

Wallestrein, devleti dünya sisteminin dışında kalamadığını bilakis onun bir parçasını oluşturduğunu ayrıca dünya sisteminin temelini devlet oluşturmadığını belki onun temelini uluslararası sınıf mücadelesi oluşturduğunu söylemiştir. İşte bu sınıf mücadelesi, tıpkı feodal sistem gibi merkez devletlerinin egemen sınıfından çevre devletlerinin egemenlik altındaki sınıfına kadar devam eden hiyerarşik bir şekilde oluşmuş ve devletin ana görevini, dünya sistemindeki kapitalist ekonomilerinin daha da kalkınması için kârlı işler yapmak olduğunu ifade etmiştir (Sai A., 2009: 11).

Wallestrein, dünya kapitalist sistemi üzerinde merkez devletlerinin, tıpkı merkez ekonomileri gibi egemenlik kurduklarından ve çevre devletlerinin tıpkı çevre ekonomileri gibi egemenlik altında olduklarını ve merkez ekonomilerin güçlü idari ve askerî yeteneğine sahip devletler kurduklarını belirtmiştir. Merkez devletler elinde bulundurdıkları daha fazla ekonomik kaynaklar ve idari ve askerî imkânlar nedeni ile dünya sistemi üzerinde kendi ekonomik kaynaklarını rahatça koruyarak varlığına devam ettirebilmektedirler. Ancak çevre ülkeler elinde bulundurdıkları düşük ekonomik imkânlar yüzünden dünya sisteminde kendi ekonomik kaynaklarını koruyamamakta ve varlığını da devam ettirememektedirler. Yarı çevre ülkeler, çevre ülkelere göre daha fazla idari ve askerî güce, ekonomik kaynaklara, egemenliğe sahip olduğu için çevre ülkelerini sömürerek onlardan faydalanmaya, ekonomik kaynaklarını artırmaya çalışmaktadırlar (Selimi, 2015: 175).

Sonuç olarak Wallestrein, merkez devletlerin dünya sisteminin tarihi boyunca çevre devletlerine farklı şekillerde egemenlik kurduklarını açıklamaya çalışmıştır. Merkez devletler özellikle 16. yüzyıldan sonra çevre devletlerini en acımasız şekilde işgal altında tutarak koloni devletlere dönüştürmüştür. Sonraki tarihi evrelerde ise merkez devletler, çevre devletlerinde yetki alanını genişletmiştir. Böylece o ülkelerin ekonomik kaynaklarını rahatça ele geçirebilmek için iş birlikçi ve kendilerine hizmet eden kukla hükûmetler kurmayı başarmıştır (Müştak, 2018: 109).

Modern dünya sisteminin bir diğer düşünürü Samir Amin, üçüncü dünya ülkeleri ile ilgili Frank'a benzer düşünceler dile getirmiş ve "Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme" adlı kitabında üçüncü dünya ülkelerinin siyasi ve ideoloji başarısızlık nedenlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Amin, üçüncü dünya ülkelerinin ve özellikle

Afrika ülkelerinin başarısızlık nedenini, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “devlet ve millet krizi” olarak açıklamıştır (Sai A. , 2009: 13).

Amin, bu ülkelerde ortaya çıkan millî devlet krizinin nedenini şu iki olaya bağlamıştır. Birincisi, bu ülkelerde gerçekleşen ekonomik ulus-ötesileşme sürecinden kaynaklandığını dile getirmektedir. Bu süreç ile bu ülkeler, dış ülkelerin siyasi ve ekonomik baskı ve dayatmalarına maruz kalmıştır. İkincisi, söz konusu ülkelerde bulunan etnik, mezhep ve ırka dayalı çatışmalardan kaynaklandığı gösterilmiştir (Sai A. , 2001: 40).

Amin, sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan millî devlet anlamında bir devletin üçüncü dünya ülkelerinde henüz ortaya çıkmadığını, bu ülkelerde millî devlet adında ortaya çıkan devletler, hedefsiz ve yeteneksiz devletler olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra üçüncü dünya ülkelerinin gelişmesi için yalnızca özgürlükçü hareketler etkili olduğu, bu hareketler dışında devlet ve sosyal sınıflar gibi faktörlerin etkili olamadıklarını söylemiştir. Ancak bu özgürlükçü hareketler de yalnızca bu ülkelerin siyasi bağımsızlığı elde edilme konusunda başarılı olurken, ekonomik gelişmelerin ilerletilmesi ve millî devletin yaratılması konusunda başarısız olmuştur. Böylece Amin, üçüncü dünya ülkelerinde devam eden krizleri, devrimci hareketler gücüyle çözüme kavuşturulabilmesini açıklamıştır (Selimi, 2015: 177).

Özetle yukarıda açıklanmaya çalışılan düşünceler genel olarak değerlendirilirse modernleşmeci düşünürler, üçüncü dünya devletlerindeki siyaset ve devleti, sosyal, ekonomik ve kültürel modernleşme bağlamında değerlendirmeye çalışmışlardır. Bağımlılık veya dünya sistemi düşünürleri, üçüncü dünya devletlerindeki siyaset ve devleti, ekonomik bağımlılık veya küresel ekonomiye bağımlılık bağlamında ele almışlardır (Müştak, 2018: 110).

1.7. Genel Değerlendirme

Siyasal gelişme konusu günümüzde siyasal bilimler alanında önemli tartışmalara yol açan konulardan birisidir. 1960'lı yıllardan sonra beşeri bilimler alanına girerek önemli bir konuma sahip olmuştur. Siyasal gelişme kavramı anlaması zor bir kavram olduğu için siyasal ve sosyal bilim insanlarının farklı bakış açılarına kendine çekerek onların farklı değerlendirilmesine neden olmuştur.

Farklı bilim insanları tarafından Batılı ve diğer ülkelerin nasıl siyasal açıdan geliştiklerine dair pek çok teorik tartışmalar yapılmış ve her bilim insanı kendine özgü yaklaşımları ile bu konuya açıklık getirmiştir. Aynı zamanda bilim insanları gelişmemiş ülkelerin nasıl gelişeceği ile ilgili düşünce yapısı, yol ve yöntemler önermiştir.

Üçüncü dünya ülkelerinde ya da geleneksel ve modernleşmemiş ülkelerde “siyasal gelişme söylemi” daha başlamadığı ve bu ülkeler bu konuda belirsizlik içinde oldukları söylenebilir. Afganistan geliştirmekte olan ülkeler arasında yer almakta ve ülkede siyasal gelişme söylemi üzerinde ciddi tartışmalar yapılmadığı ifade edilebilir ve siyasal açıdan neden gelişmemiştir? sorusu akıllara gelmektedir. İşte bu araştırmada bu sorunun cevabı objektif bir şekilde cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada siyasal gelişme konusunda birçok bilim insanının teorik düşünceleri incelenmeye çalışılmış ve bu düşüncelerin arasından Afganistan'ın durumuna teorik olarak örneklik gösteren düşünce Lucian Pye'e ait olduğunu çünkü Pye'in düşüncesinde geliştirmekte olan ülkelerin hem yapısal ve hem de siyasal ve kültürel özelliklerini açıklığa kavuşturulduğu dile getirebilir.

Pye kapasite, yapısal ayrışma ve eşitliği siyasal gelişmenin önemli üç unsuru olduğunu ve unsurları ülkelerin siyasal açıdan ne kadar geliştiklerini ölçmek için kullanıldığını açıklamaya çalışılmış ve unsurların ölçüsü yapıldıktan sonra bir ülkenin ne kadar geliştiğini veya ne kadar gelişmediğini söyleyebilmek mümkün olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE (1919-2020) AFGANİSTAN'DA SİYASAL GELİŞMELER

Bu başlık altında genel olarak Taliban öncesi ve sonrası Afganistan'ın siyasal gelişme ve modernleşme tarihçesi incelenmeye çalışılacaktır ve tarih boyunca Afganistan'da yapılan gelişmelerin nasıl olduğu sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır.

2.1. Taliban Öncesi Afganistan'da Siyasal Gelişmeler

Taliban öncesi dönemde birçok devlet adamının Afganistan'ın gelişmesi ve modernleşmesi için çabalar harcadıkları dolayısıyla Taliban öncesi dönem, Afganistan'ın siyasal gelişme tarihi açısından önem taşıdığı ifade edilebilir. Emanullah Han döneminde Afganistan öncelikle siyasal açıdan İngilizlerden bağımsızlığını kazanarak ilk modern anayasaya sahip olmuş ve toplumdan uzaklaştırılan kadınların toplumsal, siyasal ve birçok hakları verilmeye çalışılmıştır. 1933 yılında Zahir Şah iktidara gelerek Afganistan'da monarşi kaldırılmış yerine anayasal monarşi getirilmiş ve ülke ilk kez çoğulcu siyasi parti sistemine geçmiştir. Zahir Şah iktidarının son on yılında krallık ailesi dışındakileri başbakanlık ve bakanlık gibi siyasetin önemli kademelerinde görevlendirmiş ve ülke birçok açıdan gelişmiştir. Davut Han ile birlikte 1973 yılında Afganistan ilk kez cumhuriyet sistemi gibi modern bir sistem ile yönetilmeye çalışılmış ve Davut Han da diğer reformist yöneticiler gibi uzun vadeli plan ve projeleri Afganistan'ın kalkınması için uygulanmaya çalışmıştır. Bu dönemler Afganistan'ın siyasal gelişmesi ve modernleşmesi açısından önem taşıdığı için incelenecektir (Emiri, 2007: 11).

2.1.1. Emir Şir Ali Han ve Meşrutiyet Hareketinin Oluşumu

Öncelikle belirtilmesi gerekir ki Afganistan 1823-1923 yılları arasında emirlik yönetimi ile yönetilmiştir. Emir Şir Ali Han, ilk kez kendi ailesi dışında demokratik anlamda kabine kurarak Afganistan'da siyasal gelişme ve modernleşmenin ilk başlatıcısı olduğu söylenebilir. 1868 yılında Afganistan'da siyasal gelişme hareketinin temelleri atılmış ancak bu hareketler ileriye doğru kesik ve tamamlanamamıştır (Aref, 2014: 49).

Afganistan'ın tarihsel metinler çalışmalarına bakıldığında, ülkede modernleşme hareketinin devletler tarafından başlatıldığını ancak bu hareketlerin devamlı ve istikrarlı olmadığı sonucuna varıldığı ifade edilebilir. Yöneticiler tarafından başlatılan modernleşme hareketlerinin hemen sonrasında bu hareketlere karşı çıkanlar olmuş ve modernleşme ile elde edilen kazanımlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu durum 1868 yılından 2020 yılına kadar, başka bir anlatımla Emir Şir Ali Han döneminden Afganistan İslam Cumhuriyetinin son cumhurbaşkanı Eşref Gani dönemine kadar aynen devam ettiği ve modernleşme karşıtı hareketler baskın çıkarak modernleşme ile elde edilenler ortadan kaldırılmaya çalışıldığı dile getirilebilir (Emiri, 2007: 11).

Bu başlık altında Emir Şir Ali Han döneminden Emir Habibullah Han dönemine kadar yaşanan siyasal gelişmeler ele alınmaya çalışılacaktır. Bu iki emir ülkenin modernleşmesi için önemli toplumsal, siyasal ve kültürel reformlar hayatta geçirmiş bu nedenle bu iki emir döneminin incelenmesi önem taşımaktadır.

2.1.1.1. Emir Şir Ali Han ve Reformları

1863 yılında Emir Dost Muhammed Han vefat edince, oğlu Emir Şir Ali Han Herat Şehrinde kendisini Afganistan emiri olarak ilan etmiş, ancak bu durum Şir Ali Han'ın büyük kardeşleri Muhammed Efzal Han ve Muhammed Azem Han tarafından hoş karşılanmamıştır (Gubar, 1987: 589).

Dost Muhammed Han kendi egemenliği altında bulunan illerin yönetiminin başında her bir oğlunu görevlendirmiş ve oğulları merkezden nispeten bağımsız olarak çalışmalarına devam etmişlerdir. Dost Muhammed Han'ın vefatı ile merkezi iktidar dağılmış ve oğullar iktidarı elde etmek için beş yıl kendi aralarında savaşmışlardır. Sonunda 1868 yılında Emir Şir Ali Han kardeşlerini savaşla yenilgiye uğratarak merkezi iktidarı elde ederek emirliğini ilan etmiştir. Emir Şir Ali Han 1878 yılına kadar savaşı ve sakin bir yönetim sürmüştür (Atai, 2005: 136).

Şir Ali Han, reformcu ve modernist bir kişiliğe sahipti. O'nun döneminde gelişmiş ülkeler seviyesini yakalayabilmek ve onlarla rekabet edebilmek için geleneksel temellerle inşa edilen yapı ve kurumlar modern araçlarla yeniden yapılandırılmış ve sarayında çalışan Hint kökenli uzmanlardan ve Hindistan başta

olmak üzere Avrupa ülkelerinin hızlı bir şekilde gelişme ve modernleşmelerinden ayrıca ömrünü Batı'da ve Osmanlı topraklarında geçirmiş ve İslam modernizminin en büyük isimlerinden Cemaleddin Afgani (Güngür, 2020: 116) ile yakından ilişki kurmasından etkilendiği için ülkenin modernleştirilmesi için geçmişteki emirlerden daha çok çalışarak çaba harcamıştır (Aref, 2014: 50).

Şir Ali Han, bir yandan 1840 yılında babasıyla birlikte birkaç yıl Hindistan'da sürgün hayatı yaşamış, bu süreçte Hindistan ve Avrupa'nın toplumsal, siyasal ve endüstriyel gelişmelerini yakından gözlemleyerek etkilenmiş aynı zamanda bu gözlemler onun çağdaş düşünmesini sağlamış ve Afganistan'ın kültürel, siyasal ve toplumsal açıdan modernleştirilmesi için reformlar hayata geçirmiştir. Diğer bir yandan Cemaleddin Afgani'yi çok sevdiği ve önemseydiği için onunla yakından ilişki kurmuş, birçok konuda ve özellikle ülkeyi yönetme hususunda Afgani'nin çağdaş düşüncesinden verimli bir şekilde faydalanabilmiştir (www.ali-hashmat-sana.blogfa.com, 18.05.2022).

Bu dönemde yapılan sınırlı reformlar Afganistan'ın gelişmesi için önem taşımaktaydı ve bir yandan ordunun modernleştirilmesi için Hüseyin Ali Han ve diğer tecrübeli komutanları öğretmen olarak istihdam etmiş öte yandan Embale konferansına katılabilmek için Hindistan'a gittiğinde oradan birden fazla Müslüman ve Hindistan vatandaşı uzman öğretmenleri de beraberinde getirerek istihdam etmiştir. Serdar Behader, Abdul Mecid Fetih Ali Han gibi kişiler, ordunun ilk yabancı uyruklu öğretmenleri arasındaydı. Avrupa askeri reform planı ülkenin resmi dillerinde (Farsça ve Peştunca) tercüme edilmiş, önceden kullanımı az olan modern teçhizat ve Avrupa üniformasının kullanımı artırılmış, Kabil ve Herat Şehrinde modern silah üretme endüstrisi faaliyete geçirilmiştir. Bu endüstride top, tüfek ve barut üretiliyordu (Habibi, 1984: 98-99). Merkez ve taşrada görevlendirilen sürekli ve düzenli asker sayısı elli bine ulaştırılmıştır. Ordu, yaya, süvari ve topçu olarak üçe ayrılmış ve sınırları muhafaza etmek amacı ile sekiz bölgeye askerler yerleştirilmiştir. Özetle bu dönemde ordu geliştirilmiş, disipline ve düzene sokulmaya çalışılmıştır (Atai, 2005: 148-150)

O 1874 yılında kendi ailesi dışında, okumuş ve aydın bakanlardan oluşan modern bir kabine kurmuştur ve kabine bir başbakan ve beş bakandan oluşmaktaydı.

Bu kabine Afganistan çağdaş tarihinde emirlik ailesi dışında kurulan ilk kabineydi ve kabine dışında devlet politikaları hakkında danışmanlık yapabilecek 12 kişilik danışma konseyi kurulmuştur. Loya Jirga (Büyük Meclis) Afganistan’da yaşayan farklı etnik temsilcilerinden oluşan, önemli yetkisi bulunan ve yüzlerce yıllık geçmişi olan bir meclistir. Mecliste liderler, ilk kez 1747 yılında devlet başkanını seçilebilmek için toplanmış ve devletin kurucusu Ahmed Şah Durani’yi devlet başkanı olarak seçmiş ve uzun bir aradan sonra Emir Şir Ali Han döneminde 1865 yılında 2000 kişinin katılım ile yeniden toplanmıştır. Emir, gerek büyük meclis ve gerekse kabine aracılığıyla olsun Afganistan’da yaşayan tüm etnik grupları bir araya getirerek katılımcı bir devlet sistemi kurmaya çalışmıştır (www.ali-hashmat-sana.blogfa.com, 18.05.2022).

Bu ve önceki dönemlerde vergi genellikle toprak mahsulleri üzerinden tahsil edilmekteydi. Toprak sahibi de çiftçilerdi ve söz konusu alanda getirilen her türlü kolaylık ve yenilik çiftçiye rahatlatmaktaydı dolayısıyla emir, vergi alanında reformlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemden önce çiftçiden vergi tahsilatı her yılın ilk üç ayında daha açık bir ifade ile çiftçi mahsulünü elde etmeden önce devlete vergi ödemek zorundaydı ve devlet tarafından çiftçi zor durumda bırakılıyordu. Aynı zamanda asker ve devlet memurlarının maaşlarının bir kısmı vergiye tabi kişilerden (çiftçilerden) zorla tahsil edilmekteydi. Vergileri toplamak için devlet tarafından görevlendirilen askerler, çiftçiye karşı adaletsiz davranmaktan ve işkence etmekten çekinmezlerdi. Çiftçiler nedensizce askerler tarafından işkenceye maruz kalırlardı. Ancak Şir Ali Han dönemi ile birlikte durum değişmiş ve çiftçi üzerinden devlet baskısı azaltılmaya çalışılmıştır. Şir Ali Han, çiftçiden hasat gelmeden önce vergi alınmaması gerektiğini, çiftçiler ürünlerini elde ettikten sonra gönüllülük esasında vergilerini resmi makbuz karşılığında devlete ödemesi gerektiğini, bunun yanı sıra askerlerin maaşları çiftçilerden değil belki devlet hazinesinden ödenmesi gerektiğini bir yönetmelikle karara bağlamıştır. Bu karardan sonra çiftçilerin ve halkın daha özgür bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri için emir tarafından askerlerin daimi ikamet yeri olan şehir merkezlerinden uzaklaştırılmıştır (Aref, 2014: 51).

Özetle emirin vergi alanında uyguladığı reform sayesinde çiftçinin yükü hafiflemiştir. Bilindiği üzere Afganistan bir tarım ülkesi olduğu için ekonomisi

çiftçilerin elde ettiği ürünler sayesinde ayakta durabilmektedir. Çiftçiler üzerinden hafifletilen yük aslında ülke ekonomisinin kalkınması için atılan olumlu adımlardan biri olarak ifade edilmektedir (Aref, 2014: 51).

Emir, kültür alanında önemli sayılabilecek reformları da hayata geçirmiş ve Afganistan’da ilk modern eğitim kurumunun kurucusudur. Önceki yönetimlerde Afganistan’da eğitim, geleneksel yöntemlerle ve düzenli olmayan bir şekilde yapılmaktaydı. Emir Şir Ali Han’ın yönetimin başına geçmesi ile birlikte eğitim sistemi iki şekilde yapılmaya başlanmıştır. Biri, başkent dışında (taşrada) geleneksel sistem ile eğitim veren medreseler faaliyetlerine aktif bir şekilde devam etmiştir. İkincisi ise ilk kez Afganistan’ın başkentinde (Kabil’de) resmi ve modern eğitim sistemiyle eğitim veren biri askeri ve diğeri sivil olmak üzere iki okul faaliyete başlamıştır. Bu okullarda çalışanların maaşları devlet tarafından düzenli bir şekilde ödenmeye başlanmıştır. Askeri okul Kabil’in Şir Pur semtinde 1000 kişilik bir öğrenci kapasitesi ile faaliyete başlamış ve bu okulda okuyan öğrenciler, devlet desteği ile yurda yerleştirilmiştir. Sivil okul Kabil’in Bala Hisar semtinde eğitime başlamış, bürokrat ve siyasetçilerin çocukları bu okulda eğitim almaktaydı. Okulda öğretmen olarak çalışanların çoğu Hindistan uyrukliydu. Bu iki okulda okuyan öğrenciler emirin gözetimi altındaydılar.

O ilk kez Cemaleddin Afgani’nin teklifiyle “Semşun Ne-har” adında bir yayın organı kurmuş ve bu yayın üç yıla kadar faaliyetine devam etmiştir. Kitap ve yazılı eserlerin basılması için yine ilk defa basımevi (matbaa) faaliyete geçirilmiştir (Resul, 2008: 40-41).

Emir ülkenin dış politikasını gözden geçirerek dış politikada bir süper güce bağıllık yerine Rusya ve İngiltere gibi iki süper güç arasında denge politikasını sağlamaya çalışmış ancak izlediği bu politika İngilizlerin ciddi tepkisi ile karşılaşmış ve bu tepki sonucunda 1878-1880 yılları arasında ikinci Afgan-İngiliz Savaşı patlak vererek iki yıl devam etmiş ve savaşla birlikte bu dönemde Afganistan’a kazandırılan gelişmeler uzun sürmeyerek ortadan kaldırılmıştır. Savaş sonucunda emir yönetimden uzaklaşarak yurtdışına kaçmaya zorlanmıştır (Aref, 2014: 51).

Afganistan, iki yıla aşkın bir süre güvensizlik ve huzursuzlukla karşı karşıya kalmıştır. 1880 yılında Emir Abdurrahman Han İngilizlerin desteğiyle yönetimin başına geçerek dış politikada İngilizlere bağlı ve sadık kalmış, iç politikada ise polis hükümeti tarzında bir hükümeti kurmuştur. Bilindiği üzere Afganistan bir kabile devletidir. Önceki dönemlerde siyasal iktidarda farklı etnik grupları temsil edenler (Feodaller, Ağalar ve kabile reisleri) Abdurrahman Han döneminde siyasal ve toplumsal yetkilerinden edilmiş ve halkın özel hayatına karışabilmek ve onları takip edebilmek için “Zebt Ahvalat” denilen istihbarat kurumunu kurmuştur (Aref, 2014: 52). İktidarını Allah’ın ona vermiş olduğu bir lütuf ve kendisini Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak ilan etmiş ve kendisine karşı isyan edenleri, İslam hükümdarına karşı isyan edenler olarak nitelendirmiş ve katletmiştir. Yönetimi süresince sınırlı bazı reformlar hayata geçirmiş, sanayi ve ticaret alanında özellikle askeri ve ticari sanayinin modernleştirilmesi için çaba harcamıştır. Ancak siyasal ve kültürel alanlarda reform yapmamıştır (Mısbahzade, 2009: 80-81).

2.1.1.2. Emir Habibullah Han ve Reformları

Abdurrahman Han 1901 yılında ölünce yerine oğlu Habibullah Han herhangi bir siyasi çekişme ve rekabete ve aile içi taht kavgasına girişmeden rahat bir şekilde tahta geçerek, babası tarafından tedirgin hale getirilen halkın güvenini yeniden kazanabilmek için olumlu adımlar atmaya başlamıştır. Babası döneminde herhangi bir nedeni olmadan mahkûm edilenleri serbest bırakmış ve sürgün edilenlerin yeniden ülkelerine dönmelerini sağlamış ve cezaevlerinin kapatılması için emir vermiştir. Halkın memnuniyetini kazanabilmek amacı ile reformlar hayata geçirilmeye çalışılmıştır (Derih, 2001: 24).

O, önceki Afganistan emirlerine kıyasla modernist bir düşünceye sahipti. Bu nedenle yönetimi süresince önemli reformlar hayata geçirmiş ve modern düşünceye sahip Mahmut Tarzi’nin düşüncesinden ve iki aylık Hindistan ziyaretinden etkilenmiştir (Atai, 2005: 208). Hindistan’dan döner dönmez Afganistan’ın modernleştirilmesi için birçok alanda çalıştırılmak üzere Hint uyruklu uzmanları istihdam etmiş, siyaset, sanayi ve kültür alanında reformlar hayata geçirmiş, siyasal alanda âdemi-merkeziyetçi bir sistemi ülke politikasında egemen kılmaya çalışmış ve yerel ile yetki paylaşımına gitmiştir. Böylece babası döneminde yetkisizleştirilen

kabile reislerine ve hanlara yeniden bazı yetkiler verilmiş, merkezde bazı yetkilerini kardeşi Serdar Nasrullah ile paylaşarak başbakan yapmış, asker ve ordu işlerinin yürütülme sorumluluğunu oğlu Enayetullah Han'a ve son olarak mali işlerin idaresini de Muhammed Hüseyin Han'a vererek yetkisini devletin diğer kurumları ile paylaşarak kendisinin müdahalesini en aza indirmiştir (Gubar, 1987: 700-7001).

Bu dönemde bazı önemli sanayi ve hizmetler projesi hayata geçirilmiş, 1919 yılında Cebel Seraç elektrik santrallini Hindistanlı mühendisler aracılığıyla faaliyete geçmesini sağlamış, deri, tekstil, ayakkabı fabrikaları ve telefon hizmetleri veren kurumlar kurulmuştur. Kabil-Celal Abad ve Kabil-Cebel Seraç ve Kabil- Kandehar yolları yapılmış, bunun yanı sıra 1911 yılında Kabil'de Türk doktorların gözetimi altında yirmi beş yataklı bir hastane kurulmuştur. Sanayi alanında yaşanan gelişmeler Afgan halkı tarafından desteklenerek memnuniyetle karşılanmış, Habibullah Han'ın yönetiminde sanayi ve fabrikada çalışanların sayısı beş bine yaklaşmıştır (Aref, 2014: 59).

O, kültür ve eğitim alanında da önemli reformlar hayata geçirmiş ve gerçekleştirdiği reformlar ülkenin toplumsal ve siyasal açıdan gelişmişliğine yol açmıştır. 1903 yılında Kabil'de "Habibiye" adında bir okul kurmuş, bu okulda ilkokuldan onuncu sınıfa kadar ders okutuluyordu. Habibiye Okuluna bağlı Kabil'in farklı semtlerinde altı okul daha faaliyete geçirilmiştir ve "Beytul Elaç" adında bir sağlık okulu ve en az 80 öğrencinin ders görebileceği "Öğretmen Yetiştirme Okulu" kurulmuştur. 1909 yılında 150 öğrencinin ders görebileceği bir askeri okul da faaliyete başlamıştır. Modern düşünceye sahip Mahmut Tarzi öncülüğünde Türkçe, Arapça ve İngilizce dillerinde tercüme yapan bir tercüme odası da kurulmuştur (Mucededi, 1997: 148-149).

Kurulan modern okulların ders müfredatı, İslami eğitim ve Hindistan modern eğitim sisteminin karışımından oluşturulmuş ve okullarda Türkiye ve Hindistan'dan istihdam edilen uzman öğretmenler tarafından modern eğitim dersleri verilmekteydi. Bu durumu Gregoryan şu şekilde ifade etmiştir: *"İlk başlarda Afganistan'ın modern eğitim sistemi İngiliz-Hint eğitim modelinden örnek alınarak oluşturulmuştur. Ancak I. Dünya Savaş'ından sonra İslami duygu yakınlığı için Türkiye eğitim modeli tercih edilerek takip edilmiştir."* Bahsedilen modern okulların başında "Maarif Kuruluşu"

bulunmaktaydı. Maarif Kuruluşu Habibullah Han'ın oğlu Serdar Enayetullah'ın gözetimi altında çalışmalarına devam etmekteydi. Kuruluşun üçü Afgan, üçü Türk ve üçü de Hindistanlı öğretmen olmak üzere toplam dokuz üyesi bulunmaktaydı (Gergoriyan, 2012: 244).

Kültürel ve eğitim alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ülkenin modernleşme hareketini etkileyen diğer bir modernlik adımı ise 13 Ocak 1907 tarihinde Mevlevi Abdul Rauf editörlüğünde ve Habibullah Han'ın gözetimi altında Sira-cul Ahbar (Haberlerin Meşalesi) adında bir gazetenin yayına başlamasıdır. Gazete birinci sayısını yayımladıktan sonra İngilizlerin itirazı ile yayın yapması durdurulmuştur. Ancak beş yıldan sonra 1911 yılında Mahmed Tarzi editörlüğünde tekrar yayına başlayarak 1919 yılına kadar yayın yapmaya devam etmiştir. Gazetenin içeriğinde genel bilgi, sömürgecilik ve zulme karşı mücadele, nasyonalizm, kadın hakları, İslam Birliği, Avrupa'da sanayi ve ekonomi gibi konular kaleme alınmıştır. Mahmut Tarzi Avrupa'da, Osmanlılar'da, İran ve Mısır'da yaşanan modernleşme gelişmelerini yakından takip ederek düşüncelerini Sira-cul Ahbar Gazetesinde yazıya dökmüş ve düşünceleri Afganistan'daki meşrutiyet hareketi üzerinde etkiler bırakmıştır (Cevadi M. A., 2018: 239).

2.1.1.2.1. Meşrutiyet Hareketinin Oluşumu

Habibullah Han Afgan halkının açık bir şekilde siyasi faaliyet yapmasına ve siyasi örgütlenmesine izin vermiştir. Bu nedenle ilk meşrutiyet hareketi bu dönemde resmi olarak faaliyete başlamıştır. Afganistan'daki meşrutiyet hareketinin ortaya çıkmasında ve örgütlenmesinde Emanullah Han, Mahmud Tarzi ve Habibullah Han'ın kilit rolleri olmuştur (Aref, 2014: 61).

Habibullah Han, iktidarı ele geçirdikten sonra meşrutiyet hareketini kurarak faaliyete başlamıştır. Afganistan'ın önemli tarihçilerinden Gubar'a göre meşrutiyet hareketi şu üç grup insanlardan oluşmaktaydı (Gubar, 1987: 716):

- Saraydaki liberaller,
- Habibiye Okulundaki entelektüeller,
- Saray ve Habibiye Okulunun dışındaki entelektüeller.

Abdul Hay Habibi ülkedeki meşrutiyet hareketinin merkezini sarayda faaliyet yapan medrese ve Habibiye Okulu olarak belirtmiştir. Araştırmacı ve yazar olan Biniş, meşrutiyet hareketini ilk kez başlatanların entelektüel ve ulema olduklarını ifade etmiş, böylece meşrutiyet hareketini iki tür meşrutiyet isteyen kesimler tarafından başlatıldığını iddia edilebilmek olanaklıdır. Meşrutiyet isteyen kesimlerden biri, dine dayalı yönetim biçimini (teokrasiyi) kurabilmek için reform yapmayı gerekli gören ulema ve ruhanilerdi. İkincisi, siyasal sistemi modernleştirmek ve demokratikleşmek için reform yapmayı uygun görmüş aydınlardı. Meşrutiyet hareketinin içinde iki farklı amaca sahip kesimler söz konusuydu. Zamanla bu iki kesim arasındaki mesafe daha da artmıştır (Habibi, 1984: 63-64). Ulema ve entelektüel kesim, meşrutiyet hareketini başlattıkları için ayrı bir başlık altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

2.1.1.2.1.1. Meşrutiyet İsteyen Entelektüel Kesim

Entelektüel kavramı, Latince akıl anlamına gelen “intellectus” kavramından türetilmiş, anlamak, algılamak vb. anlamlara gelmektedir. Kavramla ilgili üzerinde uzlaşılan tek bir tanımlama daha yapılamamıştır (Ahmed, 1978: 18). Basın Delaloğlu, “aydın ve entelektüel kavramlarının eş anlamlı kavramlar olmadığını ve entelektüel; aydın gibi toplumu aydınlatan, doğrunun, iyinin, güzelin bayraktarlığını yapan, herhangi bir siyasal programın ya da ideolojinin fikri altyapısını inşa eden kişi değildir” demiştir (Dellaloğlu, 2020: 134). Ramin Cihanbeglu entelektüel, gerçeği arayan/peşinde olan veya gerçeği gün yüzüne çıkarmak için çabalayan kişiler olduğunu dile getirmiştir (Cehanbeglu, 2005: 214). Albert Camus entelektüel, kendileri hakkında bilgileri olan ve böylece kendilerini ve etrafındaki dünyayı da sorgulayan kişiler olduğunu açıklamıştır. Kavram sorgulamak, analitik düşünmek, kendine ve başkalarına karşı taahhüt etmek, kendini ve etrafındakileri sorgulamak gibi önemli özelliklere sahiptir (Cehanbeglu, 2005: 214). Ancak bu özelliklere sahip entelektüel kişiler, Afganistan’da bulunmamaktadır. Ülkede entelektüel kişilerin ortaya çıkmaları için uygun ortam ve koşullar yaratılmamıştır. Ancak burada entelektüel kavramı modernist ve reformist düşünceye sahip kişiler yerine kullanılmıştır. Başka bir anlatımla entelektüel kavramı ile Afgan modernistler

kastedilmiştir. Gubar'e göre bu modernistler Habibullah Han'ın yönetimi ile şu üç grup şeklinde ilişkileri bulunmaktaydı (Gubar, 1987: 716):

- Birinci gruptaki modernistler, Afganistan'ın bağımsızlığının kazanılmasından ve Habibullah Han yönetiminin devam etmesinden yana tavır koymuşlardı.
- İkinci gruptaki modernistler, Afganistan'ın bağımsızlığının kazanılmasından yanaydılar. Ancak Habibullah Han yönetiminin devam etmesine karşıydılar.
- Üçüncü gruptaki modernistler, sarayda çalışan genç kölelerden oluşmaktaydı ve saray hanedanının üyeliğine sahip değillerdi. Bu gruptakiler ikinci gruptaki modernistlerin düşüncelerini desteklemekteydi.

Birinci gruptaki modernistlerin liderliğini Habibullah Han'ın kardeşi Serdar Enayetullah üstlenmiş ve kabile reisleri, ordu komutanları, yüksek kademeli devlet memurları vb. kişiler hem saray içinde ve hem de saray dışında desteklerdi. Bu gruptaki modernistler, Afganistan I. Dünya Savaşı'nda tarafsız bir tutum sergilediği için bağımsızlığının kazanılmasını isterlerdi (Biniş, 2005: 79).

İkinci gruptaki modernistler, Mahmut Tarzi'nin yardımı ile Emanullah Han'ın çevresinde toplanmışlardı. Gruptakilerin çoğunu genç modernist ve reformist insanlar oluşturmaktaydı ve meşruti hükümet sisteminin kurulmasını talep ederlerdi. Gruptakilerin liderliğini Emanullah Han'ın annesi Server Sultana Begüm üstlenmişti ve Oğlu Emanullah Han'ı, Habibuallah Han'ın yerine iktidara gelmesini istiyordu (Biniş, 2005: 79).

Üçüncü gruptaki modernistler ise saray güvenliğini sağlayan ve gelen misafirleri karşılayan genç kölelerden oluşmaktaydı. Emanullah Han'ın annesi bu genç köleleri ikna ederek kendi tarafına çekmeyi başarmış ve kendileri gibi onları meşruti hükümet sisteminin savunucuları haline getirmiştir (Biniş, 2005: 79).

Genel olarak ikinci ve üçüncü gruptaki modernistler, halkın siyasete katılımı yüksek olacağı ve modern düşüncelerini uygulama alanı bulabilecekleri için mutlak monarşinin yerine monarşi sisteminin kurulmasını istiyorlardı (Emiri, 2007: 51).

2.1.1.2.1.2. Meşrutiyet İsteyen Ulema Kesimi

Âlimlerin siyasal sisteme meşruiyet kazandırma rolü, toplumların siyasal tarihlerinde uzun yıllardan beri incelenen gelmiştir. Geleneksel ve din kuralları çerçevesinde yönetilen toplumlarda, âlimlerin siyasal sistem üzerinde etkileri büyük olmuştur. Batı’da bin yıl (Ortaçağ Dönemi boyunca) siyasal sistemin üzerinde, dini kurumlar ve din adamları etkili olmuş, örneğin Hristiyanlıkta kutsal yere sahip papaz ve rahiplerin Ortaçağda siyasal sistem üzerinde ciddi etkileri olmuştur (Biniş, 2005: 79).

Afganistan, geleneksel ve din kuralları ile yönetilen bir ülkedir. Dolayısıyla uzun yıllardan beri Afgan siyasetçiler, siyasi meşruiyet kazanabilmek ve devamını sağlayabilmek için din adamlarına başvurmuşlardır. Âlimler Afgan toplumunda manevi güç ve nüfuza sahip oldukları için her zaman hükümdarlar tarafından saygı görmüşlerdir. Din adamları bir taraftan halkın dini ve mezhebi duygularını kullanarak veya dini fetvalar vererek halkın duygularını devlete ve siyasal sisteme karşı zayıflayabilmekte ve hatta siyasal sistemin dağılmasına neden olabilmekte, diğer taraftan din adamları devleti meşru göstererek uzun süre yöneticilerin yönetmesine ve devlete karşı halkın öfkesini yatıştırabilmektedirler. Afganistan’ın siyasal sistemi üzerinde din adamlarının rolü önemli derecede yüksektir. Otoriter ve totaliter hükümetler, her zaman din adamlarından ve dini kurumların faaliyet yapmalarından çekinmişler ve bu nedenle dini ve mezhebi kurumları denetleyerek kendi kontrolleri altına almaya çalışmışlardır (Aref, 2014: 68).

Dini kurallarla yönetilen hükümetlerin siyasal işlerinde, din adamlarının rolünün önemli olduğu pek çok kişi tarafından ifade edilmiştir. Afganistan’da din adamlarının, meşrutiyet hareketinin başlatılmasına ve mutlak monarşinin ortadan kaldırılmasında önemli rolleri olmuştur. Din adamı olan Mevlevi Abdul Rauf Hâki editörlüğünde yayına başlayan Sercul-ehbar Gazetesi, ülkede meşrutiyet hareketinin başlatılmasında ve güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamıştır. Diğer bir din adamı olan Mevlevi Muhammed Server Vasıf meşrutiyet hareketinin kurucularındandır. Siyasetçi ve tarihçi olan Abdul Hay Habibi, Mevlevi Muhammed Server Vasıf’yi meşrutiyet hareketinin başkanı olarak açıklamıştır. Mevlevi Muhammed Server Vasıf, Habibullah Han tarafından topun ucuna bağlanarak ve ateş edilerek öldürülmüş ve ölmeden önce meşrutiyet hareketinin yanlısı kişilere ve Afgan

milletine Şu iki mesajı vermiştir: “Benim Allah’a tam imanım ve teslimiyetim olduğu halde, öldürölme hükmü aldım ve can, mal ve başın terki meŐrutî yolun ilk adımdır” demiştir ve mesajında mutlu ve erdemli hayatı, ancak İslami ilkelere uygun bir hayat yaŐayıŐı ile ve meŐrutîyet talebi ile yakalayabileceğini açıklamıştır. Son olarak, din adamlarının bazıları meŐrutîyet hareketini, hayatının pahasına savunduklarını söyleyebilmek mümkündür (Biniş, 2005: 82).

2.1.1.2.1. 3. MeŐrutîyet Hareketinin İlke ve Amaçları

MeŐrutîyet hareketi içinde bulunanlar, ilk başlarda farklı kültürel çevrelerde faaliyet gösterdikleri için tek bir siyasal yapıya sahip olamamıŐlardır. Modernistler ve din adamları meŐrutî sistemi elde edebilmek için aralarında görüş farklılıkları olsa bile bazı ortak ilke ve amaçlar doğrultusunda birleŐebilmeyi başarmışlardır (Aref, 2014: 63-64). Başka bir anlatımla meŐrutîyet yanlıŐı kişiler, ilk başlarda ortak ilke, amaç ve çalışma yöntemlerini gösteren resmi bir tüzüğe sahip olamamıŐlardır. Ancak daha sonraları “meŐrutî yanlıŐı kişilerin ilkeleri” adında ortak ilke ve amaçlar doğrultusunda örgütlenebilmiŐlerdir (Biniş, 2005: 82). Bu ortak ilke ve amaçlar aşağıdaki gibi özetlenebilir (Derih, 2001: 58):

- Tüm İslami kuralları kabul etmek, uygulamak ve itaat etmek,
- Milletin hukukunu savunmak, halkın temsilcileri gözetiminde rejimi meŐrutileŐtirmek, millet egemenliğini hâkim kılmak, anayasa ve kanunları uygulamak,
- Halka sosyal hayatında iyilikle yaşamalarını söyleme ve kötölüklerden sakınmalarını belirtme,
- Afganistan’da yaşayan tüm etnik grupların barış içinde yaşamalarını sağlama, daha açık bir ifade ile etnik gruplar arasında birliğı ve beraberliğı sağlama,
- Milleti korku ve silah zoruyla değıl, diyalog ve müzakere yoluyla birleştirmeye çalışma,
- Okul ve yüksekokullar açarak milletin bilinçlenmesini ve cehaletten kurtulmasını sağlama,
- Milletin özgür seğıimlerle temsilcilerini seğıebileceğı milli meclisi (parlamentoyu) kurma,

- Afganistan'ın bağımsızlığını kazanma ve yabancı ülkelerle siyasi ve ekonomik ilişkileri sıkılaştırma,
- Halk arasında sosyal adaleti ve eşitliği sağlama,
- Sanayi ve sanatı geliştirmek, şehirler, binalar, yollar, köprüler ve barajlar yapmak vb.

2.1.1.2.2. Meşrutiyet Hareketinin Bastırılması

Meşrutiyet yanlısı kişiler, halk arasında nüfuzunu günden güne genişletmeyi başaramışlar ve bu kişiler, 300 kişilik sayıları ile Habibullah Han'ı etkilemek ve kendilerinin etkisi altında tutmak istemişlerdir. Dolayısıyla meşrutiyet yanlısı kişiler, Habibullah Han'a Afganistan'ın Celal Abad Şehrinde bulunan villasında tatil yaparken bir mektup göndermişler ve keyfi karar almasının önüne geçebilmek için devlet işlerini meşrutiyet kanunları çerçevesinde yürütülmesini istemişler ve “*halk meşruti sistem içinde ancak refaha ve barışa ulaşabileceklerdir*” demişlerdir (Habibi, 1984: 17-18).

Meşrutiyet hareketi tarafından önerilen bu teklif, Molla Seraciddin ve Muhammed Kabir Han tarafında meşrutiyet hareketinin amacının Habibulla Han'ı öldürmek ve meşruti sistemi kurmak olarak ona çarpıtılarak iletilmiş ve o da bu haberin etkisi altında kalmıştır. Bu iki kişi meşrutiyet yanlısı kişilerin isim listelerini hazırlayarak Celal Abad şehrinde bulunan Habibullah Han'a göndermiştir (Gubar, 1987: 717).

O, meşrutiyet hareketinin önemli üyeleri arasından 45 kişi için yakalama kararı vermiştir. Bunların arasında bu hareketin başkanı Muhammed Server Vasif dâhil olmak üzere yedi kişi idama mahkum edilmiş, diğerleri ise hapse atılmış, başka bir anlatımla meşrutiyet hareketi dağıtılmıştır. Bu hareketin kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Habibullah Han ile meşrutiyet yanlısı kişiler arasında güven iyice zedelenmiştir. Bu olaydan sonra meşrutiyet yanlısı kişiler, gizli şekilde faaliyet yapmaya başlamışlardır. Bu hareketin arasından yalnızca sarayda bulunan Emanullah Han ve Mahmud Tarzi liderliğinde Seracul Ehbar Gazetesi çerçevesinde kültürel ve bilimsel faaliyetlerini açıkça devam ettirebilmişlerdir. Ancak bunların faaliyetleri de devlet tarafından sıkıca takip edilerek tehdit edilmiştir. Saray içinde bulunan

meşrutiyet yanlısı kişiler, Habibullah Han'ı öldürmekle bu tehditlerin yok olabileceğinin kararını almışlardır (Aref, 2014: 66-67). Sonunda 21 Şubat 1919 tarihinde Lağman İlinin Kele Guş Semtinde tatil yaparken, gece yarısı Emanullah Han'ın taraftarlarından biri tarafından tabanca ile öldürülmüş ve böylece 20 yıllık yönetimi son bulmuştur (Gubar, 1987: 717).

2.1.2. Emanullah Han'ın İktidara Gelişi

23 Şubat 1919 tarihinde Emanullah Han Kabil'deyken babasının ölümünden haberi olmuş, babasının vefat haberini alır almaz sarayda olağanüstü şekilde meclisi toplayarak kendisini Afganistan'ın yeni kralı olarak ilan etmiş ve ilk kraliyeti sistemini ilan eden kişi olmuştur. Babasının yerine geçecek olan (veliaht) idi. Afganistan siyasi tarihine bakıldığında, veliahtlık makamının devri daha çok krizlerle karşılaşmıştır. Ancak Emanullah Han döneminde öyle bir kriz söz konusu olmamış ve sakin bir şekilde iktidar olmuştur. 24 Şubat 1919 tarihinde halkın, askerin ve devlet büyüklerinin toplandığı yerde (Kabil'in Murat Hani Semtinde) önemli konuşmasını yaparak siyasi planlarını açıklamış, konuşmasında halkın özgürlüklerinden, işsizlik ve haksızlığın kaldırılmasından, kanunun egemen kılınmasından, reformlar gerçekleştirileceğinden, birçok konuda halkla birlikte kararlar alınacağından, hepsinden önemli Afganistan'ın bağımsızlığının kazanılmasından bahsetmiştir (Gubar, 1987: 752).

O, ilk krallık günlerinde Afganistan'ın Celal Abad Şehrinde yaşayan ve o şehirdeki halkın desteği ile kendisini Afganistan emiri olarak ilan eden ve öz amcası olan Serdar Nasrullah'ın yarattığı siyasi sorunla karşılaşmıştır. Serdar Nasrullah, Emanullah Han'dan kendisinin emirliğini kabul etmesi için haberci göndermiş ancak o Nasrullah'ın bu isteğini kabul etmeyerek babasını öldürmekle itham etmiş ve hakkında şu şekilde bir ifadede “*Ben babamı öldüren eli kanlı kişiye elimi uzatmıyorum*” bulunmuştur (Aref, 2014: 78).

2.1.2.1. Emanullah Han'ın Modern Düşünceleri ve Afganistan'ın Bağımsızlığının Kazanılması

Emanullah Han'dan önceki yöneticiler, ülkenin geleneksel yapısını ve özellikle halkın dini inancını kullanarak kendilerine din dışında yeni siyasi inanç ve

söylemler geliştirmişlerdir. Yaratılan bu siyasi inanç ve söylemlere göre yönetici Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi konumundadır, iktidarı sorgulanamaz, niyeti her zaman hayırlıdır, itaat edilmesi mecburidir, kimse ona karşı çıkamaz, karşı çıkanlar başkaldırı (Begavet) cezası ile cezalandırılacaktır. Yöneticiler kendi mutlak idarelerini devam ettirerek yıllarca ülkeyi bu inançlar doğrultusunda yönetmişlerdir. Bu tür inançlara bağıllık Afganistan'ın kültürel, siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan gelişmemişliğine aynı zamanda fen ve bilim açısından da dünya ülkelerine kıyasla geride kalmasına neden olduğu belirtilebilir (Aref, 2014: 69).

Emanullah Han toplumda ve özellikle sarayda devam eden bu geleneksel inanç ve söylemler yerine Afgan milliyetçiliğı, sömürgeciliğı karşı Panislamizm, sosyal sosyalizm gibi modern söylemler kullanmıştır. Afgan milliyetçiliğı ise bir yere ait olma, sömürgeciliğı karşı olma, dini ve kültürel birliktelik, dış (yabancı) ürün ithalatı karşısında ekonomik bağımsızlık gibi unsurlardan oluşmaktadır. Ona göre ülke sınırları (toprak) Afgan kimliğini (hüviyetini) belirlemekte, mezhepsel, dini, ekonomik ve etniksel farklılıklar, ayrıcalık ve üstünlük belirtileri değildir ve Afganistan'da yaşayan herkes istisnasız Afgan ve Müslümandır (Emanullah, 2008: 165-179).

Ondan önce Afganistan'daki alt sınıfın hak ve hukuku feodal ve kabile reisleri tarafından gasp edilmiştir. Bu konuyla ilgili şu şekilde bir ifade kullanmıştır: *“Benim hükümetim toprak ağalarına, feodallere, kabile reislerine önem vermez. Ben her şeyden önce Allah'ımı ve dinim olan İslam'ı tanıyorum sonra reayamı (halkımı) ve tamam.”* Aynı zaman askeri sistem üzerinde feodaller ve kabile reislerinin etkilerini de azaltmaya çalışmış ve herkese ait milli askeri sistem kurmaya çalışmıştır (Emanullah, 2008: 91-96).

Emanullah Han ve aydınlar arasında İngilizlerin sömürgeci eğilimine karşı güçlü tepki oluşmuş bu nedenle o, sosyal ve dini etkisini, meşruiyet ve itibarını halk arasında daha da sağlamlaştırmak için Afganistan'ın bağımsızlığının kazanılmasını siyasetinin en önemli planları arasında yer vermiştir. Mayıs 1919 tarihinde ülkeyi Büyük Britanya İmparatorluğu'nun işgalinden kurtulabilmek ve onlara baskı kurabilmek amacı ile Hayber, Pektiya ve Kandehar cephelerinde savaş açmıştır ve bu savaş Afganistan siyasi tarihinde üçüncü Afgan-İngiliz savaşı olarak tarihe

geçmiştir. Sonunda Britanya İmparatorluğu Afgan yetkililer ile müzakere etmeyi kabul etmiştir. 8 Ağustos 1919 tarihinde Britanya İmparatorluğu ile Afgan yetkililer arasında Ravulpindi Ateşkesi imzalanmıştır. Ateşkesten sonra Britanya İmparatorluğu Afganistan'ı bağımsız bir ülke olarak tanımıştır (Gerigoriyan, 2012: 291-292).

Emanullah Han'ın sömürgecilik karşıtı düşüncesi Panislamizmin güçlü savunucularından biri yapmış, Rusya'ya karşı Türkistan ve Buhara Müslümanlarını ve Britanya'ya karşı Hint Hilafet Hareketini desteklemiştir. Ona göre İslam ülkeleri arasında görünen Türk, Arap, Fars gibi etnik bölünmeler, Sünni ve Şii gibi mezhepsel bölünmeler, söz konusu ülkelerin gerilemesine ve sömürgeci ülkelerin işgaline maruz kalmalarına neden olmuştur. Afganistan'ı iç kaos ve düzensizlikten kurtarmanın tek yolu modern eğitim ve kanun hakimiyetinden geçebileceğini belirtmiştir. Kanun halkın gerçek hakimi ve söz sahibidir. Devlet memurları sadece devlet ve halk arasında bir aracıdır ve gerekli hizmetlerini halka sunmakla görevlidirler (Emanullah, 2008: 179-161).

2.1.2.2. Emanullah Han ve Reformları

Emanullah Han iktidarı ele geçirince hemen hemen her alanı kapsayacak şekilde reformlar hayata geçirmiş, hükümet yapısından kültür, gelenek, ticaret, maliye, eğitim, ordu, basın vb. birçok reformlar hayata geçirmiş ve meşrutiyet isteyenlerin on maddelik meşruti ilkelerinin yaklaşık tümünü hayata geçirmeyi başaramıştır (Aref, 2014: 72).

Afgan tarihçisi Gubar, Emanullah Han döneminde gerçekleştirilen reformları iki döneme ayırmıştır. Birinci dönem reformları 1919-1924 yılları arasında başarıyla gerçekleştirilmiş ve bu reformlar aynı zamanda halkın desteğini de kazanmıştır. İkinci dönem reformları 1927 yılından sonra ve özellikle Emanullah Han Türkiye, İran, Mısır ve bazı Avrupa ülkelerine seyahat ettikten sonra hayata geçirilmeye çalışılmış ancak bu reformlar, halkın tepkisiyle karşılaşmıştır (Gubar, 1987: 794).

O, genel olarak ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda reformlar hayata geçirmiş ve bu dönemde kanun ve yönetmenlik düzenlemesi 1923 yılında başlamıştır. Söz konusu yılda Afganistan'ın ilk anayasası (Nizamname-i Devlet-i

Aliyeye-yi Afganistan) adında ve 73 madde olarak hazırlanmıştır. Bu anayasa 28 Şubat 1923 tarihinde 872 milletvekilinin katılımı ile Loya Jirga’de (Büyük Meclis) onaylanmış ve 1923 yılında Emanullah Han’ın imzası ile yürürlüğe girmiştir (Alame, 2012: 95). Bir yıldan sonra ulema ve kabile reislerinin itirazı ile bu anayasanın ceza ve yargılama maddeleri üzerinde yeniden düzenlemeler yapılarak büyük mecliste onaylanmış ve anayasada medeni haklara, güçler ayrılığına, temel ve bireysel hak ve hukuka resmiyet kazandırılmıştır (Aref, 2014: 73).

Bürokratik (idari) Reformlar: Emanullah Han 1921-1925 yılları arasında idarenin daha etkili ve verimli çalışabilmesi için bazı kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunlar sayesinde yolsuzluk ve rüşvet, kırtasiyecilik, sorumluluktan kaçınma gibi bürokratik sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Emanullah Han ile birlikte aristokratlara, kabile reislerine ve saray yakınlarına devlet bütçesinden verilen paralar kesilmiştir. Devlet memurlarının çalışma esasları kanunla düzenlenmiş ve memura emeklilik hakkı verilmiştir (Gubar, 1987: 759).

Yasama Organında Yapılan Reformlar: Afganistan tarihinde ilk defa Emanullah Han döneminde devlet organları yasama, yargı ve yürütme olarak üçe ayrılmıştır. 1920 yılında yasama organı seçilmiş ve atanmış temsilcilerden oluşan “özel konsey” daha sonraları ise “devlet konseyi” adında faaliyet göstermiştir. Her ilde doğal ve seçilmiş üyelerden oluşan “il danışma kurulları” faaliyete geçmiştir. Devlet konseyinin ve il danışma kurullarının görev ve yetkileri anayasanın 39-49 maddelerinde açıklanmıştır (Aref, 2014: 72). O, ilk defa halk tarafından seçilmişlerin kanun yapma sürecinde bulunmalarını sağlamıştır. Bazılarına göre Emanullah Han’ın her ne kadar bu yönde attığı adımları sembolik saysa da yine de halkın egemenliği yönünde olumlu bir başlangıç olarak kabul edilmektedir (Gubar, 1987: 794).

Yargı Organında Yapılan Reformlar: O yargı ve mahkemelerin tarafsızca çalışmasını istiyordu. Önceki dönemlerde mahkemeler çalışıyor aynı zamanda bu mahkemelerin biraz da olsa özgürlükleri bulunmaktaydı, ancak bu dönemde yargının bağımsızlığı anayasanın 35. maddesine eklenerek açıklanmıştır. Öncedeki dönemlerde kadı/hâkimlere verilen sınırsız yetkiler, bu dönemde kanunla sınırlandırılmaya çalışılmıştır (Gubar, 1987: 795).

Emanullah Han'ın talimatıyla birçok modernist hâkimler Mevlevi Abdul Vasi öncülüğünde bir araya toplanmışlar ve “*Emanullah kadılarının tutumları*” adında iki ciltlik bir hukuk kitabı yazmışlardır. Kitapla birlikte hâkim ve savcıların yetki, görevleri vb. birçok hukuki güncel meseleler ele alınmış ve hiçbir hâkim ve savcı bundan sonra insanları şeri ve kanuni deliller dışında cezalandıramazdı ve kanuni delil olmadan da affedilemezdi (Gubar, 1987: 796).

Yürütme Organında Yapılan Reformlar: Emanullah diğer alanlarda reform yaptığı gibi yürütme ve hükümet alanında da reformlar yapmış ve 1919 yılında krallık ailesi dışında okumuşlardan oluşan kabine kurmuştur. Kabine bir başbakan ve içişleri, dışişleri, harbiye, ziraat, maliye, adliye, maarif ve ulaştırma gibi sekiz bakandan oluşmaktaydı ve tüm bakanlıkların başında yer almaktaydı. Harbiye bakanlığı doğrudan onun yetkisi ve denetimi altında görev yapmaktaydı (Aref, 2014: 72). Bunun yanı sıra ilerleyen zamanda Kabil’de sağlık işleriyle uğraşan tıp genel müdürlüğü kurulmuş ve genel müdürlüğe bağlı birçok ilde eczane ve sağlık merkezleri kurulmuştur (Gubar, 1987: 797).

Emanullah Han ve Kültür Reformu: Kültür alanında yapılan reformlar şu şekilde özetlenebilir:

Eğitim ve Öğretimde Gelişmeler: Devlet kontrolünde ve dönemin ihtiyacına göre eğitim bakanlığı adı altında bir bakanlık kurulmuş ve bu bakanlığın temel görevi, ülke çapında okullar açmak, eğitim ve öğretimin sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Bu dönemde Kabil ve Kabil çevresinde ve illerde birçok ilkokul eğitimi veren okullar kurulmuş aynı zamanda ülkede ilkokul eğitimi zorunlu hale getirebilmek için yasal çalışmalara başlatılmıştır. Anayasanın 68. maddesinde ilkokulun okuması zorunlu hale getirilmiştir. Bu dönemde tüm Afganistan’da 322 ilkokul inşa edilmiştir. Okuma ve yazma bilen kişi sayısı artmıştır. 1927 yılında yaklaşık 5100 öğrenci ilkokulda 3000 öğrenci ise lisede eğitim almıştır (Aref, 2014: 73-74). Kabil’de Habibiye Okulunun yanında Fransızların yardımı ile İstiklal Lisesi (Emani-ye) ve Almanların yardımı ile Nicat Lisesi (Emani) kurulmuş ve okullarda Alman ve Fransa vatandaşı öğretmenler istihdam edilmiştir.

Habibullah Han döneminden kalan öğretmen yetiştirme okulu dokuz sınıf olarak yeniden faaliyete başlatılmıştır. Bu okulda öğretmen adaylarına psikoloji dersleri yanında öğretim teknikleri ve eğitim dersleri verilmekteydi. 1921 yılında Emanullah Han'ın eşi Sureyya Tarzi ve diğer aydın kadınlar öncülüğünde Kabil'in bugünkü Zernigar Parkında “Mesturat” adında bir kız okulu kurulmuştur. Okullara gidemeyen ve evlerinde özel olarak eğitim almış olan kızlar sınava tabi tutularak seviyeleri bakımından bu okulun farklı sınıflarına yerleştirilmişlerdir.

Meslek okullarının sayıları da artmaya başlamıştır. Bu okulların kitapları ilk başlarda Pakistan'ın Lahur Kentinde ve daha sonraları Kabil'de basılmaya başlanmıştır. Bunun yanı sıra yaşları büyük olan ve eğitim almamış insanların eğitim alabilmeleri için okur-yazarlık kursları açılmıştır (Derih, 2001: 119-1120).

Binlerce öğrenci Fransa, Almanya, İtalya, Rusya'ya farklı dallarda yüksek eğitim alabilmek için gönderilmiş ve birkaç kız öğrenci Türkiye'ye eğitim almak için gönderilmiştir. Fransa, Almanya, Hindistan ve Türkiye gibi ülkeler Afganistan'ın bilimsel ve kültürel açıdan gelişmesi için yardım etmişlerdir. Türkiye Afganistan'a daha çok askeri alanda yardım etmiştir (Aref, 2014: 74).

Spor Alanında Yapılan Gelişmeler: Bu dönemde eğitim, sosyal ve kültür alanları dışında spor alanları da geliştirilmiştir. 1923 yılından sonra spor yarışmaları ve gösterileri özellikle bağımsızlık günü kutlamaları sırasında Bağ Umumi Stadyumunda yapılmıştır (Derih, 2001: 120).

Basın ve medya alanında gelişmeler: Bu dönemde eğitim ve öğretimin yanında kütüphane, tiyatro, sinema, radyo müzik ve basın evleri gibi yerler faaliyete geçmiştir. Anayasanın 11. maddesinde basın-yayının özgürce çalışmasına imkân tanınmıştır. Devlete ait günlük ve haftalık gazete yayınları dışında özel gazete yayınına da izin verilmiş ve toplam 23 yayınevi hayata geçirilmiştir. 1928 yılında Gulam Muhiddin Enis editörlüğünde haftalık özel “Enis” adında gazete yayınlanmaya başlamıştır (Gubar, 1987: 792-794).

Kadınlara yönelik yapılan gelişmeler: Emanullah Han bir ülkede toplumsal değişim için kadınların oynayacağı rolün önemli olduğunu belirtmiş ve kadın erkek eşitliğine inanan birisiydi. Bu nedenle iktidara gelince ilk yaptığı şey, kadın erkek

eşitliğini yasallaştırmak olmuştur. Kadınların devlet dairelerinde erkekler gibi istihdam edilmelerinin yollarını açmıştır. İşaret edildiği gibi Mesturat Okulunun kurulması ile ilk kez kızların eğitim almalarının önü açılmıştır. Bu okulun ilk idaresi saray ailesinin kadınlarına aitti. Kadınlara yönelik ilk haftalık gazete “Erşad-un Ne-Vamis” adında 1921 yılında faaliyet başlamıştır. Bu gazetede kadınların sorunlarına, hak ve hukukuna değinilmekteydi (Kazimi, 2005: 140). Ocak 1924 tarihinde kadınlara özel ilk hastane kurulmuştur. Yeni anayasa ile çok eşlilik bir eşliliğe düşürülmüştür. Erkeklerin evlilik yaşı 18 ve kadınların evlilik yaşı 17 olarak belirlenmiştir. İlk başlarda kadınların Burka giymeleri yasaklanmıştır (Sisteni, 2020: 103). Daha sonraki düzenlemeye bakıldığında Burkanın yanında kadınların peçe takmaları dahi yasaklanmıştır. Burka Afgan toplumuna özel ve kültürel yanı olan ve hiçbir dini dayanağı olmayan bir örtünme şeklidir. Peçe takmanın yasaklanması konusu Emanullah Han döneminin en tartışmalı konularından birisi olmuş ve bu konu yönetiminin devrilmesine de neden olmuştur. Kadınların hak ve hukukunu savunabilmek için “kadınları destekleme kurumu” 1928 yılında kurulmuştur. Bu kurumun başında Emanullah Han’ın bir kız kardeşi bulunmaktaydı aynı zamanda bu kurumun toplam 22 üyesi bulunmaktaydı. 1928 yılında Kabil’de gerçekleştirilen büyük meclise kadınlar da katılmışlardı. Mecliste Emanullah Han’ın kız kardeşi olan Kübra Can Afgan kadınların temsilcisi olarak konuşmalar yapmıştır (Ferruh, 1992: 449-450).

Ekonomi ve Maliye Alanında Yapılan Reformlar: Afganistan’ın ekonomik ve mali sistemi Emanullah Han dönemine kadar geleneksel ve eski bir yapıya sahipti ve gelişmemişti ve ekonomik sisteminin modernleştirilmesi ve geliştirilmesi için bazı önemli işler hayata geçirerek çiftçi ve köylünün takdirini kazanmıştır. Toprak sahibi ve kabile reislerinin vergi toplamasındaki geniş yetkileri devlet tarafından kanunla sınırlandırılmıştır. Sınırlamalardan sonra devlet vergileri kendi atadığı görevliler eliyle toplarlardı. Toprak mahsulleri üzerinden alınan vergide düzenleme yapılmış, nakdi (aynî) toprak vergisi alımına başlanmıştır. Vergi mükellefi, toprak sahiplerine müracaat etmeden doğrudan devlete müracaat edebilirlerdi. Devlet de nakit parayla alım satımını gerçekleştirirdi ve bazı yoksul ailelere arsa yardımında bulunmuştur. Devlet tarafından halı dokuma sanatı ve Afganistan’da halen yaygınlığı korunan deri

ticareti teşvik edilerek yaygınlaştırılmıştır. 1920-1923 yılları arasında çok miktarda kuru meyve, sebze, halı, yün, deri yurtdışına ithal edilmiş ve zanaatkârları, hayvan sahibi kişileri ve çiftçileri karşılaştığı ağır vergi ve yükümlülüklerden kurtarmaya çalışmıştır. Emanullah Han yaptığı bu işlerle halkı daha çok memnun ederek takdirini kazanmıştır (Gubar, 1987: 792-794).

Ondan önce hayvan sahibi kişiler, hayvanları sayılmadan vergiye tabi tutulurdu. Maliye sisteminin modernleştirilmesi ve etkin bir şekilde çalışması için Usul Defterdar (muhasibe dersleri veren) okul açılmıştır. Bu okuldan mezun olanlar devlet tarafından maliye bakanlığında çalıştırılmak üzere istihdam edilirdi (Gubar, 1987: 790).

Onun birinci dönem reformları başarıyla gerçekleşmiş ve beraberinde halkın hoşnutluğunu da getirmiştir. Bu dönemde yapılan reformlar halk ile devlet arasında güveni tesis etmiştir. Ancak Emanullah Han'ın 1927 yılından sonra başka bir anlatımla Avrupa ve Türkiye seyahatinden sonra gerçekleştirdiği reformlar halkın hoşnutsuzluğuna ve devlet ile halk arasında huzursuzluğa, güvensizliğe neden olmuş ve hükümetinin dağılmasına da sebep olmuştur (Biniş, 2005: 85).

2.1.2.3. Emanullah Han Döneminin Sonu

1924 yılında Molla Abdul Raşit Han ve Molla Abdullah Han Logari liderliğinde Mengel, Zerdan, Süleyman Hel, Tuta Hel, Ömer Zai ve Ceci Kabileleri, Afganistan'ın Pektia Şhrinde Emanullah Han'ın uyguladığı reformları İslam'a ve geleneğe karşı yapılan bir saldırı olarak nitelendirerek uygulanan reformlara karşı ayaklanmışlardır. 1924 yılından sonra devletin içinde ve dışında memnun olmayan çevreler Emanullah Han'a karşı örgütlenmişler ve yaptıklarına memnun olmayan gruplar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Mucededi, 1997: 227):

- Emanullah Han'ın dine karşı reformu hayata geçirdiği için ulema ve kabile reisleri rahatsız olmuşlar ve “dinsiz ve dinden çıkmış” gibi söylemlerle suçlamışlardır (Gubar, 1987: 801).
- Kabil Valisi Ali Ahmet Han, ordu komutanı Muhammed Nadir Han ve Muhammed Gül gibi devletin üst kademelerinde görev yapan muhafazakâr kişiler, Başbakan Abdul Kuddus Han liderliğinde Emanullah Han'ın

uyguladığı reformlar konusunda “radikal ve aceleci davrandığını” söyleyerek karşı çıkmışlardır. Bu kişiler Emanullah Han tarafından uygulanan reformlar karşısında olumsuz tavır takınmışlardır (Mucededi, 1997: 229).

- Başta Emanullah Han’ın kayınpederi Mahmud Tarzi, Muhammed Veli Han, Abdul Rahman Ludi, Abdul Hadi Han Davi ve Sait Kasım Han gibi meşrutiyet isteyen kişiler, Emanullah Han’ın dine ve sosyal geleneğe karşı aykırı tutumlar sergilediğinden, hükümetinde aydın kişileri görevinden ihraç edildiğinden dolayı muhalefet etmişlerdir.

O, modernist ve reformcu bir kişiliğe sahip olarak sanayi, ticari, eğitim alanlarında bazı önemli reformları hayata geçirmiştir. Ancak ekonomik ve bütçe sıkıntısından, uzman kadronun eksikliğinden, kurumsallaşmanın gerçekleşmemesinden, toplumda orta sınıfın ve burjuvazinin oluşamamasından dolayı reformlarını hayata geçirebilmek için yeterince başarılı olamadığı ifade edilebilir (Gerigoriyan, 2012: 333).

Multman’a göre Afgan halkı Emanullah Han’ın uyguladığı modern değişim ve reformlara hazır olmadıklarından ve özellikle halkın dini inanç ve kültürüne modern değişim ve dönüşüm adı altında aykırı uygulamalar hayata geçirmeye çalıştığından dolayı yönetimi uzun süre ayakta kalamamıştır (G,H. Multman, 1985). Emanullah hükümeti son yıllarda halktan uzak ve otoriter bir şekil alarak halka zor kullanmaya başlamış ve bu durumdan da halk rahatsız olmuştur. Hükümetinin içinde görülen yolsuzluk, rüşvet ve haksızlıkların önüne geçmeyerek halkın geleneğini ve özellikle kadınların giyinme tarzını zorla değiştirme yoluna gitmiş ve bu yaptıkları halkın tepkisine ve ayaklanmasına neden olmuştur (Aref, 2014: 78).

Emanullah Han’ın hükümetinin son günlerinde Şinvar, Paktiya ve Şemali gibi ülkenin birçok ilinde ayaklanmalar başladığında, Ocak 1929 tarihinde 18 maddelik bir duyuru ile yapmış olduğu reformların büyük bir kısmından vazgeçmiş ancak bu duyuru halkın öfkesini dindirmemiştir. Sonunda 14 Ocak 1929 tarihinde Kabil’i bir daha dönmek üzere terk etmiş ve terk etmesi ile meşrutiyet hareketi dağılarak Afganistan Al Yahya Hanedanı tarafından otoriter bir şekilde yönetilmeye başlanmıştır (Gubar, 1987: 825-826).

2.1.3. Otoriter Yönetimin Başlaması

Emanullah Han'ın ülkeyi terk etmesi ile 1929 yılında krallık ailesi dışından biri olan Habibullah Kelekani yönetimin başına geçmiş ve ülke yönetimi hakkında yeterince bilgisi bulunmamaktaydı ve ülkeyi dokuz ay gibi kısa bir süre ile yönetmiştir. Emanullah Han döneminde modernleştirilmiş yapı ve kurumları ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve bu nedenle halkın tepkisiyle karşılaşmış ve siyasi yönetme şekli insanların arasında alay konusu olmuştur (Aref, 2014: 79).

Kraliyet ailesinden birisi Nadir Han, 15 Ekim 1929 tarihinde İngilizlerin ve Afganistan'ın güneyindeki kabilelerin desteğiyle Kabil'i ele geçirerek Habibullah Kelekani ve silah arkadaşlarını öldürmüştür ve kendisini kralı olarak ilan etmiştir. Düzeni ve güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Nadir Han, yönetimin başına geçince ülkede kapalı siyasi ortam hâkim kılınmış ve insanların siyasi faaliyet yapmaları kısıtlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde ülkede durgunluk durumu hâkim kılınmıştı ve insanlar ile devlet arasında güvensizlik hissedilmekteydi. Nadir Han, Emanullah Han döneminin aksine Bakanlar Kurulu'nu kraliyet ailesi içinden seçerek oluşturmuştur. Gazeteci ve yazar Ferhange'e göre Nadir Han tarafından kurulan yeni hükümet, kardeş ve yakınları arasında paylaşılmıştır (Ferhang, 2009: 657).

Nadir Han yönetiminin ilk günlerinde halka kendisini modernleşme yanlısı ve reformcu olarak aynı zamanda kurmuş olduğu hükümetini meşruti bir hükümet olarak tanıtılmaya çalıştıysa da yine diktatörlüğüne ve iktidarını merkezileştirmeye (mutlaklaştırmaya) devam etmiştir (Aref, 2014: 79). Emanullah Han döneminde meşruti ilkelerle düzenlenmiş olduğu anayasayı değiştirerek halkın siyasal ve sosyal özgürlüklerini sınırlandırmaya çalışmıştır. Afganistan tarihinde ilk kez anayasada mezhepsel üstünlük düşüncesini resmîyet vererek insanların arasında yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Basın ve medyayı kısıtlamaya ve sansüre tabi tutmuştur. Bu dönemde bazı ekonomik gelişmeler de kaybedilmiştir. Abdul Mecid Han Zabuli başkanlığında Afganistan'ın ilk bankası (Milli Bankası) kurulmuş ve Kabil'i kuzeye bağlayacak yollar yapılmıştır (Ferhang, 2009: 657).

Bu bağlamda Nadir Han'ın döneminde eğitim alanı gelişmemiş, kız okulları tatil edilmiş ve erkekler bazı kurallar çerçevesinde okullarına gitmelerine izin verilmiştir. Ancak yönetiminin son günlerinde bir tıp fakültesi inşa etmiş ve faaliyete

geçilmesini sağlamıştır. Genel olarak Nadir Han dikta yönetimiyle halkı yönetmeye çalıştığı ifade edilebilir (Ferhang, 2009: 673).

2.1.4. Otoriterlikten Demokrasiye Geçiş

Nadir Şah 1932 yılında Nicat Lisesi'nin mezuniyet töreninde konuşurken Abdul Halik isimli bir öğrenci tarafından tabancayla öldürülmüştür. Ancak neden Abdul Halik isimli kişi tarafından öldürüldüğü hala bilinmemektedir. Nadir Şah'ın yerine oğlu çok genç olmasına rağmen Zahir Şah tahta geçmiştir (Batoor, 2018: 13).

Zahir Şah henüz 19 yaşında iken ülkenin yönetimini ele almıştır. Ancak yaşı küçük olduğundan amcaları kendisine yardımcı olmuştur. Zahir Şah 1914 doğumlu ilkokul ve ortaokulunu Fransa'da tamamlamış ve Fransızca dilini bilmekteydi. Zahir Şah Afganistan'ın kralıydı ancak hükümetiyle ilgili birçok önemli siyasi kararlar amcaları Şah Mehmud, Haşim Han ve amcasının oğlu Davud Han tarafından alınmaktaydı. Zahir Şah kırk yıllık krallığının otuz yılını yetkisiz bir kral olarak devletin başında kalmış ve amcaları ardı ardına başbakan olarak ülkeyi yönetmeye çalışmıştır (Ferhang, 2009: 684).

Zahir Şah'ın ilk amcası başbakan Haşim Han, göreve gelir gelmez bir etniği diğer etniklere karşı üstün göstererek Afganistan'ın milletleşmesi ve devletleşmesi sürecini zora sokmuştur. Bir etniğin dili olan Peştunce dilinin öğrenilmesi zorunlu kılınmış, bu dili öğretebilecek birçok kurs faaliyete geçmiş ve okullarda önceden Farsça dilinde okutulan dersler kaldırılmıştır (Cevadi M. A, 2018: 266).

Haşim Han'ın on yedi yıllık başbakanlık döneminde basın ve medya susturulmuş, modernleşme yanlısı kişiler cezalandırılmış, ülke totaliter bir şekilde yönetilmeye çalışılmış, sonunda Zahir Şah'ın baskısı ile istifa etmeye zorlanmıştır. Yerine kardeşi Şah Mahmud, demokrasi getirme sloganıyla ülkenin başına başbakan olarak geçerek kabinesini kurmuştur (Derih, 2001: 252).

Şah Mahmud döneminde belediye seçimleri kanununda değişikliğe gidilmiş ve belediye seçimlerinin yapılması öngörülmüştür. Böylece Kabil dâhil olmak üzere birkaç şehirde belediye seçimleri yapılmıştır. Bununla birlikte Şah Mahmud, Haşim Han tarafından öğrenilmesi zorunlu hale getirilen Peştunca'nın öğrenilmesine son

vermiş ancak Şah Mamut Han'ın başbakanlığı uzun sürmemiş, kraliyet ailesinin muhalefetiyle karşılaşılarak istifa etmiştir (Ferhang, 2009: 719).

Şah Mahmut Han'dan sonra Zahir Şah'ın kuzeni Davut Han başbakanlığa getirilmiştir. Davut Han ekonomik gelişme planını siyasetinin önemli planları arasına koymuş ve 1956-1961 yılları arasında birinci beş yıllık ekonomik kalkınma planını uygulamaya koymuştur. Bu planda tarım, enerji, ulaştırma ve telekomünikasyon, eğitim gibi alanların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Plan 10,6 milyar Afgani bütçesi ile hayata geçirilmiştir. Plan ile ülke çapında elektrik üretimi önceki yıllara kıyasla beş katına kadar kömür, çimento üretimi de artırılmış küçük ve büyük fabrikalar kurulmuş, asfalt yol ve köprüler yapılmış, köylerde okulların sayıları iki katına kadar artırılmıştır.

1961-1965 yılları arasında ikinci beş yıllık ekonomik kalkınma planı hayata geçirilmiş bu planda tarım ürünlerinin artırılması, sanayi ve toplumsal hizmetlerin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Plan sonunda Kabil, Kandehar Havalimanı gibi birçok havalimanı inşa edilmiştir. Türhem-Kabil, Kabil-Kandehar gibi karayolların inşası tamamlanmış, Pulhumri ve Gerişk elektrik santralleri faaliyete başlamıştır.

1967-1971 yılları arası üçüncü beş yıllık ekonomik kalkınma planı uygulanmış, bu planda doğal kaynakların ihracı ve işletilmesi amaçlanmıştır. Ancak bu plan maddi ve uzman insan kaynaklarının yetersizliğinden dolayı başarısız olmuştur (Derih, 2001: 310-328). Bu gelişmeler orta sınıfın ve ticari burjuvazinin oluşumuna olumsuz etki etmiştir. Devlet dairelerinde ve sanayide çalışanların sayısı 29850 kişiye ulaşmış, bunların arasından 2250'sini kadın çalışanlar oluşturmaktaydılar. Bunun yanı sıra özel sektörün ticaret, mağaza ve diğer alanlarında çalışanların sayısı 27400 kişiye ulaşmıştır (Aref, 2014: 81).

Bu bağlamda eğitim ve öğretim alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1963 yılının verilerine göre ülke çapında 1608 erkek okulu ve 251 kız okulu, 6501 erkek öğretmen ve 1299 kadın öğretmen tarafından okutuluyorlardı. Aynı zamanda yükseköğretim alanında da gelişmeler yaşanmış, 1932 yılında Kabil Devlet Üniversitesi sadece bir fakülteye sahipken 1963 yılında fakülte sayısı ona çıkmıştır (Derih, 2001: 310).

Davut Han yönetimi ayrımcı söylemlerle Peştunistan meselesini alevlendirmiştir. Pakistan ve Afganistan sınırında yaşayan Peştunları kendilerinin soyundan geldiklerini söyleyerek iki ülke arasında ciddi bir politik tedirginliğe neden olmuştur. Bu nedenden dolayı Davut Han'ın Zahir Şah tarafından istifa etmesi istenmiş ve istifasını sunmuş, böylece on yıllık başbakanlık dönemi sona ermiştir (Keşkeki, 1986: 13).

Zahir Şah'ın geçen otuz yıllık krallığında ülkenin herhangi bir politikasında etkisi olmamıştır. Yalnız görünüşte kral olarak kalmış, Afganistan amca ve amcaoğlu tarafından totaliter bir şekilde yönetilmiş, hemen hemen her alanda sınırlamalar getirilmiş, azınlık adı altında yaşayan diğer etnik gruplar bastırılmış ve hakları verilmemiştir. Böylece halk ile devlet arasında güvensizlik had safhaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla Zahir Şah bundan sonraki hayatında ülkenin başında olmak istemiştir (Derih, 2001: 312).

2.1.4.1. On Yıllık Demokrasi Dönemi

Demokrasi sistemi ya da halkın egemenliği, ortaçağın sonunda Batı'da daha çok gündeme gelmiştir. Sistem 19. ve 20. yüzyıllarda bazı endüstrileşmiş ve gelişmiş ülkelerin hükümet yapısını oluşturmuştur. Günümüzde demokrasiye geçiş süreci kendisine global bir şekil alarak dünya çapında yayılmaya başlamıştır (Derih, 2001: 397). Zahir Şah da bu gelişmelere karşı duyarsız kalmayarak krallığının son on yılını demokrasi ilkeleri temelinde yürütmeye başlamıştır. Bu nedenle krallık ailesi dışından ve doktor olan Muhammed Yusuf'u ülkenin başbakanı olarak görevlendirmiştir. Muhammed Yusuf 1963 yılında kabinesini kurmuş, on dört kişilik kabine üyesini kral ailesi dışından aydın ve muhafazakâr insanlardan seçmiştir. Bu süreç sonraki kabinelerde de aynen devam etmiştir (Aref, 2014: 82-83).

Zahir Şah'ın on yıllık demokrasi döneminde hükümet, Muhammed Yusuf, Muhammed Haşim Meyvandvel, Nur Ahmed İtimadi, Abdul Zahir ve Muhammed Musa Şefik tarafından kurulmuş, bu hükümetlerde bulunan bakanlar aydın ve teknokrat kişilerden oluşmaktaydılar. Zahir Şah'ın son on yıllık yönetiminde önemli gelişmeler yaşanmış, bu gelişmeler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Ferhang, 2009: 727):

2.1.4.1.1. Demokratik Anayasanın Düzenlenmesi

Zahir Şah aile fertlerini siyasetten uzaklaştırmak ve bundan sonraki iktidarı boyunca tek başına ve ailesinin baskısı olmadan özgürce siyasal kararlar alabilmek aynı zamanda iktidarı kral ailesi dışındakilere geçişini resmileştirmek amacı ile anayasa değişikliğine gitmiştir. 28 Ocak 1963 tarihinde yeni anayasa taslağını hazırlamak için yedi kişilik bir heyeti görevlendirmiş ve heyet tarafından hazırlanan yeni anayasa taslağı, bakanlar kurulunun onayına sunulduktan sonra Zahir Şah'ın emri ile 9 Eylül 1964 tarihinde Loya Jirgay-i Kanun Esasi'de (Anayasa Büyük Meclisinde) oylamak için sunulmuştur. 20 Eylül 1964 tarihinde yeni anayasanın metni 454 kişinin imzası ile onaylanmıştır. 1 Ekim 1964 tarihinde Zahir Şah'ın imzası ile resmen yürürlüğe girmiş, anayasanın düzenlemesi için Fransız uyruklu Louis Fuger gibi bazı yabancı hukukçuların düşüncelerinden yararlanılmıştır. Anayasanın düzenlenme ve onaylanma süreci ve anayasa büyük meclisinde yapılan oylamalar şeffaf bir şekilde raporlanarak devlet basınında yayımlanmıştır.

Bu anayasada birey ve ifade özgürlüğü, parti kurma özgürlüğü, vatandaşın kanundan eşitçe yararlanması vb. haklar garanti altına alınmıştır. Anayasanın kaynağını dini öğretiler, gelenek ve dünyadaki gelişmiş ülkelerin kanun ve tecrübeleri oluşturmaktaydı. Anayasa Başbakan Muhammed Yusuf Han döneminde hayata geçirilmiş ve anayasa için şu şekilde ifadeler kullanmıştır: *“Bu anayasa Afganistan'ın sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmesi için hazırlanmıştır aynı zamanda Afgan halkının tarihine, geleneğine, dinine ve modern kanunlara uygun bir şekilde yapılmıştır.”* Söz konusu anayasa ile ilgili uluslararası hukukçular komisyonu; Afganistan bu modern anayasası ile 20. yüzyıldaki demokratik ülkelerin arasına girmeyi başardığını belirtmiştir (Aref, 2014: 85).

1964 anayasası demokratik özellikler taşıyan bir anayasada halk egemenliğine ve güçler ayrılığına yer verilmiştir. Anayasanın 1. maddesinde ifade ve inanç özgürlüğüne, 31. maddesinde parti kurma ve yürüyüş yapma hakkına, 32. maddesinde erkek ve kadın eşitliğine, 25. maddesinde özel hayatın gizliliğine ve korunmasına, işkence yasağına, 26. maddesinde seçme ve seçilme hakkına yer verilmiştir (Aref, 2014: 85).

Bunu yanı sıra gazeteci ve yazar Muhammed Sıdkı Ferhang'a göre bir yıl önce yürürlüğe girmiş bu yeni anayasa ile Afganistan'da bu zamana kadar eş görülmemiş demokratik bir şekilde parlamento seçimleri yapılmıştır. Seçime aday olanlara seçimler yapılmadan önce devlet tarafından kendi plan ve projelerini anlatabilmek için izin verilmiştir (Ferhang, 2009: 791). Devlet tarafından herhangi bir baskı yapılmadan seçimlerin gerçekleşmesi ve halka doğrudan ve gizli bir şekilde adaylarını seçebilme şansının verilmiş olması demokrasi (halk egemenliği) açısından atılan önemli bir adım olarak kabul edilmiştir.

Bir yandan bu anayasayla birlikte krallık ailesi dışındakilerin siyasal faaliyet yapmaları ve siyasete katılma yolları açılmış, diğer yandan ise krallık ailesine mensup kişilerin siyaset yapmaları sınırlandırılmıştır. Anayasanın 24. maddesinde kraliyet ailesine mensup kişilerin siyaset yapmaları ve başbakanlık, bakanlık, konsey üyeliği ve yüksek mahkeme üyeliği gibi siyasal ve hukuki alanlarda görev almaları yasaklanmıştır (Ferhang, 2009: 719).

2.1.4.1.2. Siyasi Partiler

Siyasi partilerin varlığı, çokluğu ve özgürce faaliyet yapmaları siyasal gelişmenin ve demokrasinin bir gereğidir. Başka bir anlatımla partisiz demokrasi sisteminden söz etmek olanaksızdır. Zahir Şah döneminde 1965-1967 yılları arasında başbakan olan Haşim Meyvandval, siyasi parti ve demokrasi arasındaki ilişkiyle ilgili Müsavat Gazetesinde şöyle bir ifadede bulunmuştur: “*Partisiz demokrasi atsız faytona benzer.*” Demokrasiyi güçlendirmek siyasi partileri güçlendirmek anlamına gelmekte ve tam tersi demokrasiyi zayıflatmak siyasi partileri zayıflatmak anlamına gelmektedir (Derih, 2001: 474).

1964 yılında yapılan anayasanın 32. maddesinde siyasi parti ve siyasal oluşumların çalışmasına izin verilmiştir. Parlamento bu anayasa maddesine dayanarak 19 Temmuz 1966 tarihinde siyasi partilerin tüm kanunlarını onaylamış, ancak bu kanunlar Zahir Şah tarafından onaylanmayarak imzalanmamıştır. Siyasi partilerin faaliyetleri 1964 yılından itibaren resmen başlamış ve devlette herhangi bir sorun oluşturmamıştır. Bu dönemde birden fazla parti farklı ideolojilerle ilk kez faaliyete başlamış ve Afganistan'ın siyasi tarihi açısından önemli bir dönemdir. Bu

yüzden bu dönemde kurulan siyasi partiler kısaca incelenecektir (Keşkeki, 1986: 164-182). Bu dönemde ortaya çıkan siyasi partiler, siyasi eğilim ve tutumları itibarı ile üçe ayrılmaktadırlar:

1. Sosyalist ve Komünist Eğilimli Sol Partiler: Bu partiler sırasıyla şu şekilde özetlenebilir:

1.1. Hizbi Demokratik Halk Afganistan (Afganistan Demokratik Halk Partisi): Bu parti on yıllık demokrasi döneminde ilk organize edilmiş siyasi hareketlerden biridir. Parti 1965 yılında Kabil’de Nur Muhammed Teraki’nin evinde ilk kongresini gizlice yaparak faaliyetlerine başlamıştır (Kayyumi, 2011: 91). Bu kongrede parti tüzüğü onaylandıktan sonra 18 kişilik parti komitesi oluşturulmuştur. Nur Muhammed Teraki, Bebrek Karmal ve Mir Hayber bu partinin kurucularından ayrıca bu üç kişi Afganistan’a komünist ve Leninist düşüncüyü de yayan kişilerdi. Partinin en önemli amaçlarından biri, komünist büyüme yolunu takip etmek olarak belirtilmiştir. Parti 1967 yılında Halk ve Parçam adında iki partiye ayrılmıştır. Nur Muhammed Teraki Halk Partisinin lideri ve Babrek Karmal Parçam Partisinin lideri olmuştur. Bu partiler Nisan 1978 tarihinde Davut Han yönetimine karşı birleşerek devirmişler ve yönetimin başına Nur Muhammed Teraki geçmiştir. Nur Muhammed Teraki ile birlikte Ruslar Afganistan’ı resmi olarak işgal etmişlerdir (Hüseyini, 2015: 58).

2. Hizbi Demokratik Nevin (Yeni Demokratik Partisi)

Bu parti Abdurrehim Mehmudi tarafından 1964 yılında kurulmuş, 1967 yılında partinin ilk kongresinde ismi Hizbi Cevanan Müterekki (gelişmiş gençler partisi) olarak değiştirilmiş aynı zamanda partinin yayın organı olan Şule-i Cavid isminde bir gazete çıkarılması kararı alınmıştır. Parti Marksist ve eski Çin devlet başkanı olan Mao Zedung’un düşüncesini takip ederek topluma yaymaya çalışmıştır. Marksizm, Leninizm ve Mao Zedung düşüncelerini modernizm düşüncelerine karşı savunmuştur. Partiye göre sosyal devrimler öfkeli bir şekilde gerçekleşmeli ve devlete karşı her türlü ayaklanma ve yürüyüşler desteklenmelidir. Barışçıl yollarla mücadele etmeyi kabul etmemekteydiler ve sosyal devrimlerin ilk önce köylerden başlayarak kentlere doğru gerçekleşeceğini kabul etmekteydiler. Pek çok kişi bu

partinin Çin devleti tarafından desteklendiğini iddia etmiş ve parti Afganistan'da bulunan farklı etnik gruplar arasında ve özellikle Hazara etniğinin okumuş ve aydın kişileri arasında hızlıca yayılmıştır. 1978 yılında Afganistan Ruslar tarafından işgal edildikten sonra bu parti birden çok fraksiyona bölünmüştür (Derih, 2001: 484-491).

3. Hizbi Setem Milli (Milli Baskı Partisi)

Bu parti milliyetçi bir partiydi ve Muhammed Tahir Badahşi tarafından kurulmuş, Badahşi önceden Afganistan Demokratik Partisi'nin merkez komitesinin üyesiydi. Badahşi, Afganistan Demokratik Partisinin Halk ve Parçam isimlerinde ikiye ayrılmasından sonra Halk Partisinin üyesi olarak partide kalmıştır. Ancak bir müddet sonra Nur Muhammed Teraki ve Hafizullah Emin'in Peştun etniğinin üstünlüğünü savunan Peştunizm ayrımcılığına maruz kalmış, bu nedenle de Peştunlara karşı Özbek ve Türkmenlerin ve Afganistan'da yaşayan diğer azınlıktakilerin haklarını savunmak için söz konusu partinin merkezi komitesinden ayrılarak Milli Baskı Partisini kurmuştur. Badahşi Özbek, Türkmen, Tacik ve diğer etnik gruplara mensup gençleri Peştunların adaletsizliğine uğradıklarını söyleyerek onları kendi partisine çekmeyi başarmıştır. Milli baskı partisinin çoğunu Tacikler oluşturmaktaydı ve Marksist ideolojiyi takip etmekteydiler (Saaı, 2009: 82).

4. Sada-i Avam (Halk sesi)

Bu partinin asıl ismi Cemiatı Avam (halk cemiyeti) idi. Parti işçi sınıfının haklarını savunmayı en önemli amaçları arasına koymuştur ve solcu bir partiydi. Abdul Karim Ferzan tarafından kurulmuştur. Partinin ismi yayın organının ismi olan Sad-i Avam ismiyle hitap edilmeye başlanmış ve devlete karşı birçok ayaklanmalarda yer almıştır. Parti sabit ve kararlı bir ideolojiye sahip olamamasından dolayı bazıları İslamcı ve bazıları da komünist bir parti olduğunu söylemişlerdir (Hüseyni, 2015: 56).

2. Bazen muhafazakâr ve bazen de ıslahatçı tutum sergileyen liberal ve milliyetçi partiler şu şekilde sıralanabilir:

2.1. Hizbi Sosyal Demokrat Afganistan (Afganistan Sosyal Demokrat Partisi)

Bu parti halk arasında daha çok yayın organının adı olan "Afgan Millet" adında ün kazanmış ve Pakistan, İran ve Rusya'nın bazı topraklarını Afganistan'a ait

olduğunu iddia etmiştir. Çıkardıkları gazetelerinin en başında Afganistan haritasını yerleştirerek “*Biz büyük Afganistan’ı geri isteriz*” sözlerini yayınlamışlardır. Aynı zamanda Pakistan’da yaşayan Peştunların Afganistan’da yaşayan Peştunlarla birleşecekleri inancı mevcuttu. Partinin kurucusu olan Mühendis Gulam Muhmmmed Ferhad Almanya’da eğitimini tamamlamış ve oradaki milliyetçi akımların etkisi altında kalmıştır. Parti Peştun ırkının üstünlüğünü kabul eden bir partiydi ve üyelerinin çoğunu Peştun kökenli insanlar oluşturmaktaydı. Partide milliyetçiliğe dayalı sosyalist bir sistemin kurulması amaçlanmıştır (Derih, 2001: 484).

2.2. Hizbi Demokrat Müterakki (İlerici Demokratik Partisi)

Zahir Şah önceden Haşim Meyvandval’a parti kurması için yetki vermiş ancak parti kurmayı başaramamıştı. Sonunda 1966 yılında başbakanlık görevine gelince bu partiyi kurmuştur. Parti propagandasını yapmak için Müsavat adında bir yayın organı kurmuştur. Parti Batı tarzı sosyal demokrasi modelini Afganistan’da kurmayı amaçlanmıştır. Meyvandval başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra parti üyeleri azalmaya başlamış ancak Meyvandval parti sorumluluğundan vazgeçmemiştir. Abdul Hay Habibi, Abdul Rauf Benva gibi kişiler partinin önemli üyelerindendi. Meyvandval komünist ideolojiye sahip kişilere karşıydı. Bu tavrından dolayı 1973 yılında Davut Han’ın cumhurbaşkanı olması ile komünist partisinin Parçam fraksiyonu tarafından öldürülmüştür (Kavvam, 2010: 97).

2.3. Hizbi İttihad Milli (Milli Birlik Partisi)

Bu parti Zahir Şah sarayında yaşayan şair ve yazar olan Muhammed Halil tarafından kurulmuş ve İslami bir eğilimi benimsemiş ve ilk başlarda gerek maddi ve gerekse teşkilat bakımından güçlü bir parti konumundaydı. Zaman geçtikten sonra partinin kurucusu sayılan Halil, parti ile ilişkisini kesmiş ve partiyi de daha çok devlete çalışanlar idare etmeye çalışmışlardır. Zahir Şah’a yakın bir parti olarak bilinmekteydi. İttihad Milli Partinin yayın organının ismiydi ve yayınlar yapardı. Partinin üyeleri sonraları Pakistan’da mülteci olarak bulunmuş daha sonraları Cemiyeti İslami partisine katılmışlardır (Derih, 2001: 493).

3. İslami Partiler

3.1. İhvanul Müsliman (Müslüman gençler)

Bu parti 1967 yılında Mısır'daki El Ezher Üniversitesinde okuyan Gulam Muhammed Niyazi tarafından kurulmuştur. Parti az bir süre içinde çok taraftar toplamış, partinin icra kurulunu Kabil Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin önemli hocaları oluşturmaktaydı. Parti komünist partilerin dine aykırı davranışlarına karşı çıkarak siyasi olarak örgütlenmiş ve dini öğretileri modern anlamda yorumlayarak komünistlerle mücadelelerini sürdürmüştür. Partide görev yapan hocalar, Sait Kutub'un ve Mevdudi'nin kitaplarını ve dini düşüncesini Arapça'dan Farsça'ya çevirerek bazen de yazılar yazarak ve gençler arasında dağıtarak kendi propagandalarını yürütmekteydiler. Parti önceleri sadece Kabil'de ve daha sonraları tüm ülkede devlete karşı açık bir şekilde protesto ve gösteriler yapmışlardır. Davut Han döneminde partinin kurucuları Müceddedi ve Hikmetyar yoğun bir baskı altında hapse atılmış ve kısa bir süre içerisinde etnik ve bölgesel farklılık bağlamında birçok cepheye ayrılmışlardır (Derih, 2001: 487).

Özetle on yıllık demokrasi döneminde siyasi partilerin özgürce faaliyete bulunmalarına izin verilmiş, ancak özgürlükler her partiye eşit bir şekilde verilmemiştir. Örneğin Müslüman Gençler Partisi diğer komünist partilere göre ciddi bir şekilde devletin baskısı altında kalmış, devlet solcu ve komünist partilerin etkisi altında kalarak daha çok çalışmalarına izin vermiş ve komünist partiler de devletin bu olumlu tutumundan yanlış faydalanarak üniversite, okul ve ordu arasına sızmayı başarmıştır. Komünist partilerin özellikle orduya sızmalarından dolayı sonraki yıllarda Rusların Afganistan'ı işgal etmesine de yol açtığı ifade edilmektedir (Aref, 2014: 87).

2.1.4.1.3. Basın ve Medya

Anayasanın 31. maddesinde “*Her Afgan vatandaşı yazı yazma, yazdıklarını yayımlama, basın ve yayın organı açma gibi hak ve özgürlüğüne sahiptir*” denilmiştir. Bu dönemde basın ve medyanın çalışma alanları genişletilerek özgürce çalışmalarına izin verilmiştir. Yazarlara halkın yararına yazılar yazabilme ve devleti eleştirebilme imkânı sunulmuştur.

Bu dönemde birden fazla yayın organı çalışmalarına başlamış, devlete, partiye bağlı yayın organları yanında bağımsız olarak çalışmalarını yürüten özel

yayın organları da faaliyete geçmiştir. Devlete ait yayın organı, demokratikleşme döneminden önce de faaliyet yapmaktaydı. Devlete ve partiye bağlı olmadan bağımsız bir şekilde yayın yapan organlar, bu dönemde ilk defa faaliyete başlamış ve yayın organları ilk başlarda bolca taraftara sahiplerdi ancak zaman geçtikçe mesleki çalışanlarının yetersizliği ile karşı karşıya kalarak yayın kalitelerinin düşmelerine neden olmuştur. Bağımsız yayın organı yanında partiye bağlı olarak yayın yapan organlar da faaliyete geçmiş ve yayın organı ile partiler, kendi siyasi propagandalarını yazılı ve basılı olarak yapıyorlardı. Yayın yapan organlar, kâğıt, makine vb. araç gereç sorunlarıyla karşı karşıyaydılar. Diğer bir sorun ise bu dönemde bazı yayın organları, bazı kurumların ve insanların ahlaki boşluğunu fark edince ifşa ve yayın etmemeleri için onlardan para talep ediyorlardı (Ferhang, 2009: 190-193).

2.1.4.2. Demokrasi Döneminin Sonu

Genel olarak Zahir Şah'ın kırk yıllık yönetimi boyunca insanların farklı görüşleri saygıyla karşılanmış ve insanlar ile devlet arasında güven ve huzur sağlanmıştır. Kanun, kanunsuzluğun yerini almış, yasama organı olarak parlamento çalışmalarını yerine getirmiştir. İnsanların siyasal ve sosyal özgürlükleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu dönem siyasal gelişme ve demokrasi açısından önemli bir dönem olarak kayıtlara geçmiştir.

Ancak bunca gelişmelere rağmen, neden demokrasi dönemi on yıldan fazla sürmeyerek sona ermiştir? sorusuna cevap aranmaya çalışılacaktır. Zahir Şah son yıllarda yapılan parlamento ve il konseylerinin seçimlerine açıkça müdahale etmeye başlamış ve seçimlerde kazananları engellemeye çalışmıştır. Demokrasi döneminin sona ermesinin nedenini, gazeteci ve yazar Zahir Tanin demokrasi sistemini hareketlendiren ve güçlü olmasını sağlayan sosyo-ekonomik temellerinin eksikliği olarak belirtmiştir. Kurulmaya çalışılan demokrasi sistemi zayıf bir sistemdi. Dünya ülkelerinin demokrasi tecrübesi şunu göstermiştir ki bir ülkede demokrasinin devamlı bir şekilde ayakta kalabilmesi için sözü edilen ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel reformlar yapması gerekmektedir. Kurulan geçici istikrar ile demokrasi sağlanmış sanılmış bu dönemde özellikle bazıları siyasi partileri kötü kullanarak devlet ile halk

arasında gerginliğin ortaya çıkmasına ve hatta Zahir Şah yönetiminin çökmesine yol açmıştır (Emiri, 2007: 101).

Demokratik sistemin temelini demokratikleşmiş siyasi sistem, kültür ve toplum oluşturmaktadır. Demokrasinin kurumsallaşması için önceden hazır ve demokratikleşmiş topluma, kültüre ihtiyaç duyulmaktadır. Afgan politikacılar demokrasinin bu özelliklerine önem verilmeden başka bir anlatımla demokrasiyi kurumsallaştırmadan sosyal, siyasi ve ekonomik yapıları demokratikleştirmeye çalışmışlardır. Zahir Şah yönetiminde ve sonraki yönetimlerde de Afgan toplumu geleneksel ve kabileci özellikler taşıyan yapısını değiştirmeyi başaramamışlar, toplum bu geleneksel yapısından dolayı demokrasiyi, moderniteyi ve yeniliği kabul etmekte zorlanmıştır (Derih, 2001: 465).

İşaret edilen nedenlere ek olarak şu nedenler de gösterilebilir; 1965 yılında üniversite ve okul öğrencileri tarafından gerçekleştirilen 25 Eylül Protestosu, devlet bu protestoyu beş öğrenciyi öldürerek kanlı bir şekilde bastırarak, olaydan sonra halkın devlete karşı öfkesi daha da artmış ve diğer birçok protestolara girişmişlerdir. Diğer bir neden ise 1971-1972 yıllarında özellikle artan kıtlık ve açlıktan dolayı halk hatta açlıktan ölmek için çocuklarını satmaya razı olmuşlar, devlet yetkilileri de bu açlık karşısında tedbir alamayınca halk arasında güvenini kaybetmiştir. Böylelikle Zahir Şah'ın kırk yıllık krallığı amcasının oğlu ve eski başbakan olan Davut Han tarafından 1973 yılında bir askeri darbe ile kapanmış, yerine modern bir siyasi rejim olan cumhuriyet rejimi kurulmuştur (Keşkeki, 1986: 170-185).

2.1.5. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet halkın egemenliği demektir. Başka bir anlatımla cumhuriyet, devlet başkanının halk tarafından belli bir süre için seçildiği yönetim biçimidir (Heywood, 2015a: 221). Cumhuriyet rejimi daha çok modernleşmiş ve sanayileşmiş ülkelerde kurulmaktadır. Bu rejimde halkın güvenliği ve refahı güvence altında tutulmuş aynı zamanda bu rejimde devlet başkanı halkın seçilmesi ile iş başına gelmekte ve halk tarafından eleştirilebilmektedir. Seçilen devlet başkanı halka karşı sorumludur, her yaptığından halka hesap vermek zorundadır (Musiki, 2012: 322).

Afganistan’da cumhuriyetin kurulmasına gelince, 16 Temmuz 1973 tarihinin gecesinde Zahir Şah İtalya’da tatil yaparken Davut Han tarafından Kabil ve ona bağlı önemli askeri yerler ele geçirilmiştir. Zahir Şah’a bağlı birçok komutan ve asker silahsızlandırılarak önceden belirlenmiş yerlerde hapsedilmişlerdir. Bir gecede krallık rejimi kansız bir darbeye devrilmiş yerine cumhuriyet rejimi kurulmuştur (Batoor, 2018: 20).

Davut Han, 16 Temmuz 1973 tarihinin sabahında yaptığı radyo konuşmasında, devlet dairelerinde görülen yolsuzluk ve rüşvetten, devlet organlarının adaletli çalışmamlarından, sosyal ve ekonomik sorunlardan, milletin birlik ve beraberliğinin önüne geçen sorunlardan, krallık dönemindeki anarşizm ve haksızlıklardan ve buna ek olarak halka gerçek demokrasiyi sağlayacağından ve onlara gönülden hizmet edeceğinden söz etmiştir (Şark, 145).

Davut Han ve arkadaşları hangi nedenlerden dolayı darbe yapmıştır? O, rejimi değiştirmeden de yönetimin başına geçemez miydi? gibi soruları o dönemde Afgan halkı kendi aralarında sormuşlar ve bu sorulara cevap aramaya çalışmışlardır. Davut Han önceki yönetiminin durumunun iyiye gitmediğinden ve devlet dairelerinde görülen yolsuzluk ve rüşvetin azalmadığından dolayı darbeyi gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Davut Han *“Ülkenin her yerinde vatanseverler devletin bu vahim durumuna tedirgin bir şekilde şahit olmaktaydılar, bunların arasından özellikle ordudakiler ülkenin bu durumunu herkesten daha hissetmekteydiler ve düzelmesini umuyorlardı. Ancak durum iyileşmedi ve bizde darbe yapmak zorunda kalarak rejimi krallıktan cumhuriyete çevirdik.”* demiştir (Emiri, 2007: 104).

Bazılarına göre krallık ailesi cumhuriyet rejimi adı altında kendi iktidarlarını korumak ve devam ettirmek amacıyla aralarında uzlaşarak darbe yapma planını önceden tasarladıklarını söylemişlerdir. Bazılarına göre ise bu darbe SSCB’nin yönlendirilmesi ve yardımıyla gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Ancak bu söylemleri SSCB’nin üst yetkilileri reddetmişlerdir (Emiri, 2007: 104).

İslamcı hareketler, Davut Han liderliğinde yapılan bu darbeyi hoş karşılamamışlar. Çünkü Davut Han 1953-1963 yılları arasında başbakan olduğu

dönemde kadınların peçe takmalarını yasaklamıştı ayrıca İslamcı hareketleri de bastırmıştır (Emiri, 2007: 105).

Davut Han darbeden bir gün sonra “merkez komitesi” adında bir komite kurmuş ve komiteyi ülkenin siyasi ve güvenlik konularında kararlar alan tek resmi kurum haline getirmiştir. Komitede kendisiyle birlikte darbe yapan kişilere yer vermiştir. Komite bir hafta sonra toplanarak Davut Han’ı, devletin cumhurbaşkanı, başbakan, dışişleri ve savunma bakanı yapmıştır. Diğer bakanlıkların başında Davut Han’la birlikte darbe yapanlar getirilmiştir ve merkezi iktidarı kendi tekeline geçirince, siyasi partilerin faaliyetine son vermiştir. Medyayı sansüre tabi tutmuştur. Siyasi toplantıların yapılmasını yasaklamıştır. Yurtdışından getirilen kitapları bile sansüre tabi tutmuştur (Şark, 151).

Davut Han konuşmalarında sol cephenin kullandığı devrim, inkılap, gelişme, sanayileşme ve yoksullukla mücadele, birlik ve beraberlik gibi argümanları kullanmıştır. Ancak gerçek hayata bu argümanları uygulamamıştır. Davut Han kararsız bir düşünce sergilediği için muhalifleri ona karşı birleşerek güçlenmiş ve muhaliflerini İslamcı gruplar, Mao Zedong ideolojisini takip eden solcular, cumhuriyetçiler ve aydınlar oluşturmaktaydı. Davut Han siyasi otoritesini daha da güçlendirmek ve otoritesine karşı çıkanlardan gelebilecek olası tehlikelere karşı, Rusya destekli solcuların, saltanat yanlısı kişilerin ve İslamcı grupların liderlerini tutuklayarak hapse atmıştır. Bu tutuklamalar, halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmış ve Davut Han’ın devlet yönetmesini zorlaştırmıştır. Davut Han hukuksuz ve kanunsuz bir yönetim biçimi olan askeri yönetim biçiminden vazgeçmek için 41 kişiden oluşan anayasa düzenleme komisyonunu kurmuştur. Düzenlenen yeni anayasa Şubat 1976 tarihinde büyük mecliste onaylandıktan sonra yürürlüğe konulmuştur (Azimi, 1999: 110).

Bu anayasa (Cumhuriyet Anayasasını) değerlendirilecek olursa, anayasanın 101.105.107, maddelerinde yasama ve yargıya karşı yürütmenin üstünlüğü kabul edilmiştir. 78. maddesinde cumhurbaşkanına geniş yetkiler verilmiş, 38. maddesinde basın ve medyanın devlet denetimi altında çalışabileceği belirtilmiş, 40. maddesinde “ulusal devrim partisi” adında tek parti siyasi faaliyet yapmaya yetkilendirilmiş ve parti dışındaki siyasi oluşumların faaliyet yapmaları yasaklanmıştır. Hükümet yapısı

tek parti siyasal sistem temelinde şekillenmiştir. 47. maddesinde cumhuriyet değerlerine karşı saygı duyulması gerektiği belirtilmiştir.

Kısaca anayasa demokrasi ve özgürlüklere karşı bir anayasaydı. Anayasada kuvvetler ayrılığından, temel hak ve özgürlüklerden, eşitlikten, ulusal egemenlikten söz edilmiş, ancak söz konusu anayasa aslında son derece otoriter bir yönetim biçimini öngörmüştür. Davut Han diktatör olmasına rağmen gerek on yıllık başbakanlığı döneminde ve gerekse beş yıllık cumhurbaşkanlığı döneminde Afganistan ekonomisinin kalkınması için önemli planları hayata geçirmeye çalışmıştır.

2.1.5.1. Ekonomik Gelişmeler

Günümüzde Afganistan'da uygulanan birçok plan ve projenin temeli aslında Davut Han döneminde atılmış ve ekonomiyi geliştirme planını en önemli planları arasında koymuştur. Davut Han'a göre Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesi için gerekli çalışmalar yapılmamış ve ekonomik gelişmemişliği, Afganistan toplumunun asıl sorunu olarak belirtmiştir. Bu amaçla yedi yıllık ekonomik kalkınma planını hazırlamış ve planını birkaç ülkeden maddi destek sağlayarak hayata geçirmeye çalışmıştır. Davut Han'ın yedi yıllık (1976-1983) kalkınma planının bütçesi dört milyar altı yüz milyon dolar tutmuş, plan kapsamında, Luger'de bulunan bakır madeninin çalıştırılacağı, Bamyan'da bulunan Hacı Gag demir madeninin ihraç edileceği, Paktiya'da bulunan petrolün ihraç edileceği, Kabil-İslam Kale yolunun asfalt yapılacağı, Hilmend-Zabul ve İran arasında transit yolunun yapılacağı vb. planlara yer verilmiştir (Şark, 158).

Davut Han 1973 yılında Rus yanlısı (Halk ve Parçam) grubunun yardımı ile darbe yapmış ve siyasi iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra onları devlet dairelerinden temizlemeye başlayarak yerine gençleri istihdam etmiştir. Bu durumdan Halk ve Parçam grubu rahatsız olmaya başlamış, hükümete karşı protestolar düzenlemiştir.

Bu noktada Davut Han dış politikasında bir güce (Rusya'ya) bağımlılıktan kurtulma kararı alarak İslam devletleri ile ilişkilerini pekiştirme yoluna gitmiş ve dış politikadaki bu tavrı içişlerindeki durumun iyileşmesine yardımcı olmamıştır. 1978 yılında ülkenin dört bir yanında gerek İslamcı gruplar ve gerekse solcu ve komünist

gruplar tarafından yürüyüşler doruk noktasına ulaşmıştır. Davut Han Halk ve Parçam grubunun liderlerini devlete karşı çıktıkları gerekçesi ile tutuklayarak hapse atmıştır. Bunun üzerine uzun yıllardan beri ayrı olan Halk ve Parçam grubu SSCB'nin çağrısı ile Davut Han rejimine karşı birleşerek 17 Nisan 1978 tarihinde Davut Han ve ailesinin hepsini öldürmüştür (Ferhang, 2009: 921-923).

2.1.6. Komünistler Dönemi

Genel olarak komünist sistem özel mülkiyeti reddederek yerine ortak veya kolektif sahiplenmeyi tercih etmektedir (Hewood, 2019: 144). Komünist sistemin düşünsel kökleri, kapitalist/sermaye sistemin büyük eleştirisini yapan Karl Marx'ın düşüncelerine dayanmaktadır. Marx kapitalist sistemi adaletsiz ve eşitsiz bir sistem olarak görmekteydi. Marx'a göre işçi sınıfı (proletarya) kapitalist sınıfı (burjuva) tarafından sömürülmekte ve bu sömürülme sonucunda toplumda nüfusu fazla olan işçi sınıfının kendi aralarında yabancılaşmalarına neden olmaktadır. Marx'a göre işçi sınıfına kapitalist sistemin adaletsiz yapısına karşı mücadele edebilmeleri için bilgilendirilmeli, işçilerin kapitalist sistemden tek kurtulma yolu ise burjuva sistemine karşı devrim yapmalarıdır. Kapitalist sistemlerde işçi devriminin gerçekleşmesi çok önemlidir. Marx toplumun zayıf ve sömürülmüş sınıfının haklarını savunduğu için üçüncü dünya ülkeleri arasında düşüncesi beğenilmiştir (Biniş, 2005: 214).

Rusya'da 1917 yılında Lenin liderliğinde, Marksist düşünceyi hayata geçirebilmek için Ekim Devrimi gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen bu devrim, Marx düşüncesini benimseyenleri, komünist sistemin kurulacağı yönünde ümitlendirmiştir. Böylece onlar eskisinden daha çok siyasi faaliyet yapmaya başlamışlardır (Azimi, 1999: 350).

Afganistan'da ilk kez Rusya destekli Marksist düşünce, Şah Mahmut Han başbakanlığı sürecinde yaygınlaşarak güçlü bir siyasal harekete dönüşmüştür. On yıllık demokrasi döneminde farklı ideolojilere sahip siyasal partiler faaliyetlerde bulunmuşlardır aynı zamanda Marksist partiler, Leninist ve Maoist olarak iki farklı eğilimde siyaset yapmaya başlamıştır. Afganistan'da Halk ve Parçam grubu (Demokratik Halk Partisi) Lenin düşüncesini takip eden Marksist partiydi ve 1973

yılında Davut Han'la birlikte Zahir Şah'ın kırk yıllık yönetimini darbe ile devirmişlerdir. Halk ve Parçam grubu Davut Han'ın cumhuriyet döneminde özellikle ordu ve polis arasında nüfuz ederek siyasi ayaklarını sağlamlaştırmıştır. Davut Han döneminde bir yandan siyasi partilerin faaliyet yapmaları yasaklanmış, diğer yandan ise Parçam Partisine ait kişiler siyaset alanından uzaklaştırılmıştır. Bu durum üzerinde eskiden ayrı birer parti olarak görev yapan Halk ve Parçam Partileri Davut Han'a karşı birleşerek darbe yapma planına girişmişlerdir. Parçam Partisinin önemli üyelerinden biri olan Hayber'in ölümü üzerine, Halk ve Parçam Partileri, 17 Nisan 1978 tarihinde Davut Han ve ailesine karşı darbe düzenleyerek öldürmüşlerdir (www.ensijam.com 10.03.2022).

Davut Han'ın ölümünden sonra Nur Muhammed Teraki başkanlığında Afganistan'da ilk komünist rejim kurulmuştur. Kurulan bu komünist rejimin liderleri ülkeyi yönetme becerilerine sahip değillerdi, birçoğu Nur Muhammed Teraki gibi okuma ve yazmayı bilmiyorlardı, buna rağmen bu liderler SSCB'nin desteği ile ülkenin başına getirilmiştir. 17 Nisan 1978 tarihinde Nur Muhammed Teraki liderliğinde Davut Han'a karşı bir darbe yapılmış ve yapılan bu darbe, Davut Han liderliğinde yapılan kansız (beyaz) darbeye göre kanlı bir darbe olmuş, birçok insan hapse atılmış diğer birçoğu ise öldürülmüştür (www.ensijam.com 10.03.2022).

Nur Muhammed Teraki Afganistan'ın ilk komünist cumhurbaşkanı olarak; adaleti, eşitliği, birlik ve beraberliği sağlayacağından, herkese ekmek ve elbise dağıtılacağından, bedava eğitim ve sağlık hizmetleri verileceğinden söz etmiştir.

Teraki liderliğinde darbeciler toplanarak “devrim konseyi” adında bir konsey kurmuş ve konsey devletin en yetkili karar organıydı. Bakanlar Kurulu da dâhil olmak üzere tüm devlet kurumları ona karşı sorumlu tutulmuş ve 10 Mayıs 1978 tarihinde Halk ve Parçam Partisi'nden oluşan toplam 21 kişilik bir kabine kurmuştur. Devlet siyasi iktidarını sağlamlaştırmak amacı ile komünist düşüncede olmayanları, devlet kurumlarında tasfiye etmeye başlamış aynı zamanda yeni sosyal devlet kurumları kurarak komünist düşüncede olanları görevlendirmiştir. Bu dönemde gençler kurumu, demokratik kadınlar kurumu gibi kurumlar oluşturulmuştur (Sina Araştırmalar Grubu, 2002: 240-241).

Genel olarak Afganistan, on iki yıl (1978-1992), Nur Muhammed Teraki, Hafizullah Amin, Bebrek Karmel ve Najibullah gibi komünist kişiler tarafından yönetilmiştir. Komünist devlet on yıllık iktidarı boyunca sosyal, kültürel ve tarım alanlarında reformlar yapmış ve çiftçileri memnun etmek için reformlar yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla devlet 935000 çiftçiye yönelik topraklandırma kanunu çıkararak uygulamaya konmuş, ancak başarılı bir sonuç alamamıştır. Birinci topraklandırma planı 1978-1986 yılları arasında uygulanmış, plan kapsamında devlet sadece 335000 çiftçiye toprak verebilmiştir. Geriye kalan 600000 çiftçiye toprak verememiş ve topraklandırma planı kapsamında 335000 çiftçiye verilen toprak geri alınmış ya da söz konusu çiftçiler o toprakları işletememiştir. Feodal ve aristokratların toprak üzerindeki etkileri azaltılmaya çalışılmıştır (Setuzi, 2007: 41-42).

Devlet ülke çapında kooperatifleşme geleneğini yaygınlaştırmak amacı ile planlar uygulamaya çalışmıştır. Ancak bu plan da diğer önceki planlar gibi başarıyı yakalayamamıştır. Devlet tarafından 1982 yılında ülke çapında 1317 kooperatif kurumu kurulmuş, 1983 yılına gelinceye kadar bu kooperatiflerin sayıları 1222'e düşmüştür (Setuzi, 2007: 45-46).

Bu bağlamda devletin eğitim alanındaki planları da başarısızlıkla sonuçlanmış, bu planlar ciddi güvenlik sorunlarıyla karşılaşmıştır. Devlet en fazla on yıl içinde eğitimsizliği ortadan kaldırmak için planlar yapmış ve planlar kapsamında 1982 yılında eğitim almak zorunlu bir hal almıştır. Ancak eğitimin bu zorunlu hal almasına rağmen çoğu kişi güvensizlik ve savaştan dolayı çocuklarını okula gönderememişler, okullar da tatil edilmiştir. 1982-1983 yılları arasında 632500 kişi okula gitmiş, ancak bu sayı 1985-1986 yılları arasında 325300 kişiye yaklaşık yarı yarıya düşmüştür. 1983 yılında toplam 3700 okuldan sadece 860 okul açık ve faaliyette bulunabilmiştir (Setuzi, 2007: 88).

Sosyal alanda kadın ve erkek eşitliği kabul edilerek, evlilikle ilgili sosyal gelenekler terk edilmiştir. Ekonomik alanda özel sektörün çalışmaları sınırlandırılarak ekonominin devlet eliyle yönetilmesi sağlanmıştır. Siyaset alanında tek parti rejimi egemen kılınmış ve egemen partiye karşı çıkanlar cezalandırılmıştır.

Kültür alanında komünist ideolojinin yayılması için yoğun çalışmalar yapılmış, insanların dini ve sosyal yaşamları baskı altına alınmıştır. Din uygulamalarının takibi devletin önemli görevleri arasında sayılmıştır. Marx'ın "*din halkın afyonudur*" sözü devletin temel din politikası arasında yer almış ve bu sözden yola çıkarak birçok din adamı cezalandırılmıştır. Dine ait kutsal yapılar ortadan kaldırılmaya çalışılmış, halkın inanç, değer ve kültürüne karşı tutumlar yaygınlık kazandırılmaya çalışılmıştır. Sınıfsız topluma (komünizme) geçiş sağlanmaya çalışılmıştır (www.ensijam.com 10.03.2022).

Medya ve basın, devlet eliyle yönetilmeye başlanarak yalnızca devlet propagandası yapmakla sorumlu tutulmuştur. Davut Han dönemindeki çalışanlar işlerinden uzaklaştırılmış, yerine komünist ideolojiye sadık ve bağlı olanlar görevlendirilmiştir (www.ensijam.com 10.03.2022).

Bu dönemde komünist rejime muhalefet hainlikle eş değer görülmüş, muhalefet edenler sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Yazar ve araştırmacı olan Vahid Biniş'e göre bu dönemde toplumun her kesiminden oluşan yaklaşık 50 ve 100 bin arası insan yalnızca devlete muhalefet suçundan öldürülmüştür (Biniş, 2005: 214).

Komünist rejim tarafından halka karşı uygulanan baskı ve şiddetin artması ile halk ile devlet arasındaki güven iyice sarsılmıştır. Komünist devletin politikasından rahatsız olan kişiler, halkın büyük kitlesinden oluşan mücahitler grubuyla bir araya gelerek merkez ve çevreden devlete karşı savaşılmaya başlamışlardır. Sonunda 1993 yılında SSCB mücahitler grubu tarafından yenilgiye uğratarak Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmış ve böylece Mücahitler grubu ülkenin başına geçmiştir (Azimi, 1999: 214).

2.1.7. Halkın Komünist Rejime Karşı Ayaklanmaları

Komünist rejime karşı ilk halk ayaklanmaları 1978 yılında Zemindaver Bölgesinde başlamıştır. İkinci bir ayaklanma ise aynı yılın Temmuz ayında Kuner İlinin Dere-i Peç bölgesinde Nuristan'lı ve Safi halkları tarafından devlete ait 400 kişilik bir karargâha saldırmakla başlamıştır. Üç gün devam eden bu saldırı sonrası karargâh halkın eline geçmiştir. 1979 yılında bu ayaklanmalar kendiliğinden ve basit saldırı tekniklerinden yararlanarak tüm Afganistan'da başlamıştır. 1979 yılına

gelindiğinde ülkenin kuzeyi, güneyi ve doğusu merkezi hükümetin kontrolünden çıkmıştır. 1979 yılının sonlarına doğru örgütlenmemiş bu direniş harekâtı, Pakistan ve İran'da kurulmuş siyasi cihatçı gruplarla bir araya gelerek örgütlü direniş harekâtına dönüşerek ülkenin birçok bölgesinde karargâhlar yaparak savaşmışlardır (Aref, 2014: 107).

Tüm ülke çapında savaş yayılarak merkezi hükümete ağır darbeler verilmiştir. Bu durum üzerine Afganistan'daki merkezi hükümet, mücahitlerin eline geçmemesi için SSCB'nin cumhurbaşkanı olan Berijnif'in emri ile Termiz, Turğandi, Kabil Havalimanı, Begram ve Kanderhar yolları üzerine Rus takviye askerleri gönderilmiştir (Azimi, 1999: 32).

Saldırının ilk başlarında Ruslara bağlı asker sayısı 80000 kişiye ulaşmaktaydı. Sayı 1981-1982 yılları arasında 120000 kişiye ulaşmıştır (Azimi, 1999: 32). Askerler ilk başlarda sıcak çatışmaya girmeden ülkenin stratejik konumlarını, havalimanı, şehir merkezleri, sınırlar gibi yerleri korumakla görevlendirilmişler, ancak çatışmalar şiddetlenince bu askerler savunma pozisyonundan çıkarak savaş pozisyonuna geçerek mücahitlerin mevzilerini vurmuşlardır (Yusuf ve Edkin, 2015).

Çatışmalar boyunca Birleşmiş Milletler, İslami ülkeler ve özellikle Pakistan, İran, Arabistan, ABD, İngiltere gibi ülkeler mücahitler grubunu geniş bir şekilde desteklemişlerdir. Mücahitlere savaş silahları temini ABD'nin merkezi istihbaratı olan (CIA) tarafından sağlanmıştır. Silahlar Mısır, Çin, Türkiye, Arabistan gibi ülkelere satın alınarak Pakistan'ın Karaçi Limanı'na taşınıyor, oradan da Pakistan'ın gizli istihbaratı olan (ISI) aracılığıyla Afganistan sınırına yakın Balucistan ve İslamabad Karargâhlarına taşınıyor ve karargâhlardan sonra bu silahlar yedi cihatçı grup arasına dağıtılıyordu (Azimi, 1999: 267).

Mücahit gruplar Rusların Afganistan'ı on yıllık (1980-1990) işgali sürecinde onlara karşı savaşmışlardır. 1987 yılında Ulusal Uzlaşma Komisyonunun açılış töreninde konuşan Najibullah'ın dediğine göre bu on yıllık Afgan-Rus Savaşı'nda bir buçuk milyon Afgan ölmüş, bir milyon Afgan da sakat ve yaralanmış, yaklaşık beş milyon Afgan evinden olarak komşu ülkelere sığınmıştır. 1980-1992 yılları arasında devlet güçlerine bağlı 68556 kişi ölmüş, 116589 kişi yararlanmış ve 17245 kişi de

tutuklanmış veya kayıp olarak kayıtlara geçmiştir (Setuzi A. n., 2008: 346). Rusya resmi kaynaklarının iddialarına göre bu savaşta 13833 Rusya askeri ölmüş, 49985 kişi de yaralanmış, 330 kişi kayıp olmuş, 6669 kişi de yaralanmış veya tutuklanmıştır (Bargdanuv, 2008: 343). Sonunda komünist devlet, 1993 yılında bir yandan mücahit grupların ve diğer bir yandan ise kuzeyde bulunan General Dostum liderliğindeki milislerinin askeri baskısı altında kalarak çökmüştür. Sibgatullah Mücededi başkanlığından mücahitlerin geçici hükümeti iktidarı ele geçirmiştir.

2.1.8. Mücahitler Dönemi

Bilindiği üzere Afganistan geleneksel ve dine bağlılığı olan bir ülkedir. Komünist rejim on iki yıllık iktidarı boyunca kadınların peçe takmalarını yasakladıklarından aynı zamanda din adamlarına, kabile büyüklerine uyguladıkları sert tutumlarından dolayı mücahitler onlara karşı çıkmışlardır. Mücahitler, komünist rejim tarafından uygulanan din, gelenek ve kültür karşıtlığı uygulamalarına karşı dine dayalı siyasi sistemi kurabilmek için harekete geçmişlerdir. Mücahit grupların başındaki kişiler farklı mezhepten olan dini liderlerdi ve bu dini liderler Mısır'daki (İhvanul Müslimin) Müslüman kardeşlerin düşüncesinden etkilenmişlerdi (Duagu, 2005: 471).

Kabil, mücahitlerin eline geçtikten sonra iktidar bölüşmesi konusunda aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkmış ve bu anlaşmazlıklar sonucunda ülke iç savaşa sürüklenmiş ve iç savaş sonucunda birçok sivil Afgan öldürülmüş ve birçoğu da yaralanmış, üç milyona yakın Afgan yerinden edilmiş, komşu ülkelere sığınmak zorunda kalanlar da olmuştur. Bununla birlikte iç savaşla eski hükümetlerden kalan kurumların yapıları da tahrip edilmiştir (Atai, 2005: 492).

Dört yıllık mücahitler döneminde, Afganistan'da istikrarlı ve uzun ömürlü bir hükümet kurulamamıştır. Bu dört yıl içinde Mücahitler grubu içinde devam eden iç çatışma ve Pakistan'ın gizli istihbaratı olan (ISI) başta olmak üzere dış ülkelerin bu iç çatışmaya müdahalesi, eski hükümetler tarafından gelişme ve modernleşme adına kazandırılan gelişmeler de ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu yüzden mücahitler hükümeti boyunca kalıcı modernleşme ve gelişmeden söz etmek mümkün görünmemektedir (Duagu, 2005: 472).

Mücahitler dönemini değerlendirecek olursa, ilk başlarda mücahitler grubunun SSCB ve komünist rejime karşı savaşmalarının temel hedefleri, dini kurallar ile yönetilen İslam hükümetini kurmak ve bu hedeflerini yerine getirebilmek için Mısır'daki Müslüman kardeşlerin ve Pakistan'daki İslami Cemaatlerin verdikleri fikirsel mücadeleyi örnek almışlardır. Buna ilave olarak İslam dünyasının öncü âlimlerinden biri olan İbn Haldun'un "*İslam hilafeti zaman ve mekânın etkisinden bağımsız ideal bir siyasi yapıdır*" sözü İslam dünyasındaki ve özellikle Afganistan'daki mücahitlerin gerçek İslami sistemi kurabilmeleri için ışık tutarak teşvik etmiştir. Ancak mücahitler iktidarı ellerine geçirince böyle bir hedeften uzak oldukları ve ülkeyi iç savaşa sürükledikleri açıkça herkes tarafından gözlemlenmiştir (Emiri, 2007: 116).

2.1.9. Taliban Dönemi

Taliban, Arapçadaki talebenin çoğulu olup bilim isteyenler, öğrenciler veya medrese öğrencileri anlamlarına gelmektedir. Taliban, bu ismi kendilerini Mücahitler ve diğer İslamcı gruplardan ayırmak için kullanmışlardır. Genel olarak hedeflerini toplumu kötülüklerden arındırmak olarak açıklamışlardır. Taliban'ı farklı kişiler farklı tanımlamalarda bulunmuştur. 1992 yılında BM'nin Afganistan özel temsilcisi olarak görev yapan Mahmut Mister Taliban'ı, Afganistan'a huzur ve güvenlik getirecek barış yanlısı öğrenciler olarak tanımlamıştır. İranlı senarist, yönetmen ve film yapımcısı olan Muhsin Mahmelbaf, Taliban'a uzaktan bakıldığında tehlikeli birer kişi olarak görüldüklerini, ancak onlara yakından bakıldığında görevleri dini ilimler tahsil eden Afgan kabilelerin yetim ve aç çocukları olduklarını görebilmenin mümkün olduğunu ifade etmiştir (Haşimi ve diğerleri, 2010: 32-33). Eski Pakistan başbakanı olan Benazir Butto tarafından yazılan hatıra kitabında ABD, Taliban'ı Pakistan'ın yardımıyla oluşturduklarını yazmıştır. 1992-1996 yılları arasında Pakistan'ın Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Naseerullah Babar, Türku'l Feysel ile yaptığı röportajda, kendisini Taliban'ın babası ve Taliban'ın da onun çocukları olduğunu iddia etmiştir (Pur, 2006: 144).

Düşünce yapısı açısından Taliban'ı şu dört kategoriye ayırmak mümkündür (Atai, 2005: 508):

- Milliyetçiliği (nasyonalizmi) reddeden ve İslam Şeriatını uygulamak isteyen Taliban grupları,
- İran'a karşı olan ve İran'ın Afganistan'a müdahalesini kınayan Taliban grupları,
- Diğer ülkelere kıyasla Pakistan'la daha çok yakınlık isteyen Taliban grupları,
- Son gruptaki Taliban dini inancında orta yolu izleyen Taliban'dır. Yeni Afganistan Gazetesi, Taliban lideri olan Molla Ömer'in bu gruba ait olduğunu iddia etmiştir. Ancak Taliban'ın sonraki icraatına bakıldığında, herkes tarafından pek de ılımlı olmadıkları anlaşılmıştır.

Genel olarak Taliban köylerde ve kırsalda medrese okuyan kişilerden oluşmaktaydı.

Taliban ilk başlarda mücahitlere karşı ayaklanma ve örgütlenmelerinin hedeflerini çok kolay ve basit olarak şu şekilde anlatmışlardır: *“Biz bozgunculuk yapan bu rejimin silahlarını toplayacağız ve bozguncuları da bu topraklardan kovduktan sonra tekrar medreselerimize döneceğiz”* demişlerdir. Ancak siyasi iktidara geçince önceki siyasal sistemin ismini İslam Emirliği olarak değiştirmişler ve ülkenin yönetiminde Molla Ömer'i Emirül Müminin (Müminlerin Emiri) olarak tayin ederek aslında onların dedikleri gibi hedeflerinin basit olmadığı anlaşılmıştır.

1996 yılında Taliban iç savaştan yararlanarak mücahitler grubunun egemenliği altında olan Afganistan'ın güney bölgesinde hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Kabil dâhil olmak üzere Afganistan'ın birçok büyük şehrini ele geçirmişlerdir. Taliban Molla Ömer'in şehri olan Kandehar Şehrini hükümetlerinin başkenti olarak ilan etmişlerdir (Ferzan, 2010: 414-415).

Taliban hükümetini dünyada sadece üç ülke (Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Arabistan) resmi olarak tanımıştır. Pakistan ve Arabistan Taliban'ın en büyük destekçileriydi ve beş yıllık yönetimi boyunca kendilerini uluslararası ülkelerin (dünya ülkelerinin) nezdinde resmi bir devlet olarak tanıtmayı başaramamışlardır. BM ve birçok dünya ülkesi Taliban'ın Afgan halkına karşı yaptığı kötü davranış ve muamelelerinden dolayı eleştirmişlerdir. Afganistan Taliban döneminde geride kalmıştır (Pur, 2006: 145).

Taliban eğitim sistemini değiştirerek matematik, felsefe ve geometri dersleri yerine fıkıh ve din dersi koymuştur. Kadınların eğitim almaları ve devlet dairelerinde çalışmaları yasaklanmış, böylece kadınlar ev dışında çalışamaz duruma düşmüştür. Bunun yanı sıra toplumun yaklaşık yarısından fazlasını oluşturan kadınların siyasal ve sosyal hakları göz ardı edilmiştir. Kadınlar mahremsiz ve hicapsız (burkasız) dışarıya çıkıp dolaşmaları yasaklanmıştır. Kabil ve Herat Şehrinde bulunan otuz iki kadın hamamı kapatılmıştır. Taliban Müslüman olmayan ülkelerle ilişkilerini açığa almıştır. Taliban devlet kurumlarının modernleştirilmesini ve yenilenmesini hurafe (uydurma) olarak görmüştür (Kazimi, 2005: 444-445).

Onlar tarafından televizyon, sinema, tiyatro, tablo çizme vb. sanatsal faaliyetler “Şeriat ve İslam’a aykırıdır” denerek yasaklanmıştır. Afganistan’ın Bamyān İlinde bulunan, kültürel ve tarihsel değere sahip olan ayrıca dünyanın en ilginç tarihsel eseri içinde yer alan “sel sal ve şema me” adındaki iki put bomba ile patlatılmıştır (İmami, 1999: 207).

Hizmet Peygamber’in (s.a.v.) sünneti olarak erkeklere sakal bırakmak zorunlu hale getirilmiştir. Erkek sakalının berber ve kuaförler tarafından düzeltilmesi dahi yasaklanmıştır. Erkeklerin sakal bırakmalarını ve namaz kılmalarını takip edebilmek için özel dini polisler görevlendirilmiştir. Erkeklerin takkesiz evlerinden çıkmaları ayrıca takım elbise ve pantolon giymeleri İslami bir elbise olmadıkları için yasaklanmıştır (İmami, 1999: 207).

Onların Birleşmiş Milletler ve ABD’nin kara listesinde aranan El Kaide örgütünü, Afganistan sınırında barındırdığı idia edilmiş ve dünya ülkeleri, El Kaide terör örgütünün tehlikesinden kurtulabilmek için Taliban rejiminin ortadan kaldırılması gerektiğine karar vermiştir (Şizad, 2014: 115).

11 Eylül saldırıları, El Kaide terör örgütü üyeleri tarafından ABD’de yapılan bir dizi saldırı olarak kabul edilmektedir. Bu saldırıda dört ticari yolcu uçağı, on dokuz El Kaide üyesi tarafından kaçırılmıştır. Kaçırılan bu dört uçağın ikisi, New York Eyaletinde bulunan Dünya Ticaret Merkezinin İkiz Kulelerine çarptırılmış, üçüncü uçağı, Virginia Eyaletinde bulunan Pentagon Binasında çarptırılmış, son ve dördüncü uçağı ise Pennsylvania Eyaletinde boş bir araziye düşürülmüştür. Saldırı

sonucunda siviller ve uçak çalışanları dâhil olmak üzere toplam 2993 kişi hayatını kaybetmiştir. Benzeri görülmemiş ve karmaşık olan bu olay toplam iki saat içinde gerçekleşmiştir (Kürkçüoğlu ve diğerleri, 2019: 248-249). Bu saldırılardan sonra Amerikalı vatandaşlar, saldırının hangi örgüt tarafından gerçekleştirildiği sorusunu sormaya başlamış, ABD’li yetkililer, bu saldırının arkasında El Kaide örgütünün olduğunu söylemişlerdir. Saldırı ile birlikte ABD’nin iç güvenliği zedelenerek itibar kaybetmiş, bundan dolayı ABD kendi güvenliğini ve itibarını tekrar kazanabilmek için Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) askeri gücüyle birlikte Afganistan topraklarında bulunan El Kaide üyelerini ve Taliban’ı etkisiz hale getirebilmek için saldırılar başlatmıştır (Dufiski, 2010: 13).

Afganistan’da bulunan Taliban ve El Kaide’ye karşı, NATO askeri gücü havadan ve Afganistan’ın yerel gücünden oluşan Kuzey İttifakı karadan saldırılar düzenleyince, Taliban büyük şehirlerden ayrılmak zorunda kalmış ve 2001 yılında Kabil’den çekilmiştir (Kürkçüoğlu ve diğerleri, 2019: 249).

2.2. Taliban Sonrası Afganistan’da Siyasal Gelişmeler

Taliban sonrası Afganistan, siyasal gelişme ve demokratikleşme alanında önemli kazanımlar elde etmiştir. Taliban’ı iktidardan uzaklaştırma girişimi, demokratik değerlerin sağlanacağı ve halka dayalı siyasal sistem kurulacağı için önemli bir girişimin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra 2003 yılında halkın seçilmişleri tarafından demokratik bir ortamda düzenlenen yeni anayasa, Afganistan’ın demokratikleşmesi ve kalkınması için önemli bir adım sayılmıştır. 2001-2014 yılları arasında Afganistan’da cumhurbaşkanlık görevinde bulunan Hamid Karzai dönemi, demokratikleşme açısından önem arz ettiği için bu dönem detaylı bir şekilde anlatılmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Bonn Konferansı ve Yeni Anayasa

Taliban’ın çöküşünden sonra Afganistan iktidar boşluğu ile karşı karşıya kalmış, bu bağlamda ABD ve BM halkın egemenliğine dayanan (modern) bir hükümet kurma girişiminde bulunmuşlardır. Bu amaçla 27 Kasım 2001 tarihinde ABD, BM ve Türkiye de dâhil olmak üzere toplam on dokuz ülkenin gözetimi altında, Afganistan’ın farklı aşiretlerini temsil eden delegeler, Afganistan’da yeni bir

hükümet kurabilmek için Almanya'nın Bonn şehrinde bir araya gelerek dokuz günlük bir görüşme sonucunda taraflar ortak bir anlaşmaya varmışlardır (Mutanoğlu, 2006: 53). Anlaşma "Bonn Anlaşması" adıyla kabul edilmiştir. Bu anlaşma, Taliban sonrası Afganistan'ın siyasi kaderini belirlemek için yapılan ilk uluslararası toplantıydı. Anlaşmaya Taliban dışındaki tüm siyasi parti ve hareketler katılmıştır. Aynı zamanda bu anlaşmada istikrarlı, meşru ve halka dayanan yeni siyasal rejimin alt yapıları oluşturulmuştur (www.avapress.com, 1.12.2021).

Anlaşmanın 1. maddesinde Afganistan'da geçici yönetimin oluşturulacağı ve bu yönetimin başında kimin seçileceği konusu açıklığa kavuşturulmuş, bu madde gereği Hamid Karzai altı aylık geçici yönetimin başına getirilmiştir (Mutanoğlu, 2006: 53). Bonn Anlaşmasının 4. maddesinde Olağanüstü Loye Jirga'nın (ulusal meclis) toplanması ve geçiş hükümetinin kurulmasına daire ilkeler açıklanmıştır. Olağanüstü Ulusal Meclis acil durumlarda toplanmakta ve Afgan halkının farklı kesimlerinden oluşan temsilcilerden oluşmaktadır. Söz konusu meclis, Haziran 2002 tarihinde 1652 kişinin katılımıyla toplanmış, geçiş hükümetinin başına Hamid Karzai getirilmiştir (Şerifi, 2013: 85).

Hamid Karzai'in göreve gelince ilk işi yeni anayasayı düzenlemek olmuştur. Bu amaçla Ekim 2002 tarihinde yeni anayasa taslağı hazırlamak için dokuz üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Kurulan bu komisyon altı ay sonra 2003 yılında 12 bölüm ve 162 maddeden oluşan yeni anayasanın taslağını hazırlamıştır. Hazırlanmış bu anayasa taslağı son onay için ulusal meclisin oylamasına sunulmuştur. Ulusal meclis atanmışlardan ve seçilmişlerden oluşan toplam beş yüz üç kişinin katılımıyla toplanmış ve yeni anayasayı yirmi gün sonra az bir değişiklikle onaylamış, ardından Hamid Karzai'nin imzası ile yürürlüğe konulmuştur. Bu anayasa birçok uluslararası kurumların ve Afganistan insan hakları komisyonunun desteği ve gözetimi altında yapılmıştır. Anayasada Afganistan için başkanlık hükümet sistemi uygun görülmüş aynı zamanda bu anayasa şekil olarak ABD anayasasına benzemekteydi. Söz konusu anayasa ayrıca Afganistan'ın yedinci demokratik anayasası olarak kabul edilmektedir (www.avapress.com, 1.12.2021).

Haziran 2004 tarihinde ABD Barış Enstitüsü tarafından yayınlanan makalede, anayasa hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: "*Afganistan'da düzenlenen yeni*

anayasa, bölge ülkelerde bulunan anayasaların en liberal anayasasıydı, ifade, inanç özgürlüğü gibi temel özgürlüğün tanınmasının yanı sıra kadın erkek eşitliği resmi olarak tanınmış ve parlamentoya girebilmek için kadınlara %25 sandalye uygun görülmüştür.” Bazılarına göre bu anayasa, Afganistan’ın temel sorunlarına çözüm getirmemiş aksine iktidarı merkezîleştirerek tekelleşmesine yol açmıştır (Emiri, 2007: 136-137).

2.2.2. Siyasal Katılım

Siyasal katılım, demokratik değerlerin önemli unsurlarından biridir. Bazı araştırmacılar, siyasal katılımı yalnızca halkın seçimlere katılarak oy vermesi olarak tanımlamışlar. Ancak Karl F.Kuhn’e göre siyasal katılımı, sadece seçimlere oy vermek olarak tanımlamak doğru değildir, bazı durumlarda oy kullanmamak da bir siyasal katılım eylemidir ve devlet işlerini eleştirmek, eleştirel makaleler yayınlamak, protesto etmek, sivil itaatsizlik vb. eylem ve davranışların her biri, aslında birer siyasal katılımdır. Siyasal katılım modernleşme ve siyasal gelişmeyi inceleyen modern dönemin önemli konularından biridir (Karl,1994: 45).

Taliban hükümetinden sonra kurulan, yeni siyasal sistemin demokratikleştirilmesi için halkın siyasal katılımına önem verilmiştir. Aynı zamanda devlet tarafından halka kendi geleceklerini belirlemek için farklı fırsatlar sunulmuştur. Düzenlenen yeni anayasanın 4. maddesinde, halkın egemenliğinden söz edilmiş ve artık halk kendi özgür iradesiyle siyasal sisteme egemenlik kurabilirdi (Şerifi, 2013: 208).

2.2.1. Siyasal Katılımın Bileşenleri

Siyasal katılımın bileşenlerden biri seçimlerdir ve bu başlık altında Afganistan’da yapılan cumhurbaşkanlık ve yerel seçimlere detaylı bir şekilde yer verilecektir.

2.2.1.1. Seçimler

Bir makam veya mevkii doldurma aracı olan seçimler, bir siyasi karar verme sürecidir (Heywood, 2015a: 298). Seçimler aracılığıyla insanlar, kendilerini yönetmek isteyen adayları belirli bir süreliğine oy sandıklarına giderek

seçmektedirler. Bununla beraber seçimler aracılığıyla bir ülke halkının siyasal katılım oranı ölçülmektedir. Bir ülkede halkın seçimlere katılım oranı artarsa söz konusu ülkenin siyasal meşruiyeti de artmaktadır (Cevadi M. A, 2018: 334).

Afganistan'da demokratik bir şekilde ilk seçimler, başbakan Şah Mahmud Han döneminde yapılmış ve sadece belediye ve il konseyleri seçimleri yapılmıştır. Afgan halkı siyasal tarihinde, ilk kez on yıllık demokrasi döneminde siyasal hayatın yararlarını gerçek anlamda tecrübe etmişlerdir. Bu dönemde halk seçimlere katılarak parlamentoda temsilcilerini seçmiştir. On yıllık demokrasi döneminden Hamid Karzai dönemine kadar demokrasi ve seçimler her zaman arka planda bırakılmış, ülke totaliter yöneticiler tarafından yönetilmeye çalışılmıştır (Derih, 2001: 290).

Taliban'dan sonra 2002 yılında yeni hükümet kurulmuş, bu yeni hükümet yeni anayasa yapma çalışmalarına başlamış, 2004 yılında yeni anayasa yapılmıştır. Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin son cumhurbaşkanı olan Eşref Gani'in son dönemine kadar başka bir anlatımla 2021 yılına kadar ülkede dört tur cumhurbaşkanlığı seçimleri ile üç tur il konsey seçimleri ve üç tur parlamento seçimleri yapılmıştır. 8 Eylül 2004 tarihinde Afganistan'da ilk cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. BM tarafından yayınlanan rapora göre, bu seçime Afgan halkının %70'i katılmıştır. 30 yıllık vekâlet savaşından sonra Afgan halkının seçimlere yüksek katılımının nedeni ise demokratik rejime ve seçimlere olan güveninden kaynaklanmaktaydı. Seçimde on dokuz kişi cumhurbaşkanı adayı olarak gösterilmiştir. Adayların arasından Hamid Karzai toplam oyların %55'ni alarak ve diğer rakiplerinden yüksek farkla cumhurbaşkanı sıfatını kazanmıştır. Ardından Muhammed Yunus Kanuni oyların %16'sını alarak ikinci, Muhammed Muhakik oyların %11'ini alarak üçüncü ve son olarak Dostum oyların %10'unu alarak dördüncü olmuştur (Şerifi, 2013: 88-89).

Afganistan'da ikinci tur cumhurbaşkanlık seçimi Hamid Karzai'in birinci döneminin sonunda 2009 yılında yapılmış ve seçimde halkın katılım oranı birinci tur seçimlere oranla düşüktü. Bunun farklı nedenleri söz konusudur. Ancak en önemli nedenlerinden biri, kötü güvenlik koşulları nedeniyle halk bu seçime yüksek katılım gösterememişti. Bu tur seçim istatistiklerine bakıldığında, bu seçimde yaklaşık altı milyon oy kullanılmış, daha sonra bu oyların bir buçuk milyonu seçim şikâyetleri

komisyonu tarafından geçersiz sayılmıştır. Seçimde Hamid Karzai 223800 oy alarak yeniden cumhurbaşkanı seçilmiş, Abdullah Abdullah 146000 oy alarak ikinci olmuş, Ramazan Başardost 480000 oy alarak üçüncü olmuştur (Muhammedi, 2009: 68).

Seçimde Hamid Karzai rakiplerinden fazla oy almasına rağmen tek başına oyların %50+1 barajını geçememiştir. Yasalara göre barajı geçemeyen aday ikinci tur seçimlere gitmek zorundaydı. Ancak Hamid Karzai'nin rakibi olan Abdullah Abdullah, ikinci tur seçimlere gitmeyi kabul etmeyerek şikâyetlerini artırmıştır. Oluşan bu yasa dışı duruma rağmen bağımsız seçim komisyonu tarafından Hamid Karzai ikinci kez seçilmiş, Afganistan cumhurbaşkanı olarak ilan edilmiştir (Museviyan, 2017: 125).

Afganistan'ın üçüncü tur cumhurbaşkanlığı seçimi 5 Nisan 2014 tarihinde yapılmış ve seçim kendi türünde dünyanın en uzun ve en çekişmeli seçimlerinden biri sayılmıştır. Afgan halkı bu seçimde de büyük güvenlik tehditlerine göğüs gererek oy sandıklarına giderek oylarını kullanmışlardır. Halkın bu kararlı duruşu, uluslararası toplum tarafından takdir edilmiştir. Seçime %64'ü erkek ve %36'sı kadın olmak üzere yaklaşık yedi milyonu aşkın vatandaş katılmıştır. Seçimin birinci turunda hiçbir aday geçerli oyu alamayarak cumhurbaşkanı olamamış, Abdullah Abdullah oyların %44,9'unu alarak birinci sırada ve Eşref Gani oyların %31,5'ini alarak ikinci sırada yerini almıştır. Her iki aday da seçim komisyonunu dolandırıcılıkla itham ederek ilan edilen seçim sonucundan memnun olmadıklarını söylemişlerdir. Seçim komisyonu tarafından önceden ilan edilen kanuna göre en fazla oy alan iki aday seçimin ikinci turuna gitme hakkını kazanacaktı bu nedenle tüm illerde tekrar oy sandıkları kurulmuş, Abdullah Abdullah ve Eşref Gani ikinci tur seçimde birbiriyle yarışmışlardır. İkinci tur seçim 14 Haziran 2014 tarihinde yapılmış, ancak beklenenin aksine bu seçimde Eşref Gani, seçim komisyonu tarafından %50+1 barajı geçtiği açıklanarak cumhurbaşkanı ilan edilmiştir.

Bu arada seçimde %62.37'si erkek ve %37.63'ü kadın seçmen oy kullanmıştır. Seçimden elde edilen sonuç, Abdullah Abdullah ve onun destekçileri tarafından kabul edilmeyerek reddedilmiştir. Abdullah Abdullah ve onun destekçileri tarafından seçim sonucuna yöneltilen protesto ve itirazlar, günden güne ülkenin her yerinde artınca, her iki aday (Gani ve Abdullah) arasında ABD başkanının (Barack

Obama) özel temsilcisi olan John Kerry aracılığıyla “Milli Uzlaş Hükümeti” adı altında siyasi anlaşma sağlanmıştır. Nihayetinde Eşref Gani Afganistan’ın cumhurbaşkanı ve Abdullah Abdullah Afganistan’ın icra kurulu başkanı olmuş, bu iki kişi siyasi iktidarı aralarında yarı yarıya bölüşmüşlerdir (www.iec.org.af.com 08.08.2022).

Milli Uzlaş Hükümetinin kurulma amacı, halk arasında görülen memnuniyetsizliği ortadan kaldırmak ve artan şiddeti engellemektir. Ancak bu hükümet şu iki önemli sorunu da beraberinde getirmiştir: Birincisi, kurulmuş olan bu hükümetin şekli anayasa ve yasalarda tanımı yapılmamıştı ayrıca bu hükümet, halkın oyuyla oluşmuş bir hükümet sistemi değildi. Bu nedenle meşruiyet sorununu beraberinde getirmiştir. İkincisi, bu hükümet Afganistan’da demokratikleşme sürecini sorgulanır duruma getirmiştir. Halk arasında acaba liderler mi demokrasinin gerçekleştirmesini engelliyor sorusu sorulmaya başlanmıştır.

Ülkenin dördüncü tur cumhurbaşkanlığı seçimi 26 Eylül 2019 tarihinde yapılmış ve seçim 2014 yılında yapılan seçim gibi çekişmeli ve uzun soluklu bir seçim olmuştur. Seçimde toplam on üç kişi aday olmuş, on üç kişi arasında Eşref Gani oyların %50.64’ünü alarak önde giden adaylar arasında yerini almıştır. Ardından Milli Uzlaş Hükümetinin icra kurulu başkanı olan Abdullah Abdullah, toplam oyların %39.52’sini alarak ikinci sırada yerini almıştır. Seçimin kesin olmayan sonucunu Abdullah Abdullah ve ekibi kabul etmeyerek itirazlarını bildirmiştir ve kesin sonucu yaklaşık beş ay sonra ancak ilan edilebilmiştir. Çekişmeli ve zorlu beş aydan sonra seçim komisyonu tarafından Eşref Gani cumhurbaşkanı olarak ilan edilmiştir. Abdullah Abdullah seçim komisyonu tarafından verilen bu kararı, yasa dışı bir karar olarak niteleyerek ve bu karara tepki olarak kendi hükümetini kuracağını açıklamıştır. Kesin seçim sonucunun ilanından üç hafta sonra Eşref Gani, cumhurbaşkanlığı köşkünde yemin töreni düzenlemiştir. Aynı günde Abdullah Abdullah da kendi mekânında yemin töreni düzenlemiştir. 17 Mayıs 2020 tarihinde bu siyasi açmazdan kurtulabilmek için iki lider aralarında siyasi anlaşma yapmışlar, bu anlaşmaya göre Abdullah Abdullah Afganistan Milli Uzlaş Yüksek Konseyinin başkanı olmuştur (www.af/announcement.com, 12.06.2022).

Afganistan’da son 20 yıl içinde dört tur cumhurbaşkanlığı seçimleri, üç tur il konsey seçimleri ve üç tur da parlamento seçimleri yapılmıştır. Halk, il konsey üyelerini doğrudan dört yıllığına seçmektedir. Her il bir seçim bölgesidir. İl konseyleri, il ile ilgili devletin kalkınma hedeflerini yerine getirebilmesi için tavsiyelerde bulunmaktadır. Afganistan’da ilk il konsey seçimleri 18 Eylül 2005 tarihinde yapılmış, ikinci il konsey seçimleri 20 Ağustos 2009 tarihinde yapılmış, üçüncü il konsey seçimleri, cumhurbaşkanlığı seçimi ile birlikte 5 Nisan 2014 tarihinde yapılmıştır. Dördüncü il konsey seçimleri 2018 yılında yapılması beklenirken, mali ve bütçe eksikliği ve en önemlisi Milli Uzlaş Hükümetindeki liderler arasında devam eden siyasi çekişmeler nedeniyle zamanında yapılmayarak ileriki bir zamana ertelenmiştir (www.iec.org.af.com, 08.08.2022).

Ülkede ilk parlamento (Wolsi Jirga) seçimleri 18 Eylül 2005 tarihinde yapılmış, bu seçimde yaklaşık altı milyona aşkın halk oy kullanmıştır. Halk 249 milletvekilini seçmek için sandıklara giderek oylarını kullanmıştır. Bağımsız seçim komisyonu tarafından yayınlanan istatistiklere göre, oy vermeye uygun kişilerin (oy verme kartına sahip olanların) %50’si bu seçimde oylarını kullanmışlardır. Yine bağımsız seçim komisyonu tarafından yayınlanan istatistiklere göre, Kabil ilinden Muhammed Muhakkik 52586 oyla en çok oyu alan olmuş, Zabil İlinden ise kendisi kadın olan Turpikey 751 oyla en az oyu almış ve seçimde 68 kadın ve 181 erkek parlamentoya girme hakkını kazanmıştır (www.ariaye.com, 1.09.2022).

Parlamento seçiminin ikinci turu, 2010 yılında yapılmış ve seçimde bağımsız seçim komisyonu tarafından yayınlanan istatistiklere göre, oy vermeye uygun kişilerin %40’ı oylarını kullanmışlardır. Parlamentonun 249 sandalyesi için 2500 kişi yarışmışlardır (www.8am.af.com, 6.09.2022). Seçimin kesin sonuç ilanı, bazı adayları tatmin etmeyerek sonuç çekişmeli bir durum almıştır. Çekişme ve itirazlar sonucunda seçim sonucu, bağımsız seçim komisyonuna bağlı seçim şikâyetleri komisyonu tarafından yeniden değerlendirerek tekrar ilan edilmiştir (www.ariaye.com, 1.09.2022).

Parlamento seçiminin üçüncü turu, 20 Ekim 2018 tarihinde üç yıl ertelendikten sonra yapılmıştır. Yasalara göre parlamento seçimi beş yılda bir yapılmalıydı. Ancak 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra ortaya

çıkan siyasi anlaşmazlıklardan dolayı bu seçim üç yıl ertelenerek 2018 yılında yapılmıştır. Seçimin kesin sonuç ilanı 2014 yılında yapılan seçime benzer çekişmeliydi. Dolayısıyla seçim komisyonu kesin seçim sonucunu yedi aydan sonra ancak ilan edebilmiştir. Parlamentonun 250 sandalyesini elde etmek için 400'ü kadın olmak üzere toplamda 2500 kişi birbiriyle yarışmışlardır (www.8am.af.com, 1.09.2022).

Sonuç olarak denilebilir ki Afganistan'da yapılan seçimlerde kanun ihlalleri yapılmış ve ihlaller özellikle 2014 yılından sonra başka bir ifadeyle Milli Uzlaş Hükümeti kurulduktan sonra siyasi anlaşmazlıklar eskisine kıyasla görülmeyecek kadar artmıştır. Aynı zamanda siyasi anlaşmazlıklar sonraki yıllarda yapılan parlamento ve diğer seçimlerde de olumsuz etki bırakmıştır. Bununla beraber, seçimlerde devlet karşıtı olan grupların (Taliban'ın) halka olan tehditleri artmış ve devlet kontrollü dışında kalan köy ve kasabalarda oy kullananların parmaklarını kesilerek cezalandırılmışlardır (www.iec.org.com 08.07.2021).

2.2.3. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil sözcüğü, Latince “civis” kökenden türetilmiş, “yurttaş” anlamına gelmektedir. Sivil toplum, bireylerin oluşturdukları ortak yaşam alanını ifade etmektedir (Talas, 2011: 389). Başka bir anlatımla sivil toplum kuruluşları, devlet dışı kuruluşlardır. Bu kuruluşların en önemli görevi, bir ülke vatandaşını devletin siyaseti karşısında hakkını korumaktır. Sivil toplum kuruluşları, devlet tarafından vatandaşa sunulan hizmetlerin daha etkin ve verimli bir şekilde sunulabilmeleri için baskı yapmaktadır. Bu nedenle sivil toplum kuruluşlarının bir ülkede varlığı, o ülkenin siyasal açıdan gelişmesi ve demokratikleşmesi için önemlidir (www.pajoohe.com 03.09.2022).

2001 yılından önce Afganistan'da, sivil toplum kuruluşları adı altında faaliyet gösteren kuruluşlara rastlanmak pek mümkün görünmemektedir. Peki, 2001 yılına kadar Afganistan'da neden sivil toplum kuruluşları faaliyet göstermemiştir? sorusunun iki nedeni bulunmaktadır: Biri, Afganistan'ın sahip olduğu kapalı ve geleneksel yapısından kaynaklanmaktadır. İkincisi, hükümetlerin baskıcı ve otoriter olmasından kaynaklanmaktadır. 2002 yılında Afgan liderler geçici hükümetin

kurulması için Almanya'nın Bonn Şehrinde başta ABD ve BM dâhil olmak üzere birçok ülkenin gözetimi altından toplanmışlar. Toplantı sonucunda geçici hükümet kurulmuş ve Afganistan'ın demokratikleşmesi için önem taşımaktaydı. Bonn toplantısında ayrıca sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları belirlenmiş, 2003 yılında yeni hükümet tarafından düzenlenen yeni anayasada, sivil toplum kuruluşlarının ilk kez açıkça tanımı, çalışma alanları, devlet tarafından desteklenmeleri ve geliştirilmeleri gibi konuları yer alarak yasallaşmıştır (Hadi, 2013: 111).

Afgan halkının haklarını savunabilmek amacıyla kurulan sivil toplum kuruluşları eğitim, kültür, ekonomi, toplumsal ve hukuksal alanlarda faaliyetler göstermişlerdir. Afganistan'da faaliyet gösteren yerel sivil toplum kuruluşlarının sayısı 2017 yılında 60'a ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının sayısı ise 233'e ulaştığı ifade edilmektedir (Sadat, 2019: 47).

Sonuç olarak, Afganistan'da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının en büyük eksikliklerinden biri, bu kuruluşlar Kabil şehri hariç diğer şehirlerde başarılı bir şekilde faaliyet gösterememişlerdir. Bunun yanı sıra bu kuruluşlar, gelişmekte olan ülkeler kadar örgütlenemeyerek kurumsallaşamamışlardır (www.heratps.org.com 02.08.2022). Aynı zamanda bu kuruluşlar özellikler 2014 yılından sonra devlete ve siyasete karşı baskı yapma gücünü yitirmiş, çok az siyasi kararı halk lehine çevirebilmeyi başaramışlardır. Özetle, maddi açıdan yetersizlik, terörizm, sınırlı siyasi kültür, köktendincilik, yabancı korkusu gibi sorunlardan dolayı sivil toplum kuruluşlarının gelişmediği ifade edilebilir (Havati, 2009: 34).

2.2.4. Siyasi Partiler

Modern siyasal sistemlerde en önemli siyasal güç siyasal partilerdir. Öyle ki siyasal partiler, demokrasi ve siyasal gelişmenin vazgeçilmez unsurlarındandır (Dursun, 2018: 253). Siyasi partiler, sivil toplum kuruluşlarına benzer halk ile devlet arasında aracı görevi yapmaktadır. Siyasi partiler bir yandan halkın talep ve isteklerini devlete iletmekte, öte yandan halkı siyasi değerlerle tanıştırmaktadır. Siyasal partiler ayrıca iktidarın halka daha etkin ve verimli bir hizmet sunabilmesi için ona karşı muhalefet görevini yerine getirmektedir. Genel olarak tanımlanacak

olursa siyasal partiler, kabul edilmiş belirli ilkeler temelinde birleşen ve ulusal çıkarı yükseltebilmek için birlikte çalışan bir grup insandan oluşmaktadır (Hüseyini, 2015: 11).

Bu bağlamda Afganistan'da siyasi partilerin tarihine bakıldığında, ilk kez 1 Ekim 1901 tarihinde Emir Habibullah Han döneminde faaliyete geçmiştir. İlk meşrutiyet hareketi bir siyasi parti hareketi değildi. Ancak bu hareket tıpkı siyasi parti gibi faaliyet yapmıştır. On yıllık demokrasi döneminde, siyasi partiler ilk kez örgütlü bir şekilde faaliyet yapmışlardır. Bu dönemde siyasi partiler iktidarı ele geçirebilmek için birbiriyle yarışmışlardır.

Ancak Afganistan'da cumhuriyetin kuruluşundan sonra 2002 yılına kadar ülkeyi yönetenler tarafından farklı nedenlerle siyasi faaliyetler engellenmeye çalışılmıştır. Önceden belirtildiği üzere 2001 yılında ülkede yeni siyasal sistem kurabilmek için birbiriyle muhalif olan liderler, uluslararası toplumların çabaları sonucunda Almanya'nın Bonn Şehrinde bir araya gelerek bazı temel ilkeler doğrultusunda anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma uyarınca Afganistan'da altı aylık süreyle geçici bir hükümet kurulmuş, 2004 yılında yeni anayasa yapılmış, söz konusu anayasanın 35. maddesi hükmünde siyasi partilerin kurulması yasallaşmıştır. Böylece siyasi partiler uzun bir aradan sonra yeniden faaliyete geçme şansına sahip olmuşlar, başka bir anlatımla önceki hükümetler tarafından faaliyetleri engellenen siyasi partilerin serbestçe yeniden faaliyetlerine izin verilmiştir. Aynı zamanda yeni dönemle birlikte farklı ideolojilere sahip farklı partiler kurulmuş ve faaliyetlerine de devam etmişlerdir (Kayyumi, 2011: 116).

Afganistan'da siyasal partilerin gelişmeleri için uygun ortamlar oluşturulmuş, ancak bu partiler, halka sınırlı sayıda hizmetler sundukları ancak üyelerine daha çok hizmet ettikleri ifade edilebilir. Bu nedenle denilebilir ki ülkede halkı kapsayan ve milli iradeyi temsil eden az sayıda parti kurulmuş ve sayılar fazladır. Adalet Bakanlığının son raporuna göre ülkede 73 parti izinli olarak faaliyette bulunmuştur (Kayyumi, 2011: 117).

Afganistan'da siyasi parti çokluğu nedeni ile parlamentoda bu partilerin birçoğunun bir milletvekili dahi bulunmamaktadır. Hâlbuki parlamenter hükümet

sisteminde önemli olan parlamentoda temsilcisi olan siyasi partilerin varlığıdır. Çoğulcu demokrasi anlayışına göre partilerin çokluğu demokrasinin güçlenmesi için önemlidir (Emiri, 2007: 151). Ancak ülkede çok sayıda siyasi partinin varlığı, öncelikle demokrasiyi güçlendirmemekte aksine kendilerini de zarar verebilmektedir. Sonuç olarak Afganistan’da bulunan siyasal partiler, modern devletlerde olduğu gibi tüm halkını kucaklayan ve onların çıkarlarına yönelik adımlar atan partiler olmadıkları dile getirilebilir (www.moj.gov.af.com 03.09.2021).

2.2.5. Basın ve Medya

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünebiliyor olmasıdır. Bireyler herhangi bir toplumda düşüncelerini serbestçe dile getirdiği zaman söz konusu toplumda zaman içinde farklı düşünceler ortaya çıkacak ve demokratik bir toplumun temeli atılmış olacaktır (Horozgil, 2012: 147). Düşünce ve ifade özgürlüğü, siyasal gelişme ve demokratikleşmenin önemli bileşenlerindendir. İfade özgürlüğü vatandaşa, devlete ve diğer kurumlara karşı talep, istek, teklif ve önerilerini eşitçe iletebilme fırsatını vermektedir. Genel olarak kitle iletişim araçları vatandaşın sesini duyurmaya yardımcı olan araçlardır. Basın ve medya demokrasinin dördüncü gücü olarak bilinmekte ve Afganistan gibi bir ülkenin gelişmesi için basın ve medyanın, devlet organlarının (yasama, yargı ve yürütme) yanında aktif bir şekilde faaliyette bulunması gerekmektedir. Bunun yanında basın ve medya devlete, halkın sesini duyurmaya çalışmakta ve demokrasinin kurumsallaşmasına da katkıda bulunmaktadır (Emiri, 2007: 163).

Özgür basın ve medya aracılığıyla, politikacılar ve halk eleştiril sözlerini serbestçe dünya ile paylaşılmakta ve bu yolla küreselleşme sürecine katkıda bulunmaktadırlar. Günümüzde basın ve medya yayınlar yaparak küresel tehdit ve ortak yararı belirleyerek yeniden tanımlanmakta ve dünya milletlerinin birleşmelerinde önemli roller oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerde basın ve medya, ifade özgürlüğünü temsil etmekte ve bu ülkelerde iyi bir konuma sahiplerdir (Şerifi, 2013: 194).

Afganistan’da basın ve medyanın geçmişi, Emir Şir Ali Han dönemine kadar uzanmaktadır. Cemaleddin Afgani, Afgan gazeteciliğin babası olarak bilinmektedir.

Ancak Afganistan’da modern anlamda gazetecilik, Emanullah Han döneminde Mahmud Tarzi’nin çabasıyla yaygınlaşmıştır. Gazetecilik Emanullah Han döneminden sonra Zahir Şah’ın son on yılına dek, devlet adamları tarafından sansüre tabi tutularak hatta özel gazeteciliğin faaliyet yapmaları engellenmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda on yıllık demokrasi döneminde basın ve medya yeniden iyi duruma gelerek, bazı gazeteci ve yazarlar tarafından eleştiril makaleler kaleme alınmıştır. Ancak böyle bir durum fazla devam edememiştir. Cumhuriyeti kurarak iktidara gelen Davut Han döneminde ve ardından proletarya diktatörlüğü sürecini savunan komünist rejimde, basın ve medyanın özgürlüğü sınırlandırılmış, komünist devletin plan ve faaliyetlerine karşı kaleme alınan eleştirel makalelerin yayınlanması resmen yasaklanmış, eleştiri yapanlar da devlet tarafından sert bir biçimde cezalandırılmıştır. Mücahitler döneminde ülkede bir kaos ve iç savaş ortamı hakimdi, basın ve medyanın faaliyet yapmaları çok sınırlıydı (Cevadi M. A., 2018: 165). Taliban hükümeti boyunca, Taliban yetkilileri tarafından çıkarılan yeni kanun ve düzenlemeleri halka duyurmak ve dini programları yayınlamakla görevli olan Radyo Şariat dışındaki tüm basın ve yayınların çalışmaları yasaklanmıştır. Bu dönemde müzik dinlemek ve televizyon izlemek cezası olan bir suç sayılmıştır (www.darivoo.com, 23.06.2022).

2001 yılından sonra basın ve medya adeta yeniden doğmuştur. Bu tarihten sonra halka yeni fırsat ortamları oluşturulmuştur. Demokratik değerlere dayanan bir siyasal sistem kurulmuş ve basın ve medyanın serbestçe çalışması için ideal bir atmosfer oluşturulmaya çalışılmış ve son olarak ifade özgürlüğü, halkın egemenliğine dayanan sistemin asli bir unsuru olarak kanunlarda yerini almıştır. 2004 yılında düzenlenen yeni anayasanın 43. maddesinde ifade özgürlüğü, basın ve medyanın serbestçe faaliyet yapmalarını yasallaştırmıştır (Emiri, 2007: 164).

Afganistan’da son 20 yılda başta ifade özgürlüğü olmak üzere basın ve medyanın faaliyetleri gelişmiştir. 20 yıl içinde sadece başkentte 30’dan fazla televizyon, 50’den fazla radyo ve 100’den fazla gazete ve özel dergi faaliyetlerini sürdürmüştür (www.dw.com, 27.05.2022). Afganistan az bir süre içinde komşu ve bölge ülkelerine nazaran medya ve basın alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak basın ve medya tarihine bakıldığında, gerek Emanullah Han ve Zahir Şah’ın

on yıllık demokrasi döneminde ve gerekse Hamid Karzai ve Eşref Gani döneminde, basın ve medyanın özgürleştirilmesi ve geliştirilmesi faaliyetleri yalnızca başkentte (Kabil’de) gerçekleşmiştir. Asya Vakfı araştırmalarına göre, Kabil dışında kalan il ve ilçelerin birçoğunda basının altyapısı bulunmamaktadır (Emiri, 2007: 165).

Sonuç olarak basın ve medyanın temel görevi, halkı aydınlatmak ve özellikle ülkelerin kültür ve değerlerine uygun yayınlar yapmaktır. Ancak son 20 yılda medya, halkın temel değerlerine ve kültürüne ters pek çok yayın yaptığı görülmüştür.

2.2.6. Güçler Ayrılığı

Güçler ayrılığı, demokrasinin önemli ilke ve gereksinimlerindendir. Güçler ayrılığı ilkesi, uzun bir dönem öğretildeki gelişimini tamamlayarak ilk yazılı anayasa olan ABD Anayasası ile uygulamaya konulmuş ve bu tarihten sonra demokratik sistemlerin vazgeçilmezi olmuştur (Akgül, 2010: 81).

Diktatörlük ve iktidarın merkezileşmesinin önüne geçebilmek için siyasal iktidar, birbirini denetleyebilecek şekilde yürütme, yasama ve yargı organı olarak üçe ayrılmaktadır. Yürütme organının diğer bir ismi hükümettir, bu organın görevi ülke siyasetini düzenlemek ve uygulamaktır. Yasama organına bazen de parlamento denilmektedir. Bu organın görevi ülke kanunlarını hazırlamak, onaylamak ve devlet işleyişini gözetlemektir. Yargı organı devletin son organıdır. Bu organ devlet adına hukuku yorumlayan ve ona başvuran mahkemeler düzenidir. Kanunları gözetmeyenleri mahkûm etmekle sorumludur, yasa çıkarmamakta ve yasaları uygulamamakta, yalnızca yürürlükteki yasaların denetimini yapmaktadır (Emiri, 2007: 157).

Afganistan’da demokratik anlamda güçler ayrılığının süreci, Taliban yönetiminden sonra kurulan yeni yönetim sistemiyle başlamıştır. Afganistan’da yasal olarak güçler ayrılığının görev ve yetki alanı bellidir. Genel olarak Afganistan’da yasama ve yargı organları, yürütme organına karşı az bir bağımsızlığa sahip olmuşlardır. Bu bağlamda yeni anayasada Afganistan’ın başkanlık hükümet sistemi ile yönetilmesi ifade edilmiştir (Emiri, 2007: 158).

2.2.6.1. Yasama Organı

Afganistan’da kanun yapmak iki şekilde gerçekleşmektedir: Birincisi; anayasa veya asıl kanunları onaylamak, üzerinde değişiklik yapmak veya kaldırmak şeklinde gerçekleşmekte, ikincisi; aslı olmayan ve ikincil kanunları onaylamak, üzerinde değişiklik yapmak veya kaldırmak şeklinde gerçekleşmektedir (2004 Anyasası Md. 110).

Afganistan’da anayasa kanunları, Loye Jirge’de (Büyük Milli Meclis) onaylanmakta, üzerinde değişiklikler yapılmakta veya kaldırılmaktadır. Büyük Milli Meclis, Afganistan halkını temsil eden en büyük yapıdır (Büyükbaş, 2006: 138). Halk ve Büyükler Meclisi üyeleri ile il ve ilçe meclislerinin başkanlarından oluşmaktadır. Bu meclis üyelerinin çoğunu seçilenler oluşturmaktadır.

Anayasaya göre ikincil ve aslî olmayan kanunlar, parlamentonun (Milli Meclis) iki meclisi olan Halk ve Büyükler Meclisi tarafından onaylanmaktadır. Halk Meclisi üyeleri beş yıllığına halk tarafından seçilmektedir. Afganistan’da azınlıkta yaşayan Sihlerin (Hindular) Halk meclisine girebilmeleri için cumhurbaşkanı Eşref Gani’nin önerisi ile ve parlamentonun onayla söz konusu meclisin üye sayısı 249’dan 250’ye çıkartılmıştır. Büyükler Meclisi üyeleri her ilde, il meclis üyeleri arasından ve kendi meclisi tarafından dört yıllık bir dönem için bir kişi, her ilin, ilçe meclisleri üyeleri arasından ve yine kendi meclisi tarafından, üç yıllık bir süre için bir kişi, kalan üçte birlik üye, devlet başkanı tarafından beş yıl için atanmaktadır (Büyükbaş, 2006: 137). Bu meclis 102 üyeye sahiptir. Kanun yapma yetkisi konusunda Halk Meclisinin yetkisi, Büyükler Meclisinden fazladır (Mutahhari, 2015: 143).

Halk ve Büyükler Meclisinden oluşan Afganistan Milli Meclisine, yasama organı da denilmekte ve şu yetki ve görevlere sahiptir (2004 Anyasası Md. 90-94):

- Kanun koymak, değiştirmek veya kaldırmak,
- Sosyal, kültürel, teknolojik ve ekonomik kalkınma plan ve programlarını onaylamak,
- Devlet bütçesini onaylamak, devletin borç almasına veya vermesine izin vermek,
- Yönetim birimlerini oluşturmak, değiştirmek veya kaldırmak,

- Uluslararası antlaşmaları akdetme veya onaylama yetkisi.

Milli Meclisin bir diğer önemli görevi ise hükümet ve devlet idaresinin işleyişini denetlemektir. Özellikle meclisin bu son görevine bakıldığında, Milli Meclis, halkın yararına uygun politikalar oluşturmamayan hükümet ve idarelere baskı kurabilme yetkisine sahip kılınmıştır. Bunun yanı sıra Milli Meclisin iki meclisinden biri olan Halk Meclisi de hükümetin görevini tek başına komisyon kurarak denetim yapabilmektedir (2004 Anayasası Md. 89). Ayrıca Halk Meclisi, hükümet tarafından güvenoyu alabilmek için meclise gönderilen bakanları da azledebilme yetkisine sahiptir (2004 Anayasası Md. 91). Ancak Milli Meclisine verilen geniş yetkiye rağmen çoğu durumlarda bu yetkiler hükümetler tarafından ihlal edilmiştir. Afganistan'da 2005 yılından sonra üç tur parlamento seçimleri yapılmış ve insanlar kendilerini temsil etmek amacıyla seçtikleri milletvekillerini parlamentoya göndermişlerdir.

Düzenli çalışma saatlerine sahip olmayan parlamento beraberinde pek çok sorun getirmiştir. Ayrıca Afganistan'da parlamento kültürünün köklü bir geçmişe sahip olmaması da sorunlar oluşturmuştur (Museviyan, 2017: 145).

2.2.6.2. Yargı Organı

Gelişmiş ve demokratik sistemlerin özelliklerinden biri, güçler ayrılığı ya da devlet kurumlarının görev ayrımıdır (iş bölümüdür). Böylece her kurum birbirinden bağımsız bir şekilde, kanunlar ışığında ve baskıdan uzak çalışmalarına devam etmektedir. Bu durumda bir yandan kurumlar arasında iş bölümü ve uzmanlaşma gerçekleşmekte, diğer yandan ise kurumların birbirine müdahale etmesi önlenmekte ve sonunda siyasal gelişme ve demokratikleşme süreci hızlanarak gerçekleşmektedir (Museviyan, 2017: 146-147).

Anayasada güçler ayrılığının tanımlanması yapılmış ve yargı organı, Afganistan İslam Cumhuriyeti devletinin bağımsız organı olarak açıklanmıştır. Yargı Başkanı, parlamentonun onaylamasıyla cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Yargı, yüksek mahkemeden (seter mahkeme), her ilde bulunan temyiz mahkemesinden ve her ilçede bulunan birincil mahkemeden oluşmaktadır. Yüksek mahkeme, mahkemelerin hiyerarşisinde ilk derece mahkemelerinin üstünde yer

alandır ve mahkeme başkanı da dâhil olmak üzere toplam dokuz üyeye sahiptir (2004 Anayasası Md. 116-117).

Geçmiş zamanlarda hâkimler, kralların veya yönetenlerin emri altında görev yapmaktaydılar. Hâkimler, kararlarını alırken kanunlar ışığında değil, kralların siyasi çıkarları doğrultusunda almaktaydılar. İnsanlar devlete bağımlı mahkemelerde yargılanırlardı ve hâkimler de kralların birer memuru konumundaydılar (Mutahhari, 2015: 199).

Anayasanın 120. maddesinde gerçek veya tüzel kişiler tarafından açılan davalara kanunlar ışığında yargı organı (mahkemeler) çözüme kavuşturmakla yükümlüdürler. Yüksek mahkemenin görevlerinden biri, hükümet veya mahkemelerin talebi üzerine, parlamento tarafından çıkarılan kanunların ve kanun hükmünde kararnamelerin ayrıca uluslararası antlaşmaların, anayasaya uygunluğunu ortaya koyabilmek için araştırma isteyebilmektedir. Böylece yüksek mahkeme, çıkarılan kanun ve kanun hükmünde kararnameleri ve uluslararası antlaşmaları kabul veya reddetme yetkisine sahiptir. Yüksek mahkemenin bir diğer özel görevi, topluma uzmanlaşmış hâkimler yetiştirmektir. Bu amaçla ilahiyat veya hukuk fakültesi mezunları, bir sınavla iki yıllık “adli staj” eğitimine tabi tutulmakta ve bu iki yıllık eğitimi başarı ile tamamlayan adaylar, uzman hâkimler unvanını kazanarak il ve ilçelere görevlendirilmekteydiler. Bununla yargı organının uzmanlaşması hedeflenmiştir (Museviyan, 2017: 147-148).

Afganistan yargı sisteminde ilk kez mezhebe dayalı adalete yer verilmiştir. Anayasanın 31. maddesinde, Şii Mezhebine mensup bir kişinin yargılanması ile ilgili anayasada açıkça hüküm bulunmuyorsa o kişi “*Şii Mezhebi hukukuna göre yargılanır*” sözü geçmiştir.

Yargının en büyük sorunlarından biri rüşvet, yolsuzluk ve adil olmayan yargılamalardır (www.af/supreme.com, 1.09.2022). Afganistan Şeffaflık Kurulu, devletten bağımsız bir sivil toplum kuruluşudur ve 2005 yılından beri Afganistan’da şeffaflık ve saydamlık faaliyetlerinin artırılması için faaliyetler yapmaktadır. Bu kuruluş 2018 yılında insanların yargıya karşı güvenini ve yargıdaki yolsuzluğun durumunu öğrenebilmek için ülkenin her bir yanından toplamda sekiz bin erkek ve

kadınla yüz yüze görüşmeler yapmıştır. Bu görüşme sonucunda insanlar davalarını, daha çok resmi nitelik taşımayan, kendi aralarında geleneksel yöntemlerle veya aşiret ağalarına giderek çözmeye çalıştıkları tespit edilmiştir (www.bbc.com, 09.2.2022).

Bir ülkenin yargı sisteminin en güvenilir bir sistem olması gerekmektedir. Yargı sisteminin temel görevi, halka adaleti dağıtmaktır. Yargı, adaletin vücut bulmuş halidir. Afganistan'da birçok insan yargıya güvenmediği için davalarını resmi mahkemelerde görülmesinden endişe duymakta bu nedenle sorunlarını kendi aralarında çözmeye çalışmışlardır.

2.2.6.3. Yürütme Organı

Yürütme organı devletin en önemli üç organından biridir ve devletin icracı ve idari yönünü göstermektedir. Bu organ meclis tarafından çıkarılan kanun ve yönetmelikleri uygulamaktadır (Topçu, 2016: 4). Genel olarak yürütme organı, vatandaşın ihtiyacını karşılamak için uygulama veya yürütme görevini yerine getirmektedir. Devletin diğer iki organına göre yürütme organından halkın isteği ve talebi daha fazladır. Yürütme organı ya da hükümet, siyaseti yürütmekle yükümlüdür. Hükümetler tarafından uygulanan politikalar halkın ihtiyacını gidermeye yönelikse o zaman o politikalar halkı memnun etmektedir (Museviyan, 2017: 149).

Hükümetler, halka hizmet sunarak meşruiyetlerini kazanabilmektedirler. Hükümetler tarafından halka ne kadar fazla ve verimli hizmet sunuluyorsa o kadar halk hükümetlerin politika ve planlarını desteklemekte, böylece halk hükümetlerin daha çok itibar ve meşruiyet kazanabilmelerini sağlamaktadırlar. Aksine hükümetler tarafından halka ne kadar az ve verimsiz hizmet sunuluyorsa o kadar halk hükümetlerin politikalarını desteklemekte, bu durum sonucunda hükümetler, itibar ve meşruiyetlerini kaybetmektedirler (Mutahhari, 2015: 242).

Değinildiği gibi Afganistan 21 Aralık 1979 tarihinde SSCB tarafından resmen işgali edilmiş, bu işgal ile birlikte Afganistan her açıdan zarar görerek tahrip edilmiştir. 15 Şubat 1989 tarihinde SSCB'nin Afganistan'dan çekilişi ile birlikte, ülkede iç savaş patlak verilmiş ve bu dönemde tarihin en büyük zararını görmüştür. 1996 yılında Taliban'ın iktidara gelişi ile birlikte Afganistan'da gelişmeler

yaşanmamış ve Taliban hükümeti 2001 yılında çökertilmiştir. 2001 yılında kurulan geçici ve ardından kurulan diğer hükümetlere, 30 yıllık tahribat miras olarak bırakılmıştır. 2001 yılında Almanya'nın Bonn şehrinde alınan kararlarla Afganistan'da geçici hükümet kurulmuş ve uluslararası ülkelerin dikkatini kendine çekmeyi başarmıştır.

Bu bağlamda NATO üyesi ülkeler de dâhil olmak üzere birçok ülkeden Afganistan'ın kalkınması için maddi yardımlar yapılmıştır. İç savaşla birlikte eğitim, sağlık, güvenlik gibi alanlar ve alt yapılar tahrip edilmiş, yeni kurulan yönetimle bu alanların yapılması planlanmış ve kayda değer gelişmeler de yaşanmıştır. Ancak 2014 yılında Milli Uzlaş Hükümetinin kurulmasıyla devlet bazı alanlarda yine gerilemeye başlamıştır. Devletin bu gerilemesinden Talibanlar faydalanarak yeniden 2021 yılında ülkenin başına geçmişlerdir (Museviyan, 2017, 145).

Öte yandan bir ülkenin siyasal açıdan gelişmesi ve modernleşmesi için öncelikle uzmanlaşmış kadroya ihtiyaç duyulmaktadır. Uzman kadro sorunuyla karşılaşan Afganistan gibi bir ülkenin yapı ve sistemlerini ne kadar modernleştirirse yine kadro ihtiyacı giderilmemektedir. Bu nedenle 2001 yılında kurulan yeni hükümetin ilk planında eğitim ve öğretim konusunun geliştirilmesine yer verilmiştir.

2.2.7. Eğitim

Eğitim kelimesinin İngilizce karşılığı olan “education”, Latince beslemek anlamına gelen “educare” ve ortaya çıkarmak, dışarı çekmek, bir yere doğru götürmek anlamlarına gelen “educere” kelimelerinden türetilmiştir (Duman, 2003,3).

Eğitim, ilerleme ve gelişmenin tek yoludur. Aynı zamanda demokratik ve insan haklarına uygun bir yaşam sürdürebilmenin yolu da eğitimden geçmektedir (Sarıbaş ve Babadağ, 2015). Eğitim, insani gelişme ve sürdürülebilir kalkınmanın önemli gereksinimlerindendir. Vatandaşın eğitimini, yeteneğini ve becerisini keşfedemeyen ve geliştiremeyen ve onların bu tür yeteneklerinden özellikle ekonominin kalkınmasında kullanamayan ülkelerde, siyasal gelişme ve demokratikleşme gerçekleşmemektedir. Ekonomistlere göre bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınma sürecini nihai olarak belirleyen, sermaye ve diğer kaynaklar değil beşeri kaynaklarıdır. Beşeri kaynaklar, sermayeyi biriktirmekte, doğal kaynaklardan

faydalanmakta, sonuçta etkin sosyal ve ekonomik kurumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Her ülke vatandaşlarına sunduğu eğitimin kalitesini artırmak mecburiyetindedir (Museviyan, 2017: 150-151).

Gelişmiş, dinamik ve ideal topluma sahip olabilmek için her şeyden önce modern düşünen öğretmenlere, çalışkan ve yaratıcı beyine sahip öğrencilere ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitim bir toplumda hayatî bir öneme sahiptir. Eğitimi ortadan kaldırmaya yönelik adımlar sanki toplumu ortadan kaldırmaya yönelik adımlar gibidir (Museviyan, 2017: 151).

Bir toplumda ne kadar eğitim ve öğretim kurumsallaşırsa ve halkın okuma ve yazma düzeyi yükselirse o toplum o kadar siyasi açıdan gelişmiş olacaktır. Dünya ülkelerine kıyasla Afganistan’da okuma ve yazma oranı düşük seviyededir. 8 Eylül 2019 tarihinde Amerikan Sesi Farsça haber sitesinde yayınlanan bir veriye göre Afganistan’da okuma ve yazmayı bilenlerin oranı %42 olarak açıklanmıştır. Başka bir anlatımla toplumun 10 milyonu (%58’i) okuma ve yazmayı bilmemektedir. Ayrıca okuma ve yazma bilmeyenlerin çoğunu kadınların oluşturduğunu aktarmıştır. Özellikle Mücahitler ve Taliban döneminde patlak veren iç savaşlar, okuma ve yazma bilen (eğitimli) insanların yurtdışına mülteci olarak gitmelerine ve ayrıca okuma ve yazma sorununun daha da derinleşmesine neden olduğu ifade edilebilir (www.darivoo.com, 02.03.2021).

Taliban’ın çöküşünden sonra 2002 yılında yaklaşık bir milyon öğrenci 3400 okulda 20000 uzman olmayan öğretmenler tarafından okutuluyordu. Bu öğrencilerin arasında okula giden kız öğrenciler hiç bulunmamaktaydı (Museviyan, 2017: 151). Ancak 2011 yılına gelindiğinde eğitimde gerek öğrenci ve gerekse öğretmen açısından ciddi artış gözlemlenmiştir. 2011 yılında Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) tarafından açıklanan rapora göre aralarında %38’ini kız öğrencilerin oluşturduğu sekiz milyon öğrenci 14000 okulda 190000 öğretmen tarafından okutuluyordu. Bu öğretmenlerin %36’sını branş öğretmenleri oluşturmaktaydı. 2017 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan raporda okula giden öğrencilerin sayısının sekiz milyondan on üç milyona yükseldiği

belirtilmiş ayrıca bu sayıyı 2020 yılında on dört milyona artıracıklarını planladıklarını açıklamıştır (www.afghan-german.net, 09.11.2021).

UNICEF ve Uluslararası Kalkınma Ajansı'na (USAID) göre Afganistan dünyada en genç nüfusa sahip ülkelerden biridir. Nüfusunun %41'i 14 ve %64'ü 24 yaşın altındadır. Afganistan'da okula gidebilecek yaşta on üç milyon çocuk ve genç bulunmaktadır. Ülkede okur-yazarlık oranı ekonomik durumla ve kent yaşamıyla sıkı bir ilişki içindedir. Zengin ailelerde kadınların %50'si okuma ve yazma bilmektedir, ancak fakir ailelerde bu oran düşmekte ve fakir ailelerde kadınların sadece %5'i okuma ve yazma bilmektedir. Günümüzde halkın yaklaşık %30'u okuma ve yazma bilmektedir (www.afghan-german.net, 09.11.2021).

Öğretmenlerin daha da tecrübeli duruma gelmeleri için Hamid Karzai hükümeti tarafından birden fazla “öğretmen eğitme merkezleri” faaliyete geçirilmiştir. Faaliyetler sonraki hükümetler tarafından da aynen devam ettirilmiştir. 2010 yılına gelindiğinde bu merkezlerin sayısı artırılarak tüm ülkede 142 yeni öğretmen eğitme merkezleri kurulmuş ve bu merkezler yıllık yaklaşık 61000 öğretmeni başarılı bir şekilde mezun etmiştir (www.dw.com, 25.10.2020).

Eğitim Bakanlığı tarafından ülkenin her ilinde yaklaşık 100000 öğrencinin ders görebileceği 500 özel okul faaliyete geçirilmiştir. Taliban öncesi dönemlerde yarı mesleki ve teknik enstitüler düzgün bir müfredata sahip değillerdi. Ancak Hamid Karzai döneminde kurulan Eğitim Bakanlığı ile müfredat sorunu az da olsa çözülmüştür. Bu dönemde ilave olarak yaklaşık 145 teknik ve mesleki enstitüler kurularak faaliyete geçirilmiştir. Eğitim Bakanlığı'nın 2020 yılı verilerine göre halen söz konusu enstitülerde 46000 öğrenci ders görmektedir. Afganistan geçmişten beri İslami ilimler eğitimi veren kurumların sorunuyla karşı karşıyaydı. 2002 yılında yaklaşık 46000 öğrencinin ders gördüğü 222 medrese faaliyet yapmaktaydı. Sonraki yıllarda 20000 öğrencinin ders gördüğü bu medrese sayısı 775'e ulaşmıştır. Ayrıca son yıllarda üniversitelerden yaklaşık 50000 öğrenci mezun olmuştur (www.moe.gov.af.com, 06.03.2021).

Yukarıda değinildiği gibi Afganistan'da son 20 yılda (2001-2020) eğitim ve öğretim alanında önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen bu alan birçok sorunla da

karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (www.csrskabul.com 13.10.2022):

- **Güvenlik Sorunu:** Son yıllara kadar devlet muhalifleri (Taliban ve DAEŞ) ile yaşanan sıcak çatışmalar sonucunda birçok öğretmen ve öğrenci öldürülmüştür. 2010 yılında basın ve medyada yayınlanan rakamlara göre 380 öğrenci ve öğretmen Afganistan'ın farklı illerinde öldürülmüştür. Çatışma ve güvensizlik nedeni ile 2019 yılına kadar 3,5 milyon öğrenci ders ve okulundan geri kalmıştır. Ayrıca 100000 okul kapatılmıştır. Güvensizlik ve çatışma yeni okulların açılmasında da sorun oluşturmuştur.
- **İdari Yolsuzluk Sorunu:** Bu sorun Afganistan eğitiminin önünde en büyük sorunlardan biridir. Kasım 2017 tarihinde Afganistan Yolsuzlukla Mücadele Komitesi tarafından yayınlanan raporda öğretmen istihdamında alınan rüşvetten, ders kitaplarının çarşı ve pazarda izinsizce satılmasından elde edilen paralardan ve gerçeği olmayan (hayali) okulları resmi belgelerde gerçekmiş gibi göstererek paraların birkaç kişi arasında paylaşılmasından söz edilmiştir.
- **Uygun Okul Binalarının Olmaması Sorunu:** Eğitim Bakanlığı'nın 2020 yılındaki verilerine göre Afganistan'da bulunan toplam 17000 okuldan 8000'ine yakın okulun binası bulunmamakta ve buralarda öğrenciler yarı çadır ve çadırsız bir şekilde derslerini sürdürmektedirler. Genel olarak diğer eğitim sorunlarından birkaçı şu şekilde özetlenebilir: Eğitim Bakanlığı'nın bütçe yetersizliği, öğretmen maaşının düşük olması, uzman öğretmenlerin yetersizliği ve son olarak öğrencilerin ekonomik ve maddi yetersizliği. Halen Afganistan nüfusunun yarısından fazlası eğitim ve öğretim fırsatından faydalanamamaktadır (www.avapress.com, 04.07.2022).

2.2.8. Ekonomi

Ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde demokrasi gerçek anlamda gerçekleştiği ifade edilebilir. Başka bir anlatımla ekonomik ve kültürel açıdan gelişmiş ülkelerde siyasal gelişme ve demokrasi kurumsallaşmaktadır (Doğan, 2005: 2). En basit tanımlama ile “*halkın kendi kendini yönetmesi*” olarak tanımlanabilen demokrasi, ülkelerin ekonomik büyümelerini doğrudan veya dolaylı olarak

etkileyebilmektedir (Barış ve Erdoğan, 2018: 84). Demokrasi ile ekonomik büyüme arasında birbirini güçlendirmek amacıyla karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Ekonomik açıdan yoksul olan ülkelerde, siyasal gelişme ve demokrasi kolay kolay gerçekleşmemekte çünkü yoksul ülkelerin insanları diğer gelişmiş ülkelerin insanlarına kıyasla daha çok hayatta kalma mücadelesi vermektedirler. Bu yüzden bu ülkedeki insanlar demokrasi ve siyasal gelişmenin kurumsallaşması için zaman ve fırsat bulamamaktadırlar (Musevian, 2017: 155).

Afganistan dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olarak nüfusunun büyük bir kısmı yoksulluk çizgisi altında hayatını sürdürmektedir. 2001 yılında Afganistan'da geçici hükümetin kurulması ile birlikte, insanların ekonomik durumu eskisine kıyasla biraz iyileşmiştir. Ülke ekonomisi özellikle Hamid Karzai'in birinci ve ikinci hükümetinde (2002-2014) biraz da olsa olumlu yönde gelişme göstermiştir. Tolo Televizyonu'nda konuşan ve 2010-2014 yılları arasında ekonomi bakanı olarak görev yapan Arğandeval, 2002-2014 yılları arasında ekonomik büyüme oranını %9 olarak açıklamıştır (Arğandeval, 2015). Bu durum gelişme ve modernleşme açısından önem arz etmektedir. Ancak açıklanan ekonomik büyüme oranı, üretim ekonomisi açısından değil aksine tüketim ekonomisi açısından idi. Tüketim açısından büyüme az da olsa ülke ekonomisine olumlu bir etki etmiştir. Ancak 2014 yılından sonra ekonomik büyüme oranı siyasi istikrarsızlık, devamlı savaş, idari yolsuzluk, suç işleme oranının yükselmesi vb. nedenler ile azalmaya başlamıştır. 2020 yılında Dünya Bankası tarafından yayınlanan rapora göre Afganistan'ın ekonomik büyümesi %3'e gerilemiştir (www.bbc.com, 21.04.2021).

2004 yılında yapılan anayasada, Afganistan ekonomik sistemi serbest piyasa sistemi esasına göre düzenlenmiş ve özel sektörün yatırım yapması teşvik edilmiştir. Böylelikle özel sektör ülkenin her yerinde yatırım yapmaya başlamıştır. Halkın çoğu özel sektör aracılığıyla işletilen fabrikalarda, yol ve inşaat yapımında, telekomünikasyon hizmetleri veren işletmelerde çalışmaya başlamışlardır (2004 Anayasası Md. 2).

Afganistan, geçici hükümetin kurulmasından önce özellikle Taliban döneminde durgun bir durum içindeydi, ekonomisi sorunlarla karşı karşıyaydı ve

insanlarının çoğu yoksulluk ve açlık çizgisi altında yaşamlarını sürdürmekteydi. Ancak 2001 yılında uluslararası ülkelerin desteği ile kurulan geçici hükümet, iş adamların farklı alanlarda yatırım yapmaları için teşvik etmiş ve bu teşvikler sonucunda ülke çapında iş alanları genişletilmiştir. Afganistan Merkez Bankası tarafından yayınlanan resmi veriye göre 2002 yılında kişi başına düşen gelir 199 dolar olarak kaydedilmiştir. Bu rakam 2013 yılında yükselişe geçerek 599 dolar olmuştur (www.tkg.af.com, 12.06.2022).

Ancak kişi başına gelirin bu kadar yüksek gösterildiğinin adaletli olmadığı açıktır. Birçok yazar ve ekonomistlere göre Afganistan ekonomisinin 2002-2013 yılları arasında dış yardımlarla da olsa biraz iyileşmeye ve kurumsallaşmaya başladığı aktarılmıştır. Gerek 2013 ve gerekse sonraki yıllarda halkın ciddi ekonomik sıkıntılar çektiği herkesçe bilinen bir gerçektir. 2014 yılında uzun bir siyasi çekişmeden sonra kurulan Milli Uzlaş Hükümetinde özellikle ekonomi alanında önemli bir gelişme kaydetmemiştir. Bu dönemde yine ekonomi dış yardımlarla ayakta kalabilmiş ve yoksulluk oranı %50'nin üzerinde seyretmiştir. Pek çok uluslararası raporlarda bu dönemde de kişi başına gelirin düşük seviyelerde seyrettiği ifade eilebilir. Günümüzde ülkede çalışma fırsatlarının az olduğu için pek çok Afganlı yasal olmayan yollarla ailesine para gönderebilmek için yurtdışına (Pakistan, İran ve Türkiye'ye) çalışmak için gitmektedirler (Mufekkir, 2015).

Resmi verilere göre son 20 yılda Afganistan konusunda baş aktör olarak rol oynayan ABD, Afganistan'ın gelişmesi için yüklü miktarda para (850 milyar dolar) yardım etmesine rağmen, halkın ekonomik durumu iyileşmemiş, tam tersine günden güne işsizlik, yoksulluk, yolsuzluk, uyuşturucu ticareti vb. olumsuzluklar yükselişe geçmiştir. Peki, neden ABD'nin bunca ekonomik yardımına rağmen halkın yaşam standartları gelişmemiştir? sorusuna kısaca cevap aranacaktır. İlk olarak ABD siyasal açıdan Afganistan'a seçimler, ifade özgürlüğü, insan hakları, modern değerleri getirme ve sağlama adı altında kırılğan bir demokratik sistemi miras bırakmıştır. Bunun yanı sıra yolsuzluğun yaygınlaşması ve normal hale gelmesi, yerel liderlerin (savaş ağalarının) tekrar güçlenmesi gibi konular, ABD'nin Afganistan'a bıraktığı 20 yıllık mirasının özelliklerinden bir diğeridir.

Bu bağlamda ülke son 20 yılda ABD'nin öncülüğünde serbest piyasa ekonomisiyle yönetilmiştir. Ancak ülkenin bu tarz ekonomi ile yönetilmesi toplumda zenginlerin daha da zenginleşmesine, fakirin daha da fakirleşmesine ve böylece zengin ile fakir arasındaki ekonomik uçurumun genişlemesine ve ülke ekonomisinin ABD ve diğer ülkelerin maddi yardımına daha da bağımlı hale gelmesine yol açtığı ifade edilebilir. Son olarak güvenliği sağlayabilmek için ulusal ordu ve polisinden yeniden güçlendirilmesi adına milyarlarca dolar yatırım yapılmasına ve onlara savaş tecrübesini kazandırılmasına karşın, ordu 2021 yılında Taliban ve muhalif güçlere karşı direnç göstermeden teslim olmuştur. Nihayetinde denilebilir ki ABD'nin Afganistan'ın tüm alanlarına yönelik miras olarak bıraktığı politikasının kırılğan, geçici ve ezici olduğu açıkça anlaşılmıştır (www.bbc.com, 12.06.2022).

2.2.9. Güvenlik

Latince kökene sahip olan “güvenlik” “securas” kelimesinden türetilmiştir. Güvenlik kavramı güvende olmak veya tehlikelerden korunmuş olmak, başka bir anlatımla güvenlik, şüpheden uzak olmak, korku ve kaygıdan kurtulmak anlamlarına gelmektedir (Birdişli ve Baskın, 2018: 2). Güvenliğin birçok farklı tanımlanması yapılmış ancak genel olarak güvenlik; insanlar tarafından önemsenen değerlere yönelik tehditlerin azaltılmasıdır. Güvenlik ve insanların barış içinde yaşamaları, sosyal hayatın önemli gerekliliklerindendir (Kasımı, 2009: 529).

Güvenlik olgusu, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen bu alanla ilgili yapılan çalışmalar oldukça yenidir. Uluslararası ilişkilerin temel alanı olan güvenlikle ilgili akademik çalışmalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmaya başlanmıştır (Sancak, 2013: 125). Güvenlik soğuk savaştan sonra sürdürülebilir gelişmenin önemli özelliklerinden biri olarak sayılmıştır. Güvenliği olmayan bir ülkede gelişme, refah ve sosyal hayat gerçekleşmemektedir. Dolayısıyla güvenlik bir ülke için özel öneme sahiptir. Genel anlamda insani güvenliğin iki yönü bulunmaktadır: Birinci yönü açlık ve hastalık gibi tehditlere karşı güvende olmak, ikinci yönü ise evde, işte, toplumda ortaya çıkan çatışma ve ani kargaşalara karşı korunma ve güvende olmaktır.

Artık günümüzde güvenlik denilince, sınır güvenliğine dayalı klasik askeri güvenliğe ek olarak kültür ve ekonominin korunması, uluslararası iletişimin korunması, uluslararası sermayenin yönlendirilmesi, başka coğrafyadaki kaynakların kontrolü, çevresel ve salgın hastalıklardan kaçınılması gibi birçok boyutta analiz edilebilir (Özcan, 2011, 460). Özgürlük ve kendi kaderini belirleme insani güvenliğin önemli türlerinden biridir. Güvenlik açısından Afganistan'ın durumuna bakıldığında, güvenliği biraz zayıf olan ülkelere biridir. Dolayısıyla halk güvenliği zayıf olan ülkede yaşamlarını sürdürdükleri dile getirilebilir (Kasımı, 2009: 529).

Afganistan'ın güvenlik durumunun son 40 yılda iyiye gitmediği söylenebilir. Pek çok insan savaştan dolayı yerinden edilmiş veya başka ülkelere sığınmak zorunda bırakıldıkları ileri sürülebilir. 20 Haziran 2020 tarihinde Birleşmiş Milletler Mülteciler Komiserliği tarafından yayınlanan rapora göre 2020 yılına kadar (son 20 yılda) yaklaşık 3 milyon Afgan yurt içinde evlerinden edilmiş ve yaklaşık 3 milyona aşkın Afgan başka ülkelere sığınmaya çalışmıştır. Ancak bu veri ve istatistikler dünyanın farklı ülkelerinde bulunan Birleşmiş Milletler temsilcisine bizzat gidip kayıt yaptıranlar veya ev sahipliği yapan ülkelere kayıtlı Afgan vatandaşı üzerinden hesaplanmıştır. Bilgilerini kayıt yaptırmayanlar (kaçak durumda olanlar) ve çalışma, tedavi ve okuma amaçlı vb. nedenlerle yurtdışına gidenler ve o ülkelere sığınanlar bu veriye dâhil edilmemiştir (www.bbc.com, 29.07.2022).

Afganistan yönetimi mücahitlerin eline geçince, ordu dağılmış ve yaklaşık on yıldan fazla düzenli polis ve ulusal orduya sahip olamadığı ifade edilebilir. Ancak 2001 yılında Bonn Anlaşması'nda, sınırları korumak ve düzeni sağlamak amacıyla ulusal polis ve ordunun yeniden düzenlenmesi ve güçlendirilmesi konuşulmuştur. Polis ve ordunun yeniden yapılanması planı 2001 yılında Hamid Karzai başkanlığında kurulan geçici hükümetin öncelikli planları arasında yerini almış, bu plan 2003 yılında yeniden başa gelen Hamid Karzai hükümeti tarafından ve uluslararası toplumun maddi desteği ile hayata geçirilmeye başlanmıştır (Museviyan, 2017: 162).

Öte yandan Taliban ve diğer silahlı güçler, Afganistan'ın güvenliği karşısında sorunlar oluşturmaya başlamıştır. Taliban ve diğer silahlı güçler, 2001

yılında kurulan yeni siyasal sistemi, anayasayı ve kanunları İslam'a aykırı ve Batı tarzı bir sistem olduğunu dile getirerek savaşlarına devam etmişlerdir. Hamid Karzai'nin hükümeti Taliban ve diğer silahlı muhalif güçleri etkisiz hale getirebilmek ve ülke güvenliğini sağlayabilmek amacıyla 2002-2013 yılları arasında, 1551'i kadın polislerin oluşturduğu 157000 kişiyi Afganistan silahlı kuvvetlerine görevlendirmiştir (www.oi-files.com, 21.12.2020).

20 yılda ordu ve polisin modernleştirilmesi ve güçlendirilmesi için ABD ve NATO müttefikleri tarafından yaklaşık 83 milyar dolar harcanmıştır. Son verilere göre eğitilmiş ve modernleştirilmiş polis ve ordunun sayısı üç yüz eli bine ulaşmıştır. Ordu hem sayı açısından ve hem de modern teçhizat kullanma açısından Taliban'ın altmış bin askerine 15 Ağustos 2021 tarihinde neden direnemedi sorusu medya ve dünya gündeminde çokça sorulmuş ve konuyla ilgili birçok iddia ortaya atılmıştır (www.farsnews.com, 09.07.2021). Bu iddiaların birkaçı özetle aşağıdaki gibi sıralanabilir (www.euronews.com, 18.07.2022):

- Fransa 24 TV'si, 2011 yılında ABD'nin Afganistan'dan askerlerini kademeli bir şekilde çekme kararı aldıktan sonra, orduya bırakılan ABD'li silah ve mühimmatların nasıl kullanılacağını Afgan ordusuna öğretmediğini iddia etmiştir.
- ABD tarafından 2014 yılında Afganistan'ı yeniden yapılandırma programında özel müfettiş olarak görev yapan John F. Sopko, ABD yetkililerin Afgan ordusunda bulunan eksiklikleri gizlediklerini ve kamuoyuna açıklamadıklarını iddia etmiştir.
- Birçok yazar, Afgan ordusunda görünen organize yolsuzluktan söz etmişlerdir. Bu yazarlar, son 20 yılda ordunun güçlendirilmesi ve modernleştirilmesi amacıyla ABD ve uluslararası toplum tarafından yapılan yardımların birkaçı Afgan ve yabancı yetkililer tarafından bölüşüldüğünü iddia etmişlerdir.

2.2.10. Kadınlar

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar, insan kaynağı olarak büyüme ve kalkınmada kaçınılmaz rol oynamaktadırlar (Tutar ve Yetişen, 2009: 117-

118). Kadınlara toplumsal-siyasal katılım hakkı verilmeden ayrıca toplumda rollerinin yerine getirilmesine izin verilmeden siyasal gelişme ve modernleşmenin gerçekleşmediği ileri sürülebilir (Museviyan, 2017: 165). Gelişmiş ülkelerde ve hatta gelişmekte olan ülkelerde erkek ve kadın, içinde doğup büyüdüğüleri, yaşamlarını sürdürdükleri toplumda eşit haklara sahip bireyler olarak yerlerini almışlardır. İş yaşamının her aşamasında, her dalında kadınlar erkeklerle yan yana, yarışırcaına çalışmak ve mücadele vermektedirler (Sağ, 2001: 10).

Ataerkil ve geleneksel yapıya sahip olan ülkelerde kadınlar toplumun ikinci sınıf insanları gibi muamele görmektedirler. Bu tür ülkelerde kadının görevi, ev içi işlerini yapmak, erkeğe boyun eğmektir. Bu nedenle erkek ve kadının görevleri arasında açıkça sınırlar çizilmiştir. Toplumda kadınların çalışmaları birçok kısıtlamalarla karşı karşıyadır (Museviyan, 2017: 165). Özetle, ataerkillik hem toplumsal ve hem de özel alanda erkek egemenliğine işaret etmektedir (Sultana ve Trc Saadet, 2019: 417).

Geleneksel kullarla yönetilen bir ülke olan Afganistan'da kadınların çalışmaları birçok sınırlamalarla karşı karşıya kaldığı söylenebilir. Taliban, 1996 yılında Afganistan'ı ele geçirince kadınların sosyal faaliyet yapmalarını, kız çocukların eğitim almalarını engellemeye çalışmıştır. Taliban'ın lideri olan Molla Ömer'in dünyaya geldiği ve büyüdüğü köyde kız çocuklar okula veya medreseye gitmemiştir. Bu bağlamda uluslararası toplum, Taliban'ın kadınlara yönelik şiddet ve hak ihlalleri konusunda baskı yaparak uyarmıştır. Uyarı ve baskıya cevap olarak Molla Ömer şunları demiştir: *“Kadınların okullarda ve üniversitede eğitim almaları toplumda fuhuşun, iffetsizliğin yaygınlaşması anlamına gelmektedir, Taliban üyeleri hiçbir zaman kadınların okumalarına ve devlet, özel kurumlarda çalışmalarına izin vermeyecektir.”* (Şerifi, 2013: 204-205) Bu söz ve durum ile kadınların gelişmemelerine ve insani haklardan mahrum bırakılmalarına neden olduğu ifade edilebilir.

Ancak kadına yönelik yapılan tüm haksızlıkların kaynağını, sadece Taliban'da görmek ve aramak Afganistan tarihini iyi bilmemek anlamına gelebilmektedir. Araştırmacı olan Bünyamin'e göre Taliban Afganistan hâkimiyetini

ele geçirmeden önce halk tarafından toplumda çalışan kadınların durumu hoş karşılanmıyordu. Özellikle kadınların günden güne yoksullaşması ve sağlık hizmetleri gibi birçok hizmetten yararlanamaması Afganistan'ın en eski sorunlarından bir kaçıdır. 1999 yılında yayınlanan insan hakları raporuna göre mücahitlerin üç yıllık hükümeti boyunca birçok insan hakları ihlalleri yapılmış ve kadına yönelik işkence, cinsel istismar vb. gerçekleşmiştir. Sonuç olarak denilebilir ki, kadınların durumu Taliban öncesi hükümetlerde de iyi olmadığı ifade edilebilir (Huma, 1999: 73).

Taliban'dan sonra 2001 yılında kurulan yeni siyasal sistemde, özgürlük ve demokrasinin sağlanacağı, kadınlara haklarının verileceği, kadına karşı şiddetin azaltılacağı ve son olarak kadının sosyal faaliyetler yapmasına izin verileceği vb. konular vurgulanmıştır. Bu konuları gerçek hayata geçirebilmek için 2001 yılında Hamid Karzai hükümeti tarafından kadın işleriyle ilgilenen “kadın işleri bakanlığı” kurulmuştur. Bakanlığın başına doktor ve insan hakları savunucusu olan Sima Semer adında bir kadın getirilmiş ve 2001-2002 yılları arasında Afganistan kadın işleri bakanlığında görev yapmıştır. Ardından Habibe Surabi 2003-2004 yıllar arasında aynı yerde görev yapmış ve 2020 yılında Hasine Safi Afganistan İslam Cumhuriyetinin son kadın bakanı olarak görev yapmıştır (www.fa.wikipedia.com, 27.09.2022).

Ancak 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban Afganistan'da iktidar olunca bir ay sonra kadın işleri bakanlığını kapatarak ismini “Emri Bil Maruf ve Nehi-i Enil Münker” bakanlığı olarak değiştirmiştir. Associated Press haber ajansına göre Taliban yetkilileri, kadın işleri bakanlığını neden kapattıkları hakkında ikna edici bir cevap vermediklerini aktarmıştır (www.euronews.com, 02.07.2021). Kadın işleri bakanlığının önemli görevlerinden birkaçı, toplumda kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık düşüncesini yaygınlaştırmak ve kadınların iş yapmalarını engelleyen sorunları çözüme kavuşturmak ve onların rahatça çalışma yapmalarını sağlamaktır. Belirtilen görevleri yerine getirebilmek için bu bakanlık merkez ve taşrada örgütlenmiştir (Şerifi, 2013: 100).

Önceki kısımda açıklandığı gibi Afganistan parlamentosu (Milli Meclis) Halklar Meclisi ve Büyükler Meclisi olarak iki meclise sahiptir. 2004 yılında yürürlüğe giren yeni anayasada, toplam 249 kürsüye sahip olan Halklar Meclisinin 68 kürsüsünün kadınlara tahsis edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Parlamentonun ikinci meclisi olan Büyükler Meclisi 102 kürsüye sahiptir. Bu meclis üyeleri hem seçimle ve hem de atanmayla oluşmaktadır. Yeni anayasada Büyükler Meclisine atanacakların %50'sini kadınlardan atanması gerektiği belirtilmiştir. 2007 yılında yapılan ilk parlamento seçiminde Halklar Meclisinin 249 kürsüsünden 68 kürsüsünü kadınlar kazanmıştır. Anayasada toplam 420 kürsüsü olan il konseylerinin 124 kürsüsünün kadınlara tahsis edilmesi gerektiği açıklanmıştır. 2005 yılında ilk kez yapılan il konsey seçimlerinde 121 kadın seçilmiştir. Bunun yanı sıra yeni anayasada parlamentonun en az %25'inin kadınlardan oluşması gerektiği belirtilmiştir (www.mowa.gov.af.com, 21.07.2022).

Hamid Karzai'nin birinci dönem kabinesinde 24 bakandan yalnızca bir kadın bakan bulunmaktaydı. Sonraki yıllarda oluşturulan kabinelere bakılınca kadın bakanların sayısına bir artış gözlemlenmiştir. 2020 yılında oluşturulan kabinede başka bir anlatımla Afganistan İslam cumhuriyetinin son kabinesinde 24 bakandan 3'ü kadın bakandı (ww.wikipedia.com, 24.08.2022)

Buna ek olarak son 20 yıl içinde kadınlara özel sosyal hizmetler sunabilmek için çalışan yaklaşık 50000 kurum ve kuruluş faaliyette bulunmuştur. Kadın işleri bakanlığının raporuna göre kadınlar için özel çalışan kayıtlı 442 sivil toplum kuruluşundan 248 kuruluş aktif olarak faaliyette bulunmuştur. Kuruluşların kadınlara yönelik önemli hedefleri; kadınların eğitim alabilme fırsatlarını genişletmek, çalışma ve iş hayatlarını iyileştirmek, hukuki açıdan onları bilgilendirmek, siyasete katılım yapmaları hakkında bilgilendirmek, örgütlenmek, ekonomik özgürlük, kendi kendine yetinmek ve sosyal adaleti sağlamak olarak özetlenebilir (www.mowa.gov.af.com, 21.07.2022).

Bu hususta Taliban yönetiminin öncelikli görevi, sosyal adaleti sağlamak, eşit fırsatlar oluşturmak ve nihayetinde kadına karşı şiddeti azaltan politikalar

uygulamaya koymaktır. Siyasal gelişmeye ulaşabilmek için kadınların hakları verilmelidir.

Bu bağlamda son 20 yılda kadınlar konusunda yapılan faaliyet ve çalışmalar önem taşımakta ancak yapılan faaliyetlerin yetersiz kaldıklarını görebilmek olanaklıdır. Kadınların özgürleşmesi ve bilinçlenmesi için yürütülen birçok faaliyete rağmen kadınlar haklarını savunabilme bilincine sahip olamadıkları ifade edilebilir. Kadınlara yönelik yapılan faaliyetlerden sadece Kabil’de (başkent) yaşayan kadınlar yararlanabildikleri, taşrada (kırsalda) yaşayan kadınlar normal ve eskisi gibi yaşamlarını sürdürmeye devam ettikleri tespit edilmiştir (Musevian, 2017: 167).

Genel olarak değerlendirilecek olursa Afganistan geleneksel yapıya sahip bir ülkedir. Toplumsal ve siyasal kararların birçoğu bu yapı bağlamında ele alınmaktadır. Afgan kadınlar “*geleceğin erkekleri bugünkü kadınlar tarafından yetiştirilmektedir*” sözünün doğruluğuna daha çok inanıp ve kendileri başta olmak üzere gelecek neslin iyi yetiştirilmesi için çaba harcamaları gerekmektedir. Böylelikle kadınları erkeğe karşı güçsüz ve zayıf olarak tanıtilen düşünceler, kadınlar tarafından yıkılmalı, bu nedenle kadınlara görevler ve sorumluluklar düştüğü söylenebilir (Batoor, 2018a: 85).

2.2.11. İnsan Hakları

İnsan hakları, çağımızın en önde gelen kavramlarından birisidir. İnsan hakları, kısaca anlam itibarıyla sırf insanın, insan olması nedeniyle sahip olduğu haklardır. İnsan hakları hiç kimsenin karşı çıkamayacağı ve sonuna kadar destekleyeceği en üst düzeydeki hukuksal değerdir (Çeçen, 2013: 809). İnsan hakları demokratik ülkelerde demokrasinin temel taşlarından sayılmaktadır. İnsan haklarına saygı duyulmayan ülkelerde demokrasi ve siyasal gelişme eksik ve tamamlanmamış, başka bir anlatımla insan hakları birçok türden temel hakkı bünyesinde barındırmaktadır. İnsan haklarından amaç ise bu haklardan toplumun eşitçe yararlanılmasının sağlanmasıdır. Bu haklar sırasıyla şu şekilde ifade edilebilmektedir: Yaşama hakkı, kişi güvenlik ve özgürlük hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet hakkı, seçme ve seçilme hakkı, adil yargılanma hakkı, özgürlük

ve aile kurma hakkı, savunma hakkı, çocukları koruma hakkı, siyasete katılma hakkı vb. haklardır (Şerifi, 2013: 95).

Afganistan'da özellikle komünistlerin işgali ile birlikte 2001 yılına kadar birçok insan hakları ihlalleri yaşanmıştır ve bu topraklarda, tecavüzden adam kaçırmaya, işkenceden toplu cinayetlere kadar birden fazla ağır insan hakları ihlalleri işlenmiştir. İnsana karşı işlenen bu suçlar, genellikle sosyal etki ve güce sahip olanlar veya silah sahibi kişiler tarafından işlenmiştir (Emiri, 2007: 161).

Afganistan'da insan haklarıyla ilgili ilk yasal çerçeve, Bonn Anlaşması'nın 5. bölümünde ve 2. maddesinde düzenlenmiş, ikinci yasal çerçeve ise anayasanın 7. ve 58. maddesinde düzenlenmiştir. Bu yasal düzenlemelere dayanarak kadın hakları savunucularından biri olan Sema Semer başkanlığında ilk kez bağımsız insan hakları komisyonu 6 Haziran 2002 tarihinde kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır (Şerifi, 2013: 95).

İnsan hakları komisyonunun anayasadaki temel görevi, ülkenin farklı illerinde insan hakları gelişmelerini izlemek, aynı zamanda bu komisyonun önemli bir amacı, sosyal adaletin ortaya çıkışını sağlamak, özellikle kadın ve çocukların temel haklarını savunmaktır. Diğer bir amacı, insan hakları ile ilgili yıllık olarak toplanan raporlar sonucunda ülkede insan haklarının durumunun hangi aşamada olduğunu değerlendirmektir (www.wikipedia.com, 24.08.2022).

İnsan hakları komisyonu 2014 yılından önce az da olsa kendi başına ve bağımsız bir şekilde bazı kararlar alabilmekteydi ancak 2014 yılından sonra (Eşref Gani'nin yönetime geçmesi ile) bağımsızlığını kaybederek siyasileşmiş ve devlet tarafından yapılan birçok haksız olayı görmezden gelinmiştir. Bir yandan bu komisyona cumhurbaşkanı olan Eşref Gani, diğer yandan ise bu komisyonu ekonomik açıdan bazı yabancı ülkeler desteklediği için kendilerinin dediklerini uygulamak için çeşitli baskılar kurmuş ve komisyon da onların talepleri doğrultusunda kararlar almaya başlamıştır (Emiri, 2007: 163).

2.2.12. Genel Değerlendirme

Modernleşme, çoğunlukla insanlık tarihinde yaşanan teknolojik gelişme ve kültürel değişimle ilgili sürece atfedilen bir isimlendirmedir. Afganistan'ın siyasal gelişme ve modernleşme ile tanışmışlığı bir asırdan fazla devam etmiş, bu alanda bazı modernist kişiler ve gruplar tarafından önemli adımlar atılmıştır. Genel olarak Afganistan'da modernleşme hareketleri değişik zaman diliminde kesik kesik ve başarılı olamamıştır. Her modernleşme hareketinden sonra modernleşme karşıtı hareketler ortaya çıkmış ve modernleşme döneminde elde edilen kazanımlar sorunlarla karşılaşarak ziyan olmuştur. Başka bir anlatımla Afganistan'da modernleşme hareketleri modern olmayan ortamlarda muhalefetle karşılaşmıştır. Dolayısıyla modern hareketlerle kazanılanlar gelişmelerin gözde görülür, kalıcı ve etkileyici olamadığı söylenebilir.

Ülkede siyasal gelişme ve modernleşmenin kökleri Emir Şir Ali Han dönemine kadar uzanmaktadır. Emir Şir Ali Han bir yandan modernist düşünceye sahip olan Cemaleddin Afgani'den diğer yandan sarayda uzman olarak çalışan Hindistan uyruklu kişilerin modernist düşüncesinden etkilenmiştir. Bu dönemde Afganistan silah fabrikasına, düzenli orduya, krallık ailesi dışında oluşan bir kabineye sahip olmuştur.

İkinci Afgan-İngiliz Savaşı 1878-1880 yılları arasında gerçekleşmiş ve savaşla birlikte Emir Şir Ali Han döneminde yapılan gelişmeler ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve yönetimin başına Emir Abdurrahman Han gelmiştir. Bu dönemde Afganistan ekonomik ve siyasal olarak İngilizlere bağımlı hale gelmiş ve ülkeyi diktatörce yönetmeye çalıştığı ve modernleşmesi için çabalar harcamadığı ifade edilebilir. Abdurrahman Han'dan sonra ülkenin başına oğlu olan Emir Habibullah Han geçmiş ve ülkede ilk kez meşrutiyet hareketi oluşmuş, halkın gönlünü alabilmek için babası tarafından sürgün edilenleri ülkesine geri çağırmış, hapishaneye atılanları serbest bırakmıştır. Ayrıca köle alışverişini yasaklamış ve modern müfredatla donatılmış "Habibiye" adında bir lise kurmuştur.

Emanullah Han'ın tahta çıkmasıyla modernleşme hareketi hızlanmış ve birçok önemli reformu hayata geçirmiş, Afganistan'da yaşayan farklı etnikleri

“millet” adı altında birleştirmeye çalışmıştır. Emanullah Han’a göre Afganistan’da yaşayan herkes, etniğine, diline ve mezhebine bakılmaksızın Afganistan vatandaşı sayılmaktaydı. Ancak yürütülen bu milletleşme ve devletleşme süreci başarısız olmuş, Peştunlar dışındakilere ve özellikle Türk soylulara (Özbek ve Türkmenlere) yıllarca dayatılan haksızlıkları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İlk modern anlamda Afganistan anayasasını düzenleyerek yürürlüğe koymuş, kızların ilk kez eğitim almalarını sağlamış ilk kez devlet organı yasama, yargı, yürütme diye üçe ayırmıştır. Aynı zamanda ilk kez Afgan ordusu bir kabile ve etniğe ait olmaktan çıkarılarak millileştirilmiştir.

Emanullah Han kadın erkek eşitliğine inanan biriydi ve eşitliği anayasa ile güvence altına almış, kadınların “Burka” giymelerini yasaklamaya çalışmış ve bazı kanunlarla feodal ve aristokratların yetkisini zayıflatmış ve özellikle kadınlara ve feodallere yönelik yaptığı reformları toplumda ciddi tepkiyle karşılaşmış ve 1929 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

1929 yılında ünlü kabile lideri Baca-i Sakov Kabil’i ele geçirmiş, ülkede yaşanan gelişmeler durdurulmuş ve ülke yine eski kabile kanunlarıyla yönetilmeye başlanmıştır. Baca-i Sakov yönetimi sonrasında Nadir Şah yönetimin başına geçmiş ve ülke her alanda gerilemiştir. Nadir Şah’ın öldürülmesi sonrasında 18 yaşındaki genç oğlu olan Zahir Şah yönetimin başına geçmiş ancak 30 yıl ülkenin başına yetkisiz bir kral olarak kalmıştır ve yerine ülke, amca ve amcaoğlu tarafından yönetilmiştir. 30 yıldan sonra ülkenin yetkili kralı olmuş, ülkeyi demokratik sistemle yönetmeye karar vermiştir. 1964 yılında yeni anayasa düzenleyerek yürürlüğe koymuş ve anayasaya göre siyasal partilerin, basın ve medyanın açıkça faaliyet yapmalarına izin verilmiştir. Kadınların okuma ve çalışma hakları verilmiş, okul ve enstitüler açılmıştır. Zahir Şah’ın son on yıllık yönetimi, Afganistan tarihinde demokrasi dönemi olarak anılmıştır.

1973 yılında Zahir Şah İtalya’dayken amcasının oğlu Davut Han tarafından bir darbe ile rejim krallıktan cumhuriyete çevrilmiştir. Davut Han cumhuriyet adı altında iktidarı kendi tekelinde tutmuş ve kurulan “devrim partisi” dışında diğer siyasal partilerin çalışmalarına yasak getirilmiştir. 5 yıllık ekonomik kalkınma

planlarını hayata geçirmeye çalışmış ancak 1978 yılında SSCB'nin Afganistan temsilcileri (demokratik partisi) tarafından öldürülmüştür.

1978 yılından sonra Afganistan demokratik cumhuriyet adıyla yönetilmeye çalışılmış, devletin öncelikli politikası komünist ideolojiyi yaymak ve dini değerlerle alay etmek olmuştur. Başka bir anlatımla dini değerlere karşı çıkmak devletin resmi politikası haline gelmiştir. Komünist ideolojiyi ve devletin siyasetini eleştirenler öldürülmüştür. Komünist dönemin üçüncü devlet başkanı olan Babrak Karmal Şubat 1980 tarihinde 12000 kişinin sadece Pul Çarhi hapishanesinde kaybolduğunu itiraf etmiştir. Özetle bu dönemde insanların her açıdan durumunun kötüleştiği söylenebilir.

1992 yılında mücahitler Kabil'i ele geçirince komünist hükümetin son devlet başkanını hapsedmiştir. Mücahitler iktidar paylaşımı yüzünden birbirleriyle anlaşmazlığa düşmüş sonuçta iç savaş patlak vermiştir. İç savaşlar sonucunda binlerce kişi öldürülmüş ve binlerce kişi de sakatlanmıştır. Önceki hükümetlerden kalan alt yapılar, gelişmeler yok edilmiştir. Mücahitlerin kendi aralarındaki savaşları Taliban'ın ortaya çıkmasına ve ülkeyi ele geçirmesine neden olmuştur. Taliban siyasal sistemin ismini "İslami Emirlik" olarak değiştirmiştir. Taliban Afganistan eğitim sistemini değiştirerek matematik, felsefe, geometri vb. dersler yerine İslam fıkhi ve din dersleri koymuştur. Özellikle kadınların okumasını, evden mahremsiz dışarıya çıkmasını ve çalışmasını yasaklamışlardır. Onların gözündeki modernleşmek ve modernlik hareketi hurafe bir hareketten başka bir şey değildi.

11 Eylül olaylarından hemen sonra ABD Afganistan'da bulunan Taliban ve El Kaide'yi ortadan kaldırmak istemiş, bu amaçla ABD Afganistan halkından oluşan Kuzey İttifakı ile anlaşma yaparak Taliban'a karşı karadan ve havadan saldırılar düzenlenince, Taliban Afganistan'dan çekilmek zorunda kalmıştır. ABD ve uluslararası toplumun gözetimi altında Afgan temsilciler (delegeler) Afganistan'da yeni siyasal sistemi kurabilmek için Almanya'nın Bonn şehrinde bir araya gelmişler ve bu toplantı sonrasında Afganistan'da altı aylık Hamid Karzai başkanlığında bir hükümetin kurulması karara bağlanmıştır. Altı aylık geçici hükümet sonrası geçiş hükümeti kurulmuş, Ocak 2004 tarihinde yeni anayasa düzenlemesi sona ermiş ve yürürlüğe konulmuştur.

Son 20 yıl ve özellikle Hamid Karzai'nin 14 yıllık hükümeti Afganistan'ın gelişmesi ve demokratikleşmesi için önem taşımaktadır. Afganistan'da 2001 yılından beri dört tur cumhurbaşkanlığı seçimleri, üç tur il konsey seçimleri ve üç tur parlamento seçimleri yapılmıştır. Siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları ve basın tekrar faaliyetlerine başlamıştır. Kadınların eğitim alabilmesi ve çalışması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Örneğin kadınları gündelik hayata entegre edebilmek ve gelişmelerini sağlamak amacıyla kadın işleri bakanlığı kurulmuştur. Toplumda kadınları geliştirmek adına pek çok sivil toplum kuruluşu faaliyette bulunmuştur.

2014 yılından sonra Milli Uzlaş Hükümeti çekişmeli bir şekilde kurulduktan Afganistan'ın durumu iyiye gitmemeye başlamıştır. Bir taraftan siyasi çekişmeler hiç dinmemiş diğer yandan adam kayırmacılık, yolsuzluk, uyuşturucu ticareti vb. giderek artmış ve kurulan hükümet de güvenini kaybetmiştir.

Bir ülkenin modernleşmesi zaman alıcıdır ve o ülkenin modernleşmesi düzenli bir plan ve proje ile desteklenmelidir. Afganistan'daki modernleşme hareketleri hem plansız hem de zamansız bir şekilde gerçekleştirilmiş, bir de modernleşme çabalarının çoğu, Afgan halkının öncelikle dini inancıyla ve geleneğiyle örtüşmemiş, bu nedenle modernleşme hareketi başarısız olmuştur.

Afganistan'ın siyasal tarihine bakıldığında ülkeyi yönetenlerin çoğu, ülkeyi yönetme konusunda kendilerine güvenmemişler ve *“ülkeyi zaten tek başımıza yönetemiyoruz yabancı bir ülke ile beraber yöneteceğiz ”* düşüncesi ile hareket etmişlerdir. Bu nedenle ülke yaklaşık 200 yıl yabancı ülkelerin işgali altında kalmaya devam etmiştir. Gelişmiş ülkelerde politikacılar kendi politik yeteneklerine güvenerek tek başlarına güçlü bir siyasal sistem kurarak ülkelerini yönetmeyi başarmışlardır. Bu bağlamda ABD ve uluslararası iş birlikçilerinin 2001 sonrası Afganistan politikası açıkça başarısızlığa uğramıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Afganistan'ın siyasal gelişmesi için atılan adımlar olmuştur. Ancak bu yenilik adımları, geleneksel ve yıllar boyu ülkede var olagelen adımlara yenik düşerek başarılı bir sonuç alınamadığı söylenebilir. İşte bu başlık altında Afganistan neden gelişmiyor sorusuna cevap aranmaya çalışacaktır.

3.1. Sorunlar

Demokratikleşme ve siyasal gelişmenin tarihsel evrimi şunu göstermiştir ki bir ülkenin demokratikleşmesi için söz konusu ülkenin ilk önce kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmesi gerekmektedir. Kültürel, toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan gelişmeyen ülkelerin demokratikleşmesi oldukça güçtür. Kültürel ve diğer açılardan gelişmeyen ülkelerde, demokrasi sistemi, halk ile devlet arasında güvensizliği ve çatışmayı artırmaktadır. Başka bir anlatımla, demokrasi sisteminin alt yapısını hazırlamayan devletler bir yandan bu sistemi, halk üzerine dayatmaya çalışmaktadır. Öte yandan halk devletin bu dayatmasına karşı tepki göstermektedir. Böylece devlet ile halk arasında mesafe açılmaktadır (Emiri, 2007: 170).

Geleneksel düşünceler ile yönetilen Afganistan'da, siyasal gelişmenin gerçekleşmesi birçok sorunla karşılaşmış ve bu sorunlar başta siyasal ve toplumsal sorunlar olarak ikiye ayrılabilir. Söz konusu sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

3.1.1. Siyasal Sorunlar

Siyasal gelişmeyi engelleyen sorunlardan biri, siyasal sorunlardır. Bu sorunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

3.1.1.1. Geleneksel Siyasal Kültür

Kültür sözcüğü Latince ekip, biçmek anlamına gelen “colere” fiilinden türetilmiş ve 17. yüzyıla kadar Fransa'da bu anlamıyla kullanılmıştır (Erkenekli, 2013: 148). Kültür kavramı, 1871 yılında ilk kez bugünkü anlamıyla İngiliz antropolog olan Edward Barnett Taylor tarafından kullanılmıştır (Cevadi M. A, 2018: 285). Kültür; düşünce, değer ve normların toplamından oluşmaktadır. Kültür insanlara nasıl yaşayacaklarını öğretmekte ve insanlar, barışı, kavgayı, rekabeti,

yardımlaşmayı vb. konuları kültüründen öğrenmektedirler. Eğer bir kültürde kavgalar barış yoluyla çözümlenmeye çalışılırsa o kültür kolayca gelişmekte ve gelecekte büyük sorunlarla karşılaşmamaktadır. Tam tersi eğer bir kültürde, kavga ve çatışmalar barış yolu yerine zor kullanarak çözümlenmeye çalışılırsa o kültür gelişmemekte ve büyük sorunları da beraberinde getirebilmektedir (Salihi, 2015, 66).

Kültür kavramı farklı disiplinler tarafından kullanıldığı için farklı tanımlamalar yapılmıştır. Genel olarak kültür; toplumların kendilerine özgü olan ve gelecek nesillere aktardıkları maddi veya manevi her şeydir. Başka bir tanımlamaya göre kültür, genel olarak insanlar arasında ortak olan değerler, normlar ve düşüncelerin toplamından oluşmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır (Museviyan, 2017: 26).

Batı’da modernleşme ve sanayileşmeden sonra kültür alanında iki farklı görüş ortaya çıkarak toplumların kültürleri teknik ve gelişmişlik açısından gelişmiş (modern) ve gelişmemiş (geleneksel) kültür olarak ikiye ayrılmıştır (Hulk ve Ekber, 2010: 43-44). Alman uyruklu Ferdinand Tönnies, geleneksel toplumları “Gemeinschaft” veya cemaat ve modern toplumları “Gesellschaft” veya cemiyet olarak ikiye ayırmaktadır. Emile Durkheim geleneksel toplumlarda halk arasında mekanik dayanışmanın olduğunu ve modern, sanayileşmiş toplumlarda ise halk arasında organik dayanışmanın olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda George Friedman da geleneksel toplumları “doğal çevre” ve modern toplumları “teknik ve fenni çevre” olarak açıklamaktadır (Hulk ve Ekber, 2010: 43-44). Afganistan’da geleneksel kültür egemendir ve bu ülkede egemen olan siyasal kültür de geleneksel bir nitelik taşımaktadır.

Siyasal kültür kavramı, II. Dünya Savaşı’ndan sonra politik tutumlar, değerler ve davranışlarla ilgili geliştirilmiş en önemli yaklaşımdır. Siyasal kültür, siyaset biliminin en tartışmalı kavramlarından biridir. Kavramın ortaya çıkışından yaklaşık yarım asır geçmesine karşın hâlâ anlamı ve kapsamı üzerinde ciddi tartışmalar devam etmektedir. Kavram, insanların siyasal yaşama dair nasıl düşündüklerini görmemizi sağlayan bir harita gibidir (Durdu, 2018: 575).

Bu noktada siyasal kültür, toplumun genel kültürünün bir parçasıdır. Siyasal kültür, politikayı uygulamaya koyan temel kuralları koymaktadır. Bu kültür ile bir ülkenin siyasal inanç, değerleri ve tutumları belirlenmektedir. Afganistan'ın siyasal kültürü ile genel kültürü iç içedir. Ülkenin siyasal kültürü, İslami değerlerle donatılmış gelenek ve göreneklerden oluşmuş ve bu kültür türü, ülkedeki siyasal gelişmeye engel teşkil etmiştir (Museviyan, 2017: 179).

Bir ülkenin siyasal açıdan gelişmesi için öncelikle siyasal kültürü geliştirmeleri gerekmektedir. Siyasal kültürünü geliştiremeyen ülkelerde, modernleşme ve gelişme gerçekleşmemekte, ülkede siyasal kültür siyasal gelişmenin güçlenmesine veya zayıflamasına neden olabilmektedir (Bahram İhvani, 2008: 12).

Araştırmacıların çoğuna göre siyasal kültür, ülkelerin siyasal gelişmelerine karşı iki durumu ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, siyasal kültür siyasal gelişmenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu tür siyasal kültür, ülkelerde gelişmeyi teşvik ederek toplumsal dinamizmin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu tür siyasal kültürün adı modern siyasal kültürdür. İkincisi, siyasal kültürün kendisi siyasal gelişme sürecini engellemeye çalışmakta ve ülkelerin gelişmelerinde sorunlar oluşturmaktadır. Bu tür siyasal kültürün adı geleneksel siyasal kültürdür (Museviyan, 2017: 181-182).

Siyasal kültür ile siyasal gelişme arasındaki ilişki teorik ve bilimsel bir çerçeveye sahiptir ve birçok düşünür bu ilişki ile ilgili görüşler beyan ederek araştırmıştır. ABD'li sosyolog, yapısal ve işlevsel düşünceye sahip olan Talcott Parsons'a göre sosyal sistem, her birinin özel faaliyetleri bulunan dört alt sisteme sahiptir. Bu dört alt sistem ise kültürel, siyasal, ekonomik ve sosyal sistemlerdir ve kültürel sistem diğer alt sistemlere göre daha değerleri yüksek olan bir sistemdir. İnsanların geleneksel ve modernist davranış ve eğilimleri bu sistem içinde şekillenmektedir. Parsons'a göre kültürel sistemde, geleneksel ve modernist kültür birbirinden ayrılmakta ve biri gelişmişlikle ve ötekisi gelişmemişlikle sonuçlanmaktadır. Parsons, geleneksel ve modern toplumların farklılıklarını aşağıdaki gibi sıralamıştır (Ezkiya ve Gaffari , 2019: 184):

- Geleneksel toplumlarda tepkiler duygusaldır oysa modern toplumlarda tepkiler rasyoneldir.
- Geleneksel toplumlarda bireyin rol ve çalışma ayrımı birbirine karışmıştır oysa modern toplumlarda bireyin rol ve çalışma ayrımı, yetenek ve uzmanlaşma kriterine dayalıdır.
- Geleneksel toplumlarda iktidar tek elde toplanmış ve diğer kurumlarla paylaşımı söz konusu değildir oysa modern toplumlarda iktidarın paylaşımı (âdemi-merkeziyetçilik) hâkimdir.

Son olarak Parsons’a göre insanların sosyal davranışı, kültürel sistem alanında şekillenmektedir. Bu nedenle geleneksel toplumların kültürü, gelişme ve modernleşmenin karşısında büyük bir sorun oluşturmaktadır. Son olarak üçüncü dünya ülkelerinin gelişmeleri için Batılı ülkelerin gelişmişliğini takip etmeleri gerektiğini ifade etmiştir (Ezkiya ve Gaffari , 2019: 184).

Amerikan kökenli ve sosyolog olan Evereett Rogers, geleneksel toplumların neden gelişmediği sorusuna cevap aramaya çalışmıştır. Rogers’a göre geleneksel toplumlarda “köylü alt kültürü” egemendir, bu kültür gelişmişliğe, yeniliğe engeldir. Köylü alt kültürüne sahip geleneksel toplumlar için on özellik saymış, bu özellikler aşağıdaki gibi özetlenebilir (Muti-i, Gulami ve vd. 2015):

- Kişisel ilişkilerde karşılıklı güvensizliğin egemen olması: Rogers’a göre köylü alt kültürüne sahip toplumlarda, kişisel ilişkilerde hile, kurnazlık ve dolandırıcılık gibi konular yaygındır,
- Yeniliğe isteksizlik: Köylü alt kültürüne sahip toplumlar, atalarından gördüklerini yaşayışlarında uygulamaya çalışmakta, yeniliği ortaya çıkarmada isteksiz davranmaktadırlar,
- Kadercilik: Rogers’a göre köylü alt kültürüne sahip toplumlar, doğaüstü bir varlık vasıtasıyla olay ve eylemlerin önceden belirlendiğine inanmaktadırlar.
- İsteksizlik: Rogers’a göre köylü alt kültürüne sahip topluluklarda, isteme ve arzu etme düzeyi çok düşüktür, bu düşüklük neden ile fırsat yaratmada zorluklarla karşı karşıyadırlar. Başka bir ifade ile az bir isteme ile yetinmektedir.

- Tasarruf etmeme: Rogers'a göre köylü alt kültürüne sahip topluluklarda, insanlar az gelir elde etmektedir ve elde ettiklerini gündelik hayatında harcamakta, tasarruf etme eğilime girmemektedir.
- Sınırlı zaman görüşün egemen olması: Bu toplulukta saat ve saniye yerine büyük zaman birimi olarak güneşin doğuşu ve batışı önemlidir.
- Devlet otoritesine karşı saygı ve bağlılık: Bu tür topluluklarda insanlar, devletten her ihtiyaçlarının giderilmesini ummaktadır.
- Ailecilik: Rogers'a göre köylü alt kültürüne sahip toplumlarda insanlar, kişisel hedefler yerine aile hedeflerine öncelik verilmektedirler. Aile her şeyden önce gelmektedir. Aile, bir baba, bir anne ve ya onların çocuklarından oluşan tek bir birim olarak görülmektedir.
- Yerellik: Bu toplumlarda yaşayanlar, sınırlı yerel çevre ile dört yanları çevrilmişlerdir ve bu sınırlı yerel çevrenin doğal, ekonomik ve sosyal koşulları altından uzaklaşmaları güçtür.

Rogers'e göre geleneksel toplumlar, köylü alt kültür ile yaşamlarını sürdürdüğü takdirde gelişmemekte ve gelişmişlik düzeyini yakalayabilmeleri için benimsedikleri kültürlerinden vazgeçmeleri gerekmektedir. Ayrıca Batı'da egemen olan modern kültür değerini, kendi kültürü yerine egemen kılmaları gerekmektedir (Mutii, Gulami ve diğerleri: 2015).

Birinci bölümde değinildiği gibi Lucian Pye, siyasal kültür ile siyasal gelişme arasındaki ilişkiyi aydınlatmaya çalışmış ve bir ülkenin siyasal açıdan ne ölçüde geliştiğini ortaya koymak için eşitlik, yapısal ayrışma ve kapasite gibi siyasal gelişmenin önemli özelliğine bakmak gerektiğini belirtmektedir (Museviyan, 2017: 185).

Pye'e göre siyasal gelişmenin üç özelliğinden birisi olan eşitlik; kanun nezdinde herkesin eşit bir şekilde muamele görmesidir. Başka bir anlatımla, kanun uygulayıcıları, kanunları uygularken vatandaşa karşı her türlü ayrımcılıktan ve çifte standart davranmaktan uzak durmaları gerekmektedir. Emile Durkheim'in iş bölümü diye ayırdığı şey, Pye'e göre yapısal ayrışmadır; yapısal ayrışmadan hedef yapıların uzmanlaşması ve birbirinden bağımsız bir şekilde çalışmasıdır. Son olarak Pye'in

kapasiteden hedefi; devletin etkin bir şekilde faaliyet yapabilmesidir (Museviyan, 2017: 186).

Pye, az gelişmiş ülkelerin gelişmeleri için siyasal kültürlerini yalnızca ıslah etmeleri (iyileştirmeleri) gerektiğini açıklamış ve bu tür düşüncesiyle az gelişmiş ülkelerinin kültürlerini siyasal gelişmeye sorun oluşturmadığını ancak söz konusu ülkelerin kültürlerini ıslah etmeleri ve aşırılıktan kaçınmaları gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla Pye'in düşüncesi konumuz açısından önem taşımaktadır (Museviyan, 2017: 186).

Pye'in belirttiğine dayanarak Afganistan'ın siyasal kültürünü, geleneksel kültür temeli üzerinde şekillendiğini söylemek olanaklıdır (Cevadi M. A., 2018: 297). Afganistan'daki egemen siyasal kültürden yola çıkarak Afganistan'ın siyasal sistemini, patrimonyalist bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir anlatımla, Afganistan'da iktidar her daim bir elde toplanmış ve devletin başındakileri de sermaye gruplarının (burjuvazi) ortaya çıkmasını zorlaştırmıştır. Ülkede devlet, siyaset, sosyal sınıf vb. Batı tarihinde görüldüğünün aksine otoriter ve baskıcı bir biçim almıştır. Ülke tarihi boyunca, otoriter bir şekilde yönetildiği için özgürlükçü ve demokratik düşünceler ortaya çıkmış ancak uzun vadeli bir başarı elde edemediği dile getirilebilir. Devlet de halkı siyasetin olumsuz yönlerinden başarılı bir şekilde korumayı başaramamıştır (Museviyan, 2017: 187).

Afganistan devleti uzun vadeli demokrasi kültürünü tecrübe etmediği için halk da birkaç yıl öncesine kadar aktif siyasal kültürün bileşeni olan siyasal katılım ve seçimler hakkında yeterince bilgileri bulunmamaktaydı. Politikacılar nezdinde siyasal kültür demek halka baskı kurmak ve rahatsızlık oluşturmak demektir. Halkın da sorumlu hükümet anlayışı da az gelişmiştir. Politikacıların (Abdurrahman, Nadir Şah, komünistler) ise halkı klasik çağ anlayışında egemen olan ve hak hukuku gözetilmeyen reaya olarak görmekteydiler (Cevadi M. A, 2018: 298).

Bir diğer önemli siyasal sorun, Afganistan'da yaygın olarak görülen siyasal güvensizlik sorunudur. Bu sorun, halk ile yönetenler arasındaki mesafeyi genişletmiş ve halkın siyasete katılımını engellemiştir. Ülkenin geçmiş tarihine bakıldığında, halk ile yönetenler arasında görülen siyasi güven krizi birçok sorunu beraberinde

getirmiş ve bu kriz ülkenin siyasal kültüründe kalıcı bir durum almıştır (Museviyan, 2017: 187).

Kendileri dışından veya yabancı unsurlardan uzak durma düşüncesi, halk arasında çok eskilerden beri var olagelmış ve ne zaman yabancı bir unsur ile karşılaşılırsa kendilerini ona karşı korumaya ve onu kendilerinden uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu durum devletin gerilemesine ve toplumda sorgulayıcı ortamın ortadan kaldırılmasına neden olduğu ifade edilebilir (Cevadi M. A, 2018: 298).

Modernlik karşıtlığı düşüncesi, geleneksel toplumların devamlılığı için önemlidir. Uzun süreden beri geleneksel temeller (araçlar) ile yönetimlerini sürdürmüş olan liderler, modern düşünce ile iktidarlarını kolay kolay tehlikeye sokmaya izin vermemektedirler. Afgan liderler de tıpkı geleneksel liderler gibi modern düşüncenin iktidarlarına nüfuz etmesine karşı çıkmışlar ve otoritelerini geleneksel siyasal sistemleri korumakla daha da sağlamlaştırmışlardır (Arifi ve Hamidi , 2019: 102).

Siyasal şiddet ve otoriter yapılanma, siyasal güvensizlik, modernite karşıtlığı ve yabancı unsurlardan uzak durma gibi unsurlar, Afganistan siyasal kültürünün bileşenlerini oluşturmuş ve siyasal açıdan gelişmesinde sorun oluşturmuştur. Söz konusu unsurlar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Arifi ve Hamidi, 2019: 103):

3.1.1.1.1. Siyasal Şiddet ve Otoriter Yapılanma

İnsanlık tarihiyle birlikte ortaya çıkan şiddet kavramı, birçok bireysel ve toplumsal unsurlar ile birlikte karmaşık bir yapıyı da ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden şiddet kavramını tanımlamak kolay olmamaktadır (Kocacık, 2001: 1). Etimolojik yönden şiddet kelimesi, Türkçeye Arapçadan geçmiştir. Şiddet; sertlik, sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma anlamındadır (Özerkmen ve Gölbaşı, 2012: 5). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından şiddetin kapsamlı tanımlanması yapılmış, DSÖ'ye göre şiddet; “bireyin kendisine, başkasına, belirli bir topluluk veya gruba yönelik yaralama, ölüm, fiziksel zarar, bazı gelişim bozuklukları veya yoksunluk ile sonuçlanabilen, tehdit ya da fiziksel zor kullanma olarak” tanımlanmıştır (Baykal, 2020: 2).

Şiddetin bir türü olan siyasal şiddeti birçok bilim insanı “siyasi istikrarsızlık” anlamında kullanmıştır. Siyasal şiddet; isyanlar, gerilla savaşları, suikastlar, grev ve gösteriler gibi şiddet içeren eylem ve davranışları içermektedir (Karahani, 2009: 165). Genellikle siyasal şiddet ve otoriter yapılanmalar, geleneksel kurallarla yönetilen ülkelerde gerçekleşmektedir. Siyasal şiddet, toplumsal şiddetle iç içe bir ilişki içindedir. Hoşgörüsüz ve kaba toplumsal davranışlar başka bir anlatımla demokratik olmayan eylemler, tüm alanlarda ve özellikle siyasal alanda şiddetin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Genel olarak siyasal şiddet; siyasal bir rejime, rejimin öge ve aktörlerine, mevcut iktidarların siyasetine karşı yönetilen her türlü toplu saldırı olarak tanımlanabilir (Acar ve Karaağaç, 2020: 4).

Modern değerlerin gelişmediği dönemlerde, yönetme ve hükümet etmenin en önemli yöntemlerinden biri siyasal alanda şiddet kullanmaktır. Eski çağlarda yönetenler, siyaset ve sosyal alanda bir konuyu çözüme kavuşturabilmek için barışçıl yöntemlere başvurma yerine sahtekârlık ve şiddet yöntemlerine başvuruydular. Oysa modern dönemle birlikte bu tür düşünceler tarihin çöplüğüne gömülmüş yerine toplumlarda özgürlük, halk egemenliği, insan hakları ve seçimler vb. demokratik söylemler egemen kılınmıştır.

Günümüzde dünya ülkeleri nezdinde demokrasi sistemi en ideal bir sistem olarak benimsenmiş ve demokraside egemenlik halka dayalıdır. Demokrasi ile geçmişte halk ile yönetenler arasında bulunan mesafe ve krizler çözülmüş, siyasi güvensizlik yerini siyasi güvenliğe bırakmıştır. Başka bir anlatımla yönetenlerin kendilerini seçenlere periyodik olarak hesap verdiği, tekrar seçilmek için destek istediği, değişik siyasal görüşü temsil eden adayların korkusuzca, hakça yarıştığı ortam söz konusuysa bu rejimin adı demokrasidir. Bu koşulların olmadığı rejimler otoriter rejimlerdir. Otoriter rejimlerde fikir özgürlüğü, haber alma ve örgütlenme gibi demokratik değerlere az izin verilmekte ve yönetilenler politikacılarını özgür iradeleri ile seçilememektedirler (Kalaycıoğlu vd., 2018: 17). Bu rejimde muhalefete sınırlı ölçüde siyaset yapmalarına izin verilmekte ve bu tür rejimler tarihsel bağlamda aristokrasi, despotizm, monarşi ve tiranlık gibi rejimlerden gelmektedir (Şahin ve Atabay, 2021). Günümüz modern dönemde de bazı devletler otoriter bir nitelik taşımaktadır ve devlet ile halk arasında geniş bir mesafe söz konusudur. Otoriter

rejimlerde sansür çok yaygındır, halkın hemen hemen tüm hayatı devlet tarafından çok sıkı bir şekilde denetlenmektedir.

Siyasal şiddet ve otoriter yapılanma, Afganistan'ın siyasal tarihinde görülmüş ve yöneticiler tarafından şiddet, siyasal rejimin sürekliliği için en önemli araç olarak kullanılmıştır. Nedenini yönetenlerin özgür karar alamamalarına, eğitimsizliğine, halkın taleplerini devlete ileten aktif sivil kuruluşların eksikliğine, stratejik konumuna, dış güçlerin müdahalesine, coğrafi koşullarına, savaşın bu topraklarda var olmasına vb. dayandırılabilir. Afganistan'da yöneticiler siyasal otoritelerini sağlamak için şiddete başvurmuş ve otoriter bir şekilde ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. İç savaşlar ve Taliban yönetimi sonrasında dünya ülkelerinin gözetimi ve desteği ile yeni yönetim oluşturulmuş ve yeni yönetimin başında Hamid Karzai getirilmiştir. Hamid Karzai'den sonra ülkenin başına geçen Eşref Gani, birçok siyasal kararları danışmadan, kendi başına almıştır. Afganistan Özgür Medya Destekçileri (Ney) kuruluşunun istatistiklerine göre yalnızca 2019 yılında gazetecilere karşı işlenen 115 şiddet raporu kayıtlara geçmiştir (www.iess.ir/fa.com, 11.02.2022).

Özetle Afganistan'da kurulan hükümetler, halkın taleplerine demokratik yollardan değil bilakis baskı ve şiddet yoluyla karşılık vermeye çalışmıştır. Bir hükümette şiddet var olduğu sürece müzakere ve barış dilinin o toplumda yok olup gideceği ifade edilebilir.

Bu bağlamda halk tarafından yapılan gösteri ve yürüyüşler, hükümetler tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu duruma örnek verilecek olursa, 1965 yılında gerçekleşmiş olan ve daha sonraları 25 Ekim Gösterileri adıyla anılan ve birçok öğrenci ve öğretmenin katıldığı bu gösteri, Yusuf Han hükümeti tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır. 15 Mart 1979 tarihinde Herat halkı tarafından komünist hükümete karşı gerçekleştirilmiş gösteriler etkisizleştirilmiş ve bu gösteri sonucunda 24 bin kişi komünist güçler tarafından öldürülmüştür. (www.avapress.com, 19.04.2022). 23 Haziran 2016 tarihinde "aydınlık hareketi" tarafından düzenlenen gösteri de tıpkı diğer gösteriler gibi hükümetin gizlice desteklediği muhalif gruplar aracılığıyla kanlı bir şekilde bastırılmıştır (www.bbc.com, 26.11.2022).

Afganistan’da iktidar değişimi de demokratik bir şekilde gerçekleşmediği ifade edilebilir. 18 Temmuz 1973 tarihinde Davut Han, Zahir şah’ın yönetimini bir darbe ile devirmiş ve iktidar değişimini askerin gücüyle gerçekleştirmiştir. 1979 yılında Davut Han’a karşı komünistler de bir darbe yapmış ve Davut Han ve ailesinden toplam 18 kişi ldrmştir. Mücahit gruplar iktidar ve iktidar değişimi yüzünden kendi aralarında savaşmışlar ve Afganistan iç savaşa sürüklenmiştir. Sonuç olaraklke günden güne gelişmekte ve yaşanan olumsuz olaylar ancak toplumda öncelikle eğitimin ve iş imkânlarının daha da yaygınlaştırılması ile ortadan kalkabileceği ifade edilebilir (Museviyan, 2017: 196).

3.1.1.1.2. Siyasal Güvensizlik

Güvenin sözlük anlamı, güven duymak, itimat etmek, güvence altına alınmış inanç ve sağlama alma anlamlarına gelmektedir (Pelenk, 2010: 8). Güven, insanların yaşadıkları, tanıklık ettikleri, öğrendiklerinin yanı sıra duygularının da etkisiyle oluşan duygusal ve bilişsel bir davranıştır (akır, 2020: 270). Güven bir toplumun siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda gelişmesi için önem taşıtmaktadır. Toplumda güven kültürü ile olumsuz tutumlar yerine olumlu ve ahlaki değerleri yerleştirebilmek olanaklıdır. Güvensiz bir toplumda demokratik düzeni, sosyal istikrarı ve yardımlaşmayı sağlamak gctr.

Siyasal güven sosyal güvenin bir parçasını oluşurmaktadır. Halk egemenliğine dayanan demokrasi sisteminin gelişmesi ile birlikte siyasette güven unsurunun de önemi daha da artmıştır. 1960’lı yıllardan sonra siyasal güven kavramı siyaset bilimi literatüründe daha özgün bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (şener, 2020: 1). Siyaset biliminde siyasal güven kavramının tanımı farklı şekillerde yapılmış, yerine göre “güven”, “yaygın destek”, ya da “halk desteği” kavramları da aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu konuda ilk çalışmaları yapan David Easton, güven kavramını “siyasal otoriterler ya da rejime yönelik yaygın destek” olarak tanımlamıştır (Akgün, 2001: 4). Genel anlamda siyasal güven, politikacılar ile halk arasındaki ilişkiyi düzenlemekte ve siyasal gelişmenin n koşullarından biri sayılmaktadır. Siyasi ilişkilerde güvensizlik, siyasal gelişmenin aksamasına neden olabilmektedir (Museviyan, 2017: 200).

Afganistan’da kurulan farklı hükümetlerde siyasal güvensizlik olayı yaşanmış ve halk ile politikacılar arasında hoşnutsuzluğa neden olarak ülkenin siyasal açıdan gelişmesini engellemiş ve halkın hükümetler tarafından güvenleri zedelendikleri için devlete karşı güven duyguları zayıf kaldığı ifade edilebilir. 2013 yılında yapılan bir anket sonucuna göre her dört vatandaşın biri, ordunun yozlaştırıldığına ve yönetimdeki kırtasiyeciliğe, yolsuzluğa, merkeziyetçiliğe vb. sorunların var olduğuna inanmaktadırlar. Bu tür görüşün oluşması halkın devlete karşı yardımlaşmasını ve işbirliğini zayıflatmak ve son kertede siyasal açıdan gelişmesinde sorun oluşturmaktadır. Bu güvensizlik birden fazla nedene dayanmakta ve bu nedenlerin en önemlileri aşağıdaki gibi sıralanabilir (www.iess.ir.com, 15.7.2022):

- Siyasal çekişmeler: Siyasal çekişme siyaset alanındaki anlaşmazlıklar olarak ifade edilmektedir. Afganistan’ın siyasal alanında görülen anlaşmazlıklar halkı siyasal sisteme karşı olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Politikacılar halka hizmet etmek yerine kendilerinin çıkarını ön plan çıkararak siyasi krizlerin ortaya çıkarmasına neden olmuşlar ve bu krizlerden de özellikle Taliban kendilerinin lehine bir koz olarak kullanmıştır. Mücahitler iktidar olduktan sonra kendi aralarında anlaşmazlıklara düştükleri ve bu anlaşmazlıktan Taliban’ın faydalandıkları ve yönetime ele geçirmeleri gibi.
- Devletin güvenliği sağlamada başarısız olması: Halk güvensizliklerle karşı karşıya kalmıştır. 2015 yılında Afganistan Stratejik Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan bir ankete göre güvensizlik ülkenin en önemli sorunlarından biri sayılmıştır. Taliban 2001 yılında ABD ve NATO askeri güçleri tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Afganistan’da yeni yönetim sistemi kurulmuş ve sistemin başına geçenler (Hamid Karzai ve Eşref Gani) ülkenin güvenliğini sağlamada başarısız kaldıkları söylenebilir (Museviyan, 2017: 200).

Halkın 2001 yılında ABD ve ortaklarının Afganistan saldırılarına karşı direnç göstermemesinin nedenlerinden biri Taliban, mücahit ve komünist hükümetler tarafından gördükleri baskıydı. Afganistan İnsan Hakları Komisyonunun raporuna göre ülkede 2009-2019 yılları arasında 86 bin 823 kişi öldürülmüş ayrıca Afganistan Mülteciler Bakanlığı verilerine göre sadece

bir yılda (2019) güvensizlik ve savaşlardan dolayı 70 bin 596 kişi yerlerinden edilmiştir (Arifi ve Hamidi, 2019: 104).

- **Adaletsizlik:** Ülkede gerek milli kaynaklara ve gerekse fırsatlara ulaşmada görülen adaletsizlik halkı devlete karşı güvensizleştirerek, demokratikleşme sürecini aksatmıştır. Afganistan'ın kurulmasından (1747 yılından) bu yana siyasal iktidarının yapısı kabilecidir. İktidara gelenler, herkesi kapsayan milli politikalar uygulamamış ve bu nedenle halk arasında devletin güvensizliğine neden olmuşlardır. Milli olmayan siyasal sistemlerde halkın bu tür siyasal sistemlerde yoğun katılım göstermesinin beklenmesi düşünülmemektedir. Afganistan'ın bazı dönemlerinde (Abdurrahman, Nadir Şah, Davut Han, komünist vb.) kadınlardan ziyade erkelere karşı sosyal ve siyasal ayrıcalıklar tanınmıştır. Kadınlar yaklaşık Afganistan toplumunun yarısını oluşturmaktadırlar. 2001 yılından sonra kadınların geliştirilmesi için bazı proje ve planlar hayata geçirilmeye çalışılmış ancak başarılı bir sonuç alınamamıştır. Erkeklerle tanınan sosyal ve siyasal bazı ayrıcalıklar devletin itibarını halkın gözünde düşürmüştür.
- **Yolsuzluk:** Halkın devlete karşı güvenini zedeleyen bir diğer sorun ise yürütme ve idari sistemde görülen yolsuzluktur. Afganistan 2019 yılında yolsuzluğun yüksek olduğu 10 ülkeden biri haline getirilmiş ve Afganistan'ın özellikle askeri ve güvenlik alanlarında daha fazla görülmüş, Mayıs 2015 tarihinde Newsweek Gazetesinde yayınlanan veriye göre ABD tarafından Afganistan güvenlik güçlerine verilen 460 bin askeri teçhizat kaybolmuştur. Devlet sisteminde görülen diğer bir sorun ise partizanlıktır. İdarenin başında ehliyetsiz kişiler bir partiye ve devlete yetkili bir kişiye bağlantılı olduğu için getirilmiştir (www.iess.ir.com, 15.7.2022).
- **Dış Ülkelerin İşgali:** Afganistan konumu açısından Asya kıtasının kalbinde olduğu için sömürgeci Batı ve Doğu ülkelerinin dikkatini çekmiş ve tarih boyunca üç kez sömürgeci ülkelerin işgali altında kalmış, 19. yüzyılda Batı'nın önemli bir imparatorluğu olan İngiliz İmparatorluğu'nun işgali altına girmiştir. İngilizlerin Afganistan'a saldırmasıyla ülkedeki kültürel, ekonomik ve politik alt yapılar yok edilmiş, halk milli ve dini değerlerini korumak

amacıyla İngilizlerle savaşmış ve 1919 yılında siyasal açıdan bağımsızlığını kazanmıştır. Yabancı ülkelerin bir diğer işgal girişimi 1970 yılındaki SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesidir. SSCB destekledikleri kişiler, halkın birçok değerini yok etme girişiminde bulunmuşlar. Son olarak 2001 yılından sonra Afganistan ABD tarafından işgal edilmiş ve 20 yıllık ABD işgali süresince her yıl binlerce sivil insan ABD'nin askeri gücünün gece operasyonu adı altında ve hava saldırıları sonucunda öldürülmüştür. BM özel temsilcisinin derlediği rapora göre 2009-2019 yılları arasında ABD ve diğer silahlı örgütler tarafından 100 bin sivil kişi öldürülmüştür. ABD'nin 20 yıllık Afganistan'daki varlığı olumlu gelişmeleri beraberinde getirmediği ifade edilebilir (Museviyan, 2017: 2001-2002).

Önceden değinilen nedenler halkın devlete karşı güvensizliğine yol açmıştır. Bu güvensizlik halk ile devlet arasında çatlakları ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak siyasal güvensizlik, Afganistan'da uluslaşma sürecini de aksamasına neden olmuştur. Bir ülkenin gelişmesi için uluslaşma sürecinin o ülkede tamamlanması gerekmektedir aksi takdirde gerileyeceği ifade edilebilir.

3.1.1.1.3. Modernite ve Geleneğin Karşı Karşıya Gelmesi (Yüzleşmesi)

Kelime olarak “modern”, Latince “modernus’tan” türetilmiştir. Modernus ise yine Latince’de “hemen şimdi” anlamına gelen “modo’dan” türetilmiştir. Modern kelimesi, Hristiyanlık döneminin pagan döneminden farklı bir karaktere sahip olduğunu vurgulamak üzere kullanılmıştır (Erol, 2016: 51).

Modernite 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en çok üzerinde durulan ve tartışılan konulardandır. Modernite kavramı bir ortaçağ eleştirisidir ve insanın merkeze alınmasını ifade etmektedir (Ördem, 2018: 2010-2011). Modernite denildiğinde “eskiye” karşı “yeni” ve “geçmişe” karşı “şimdi” akla gelmektedir. Moderniteye geçiş, iktidarın meşruiyetini halka dayandıran siyasal devrim, Newton tarafından başlatılan bilimsel devrim, rasyonelliği vurgu yapan kültürel ve sanayi devrim ile gerçekleştiği ifade edilebilir (Yaşar, 2011: 10).

Modernitenin herkesin üzerinde anlaştığı tek bir tanımlanması daha yapılamamış ve tanımlamalar düşünörlere göre farklılık arz etmiştir. Giddens’e göre

ilk kez Avrupa’da ortaya çıkan sosyal yaşam biçimine modernite denilir ve daha sonraki tarihlerde dünyanın geri kalan ülkelerini etkisi altında almaya başlamıştır. Max webber moderniteyi rasyonelleştirme süreci olarak ifade etmiştir. Başka bir anlatımla geleneksel davranışları akıl süzgecinden geçirilerek rasyonelleştirilmesidir (www.zayeri.com, 12.05.2022).

Batılı ülkeler modernite ve modernleşme ile birlikte her açıdan hızlı bir gelişim kaydetmiş ve gelişmelerden etkilenen bazı düşünürler de gelişmemiş üçüncü dünya ülkelerine gelişmeleri için Batılı ülkelerin gelişmelerine neden olan yol ve yöntemlerin takip edilmesi gerektiğini önermiştir.

Modernist düşüncede gelişme veya gelişmeme konusu, geleneksel ülkelerde hâkim olan sosyal kültür üzerinden ölçülecektir ve bu ülkelerin içişlerinde görülen her şey gelişme ve modernleşmeye karşı bir sorun olarak algılanacaktır. Dolayısıyla modernizm yalnızca gelişmemiş ülkeler için kullanılan bir kavramdır. Max Weber’e göre modernizm, Doğu toplumlarının bir sorunudur ve bu ülkelerin yapması gereken Batılı olabilmeyi başarabilmektir (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 33). Kısaca modernizm; Batının ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal gelişmesini tanımlamak ayrıca Batılı olmayan ülkeler için Batının gelişmesini model gösterebilmek için kullanılmıştır. Batılı ülkelerde modernleşme süreci, uzun zaman diliminde ve toplumun sivil ve sosyal sınıfları tarafından desteklenerek birlikte gerçekleşmiştir. Ancak Batılı olmayan ülkelerde, modernleşme süreci otoriter devletler tarafından gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Batılı olmayan bir ülke olarak Afganistan’da sistematik bir şekilde modernleşme hareketi, ilk kez Emanullah Han devleti tarafından uygulanmaya çalışılmış ve iktidara gelmeden önce geleneksel örf, âdetlere karşı çıkan ve modernleşme kültürünü destekleyen bir kişiliğe sahipti. Babasının ölümünden sonra 1919 yılında tahta geçmiş ve kültür, idari, sosyal vb. alanlarda çok geniş bir alanda reformlar yaparak ülkenin modernleştirilmesi için çabalar harcamış ancak modernleşme hareketi, toplumdaki sosyal ve sivil sınıflar tarafından az desteklendiği veya hiç desteklenmediği ifade edilebilir (Museviyan, 2017: 226).

Afganistan'daki modernleşme hareketine bakıldığında, hareketin kesik ve tamamlanamadığını görebilmek mümkündür. Emir Şir Ali Han döneminde başlatılan modernleşme hareketi, Abdurrahman Han döneminde devam edememiş, Emanullah Han döneminde başlatılan modernleşme hareketi, Habibullah Kalakani ve Nadir Şah tarafından tamamlanamamış, 1965 yılında Zahir Şah döneminde başlatılan demokratikleşme süreci, Davut Han ve komünistlerin döneminde sekteye uğratılmıştır.

Geleneğin de tek bir tanımlanması daha yapılamamış, bazıları geleneği; eski düşüncelerin toplamı olarak tanımlamış, bazıları ise “mevcut durumun” korunması olarak tanımlamıştır. Sosyal bilimlerde gelenek; tarihsel, sosyal ve kültürel süreç içerisinde oluşan ve günümüze kadar ulaşan görenek, örf ve adetlerin toplamı olarak tanımlanmış dolayısıyla bu tür değerleri koruyan toplumlar, geleneksel toplumlar olarak adlandırılmıştır. Afganistan 1747 yılından günümüze dek geleneksel kurallarla yönetilmiş ve ülke geleneği, toplumdaki sosyal ve dini gruplar tarafından desteklenmiştir (www.abusadra, 03.07.2022).

Afganistan gibi geleneksel ülkelerde politikacılar, iktidarını ve egemenliğini koruyabilmek için modernleşmeye ve reform yapmaya karşı çıkmaktadırlar. Aynı zamanda bu gibi ülkelerde gelenekler çok uzun zamandan beri halkı etkilediği için halk da modernleşmeye doğal olarak tepki göstermekte ve modernliğin yayılmasına karşı çıkmaktadır. Bu söylenenleri dikkate alarak, Afganistan'daki modernleşme hareketini engelleyen ciddi sorunların olduğunu ayrıca modernleşme süreci, toplumda “gelenekselci” ve “modernleşmeci” olarak iki zıt düşünceye sahip insan grubunu karşı karşıya getirdiğini söyleyebilmek mümkündür. Başka bir anlatımla modernleşme hareketi, toplumda iki farklı sosyal grubun ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bu iki grup arasındaki anlaşmazlık sorunu günümüze kadar devam ederek siyasal gelişmenin geçekleşmesini engellediği ifade edilebilir. Gelenekselci ve modernleşmeci grupların yapısı ve düşüncesi nedir? sorusuna cevap arandıktan sonra aralarındaki anlaşmazlıklara kısaca değinilecektir (Cevadi ve Arifi, 2014: 80).

Gelenekselci Gruplar: Gelenekselci gruplar, sosyal değişim ve modernleşme ile kültürlerinin değişeceğini düşündükleri için modernleşmeye karşı çıkmaktadırlar.

Bu gruptakiler, çıkarlarını otoriter ve geleneksel bir yapıda görmekte, halkın siyasal katılımını istememekte ve genel olarak okuma ve yazmaları düşük seviyededir. Modernleşmecilere kıyasla kalabalık bir nüfusa sahiplerdir. Afganistan’da düşünme yapısı itibari ile gelenekselciler; iktidarda olanlar (modernizmi iktidarları için tehlike görenler) ve iktidarda olmayanlar (modernizmi dini ve geleneksel kültürleri için tehlike olarak algılayanlar) olarak ikiye ayrılmaktadır (Museviyan, 2017: 208).

Afganistan’daki gelenekselci grupları sınıfları itibari ile ulema, soylular ve kabile büyükleri ve mücahitler olarak üçe ayırmak olanaklıdır. Bu sınıflar aşağıda incelenecektir.

Ruhaniyet (ulema): Afganistan’daki ulema sınıfı, diğer İslam ülkelerinde bulunan ulema sınıfı gibi örgütlü ve hiyerarşik bir yapıya sahip değildir. Gerçi ulema nezdinde “Molla” “Mevlevi” ve “Müftü” gibi ilimi derecelendirme söz konusudur ancak bu derecelendirme onların örgütlü bir yapıya sahip oldukları anlamını taşımamaktadır. İskoç devlet adamı ve Afganistan üzerinde kitaplar yazan Mountstuart Elphinstone, Afganistan’daki ulemanın yapısı hakkında “Afgan ulemaları, Batıdaki ruhaniler gibi sendikaya sahip değiller ayrıca İngiliz ruhanileri gibi önceden belirlenmiş kurallara veya bir başkanın emrinde değiller” şeklinde ifadede bulunmuştur (Elphinstone, 1998: 214).

Afgan ulemasının örgütlü bir şekilde çalışmaması onların toplumdaki, eğitim, imamet, din kültürünü yayma, yerel (gayri resmi) mahkemeleri idare etme ve siyasal sistemi meşrulaştırma gibi temel görevlerinden alıkonulmuş anlamına gelmemektedir. Ulema, sözü edilen görevlere ek olarak, toplumda dini liderlik rolünü de yerine getirmektedirler. Bu rol onlara özel bir kutsallık ve manevi güç vermiştir. Elphinstone’ne göre ulema, bu rolü ile muhaliflerini tekfir edebilmekte, devleti tehdit olarak gösterebilmek, yabancı güçlere karşı cihat ilan ederek savaş açabilmektedirler (Kamgar, 2004: 14)

Zahir Şah döneminde ülkede demokratikleşme ve özgürlükler alanı genişletilmiş ve çeşitli liberal ve solcu partiler de kurulmuştur. Solcu partiler, bu dönemde dini değerlere karşı sloganlar atmaya başlamıştır. Bunların bu tür tavrına karşı çıkmak için ulema sınıfı “Müslüman kardeşler”, “Muhammedi ulema

topluluğu” ve “Tevvabin Hareketi” adında partiler kurarak mücadele etmiştir. Bu dönemden sonra ulema sınıfı, örgütlü bir şekilde siyaset alanına girmiş ve modern hareketlere karşı çıkmaya başlamıştır (Arifi M. E., 2015: 122).

Soylular ve Kabile Büyükleri: Afgan toplumunda soylular ve kabile büyükleri, toplumsal-siyasal etki ve itibarlarından, sermaye ve toprak sahibi olduklarından dolayı önemli bir konuma sahiplerdir. Afganistan kırsal toplumunun yapısı; kırsal bölgelerde yüzlerce dönüm araziye sahip büyük toprak sahiplerinden, el sanatları erbapları, orta gelire sahip maliklerden ve toprak sahibi olmayan ve diğerlerin topraklarında az bir maaşla çalışan çiftçilerden oluşmaktadır (Cevadi ve Arifi, 2014: 80).

Genel olarak soyluların görevi; devlet vergilerini toplamak için yerel yetkililere yardımcı olmak, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, adaletin sağlanmasını gözetlemek, başka bir anlatımla devlet ile halk arasında aracı görevi yapmaktadırlar. Kırsal toplumlarda genellikle kırsal alanlarda ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek ve halkın sorunlarını devlete iletmek için bir reis (idareci) seçilmektedir. Hamid Karzai soylular ailesinden gelerek 2001 yılında Afganistan’ın yeni yönetim sisteminde cumhurbaşkanı olarak görev yapmış ve yönetimi sürecinde devletin birçok yüksek makamına soyluları atamıştır (Cevadi ve Arifi, 2014: 80).

Mücahitler: Mücahitler, 1979-1981 yılları arasında ortaya çıkan ve geleneksel düşünceye sahip olan toplumsal-siyasal gruplardan biridir. Afganistan 1979 yılında SSCB tarafından işgal edilince bu grup ortaya çıkmıştır. Mücahitler silah kullanarak ulema ve soyluların etkisini azaltmış ve kendilerine yeni toplumsal-siyasal konumlar elde etmek için çaba harcamışlardır (Tanin, 2006: 310).

Silah, halk, mezhep ve para mücahit grupların gücünün temel kaynaklarını oluşturmuştur. Mücahit gruplar 2002 yılına kadar dini bir yönetim kurmada başarılı olamamışlar ancak bazı siyasi anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasında önemli roller oynamıştır. Mücahit gruplar toplam dört yıl süren geçici ve geçiş hükümetlerinin kabinesinin %80’ini oluşturmuş, ancak bu kalabalık sayı 2004 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra azalmaya başlamıştır. Hamid Karzai 2004 yılında cumhurbaşkanı seçildikten sonra hükümete uzmanlık ve diploma kriteri

getirerek birçok mücahit gruba ait kişileri görevinden uzaklaştırmıştır (Cevadi ve Arifi, 2014: 85).

Modernleşmeci Gruplar: Bu gruptakilerin sayıları gelenekselci gruplara kıyasla azdır, kurumların ve sosyal davranışların modernleştirilmesinden yanadırlar. Okuma ve yazma bakımından seviyeleri yüksektir. Birçoğunun lisans diploması bulunmakta ayrıca yurtdışını gören insanlardır. Batı değerlerinden ve modernleşmesinden etkilendikleri için Afgan toplumunun modernleştirilmesini istemektedirler. Genel olarak modernleşme yanlısı kişiler, devlet yapısında önemli görevler yapmışlar ve devletin gücüyle geleneksel kültürü temizleyerek yerine demokratik değerleri koymaya çalışmışlardır (Museviyan, 2017: 209). Afganistan'daki modernleşmeci grupları yapısı itibari ile orta sınıf ve işçiler sınıfı olarak ikiye ayırabilmek olanaklıdır.

Orta sınıf: Orta sınıf ilk kez dünyada 20. yüzyılda kapitalist gelişim sürecinde şekillenmeye başlamıştır. Afganistan'da ise orta sınıf meşrutiyet hareketin faaliyet yapması ile başlamıştır. Orta sınıftakiler devlet dairelerinde çalışanlardan, gazeteci, yazar ve öğretmenlerden oluşmuştur. Bu sınıfı özellikle Habibullah Han döneminde yayına başlayan "Serecl Ehbar" gazetesini daha çok etkilemiş ve onların sistematik bir şekilde faaliyet yapmalarına ve düşünsel açıdan gelişmelerine imkânlar sunmuştur. Orta sınıf sonraki yıllarda iktidar olup ülkenin demokratikleşmesi için önemli reformları hayata geçirmiştir (Arifi M. E., 2015: 140).

Orta sınıf, 1960 yılında (Zahir şah döneminde) siyasi ve medeni hakların alanını geniletmeye başlayınca daha örgütlü bir şekilde çalışmaya başlamışlar ve 1965 yılında yeni anayasanın düzenlenmesinde ve yürürlüğe girmesinde de önemli roller oynamışlardır. Bu sınıfa ait kişiler, ortaya çıkışından bu yana liberalizm, İslamcılık, Marksizm, Maoizm ve Leninizm gibi çeşitli ideolojileri benimsemişlerdir. Çeşitli ideolojileri benimsemeleri onların modernleşme yönünde atılacak adımlarını engelleyememiştir (Cevadi ve Arifi, 2014: 88).

Ülkeyi otoriter bir şekilde yönetmekten vazgeçmek, insanların siyasi, toplumsal ve medeni haklarını tanımak, ülkenin ekonomik ve kültürel şartlarını iyileştirmek gibi koşullar bu sınıfın temellerini oluşturmuştur. 1979 yılında orta

sınıfa ait kişiler, tek başına iktidar olmuşlar ve geleneksel siyasal iktidar yapısını zayıflatmak için halk egemenliğinden, sosyal adaletten, çoğunlukçu anlayıştan vb. modern argümanları kullanmışlar ancak yine de halk arasında taban ve destekçi bulamamışlardır (Cevadi ve Arifi, 2014: 88).

İşçi Sınıfı: İngiltere’de başlayan ardından tüm Avrupa’ya yayılan Sanayi Devrimi ile birlikte fabrikalarda fiziki gücünü kullanarak ve belirli bir ücret karşılığında çalışanlara işçi denilmektedir. İşçiler ilk kez 18. yüzyılda örgütlü bir yapıya sahip olmuşlar ve bu tarihten sonra kendi haklarının farkına varmışlardır (Arifi M. E, 2015: 164).

1930 yılından önce Afganistan’da sanayileşmeye yönelik adımlar atılmadığı için toplumda modern anlamda işçi sınıfı diye bir sınıf da ortaya çıkmamıştır. Afganistan’da ilk sanayileşme adımları 1930 yılında atılmış ancak yavaş ilerlemiş ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde devam edememiştir (Arifi M. E, 2015: 165).

İşçi sınıfı, çeşitli dönemlerde Afganistan’ın fabrikaları sayesinde uzman olarak çalışan yabancıların modern kültür ve düşüncelerinden etkilenmişlerdir. Bu nedenle bu sınıf çeşitli dönemlerde modernleşme hareketine destek vermiştir. İşçileri birleştiren ve haklarını savunan ayrıca onları toplumun toplumsal-siyasal gelişmelerinde aktif rol almalarını sağlayan işçi birlikleri bulunmamaktaydı. Başka bir anlatımla işçiler, Afganistan’da modern anlamda örgütlenmemişlerdir (Arifi M. E, 2015: 170).

Afganistan tarihine bakıldığında, modernleşmeci ve gelenekselci gruplar sürekli olarak karşı karşıya gelmişler ya da yüzleşmişler ve bunların yüzleşmesi sonucunda bazen ülkede kurulmuş olan siyasal sistem çökertilmiş ya da hükümet temelleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Daha açık bir ifade ile bunların karşılaşması bazen çok sert ve kanlı bitmiştir. İkinci bölümde değinildiği üzere Emanullah Han’ın ikinci dönem reformlarının başarısızlığa uğraması ve hükümetinin ortadan kaldırılması, modernite ve geleneğin karşı karşıya gelmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Emanullah Han modernist ve reformist bir düşünceye sahipti ve Afganistan’ın siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarının modernleştirilmesi

için çaba harcamıştır. Ülkeyi modernleştirerek Batı ülkeleri seviyesine getirmek istemiş ancak gelenekselci gruplar, Emanullah Han'ın reformlarını "İslam'a aykırı" birer reform olarak ilan etmiş ve özellikle ulema sınıfı, reformlarına ve hükümetine karşı insanları cihada çağırarak, ülkeyi terk etmesini talep etmişlerdir. Nihayetinde, 1929 yılında insanların ayaklanması ile Emanullah Han hükümeti sona erdirilmiş ve Habibullah Kalakanı mezhebi ve geleneksel gruplar tarafından yönetimin başına getirilmiştir. Böylece Emanullah Han'ın on yıllık yönetimi sürecinde Afganistan'ın gelişmesi için kazanımlar ortadan kaldırılmış ve modernleşme hareketi başarısız olmuştur (www.dailya.com, 06.09.2022).

Zahir Şah, yönetime gelmesi ile modernleşme adında bazı önemli faaliyetler yapmış ve ülkeden geleneksel kuralları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu dönemde, modernite ile gelenek yine karşı kaşıya gelmiş ve bu durum insanların kutuplaşmasına ve ülkenin siyasal açıdan gelişmemesine neden olmuştur. Afganistan'da cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte modernleşmeciler zayıflatılmıştır. 1978 yılında iktidar olan solcu ve komünistler de toplumda reform yapmak istemişlerdir. Ancak bu dönemde de reformist gruplar amaçlarına ulaşamamışlardır. Mücahitler ve Taliban'ı gelenekselci gruplara ait kişiler olarak görmek gerekmektedir. Bu iki dönemde modernleşme adında herhangi bir adım atılmamıştır. Taliban dönemini özellikle bir gerileme (eskiye yönelme) dönemi olarak adlandırmak olanaklıdır (Museviyan, 2017: 211).

Taliban sonrası 2001 yılında imzalanan Bonn Antlaşması'yla ABD ve diğer ülkelerin gözetimi altında siyasal iktidar, modernleşmeciler ve gelenekselciler arasında paylaşılmış, bu iki sosyal grup kısa süreliğine de olsa eski dönemlere kıyasla barış içinde çalışmışlardır. Ancak bu iki grup arasındaki anlaşmazlık yeni dönemle yeni bir evreye evrilmiş ve 2004 yılında düzenlenen anayasa ve kanunlara karşı söylem yaratarak huzursuzluk yaratmaya başlamışlardır. Daha açık bir ifade ile gelenekselci gruplar parlamento tarafından çıkarılan kanunları, İslam'ın değerlerine aykırı olduğunu belirterek karşı çıkmaya başlamışlar öte yandan modernleşmeci gruplar ise İslam kanunlarını modern hukuka, insan haklarına ve demokrasiye karşı olduğunu belirterek anlaşmazlıkları derinleştirmişlerdir. Aynı zamanda gelenekselci gruplar, SSCB'ye karşı cihat ettiklerini dile getirerek devlet yönetiminde kendilerinin

hakkı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu söyleme karşı modernleşme taraftarları geleneksel taraftarları grubun cihat adı altında ülkenin içişlerine ABD başta olmak üzere 41 ülkenin müdahale etmesini izin verdiklerini ayrıca Afganistan'ı iç savaşlara soktuğunu dile getirmiştir. Taliban sonrası dönemde bu iki zıt grup arasında şiddet yaşanmış ancak bu şiddet olayı daha çok bireysel bir şekilde gerçekleşmiştir. Söz konusu grupların anlaşabileceği ortak bir söylem hâlâ geliştirilememiştir (www.daily.com, 17.09.2022).

Yukarıdaki açıklamalara ilişkili olarak denilebilir ki Afganistan'da modernizmin muhalif ve destekçisinin olduğunu ayrıca muhaliflerinin de destekçilerine kıyasla daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle modernleşme hareketi başarılı bir şekilde devam edememiş ve modernleşme bir süreç olarak her zaman engellenmeye çalışılmıştır (Museviyan, 2017: 211).

Modernite ve geleneğin karşı karşıya gelmesi, modernleşme ve siyasal gelişme sürecine ciddi anlamda zarar vermiştir. Siyasal açıdan gelişebilmek için modernite ve gelenek arasında ortak bir yol bulmak gerekmektedir. Yolun bulunması zaman alıcı olduğu ancak imkânsız olmadığı ifade edilmektedir (Museviyan, 2017: 211).

Sonuç olarak denilebilir ki Afganistan'da modernleşmeye karşı olanların sayısı fazladır. Bu fazlalık durumu siyasal gelişmeye engel oluşturmaktadır. Diğer bir yandan modernleşme yanlısı kişilerin sayısı azdır ve bunlar modernleşmenin uzun vadede oluşacağından habersizlerdir. Kurulmasından bu yana geleneksel kurallarla yönetilmiş bir ülkeyi, kısa bir zaman diliminde dönüştürmek imkânsızdır. Bu şekilde düşünmek bile siyasal gelişme sürecine sorun oluşturacaktır. Siyasal gelişme veya modernleşme, tarih içinde oluşan canlı bir süreçtir. Bu süreci tarihsel bağından kopararak bir proje gibi yönetmek toplumdaki iç çatışmayı derinleştirmektedir (Arifi M. E, 2015: 94).

3.1.1.1.4. Yabancı Korkusu

Yabancı korkusu, gelişmemiş veya modern öncesi toplumların siyasal kültürünün bir parçasını oluşturmaktadır. Bir toplumun başka toplumlarla sağlıklı ilişki kurabilmesi için söz konusu toplumda, yabancı korkusunun hâkim olmaması

gerekmektedir. Yabancı korkusunun hâkim olan toplumlarda, her şeyden önce insanların zihninde “yabancılardan korkulur” düşüncesi bulunmakta ve bunun için bu tür toplumlar, diğer toplumlardan yalnız kalmayı tercih etmekte ve yalnız kalma tercihi de toplum tarafından üretilen yabancı korkusu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Yabancı korkusu olan ülkeler, başka ülkelerle etkin siyasal, ekonomik ve kültürel olarak ilişki kurma sorunuyla karşı karşıyadır bu sorun da o ülkelerin gelişmemelerine neden olmaktadır (Sadiki, 2010: 149-150).

Oysaki gelişmiş ülkelerin gelişme tecrübesine bakıldığında, onların başka ülkelerle iyi ilişkiler içinde bulunarak ekonomik, kültürel ve siyasal açıdan geliştiklerini görebilmek mümkündür. Bir ülke diğer ülkelerle ilişki kurarak, içişleri sorunlarını daha iyi analiz edebilmekte ayrıca diğer ülkelerin kültürel ve toplumsal sistemlerinin avantaj ve dezavantajları hakkında kolayca bilgi edinebilmektedirler. Başka bir ifade ile ülkeler birbiriyle ilişkiler kurarak kolayca sistemlerini karşılaştırabilmektedirler (Museviyan, 2017: 213).

Bu bağlamda başka ülkelerle ilişki içinde bulunmaktan memnuniyet duyan ülkeler, ülkeler arasında çizilmiş olan coğrafi sınırları yapay bulmakta ve ülkelerin birbiriyle ilişki kurmakla geliştiklerini inanmaktadırlar. Sözü edilen ülkeler, yabancı ülkelerle karşılaşmaktan ve onlarla ilişkiler kurmaktan çekinmemekte ve ilişki kurarken de kimliklerinin olumlu özelliklerini korumaktadırlar (Sadiki, 2010: 150).

Günümüzde küreselleşme denilen sürecin etkisiyle, dünya ülkelerindeki sınırlar ortadan kaldırılmış, ülkeler birbirine yakınlaşmıştır. Küreselleşme kavramı ilk kez İngiliz iktisatçı W.Foter tarafından 1833 yılında kaleme alınan “dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı” adındaki makalesinde kullanılmıştır. Daha sonra bu kavram 4 Nisan 1959 tarihinde “The Economist” dergisinde de yer almıştır (Kıvılcım, 2013: 221). Dar anlamda küreselleşme, dünyanın küçülerek tek bir yer veya köy halini almasıdır. Geniş anlamda küreselleşme ile ekonomik ve teknolojik rekabet alanlarında ortaya çıkan son değişim ve dönüşümler hedeflenmiştir (Türk, 2019: 139). Genel olarak küreselleşme, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı değerlerin ulusal sınırları aşarak dünya çapında yayılması olarak tanımlanmaktadır (Aytekin, 2013: 124).

Bu noktada, küreselleşme ile ulusal (yerel) kültür, dünyanın her yerine yayılma fırsatı bulacaktır. Üstelik küreselleşme, yabancı korkusu, hoşgörüsüzlük, karışıklık gibi geleneksel düşünceler yerine yardımlaşma, hoşgörü, sıkça ilişkilerde bulunma gibi düşüncelerin yerleşmesine yardımcı olmaktadır. Son olarak küreselleşme, “küresel gelişme söylemini” tüm dünyaya yaymak için aracılık yapmaktadır (Museviyan, 2017: 214).

Yabancı korkusu Afganistan siyasal kültürünün bir parçasını oluşturmaktadır ve halk kendilerini sınırlandırılmış kapalı sistem döngüsü içinde tanımlamaları ve başkasına güvenmeme, onları belirli bir coğrafya sınırları içinde tutmuştur. Kapalı toplumsal-siyasal sistemin varlığı ve dış ülkelerin sömürgesi haline gelmesi gibi iki temel nedenden dolayı halk ilişkilerinde yabancı ülke ile etkileşim kurmakta zorlanmıştır. Bu iki neden aşağıdaki gibi ifade edilebilir (Sadiki, 2010: 151):

Kapalı Toplumsal-Siyasal Durumun Varlığı: Kapalı toplumsal-siyasal sistemler adından belli olmak üzere çevresi ile etkileşimde bulunmayan sistemlerdir. Afganistan’da kapalı toplumsal-siyasal sistem egemendir. Bu tür sistemlerin varlığı insanlar arasındaki hareketliliği ve kaynaşmayı zorlaştırdığı ifade edilebilir. Devlet kurumlarında çalıştırılmak üzere seçilen kişilerin, seçilme sürecinde görülen adaletsizlik, siyasal sistemin kapalı olmasından kaynaklanmaktadır. Kapalı toplumsal-siyasal sistemin varlığı, halk ile dünya halkları arasında etkileşimi azaltmış aynı zamanda halk bu sistemi kendilerini yabancılardan korumak için kullanmıştır (Museviyan, 2017: 216).

Yabancı Ülkelerin İşgali: Afganistan yaklaşık iki asırdan beri dış ülkelerin işgaline maruz kalmış ve hangi nedenlerden dolayı işgale maruz kalmış sorusuna cevap verebilmek için ülkenin coğrafi ve stratejik konumunu bilmek gerekmektedir. Ülkenin coğrafi ve stratejik konumuna kısaca değinildikten sonra ülkenin hangi yabancı ülkeler tarafından işgal edildiği bu işgallerin Afgan halkına nasıl etkiler bıraktığı konusu değerlendirilmeye çalışılacaktır (Museviyan, 2017: 217).

Eski çağlarda Aryana, ortaçağda Horasan diye adlandırılan 1747 tarihinden itibaren Afganistan adıyla bilinen bugünün “Afganistan İslam Emirliği” Orta Asya, Güney Asya, Ortadoğu ve Kafkasya’nın kesiştiği noktada bulunan bir ülkedir.

Afganistan'ın kuzeyinde Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan, batısında İran, güneydoğusunda Pakistan, kuzeydoğusunda Çin ile sınırı bulunmaktadır. Afganistan, komşuları ile toplam 5514 kilometre ortak sınırı paylaşmaktadır. 652.000 km² yüz ölçümlü, kuzey ve güneydoğusunu düzlüklerin oluşturduğu dağlık bir ülkedir. Hindukuş ve Baba Dağları ülkeyi ikiye bölmektedir. 2019 yılında yapılan tahmini nüfus sayımına göre ülkenin toplam nüfusu 31,6 milyondur. Afganistan kuru bir iklime sahiptir. Ülkenin deniz kıyısı bulunmamakta ancak ülke nehirler açısından oldukça zengindir (www.khorasan.com, 23.08.2022).

Afganistan, Asya kıtasında jeostratejik ve jeopolitik açıdan özel bir konuma sahiptir. Tarihin önemli olayları bu ülkede gerçekleşmiş ve geçmişten 1800 miladi yılına kadar, Hindistan'a varmanın kolay ve tek yolu olduğu için kuzeyinden ve batısından sürekli yabancı ülkelerin saldırılarına maruz kalmıştır. Birçok imparator, Hindistan'ı ele geçirebilmek için ilk önce Afganistan topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Afganistan üzerinden Hindistan'a geçmek ve Hindistan'da bulunan İngilizleri püskürtmek isteyen Napolyon Bonapart'ın bu planı Afganistanlılar tarafından engellenmiştir (www.khorasan.com, 23.08.2022).

Afganistan coğrafi konumu olarak çok önemli ülkelerle ortak sınırı paylaşmış, özellikle Orta Asya'da ve Basra Körfezi'nde petrol ve gazın keşfi ile ülkenin stratejik önemi daha da artmış dolayısıyla yabancı ülkelerin istilasına maruz kalmıştır. Aynı zamanda Afganistan önemli stratejik konumu nedeni ile 19. yüzyılda Çarlık Rusya ile İngilizlerin tampon bölgesi haline gelmiş ve bununla beraber 20. yüzyılda, soğuk savaş sırasında Rusya ile ABD'nin rekabet alanına dönüşmüştür. Günümüzde Afganistan, bu özel coğrafi konumu nedeni ile Batının ve özellikle ABD'nin dikkatini kendine çekmiş ve özellikle ABD bölgedeki uzun vadeli stratejik çıkarlarını elde etmek için Afganistan'ı kullanmış ve halen de kullanmaya devam etmektedir (www.bbc.com, 01.05.2022).

Yukarıda değinildiği üzere Afganistan'ın özellikle coğrafi ve stratejik konumu yüzünden sürekli dış güçlerin işgaline maruz kalmıştır. Afganistan'ın siyasal tarihine bakıldığında ülke ilk kez Büyük Britanya İmparatorluğu tarafından işgal edilmiş ve işgal ile Afganlarda yabancı korkusu hissi uyanmıştır. Oysaki İngilizlerin

işgalinden önce Afganların yabancıya karşı güvensiz bir hissi bulunmamakta, yabancılar turist, işadami, bürokrat olarak Afganistan'a rahatça gelebilmekte ve devletin yüksek makamlarında uzman olarak çalışabilmekteydiler (www.bbc.com, 01.05.2022).

Afganistan ile İngilizler arasındaki ilk siyasi ilişkiler, 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiş ve iki ülke arasında toplam üç savaş gerçekleşmiştir. İlk Afgan-İngiliz Savaşı, (1839-1842) yılları arasında Hilmend Vadisinin güneyinde gerçekleşmiştir. Savaş dört yıl devam etmiş ve nihayetinde 2 Kasım 1841 tarihinde modernleştirilmiş İngiliz ordusu, Afganlara karşı yenilmiş ve ülkeden çıkmak zorunda kalmıştır. Savaşta ülkenin dinamik gücünü oluşturan gençler öldürülmüş ve tarihsel, sanatsal ve anıtsal değerleri yok edilmiş veya zarar görmüştür. Bunlardan daha önemlisi bu savaşla birlikte Batılılara karşı Afganların zihninde yabancı korkusu duygusu yerleşmiştir. Bu tür düşünceler ülkenin siyasal ve kültürel açıdan gelişmemesine de neden olmuştur (Museviyan, 2017: 219).

Birinci Afgan-İngiliz Savaşı'ndan 38 yıl sonra ikinci Afgan-İngiliz Savaşı gerçekleşmiş ve her iki savaş, Hindistan'daki İngiliz hükümdarının emriyle gerçekleşmiştir. Savaşların nedeni, Rusya'nın Afganistan toprağına hâkim olmasını engellemekti çünkü Rusya'nın Afganistan'a hâkim olması İngilizlerin Hindistan üzerindeki çıkarlarına karşı büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. İngilizler bu savaşta da Afganlara yenilmiştir. Savaşın Afgan halkı üzerinde etkisi olmuş ve halk nezdinde yabancı korkusu ve halkın korumacı tavrı daha da artmıştır (www.bbc.com, 16.06.2022).

Üçüncü Afgan-İngiliz Savaşı, 20 Ocak 1919 tarihinde gerçekleşmiştir. Afganlar savaş meydanında İngilizlere yenilmiş ancak siyaset ve diplomasi alanında başarılı olarak siyasal bağımsızlığını kazanmıştır. Taraflar bu savaşta diğer iki savaşa göre daha az zararla atlatmışlardır. Geçmiş iki savaşta olduğu gibi bu savaşta da Afgan halkının Batıya ve özellikle İngilizlere karşı bakış açıları değişmiş ve onları bir tehdit olarak görmüştür. Yabancı korkusu düşüncesi bu savaştan sonra sistematik olarak oluşmaya başlamıştır (Habibi, A. H. 1984: 162).

Afganistan 20. yüzyılda İngilizlerden bağımsızlığını elde ettikten sonra başka bir süper güç olan Rusların işgaline maruz kalmıştır. İlk Afganistan-Rusya ilişkileri 1919 yılında Emanullah döneminde başlamıştır. Rusların Afganistan müdahalesi; siyasi-ideolojik müdahale ve ekonomik açıdan yardım etme bahanesiyle ekonomik ve siyasi müdahale olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Rusların siyasi-ideolojik müdahalesi, 1965 yılında demokratik halk partisini Afganistan'da kurmakla başlamıştır. Rusların siyasi-ekonomik müdahalesi, ilk kez Davut Han'ın başbakan olduğu dönemde gerçekleşmiştir. 24 Aralık 1979 tarihinde Rusların eski devlet adamı olan Leonid Brejnev'in emriyle Rusya'nın 40. kolordusu Afganistan'a girmiş ve Afganistan'ı işgal etmiştir. Ruslar on yıl Afganistan'da kaldıktan sonra Mihail Gorbaçov'un emriyle ordusunu Afganistan'dan çekmiştir (Ferhang, 2010: 247).

Bu savaşta iki taraftan yaklaşık bir milyon insan ölmüş ve beş milyon kişi de yerinden edilmiş ve göçmen durumuna düşmüştür. Savaş özellikle Afganistan halkına çok yıkıcı ve acı verici bir sonuç vermiştir (Cevadi, M. A. 2018: 321).

Afganistan süper güç olan ABD tarafından üçüncü kez 2001 yılında işgal edilmiş ve 1919 yılında Afganistan İngilizlerden bağımsızlığını kazanmış, 1935 yılında ABD Afganistan'ı resmi olarak tanımıştır. İlk Afganistan-ABD diplomatik ilişkileri bu tarihten sonra başlamıştır. 1942 yılında ABD, Afganistan'da ilk resmi temsilcisini açmıştır. 1979 yılında Afganistan Ruslar tarafından işgal edilince, ABD Ruslara karşı Afgan mücahit gruplarına her türlü destekte bulunmuştur (Cevadi, M. A. 2018: 339).

2001 yılında ABD, Afganistan topraklarında bulunan Taliban ve El-kaide örgütünü ortadan kaldırmak için Afganistan'a havadan ve karadan saldırılar düzenlemiş ve Afganistan'a "kalıcı özgürlük ve barış getireceği" vaadi ile işgal etmiştir. ABD ve müttefikleri Afganistan'da yirmi yıl kalmış, yirmi yıl içerisinde Afganistan'da elbette önemli işler ve gelişmeler yaşanmış ancak ABD'nin işgalini hazmedemeyen bazı Afganlar, Taliban ve diğer yerel örgütlere katılarak ABD'ye karşı mücadele vermiştir.

ABD yirmi yılda Afgan halkının gelenek ve göreneğine ters düşen Batı tarzı demokrasiyi uygulamaya çalışmış ancak bu çabalar sonuç vermeyerek aksine ABD

karşıtı grupların daha da güçlenmesine neden olmuş, halkın durumu da iyileşmemiştir. Nihayetinde 2021 yılında ABD Afganistan'dan çekilmiş, Taliban tekrar yönetimin başına geçmiştir. Afganistan, kuruluşundan bu yana üç kez emperyalist güçler tarafından işgal edilmiş ve işgaller, Afganların yabancılara karşı kuşkulu davranmalarına neden olmuştur. (Museviyan, 2017: 218).

3.1.1.1.5. Kanunları Uygulamaktan Kaçma

Sözlükte kanun; emir, kural, ilke vb. anlamlara gelmektedir. Genel olarak yasama organı tarafından “kanun” ya da “yasa” ismi ile yapılan hukuk kurallarına denilmektedir. Gelişmiş ülkelerin önemli özelliği ise kanunlar yapmak ve yapılan kanunları uygulamaktır. Halk da çıkarılan kanunlara karşı saygı duymakta ve onların uygulanması konusunda devletleri ile yardımcı olmaktadır. Kanun herkese eşit derecede uygulanmakta, yöneticiler de kanunların çizdiği çerçeve içinde insanları yönetmeye çalışmaktadır. Çıkarılan kanunlar ayrımcı bir özellik taşımamakta aksine birleştirici bir özellik taşımaktadır. Söz konusu ülkeler ayrıca hukuk ülkeleri olduğu için toplumda ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve hukuksuzluklar kanunlar çerçevesinde çözüme kavuşturulmaktadır. Bu ülkelerde kanunun hâkimiyeti sağlandığı için dostluk ve kardeşlik duygusunun yüksek, sınıf çatışmasının düşük olduğu ifade edilmektedir (Ferd vd., 2011: 14).

Gelişmekte olan ülkelerde kanunsuzluk ya da kanunu uygulamaktan kaçınma söz konusudur ve bu ülkelerde kanunlar sadece kâğıt üzerinde yazılı olarak kalabilmektedir. Afganistan anayasa ve kanunlara sahip olan bir ülkedir. 1923 yılında ülke Emanullah Han döneminde ilk kez anayasa ve kanunlarla tanışmıştır. Ülkenin kanunlarla tanışmışlığından uzun zaman geçmesine karşın hâlâ birçok konuda kanunlar göz ardı edilmekte ve çeşitli bahanelerle hayata geçirilememektedir. Bunun da çeşitli nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Ferhang, 2010: 423):

- Bazı konularda kanunlar, halkın görüşüne başvurulmadan ve onların çıkarı doğrultusunda değil aksine hükümet yandaşlarının ve hükümetin çıkarı doğrultusunda düzenlenerek hayata geçirilmiştir. Bu yüzden kanun, kamuoyu nezdinde hoş olmayan bir olgu olarak karşılanmıştır. Örneğin 1893 yılında Abdurrahman Han döneminde vergi kanunu herkesi kapsayacak şekilde

uygulanmıyordu sadece hükümete yakınlığı ile bilinen üyeler vergiden muaf tutulmuştu.

- Diğer bir husus, Nadir Şah döneminde askerlik kanunu çıkarılmıştır ancak kendi kabilesine ait olanları askerlik yapmaktan muaf tutmuştur. Bu durum da toplumda sosyal bölünmeyi tetiklemiş ve insanlar arasında anlaşmazlıkların artmasına neden olmuştur ayrıca halkın kanunlara karşı itibarını zedelemiştir.
- Afganistan geleneksel yapıya sahip bir ülkedir. Bu nedenle Afgan halkı hukuki ve hukuki olmayan sorunlarını gelişmiş ülkelerde uygulanan modern kanunlar ışığında değil daha çok geleneksel yöntemlerle çözmektedirler. Bu yöntemlere yalnızca halk değil yönetenlerde başvurmuştur. Örneğin Davut Han 1973 yılında cumhuriyet sistemini ilk kez kurmuş ve cumhurbaşkanı olarak ülkenin başına geçince, ilk işi parlamentoyu kapatmış ve anayasayı yürürlükten kaldırmıştır ülke beş yıl parlamentosuz ve anayasasız yönetilmiştir. Ancak beş yıldan sonra Davut Han'ın emriyle gösterişli bir anayasa yapılmış ancak yönetimi uzun müddet devam edemeyerek ailesiyle birlikte solcular tarafından katledilmiştir (Azimi, 2000: 30).
- Verilen örneklerle ek olarak denilebilir ki Loya jirge (büyük meclis) aslında geleneksel ve kabileye dayalı bir yapıdan oluşmaktadır. Meclis kabile temsilcilerinden oluşan ve kral, emir ve cumhurbaşkanını seçen ve uzun geçmişe sahip olan bir meclistir. İlk kez 1747 yılında ülkenin başına emir seçebilmek için Kandahar'da toplanmış ve dokuz gün emirin kim olacağı tartışılmış, sonunda Ahmed Şah Durani ülkenin ilk emiri olarak kabile liderleri tarafından seçilmiştir. Meclis kabile reislerinin oluşturduğu siyasi bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte meclis Afganistan anayasasında resmi olarak tanınmış, hukuksal ve kanuni bir boyut kazanmıştır. Aynı zamanda anayasada meclis “Afgan halkının iradesinin yüksek tezahürü” olarak tanımlanmıştır. Ancak tarihsel tecrübe göstermiştir ki meclis aşağıdaki birkaç nedenden dolayı tüm halkın iradesini ve görüşünü yansıtmamaktadır:
- Bazı yöneticiler, büyük meclisin yetkilerini kendi keyfi ve bireysel kararlarını uygulayabilmek için kullanmışlardır (Ferhang, 2010: 39).

- Büyük meclise kimlerin katılacağı veya üyelerinin kimlerden oluşacağı ve nasıl seçileceği hakkında seçme kriteri belirtilmemiştir. Bazı dönemlerde birkaç kabile yaşlısı ve reisinin katılımıyla meclis yapılmış ve siyasi kararlar alınmıştır.
- 2004 yılından önceki dönemlerde büyük meclisin yetki alanı belirsizdi. 2004 yılında düzenlenen yeni anayasa ile meclisin yetki alanı yine tam olarak düzenlenememiştir. Devlet adamları meclisin yetki belirsizliğini kendi çıkarına kullanmıştır (Cevadi, M. A. 2018: 296-297).

3.1.1.1.6. Sosyal Alanın Siyasallaşması

Siyaset kelimesi Arapça'dan Türkçeye geçen bir kelime olup, bu dilde “siyâsa” şeklinde kullanılmaktadır. Sws veya sâsa kökünden gelen siyasa kelimesi, yönetmek, eğitmek, yetiştirmek anlamına gelmektedir (Dursun, D. 2018: 29). Siyaset kavramının çeşitli tanımlamaları yapılmış, bazıları kavramı bir devlet faaliyeti bazıları ise bir iktidar mücadelesi olarak tanımlamıştır.

Genel olarak siyaset, insanların yaşayışlarını yakından ilgilendiren ve etkileyen bir faaliyettir (Kapani, 2015: 27). İnsanların gerek toplu ve gerekse bireysel hayatı, birçok öge ile ilişkili olarak devam etmekte ve bu ögelerden biri de siyasettir. Ancak siyaseti kendi alanında ve sınırları için değerlendirmek gerekmektedir. Sosyal ve kültür alanı siyasileştirmemek gerekmektedir. Gelişmiş ve modern ülkelerde, siyasal alan ile diğer alanların sınırlılıkları çizilmiş ve insanlar da bu sınırlılıkları göz önünde bulundurarak ona göre davranmaktadırlar. Ancak geliştirmekte ve gelişmemiş ülkelerde tam tersi durum söz konusudur, birçok alan siyaset gözü ile bakılmaktadır (Arifi ve Hamidi, 2019: 107).

Afganistan toplumuna bakıldığında son zamanlarda halkın bir kısmı ve bazı toplumsal, akademi gibi alanlar siyasetten etkilenmiş işte bu durum Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmemesine yol açmış ve halkın bir arada yaşamasının önüne geçmiştir. Toplumdaki sivil alanları siyaset alanlarından ayırmak gerekmekte ve ilk önce siyasetin net bir tanımlanması yapılmalı ve sivil alanları siyasileştirmekten kaçınılmalı, siyasi alan ile diğer alanlar kesin çizgilerle birbirinden ayrılmalıdır (Arifi ve Hamidi , 2019: 107).

3.1.1.2. Aktif Siyasal Parti Sorunu

Günümüz dünyasında siyasal partiler toplumlarda önemli bir yere sahiptir. Siyasal partiler halk ile devleti yakınlaştırandır. Gelişmiş ülkelerde siyasal partilerin varlığı ve faaliyet yapmaları anayasa ve kanunlarda belirlenmiştir. Siyasal partiler sivil toplum kuruluşlarının aksine seçimlere katılarak ve rekabet ederek iktidar olmaya çalışmaktadırlar (Çakmak, 2007: 165)

Geleneksel siyasal yapıya sahip ülkelerde partiler modern ülkeler gibi halka ve milli çıkara dayalı değildir. Geleneksel ülkelerin demokratikleşmesi için partilerin faaliyet yapmaları bir ihtiyaçtır. Sözü edilen ülkelerde partilerin faaliyet yapmalarına karşı çıkan gruplar aşağıdaki gibi sıralanabilir (Cevadi, 2018: 301-302):

- Muhafazakârlar: Bu gruptaki insanlar mevcut siyasal sisteme rıza göstermektedir. Partilerin varlığı ve faaliyeti hoş karşılanmamaktadır. Partilerin faaliyet yapmalarını toplumun seçkinci grubunun çıkarını tehlikeye attığı için ayrıca toplumun geleneksel sosyal norm ve düzenini bozabileceği için iyi gözle bakmamaktadırlar.
- Yöneticiler: Geleneksel toplumun başında olan yöneticiler partilerin faaliyet yapmalarına hoş karşılamamaktadırlar. Çünkü yöneticiler partileri bir yandan iktidarlarına bir muhalif olarak görmekte, öte yandan halkın modernleşmesine ve uluslaşmasına karşı bir tehlike ve devlet ile halk arasında bir ayrıştırıcı aygıt olarak görmektedirler.
- Üçüncü Gruptaki İnsanlar: Bu insanlar siyasal katılıma inanmakta ancak siyasal katılımın nasıl olacağı ve kimler tarafından yapılacağı konusunda belirsiz bir düşünceye sahiptirler. Bu insanlar Rousseau tarafından ortaya atılan “genel irade” kuramına inanmaktadırlar aynı zamanda genel iradenin gerçekleşmesi için herhangi bir partiye ihtiyaç duyulmadıklarını savunmaktadırlar. Ayrıca sosyal yapıyı partiler olmadan da devlet ile halk arasında bağ kurabileceğini inanmaktadırlar (Huntington, 2004: 583).

Afganistan’da siyasal partilerin geçmişi 20. yüzyılda gerçekleşen birinci meşrutiyet dönemine kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren birçok siyasi parti ve oluşum ortaya çıkmış ancak kapsamlı ve modern bir yapıya sahip olamamıştır.

Günümüzde var olan siyasi partiler resmi olarak faaliyet yapmakta ancak partilerin bazıları (milli hareket, halkın sesi, Afganistan adalet partisi vb.) gibi partiler modern siyasal parti özelliğini taşımamaktadırlar ve bu partiler özel kişilerin çıkarı doğrultusunda faaliyet yapmaktadır. Bu nedenle siyasal sistem üzerine etki etmemiş ve geliri şeffaf değildir. Bununla birlikte ülkede parti sayısının fazlalık sorunu bulunmakta 2019 yılındaki adliye verilerine göre kayıtlı 72 parti bulunmakta ki bu durum ayrıca ülkenin gelişmesinin önüne geçtiği ifade edilebilir (Cevadi, 2018: 302).

3.1.1.3. Aktif Sivil Toplum Sorunu

Daha önce de belirtildiği gibi sivil toplum hükümet dışı ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlardır. Bir toplumda siyasal gelişmenin gerçekleşebilmesi için sivil toplum kuruluşların varlığı ve çalışması şarttır. Gelişmiş ülkelerde sivil toplum kuruluşları siyasal partiler gibi toplumda resmi bir statüye sahiptir. Sivil toplum kuruluşları halkın talep ve isteklerini devlete iletmekte ve siyasetin iyi bir şekilde çalışmasına yardımcı olmaktadır (Kumi ve Borren, 2013: 4).

Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesini yavaşlatan sorunlardan bir tanesi alanında yeterince aktif çalışmayan sivil toplum kuruluşlarının varlığıdır. Afgan halkı sivil toplum kuruluşu kavramıyla Taliban rejiminden sonra tanışmıştır. Afganistan'da birkaç yıldan beri büyük kentlerde ulusal sivil toplum kuruluşları uluslararası STK'lerin desteğiyle faaliyete geçmiştir. Bu sivil toplum kuruluşlarının önemli sorunları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Cevadi, 2018: 300):

- Sivil toplum kuruluşların başında bulunan kişiler STK'lerin faaliyet alanları, rolleri hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Dolayısıyla STK'ler kurulduktan bir zaman sonra siyasetlerin etkisi altında kalarak onların istekleri doğrultusunda faaliyet yapmaya çalışırlar. STK'ler bir müddet sonra kuruluş felsefesini unutmakta veya ortadan yok olup gitmektedir.
- STK'den sorumlu kişiler faaliyet alanları hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olsalar dahi, siyasal iktidar ve devlete muhalif gruplar tarafından, faaliyetlerinin devam ettirmemesi noktasında tehdit edilme ihtimali yüksek olduğu için çalışmalarında rahat hareket edememekte ve çoğu zamanda engellenebilmektedir.

- Afgan halkının bir kısmı STK'ların faaliyet alanları hakkında bilgisiz ve STK'ları yalnızca yardım eden kuruluşlar olarak düşünmektedirler. Çünkü Afganistan'da STK kavramı yeni ortaya çıkan bir kavramdır. Bu durum STK çalışmasını aksatmaktadır. STK'lar tarafından halk doğru bilgilendirilmeli ve onlardan STK'nın daha da gelişmesi için yardım istemeliler. Başka bir anlatımla STK halktan kopuk değil halkı ile birlikte ileriye doğru adımlar atılmalıdır.
- Bazı STK kendi amaç ve ilkelerinden uzak bir şekilde faaliyet yapmaktadır. Daha açık bir ifade ile bazıları yardım toplamakla yetindiği görülmüştür.

Sonuç olarak denilebilir ki STK'lar kuruluşundan bu yana Afganistan'da görevini hakkıyla yerine getirmeyi başaramamış, STK ve siyasi partilerin aktif çalışma göstermedikleri için Afganistan'da siyasal gelişme süreci yavaş ilerlemiştir.

3.1.2. Toplumsal Sorunlar

Sorunların en önemlileri olan toplumsal sorun, Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesini engellemiştir. Bu sorunlar şu şekilde sıralanabilir:

Afganistan'ın Toplumsal Yapısı: Yapı Latince “structura” kelimesinden ve “stuerere” fiilinden türetilmiş ve yapmak ve inşa etmek anlamına gelmektedir. Yapı kelimesi 19. yüzyılda ilk kez Herbet Spencer tarafından sosyal ve beşeri bilimlerde kullanılmıştır. Sosyal yapı; ortak kültürel değerler ve normlar çerçevesinde bir araya gelen sosyal grupların ve bireylerin arasındaki istikrarlı ilişkiler bütünüdür. Daha açık bir ifade ile sosyal yapı; toplumun farklı sınıfları, grupları ve bireyleri arasında devam eden ilişkilerin ve bağlantıların toplamıdır ve bu çerçevede bir toplumun sosyal davranış, kültür ve kurumları oluşmaktadır (Siret S. M., 2018, 180).

Afganistan birbiriyle iletişimleri açısından biraz zayıf olan farklı etniklerden oluşan mozaik bir toplumsal yapıya sahiptir. Bu tür toplumsal yapı etnikler arasında bölünmelere neden olmuş ve halkın ortak ulusal kimlik çerçevesinde bir araya gelmesini engellemiştir (Museviyan, 2017: 226).

Bir ülkedeki toplumsal bölünmeleri ortaya çıkma açısından yapısal ve tarihsel olarak iki gruba ayrılabilir. Yapısal bölünmeler özellikleri açısından

değişmez ve her zaman var olagelmıştır. Cinsiyet, soy ve rol ayrımı bu türdendir. Diğer bir toplumsal bölünme tipi olan tarihsel bölünme, bir toplumun tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkardığı bölünme ve parçalanmalardır. Saldırı, anlaşmazlık, işgale maruz kalma ve savaşlar bu tür bölünmenin ortaya çıkmasında rol oynamaktadır. Dinsel, mezhepsel, dilsel, ırksal bölünmeler bu türdendir (Beşiriye, 2010: 99).

Afganistan'ın sahip olduğu mozaik yapısı ayrıca savaşlar ve dış ülkelerin işgallerinden dolayı tarih boyunca halk, millet bilincini kazanmada başarılı olamadığı ifade edilebilir. Fransız stratejist ve yazar Olivier Roy'ya göre Afganistan işgallerden dolayı bölünmüş bir ülke konumundadır. Bununla birlikte Afganistan'da bulunan kabileler arasında olumsuz rekabetler söz konusudur. İktidarda bulunanların bazıları (Habibullah, Nadir Şah, komünistler vb.) gibi politikacılar, insanları ötekileştiren politikalar benimsemişlerdir bu nedenle etnikler arasında olumsuz rekabet tetiklenmiş ve bu tür davranışlarından dolayı halkın devlete karşı güveni azalmış ve devlet ile halk arasında mesafe derinleşmiştir (Roy, 2013: 22)

Ülkede halkı kapsayan ve milli devletin oluşmasında rol oynayan tek bir kimlik bilinci oluşmadığı ifade edilebilir (Dahşiyar, 2013: 17). Afganistan'da bulunan ırksal, dilsel ve mezhepsel bölünmeler tarihsel bir kökene sahiptir ve temeli Afganistan'ın kuruluşunda atılmıştır. Afganistan'ın 34 ili, ırk, dil ve mezhep açısından birbirinden farklılık arz etmekte bu farklılıklar yaklaşık 400 yıl politikacıların yanlış politikalarına kullanılmış ve ülkenin dış güçler tarafından işgaline izin verilmiş ve herkesi kucaklayan bir devletin kurulmasında engeller çıkarmıştır. Toplumsal ve siyasal alanda vatandaşın rol oynayabileceği milli bir kimlik oluşturma süreci daha başlamadığı ifade edilebilir (Dahşiyar, 2013: 17-18).

Sözü edilen üçlü bölünmeler ülkenin gelişmemesine ve milletleşmemesine yol açarak dönem dönem reformistler tarafından başlatılan milletleşme sürecini de akamete uğrattığı belirtilebilir ve bu bölünmeler ortadan kaldırılmadığı sürece ülkenin gelişmeyeceği dile getirebilir.

3.1.2.1.1. Milli Kimlik Sorunu

Kimlik kavramı günümüzde üzerinde en çok tartışılan, yazılan kavramlarından biridir. Kimlik (identity) kavramı sürekliliği içeren Latince “idem” kökünden türetilmiştir (Dalbay, 2018, 162). Kimlik; bir insanı diğer insanlardan ayıran özellikler, tutumlar ve davranışların toplamıdır.

Milli kimlik sosyoloji biliminin zor tanımlanabilen kavramlarından ve zaman içinde birçok değişime ve dönüşüme uğramıştır. Öte yandan kavramı farklı düşünürler farklı anlamlarda kullandıkları için üzerinde anlaşılan ortak bir tanımlanması daha yapılmadığı belirtilebilir. Coğrafyacılar göre ortak toprak parçası ve ortak tarih milli kimliğin önemli unsurlarındandır. Bu iki unsur olmadan milli kimlikten bahsetmek oldukça güçtür. Sosyologlara göre ortak dil ve kültür milli kimliğin oluşmasında merkezi rol oynamaktadır. Siyaset düşünürlerine göre milli kimlik ancak ortak siyasal sistem kurulunca ve vatandaş ulus bilincine ulaşınca gerçekleşmektedir (Museviyan, 2017: 230-231). Özetle TDK’ye göre milli kimlik; bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, töre, gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünüdür.

Millet kavramı ile bir toplumun milli kimliği tanımlanmaktadır. TDK’ye göre millet; ortak bir toprak parçası üzerinde yaşayan, aralarında dil, din, tarih, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğudur. Millet kavramı modern dünyanın bir ürünü olduğu ve bu kavram, devlet-millet, siyasal sistemlerin meşruiyeti gibi konuların ele alındığı Vestfalya Anlaşmasıyla siyaset literatürüne girmiştir. Anlaşmadan sonra milli kimlik ve milli devlet söylemleri, imparatorluk, hanedan gibi geleneksel söylemlerin yerine kullanılmaya başlanmış ve bununla birlikte Batılı ülkeler anlaşmadan sonra meşruiyetlerini halkta aramaya ve halka dayandırmaya başlamış ve baskı, otoriterlik gibi geleneksel yönetim tarzını terk etmişlerdir (www.bbc.com, 14.03.2022).

Ancak Doğulu ülkeler, siyasal bağımsızlıklarını 20. yüzyılın ikinci yarısında elde ettikleri için bu tarihten sonra meşruiyetlerini halka dayandırmaya ve baskıcı yönetim tarzından uzaklaşmaya başlamışlardır. Üçüncü dünya ülkeleri sömürgeci ülkelerden kurtulunca milli devlet oluşturmak için çabalamıştır. Ancak bu ülkelerin

birçoğunda millet ve milli devlet gibi kavramların ortak bir tanımlanması yapılmadığı söylenebilir (www.bbc.com, 14.03.2022).

Afganistan 19 ağustos 1919 tarihinde İngilizlerden bağımsızlığını kazanmasına rağmen yöneticiler henüz ülkenin tüm vatandaşlarını kapsayan milli devletin tanımlanmasını yapmadıkları dile getirebilir.

Afganistan sahip olduğu geleneksel ve mozaik toplumsal yapısından ve bu topraklarda devam eden iç savaş ve işgaller sebebiyle milletleşme sürecini tamamlanamadığı ifade edilebilir. Milli kimlik bir ülkenin siyasal açıdan gelişmesi için önem taşıdığı söylenebilir (Museviyan, 2017: 232).

Bir toplumda devletin temel görevi adaleti ve toplumsal eşitliği sağlamaktır. Demokratik devletlerde vatandaş, kanun nezdinde eşittir ve her türlü hakka sahiptir. Ancak Afganistan'da halkın eşitliği, hakları yalnızca yöneticilerin sözünde kalarak gerçek anlamda hayata geçirilemediği ifade edilebilir. Birçok konuda devlet aygıtının kendisi toplumsal yapıdaki karmaşıklığı tetiklediği belirtilebilir (Museviyan, 2017: 233).

Afgan toplumunda işgaller ve iç savaşlar neden ile etnikler arasında görülen bölünmeler ülkenin modernleşme ve gelişme sürecini zayıflatmıştır. Ülkenin siyasal tarihine göz attığında siyasal sistemi bir etnik grubu çerçevesine şekillendiği ve idare edildiği söylenebilir. Bu duruma örnek verilecek olursa, ülke yönetimi 1747 yılından bu yana bir etnik grubu (Peştunlar) tarafından yönetildiği ve yöneticiler etnikler arası bölünmeleri derinleştirmiş ve birlik duygusunu ortadan kaldırılmaya çalışıldığı belirtilebilir (Museviyan, 2017: 234).

Ülkede mezhepsel sorun milli kimliğin oluşmasını engellediği ve mezhep belirli bir etnik gruba hizmet etmek için kullanıldığı söylenebilir. İslami eğitim ve öğretim, kabile ilişkileri çerçevesinde yorumlanmış ve yöneticiler kendi kabilesinin çıkarları ve iktidarlarının sürekliliği için mezhebi kullandıkları ifade edilebilir. Afgan halkının %99'u Müslüman ve Hanefi ve Caferi mezhebi, ülkenin iki büyük mezhebi fırkaları arasındadır. Halkın çoğu Hanefi'dir. Yönetimin başında devamlı Hanefi kişiler olduğu için dönem dönem Caferi'ler iktidardan uzaklaştırılmış, bazen onların dini tören yapmaları yasaklanmış yöneticileri bu tür ötekileştiren politikaları

yüzünden devlet gelişmemiş ve halk arasında mezhepsel bölünmelere neden olmuştur (Roy, 2013: 215).

Afganistan dil sorunu nedeni ile milletleşme sürecini tamamlanamadığı söylenebilir. Toplumlar da dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan ve “birlik ruhunu” canlandıran bir araçtır. Ancak Afganistan’da yöneticiler dili, insanları birbirinden ötekileştirme aracı olarak kullanmışlar ve ülkenin tarihinde Nadir Şah ilk kez dil üstünlüğü politikasını izlemiş daha sonra kardeşi Haşim Han ve Davut Han politikayı uygulamaya çalışıldığı tespit edilmiştir (Museviyan, 2017: 235).

3.1.2.1.2. Etniksel Sorun

Etnik üstünlüğü düşüncesi toplumsal ve siyasal düşünce tarihinde çok eski tarihlere uzanmaktadır. Aristoteles’e göre bazı etnik gruplar özgür bazıları köle olarak yaratılmıştır. Fransız yazar Joseph Artur De Gobineau “İnsan ırklarının eşitsizliği” kitabında Alman Irkının (Frankların) dünyadaki diğer ırklara göre üstün olduklarını ve medeniyet kurduklarını dile getirmiştir. Almanya’da birçok yazar Sâmi (Yahudi) kavmini kötü, bozguncu ve kültüre karşı insanlar olduklarını yazmışlardır. Bu şekildeki ötekileştirme düşünceler akla ve mantığa ters düşmekte, I. ve II. Dünya Savaşları bu tür ötekileştiren düşünceler sonucunda patlak verilmiş ve dünya insanları için acımasız sonuçları beraberinde getirmiştir (Beşiriye, 2010: 279).

ABD’de yıllarca devam eden ırk bölünmeleri sonucunda siyahiler köle olarak özgürlüğünden ve iradesinden yoksun bir şekilde zor işlerde çalıştırıldılar. Amerika’da siyahiler (zenciler) beyazların faydalandıkları haklardan ve diğer siyasal, sosyal ayrıcalıklardan mahrum bırakılmışlardır. Ancak günümüzde ABD’de siyahiler eşit sosyal ve siyasal haklara sahip oldukları söylenebilir. Siyahi kökenli Barak Obama ABD’yi (2009-2017) yılları arasında yönetmeye çalışmıştır. Gelişmiş ülkelerde ötekileştirme gibi düşünceler eskisine kıyasla azalmış, insanlar birbirini kabul ederek birlikte yaşamaktadırlar (www.rasekhoon.net, 03.12.2022).

Afganistan’da kabilecilik düşüncesi bulunmakta ve insanların bazıları kendilerini ait olduğu kabileden yola çıkarak tanımlandıkları söylenebilir. Kabile ve etnik kavramı halkı bölen bir kavramdır. Ülkede Nadir Şah, Eşref Gani vb. dönemlerde siyasal sistemler belirli bir kavmin etkisi altında kalarak çalışmış ve

bundan dolayı başka kavimlerin siyasal katılımı, faaliyeti sınırlandırılmaya çalışılmış ve kabilecilik ve ötekileştirme duygusu Afganistan sorunlarını daha da kötüleştirmesine ve halkı birbirine karşı yabancılaştırmasına yol açtığı belirtilmiştir (Museviyan, 2017: 226).

Afganistan’da çok farklı etnik grup yaşadığı için ülkeyi farklı milletlerin bir müzesi olarak tanımlayanlar olduğu ifade edilebilir. Ülkede Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Kırgız, Kızılbaş, Eymak, Nuristani, Keşmiri, Sih, Hindu vb. etnik gruptan insanlar yaşamaktadır. Antropologlar ve istatistikçiler Afganistan nüfusunu saymaya çalışmışlar ancak farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Erwin ve ekibi tarafından Afganistan’ın etnik sayıları ortaya çıkarılmış, 55 ayrı etnik grubun listesi yayınlanmıştır. Afganistan Anayasasında “Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Türkmen, Beluç, Peşeyi, Nuristani, Eymak, Arap, Kırgız, Kızılbaş, Gucer, Berahu-i vb.” etnik gruplar için millet ifadesi kullanılmıştır (Anayasanın 4. Maddesi).

3.1.2.1.2.1. Afganistan’ın Etnik Yapısı

Burada ülkenin siyasal iktidarına etkisi olan ve nüfus olarak çoğunlukta olan etnik gruplar incelenecektir.

3.1.2.1.2.1.1. Peştunlar

Peştunların soyu hakkında farklı görüşler söz konusudur. Bazılarına göre onların Mısırlı İkbat’ın soyundan geldiklerini, bazıları Zahhak evlatlarından geldiklerini ve bazıları da İsrail Kabilesindeki Batın-Nasır evlatlarından olduklarını söylemektedirler. Dolayısıyla Peştunların ırkı ve soyu hakkında farklı bakış açıları söz konusudur, Peştunların soyu hakkındaki görüşlerin kökeni daha çok tarihsel ve efsanevidir (Sacadi, 2017: 77-78).

Kabile kültürü Peştunların hayatında önemlidir. Afganistan’ın doğusunda ve güneyinde yoğun olarak yaşamakta, Peştunca konuşmaktadırlar, Peştunca de Hint-Avrupa dillerinin bir koludur. Mezhep olarak az bir kısmı Şii, diğer kalanları ise Sünnilerdir. 2004 yılı sayımlarına göre ülkenin nüfusunun %42’sini Peştunlar oluşturmaktadır. Birçok alt gruplara ayrılmaktadır. En büyük olanlar Dürani ve Gılzayı’dır. Afganistan toprakları dışında 14 milyon Peştun Pakistan’da yaşamaktadır. Afganistan’da Peştunlar 1747 yılından bu yana iktidarda olmuşlardır

(Büyükbaş, 2006: 15).Taliban'ın şimdiki lideri Mevlevi Hibetullah Ahundzade, eski lideri olan Molla Ömer, Eşref Gani ve Hamid Karzai gibi bilinen kişiler de Peştun etniğine mensup kişilerdir.

3.1.2.1.2.1. 2. Tacikler

Tacikler toplumsal ve siyasal konumları nedeniyle Afganistan'da yaşayan ikinci etnik grubundan ve Farsça konuşmaktadırlar. Bazı araştırmacılara göre İran kökenlidirler. Bu gruptakiler Afganistan'ın kuzey doğusunda, batı ve güney batısında yaşamalarını sürdürmektedirler. Çoğunlukla Badehşan, Tahhar, Belh, Kabil, Herat, Gazni, Gur ve birçok farklı şehirlerde yaşamaktadırlar. Çoğu Sünni'dir az bir kısmı İmamiye ve İsmailiye şiilerindendir (Ravaliver ve Andre, 28).

2004 yılı sayımına göre Taciklerin nüfusu 7,7 milyondur. Eğitime daha çok önem veren bir etnik grubudur. Dolayısıyla önemli düşünür ve politikacılara sahiplerdir. Tacikler siyaset ve iktidar alanında Peştunların en büyük rakibidirler (Büyükbaş, 2006: 16). Hibibullah Kalakani, Rabbani, Ahmed şah Mesut gibi bilinen siyasetçiler Tacik asıllıdırılar.

3.1.2.1.2.1.3. Hazaralar

Afganistan'daki en kalabalık üçüncü etnik gruptur. Hazaralar, Afganistan'ın merkezinde ve Hindukuş Dağların eteğinde yaşamalarını sürdürmektedirler. Hazaralar şii'dirler ve Farsça konuşmaktadırlar. Bazı araştırmacılara göre Hazaralar, Sarı İrk soyuna sahip kişilerdir, bazılarına göre Türk'tür. Hazaralar Karzai ve Eşref Gani döneminde aktif olarak siyasette rol oynamışlardır (Sacadi, 2017: 78-79).

3.1.2.1.2.1.4. Özbekler

Özbekler Türk kökenli ve Afganistan'ın kuzeyinde ve Amuderya çevresinde yaşamaktadırlar. Genel olarak Mezar-i şerif, şibirgan, Meymena, Han Abad, Kunduz vb. şehirlerde yaşamaktadırlar. Özbekler, Afganistan nüfusunun tahmini olarak %10'unu oluştırmaktadırlar. Halı dokuma, kilim dokuma, çiftçilik ve hayvancılık gibi mesleklerle uğraşmaktadırlar. Özbekler Raşid Dostum'la siyasete rol oynamışlardır (Museviyan, 2017: 242).

3.1.2.1.2.1.5. Diğer Etnik Gruplar

Türkmenler, Kızılbaşlar, Kırgızlar, Beluçlar Afganistan’da yaşayan diğer etnik gruplardandır. Kızılbaşlar daha çok Kabil, Herat şehrinde yoğun olarak yaşamaktadır. Türkmenler, Amu Darya’nın güney kıyısında ve kuzeybatı sınırlarında yaşamaktadır. Hayvancılıkla meşguldür. Kırgızlar ise kuzeydoğu bölgesinde ve “Vahan Koridorunda” yaşamlarını sürdürmektedirler. Beluçlar güneybatıda ve İran ve Pakistan Beluçlarına komşu bölgelerde yaşamaktadırlar (Sacadi, 2017: 80).

Afganistan 45’ten fazla küçük etnik gruplardan oluşmaktadır. Tarih boyunca siyasetçiler tarafından unutulmuşlar ve her türlü toplumsal ve siyasal haklardan mahrum bırakılmışlardır.

Afganistan’daki etnik ve kabileye dayalı sorunun tarihine bakılacak olursa, Afganistan devletinin temeli ilk kez Ahmed Şah Durani ile birlikte 1747 yılında atılmıştır. Ahmed Şah Durani, kabilesel ve siyasal bir niteliğe sahip olan Luye Jirga’da (büyük mecliste) Afganistan’ın yönetimi başına seçilmiş, kabilesinin yardımıyla yetki alanını genişletmeyi başaramıştır (Ferhmand vd., 2020: 31).

Ahmed Şah’ın ölümünden sonra Temur Şah babasının yerine tahta geçmiştir. Temur Şah yönetiminin ilk gününde kabilesinin isteğine uyarak ve önceden ülkenin başkenti olan Kandahar şehrini değiştirerek yerine Kabil’i başkent yapmıştır. Afganistan’da belirli etnik ve mezhebin siyasallaşması ilk kez, 1880-1900 yılları arasında hüküm süren Abdurrahman Han döneminde gerçekleşmiş ve ülkedeki etnik ve mezhep farklılıkları kendi siyasi çıkarına kullanarak merkezi hükümetini güçlendirmiştir. Peştunları ve Peştun olmayanları Sünnileri ve Sünni olmayanları (Şiileri) karşı karşıya getirerek yönetiminin güçlenmesine neden olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde Şii’ler öldürülmüş ve bazıları da köle yapılmış, devletine karşı çıkan ve muhalefet eden kabile büyüklerini etkisizleştirmiştir. Özetle Abdurrahman Han yönetimi boyunca etnikler ve mezhepler arası hoşnutsuzluklar artırılmıştır (Gerigoriyan, v. 2012: 165).

Emanullah Han’ın devrilmesinde kabilelerin rolü büyüktür ve onun modern reformlarına karşı ilk sert tepki, kabilelerden gelmiş, ülkenin kabileye dayalı yapısını değiştirmek istemiş ancak bu işte başarılı olamamış, sonunda kabilelerin

ayaklanmasıyla ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 1929 yılında kabilelerin desteğiyle Habibullah Kalakani yönetimin başına getirilmiştir. Emanullah Han'ın ülkeyi terk etmesiyle Afganistan yönetimi başında başka bir kabile mensubu Habibullah Kalakani geçerek ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Habibullah Han yaklaşık olarak on ay ülkenin başında kalmış, yine eski kabilenin bir mensubu Nadir Şah kabile söylemini kullanarak destekçi bulmuş ve etniğin devlet oluşturmadaki gücü açısından Nadir Şah'ın yaptıkları önem taşımakta ve kabilelerin desteğiyle ülkenin başına geçerek Habibullah Kalakani'yi idam etmiştir (Arni, 2004: 14).

Nadir Şah tıpkı Abdurrahman Han gibi iktidarını kabilelerin desteğiyle sağlamlaştırmaya çalışmış ayrıca kabile söylemini siyasileştirmeye çalışıldığı söylenebilir. İktidarı kendi aile fertleri arasında paylaşmış ve iktidarına karşı muhalefet edenleri kabileler aracılığıyla etkisizleştirmiştir. Bu dönemde de kabileler arasındaki hoşnutsuzluk artmıştır (Gerigoriyan, v. 2012: 364). Nadir Şah'ın bir törende öldürülmesi ile oğlu Zahir Şah, babasının yerine geçmiş ve kırk yıl ülkeyi yönetmeye çalıştığı belirtilebilir. Bazı tarihçiler Zahir Şah'ın dönemini “işsizlik ve sakinlik” dönemi olarak adlandırmıştır. Kırk yıllık Zahir Şah yönetiminin otuz yılı amca ve amcaoğulları tarafından ülke yönetilmeye çalışılmış ve amca ve amcaoğulları Peştunca dilini resmileştirmiş ve öğrenilmesini büyükten küçüğe zorunlu hale getirilmiştir (Ferhmand, 2020: 40). 1973 yılında Zahir Şah yurtdışında tatil yaparken amcasının oğlu Davut Han tarafından yönetime darbe yapılmış ve ilk cumhurbaşkanı olarak Peştun etniği üzerinden siyaset yapmaya çalıştığı ifade edilebilir. Davut Han nasyonalist bir kişiliğe sahipti ve kabinesini kurduktan sonra Pakistan'daki Peştunların yaşadığı Kuzeybatı Serhad eyaleti (Peştunistan) topraklarının Afganistan'a ait olduğunu iddia etmesinden ötürü Pakistan ile Afganistan arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır (Özcan A.). Davut Han ülkeyi beş yıl yönetmeye çalışmış ancak milli bir devlet kurmayı başaramadığı söylenebilir. 1978 yılında Davut Han hükümeti komünistler tarafından darbe ile çöktürülmüş yerine komünist hükümet kurulmuştur.

Komünist hükümeti, geçmiş hükümetlerden farklı olarak ülkenin geleneksel yapısını kökten değiştirmeyi öncelikli planları arasında koymuşlardır ve planlarını hayata geçirebilmek için “kabile ve etnikler başkanlığı” yerine “parti komitesini” ve

etnik liderleri yerine “parti sekreterlerini” görevlendirerek ülkenin kabile ve geleneksel yapısını zayıflatmaya çalışmışlar. Başka bir anlatımla etnik grupların yereldeki yetki ve otoritesini dağıtmak istemişler ancak onların bu planları etnik gruplar tarafından tepkiyle karşılanmış ve başarılı bir şekilde hayata geçirilememiştir. Bu dönemde komünist partiler içinde görülen etnik hoşnutsuzluğa rağmen kendilerini halka modern ve gelişmiş parti olarak tanıtmaya çalıştıkları ifade edilebilir. 1989 yılında komünistlerden sonra mücahitler ülkenin yönetimine geçmiştir (Ferhmand, 2020: 42-43).

Afganistan, 1992-1996 yılları arasında iç savaşa maruz bırakılmış ve bu iç savaş bir iktidar ve etniksel bir savaş olduğu söylenebilir. Bu savaşta Peştunların temsilcisi olarak Hikmetyar ve Sayyaf, Taciklerin temsilcisi olarak Rabbani ve Ahmed Şah Mesud, Hazaraların temsilcisi olarak Abdul Ali Mezari ve Özbek ve Türkmenlerin temsilcisi olarak Dostum birbirine karşı gelerek iç savaşa yol açtıkları belirtilebilir. Dört yıllık mücahitler hükümetinde mezhepsel, etniksel hoşnutsuzluklar artmış ve devam eden iç çatışmaları Taliban kendi lehine fırsata çevirerek 1996 yılında ülkenin yönetimini ele geçirmişlerdir (Devletyar, 2012: 188).

Taliban beş yıllık yönetimi sürecinde, halkın güvenini elde edememiş ve milli meşruiyeti egemen kılmayı başaramadıkları ifade edilebilir. Birçok yazar ve araştırmacılar, Taliban hükümetini tek etniğe dayalı bir hükümet olarak tanımlamışlar, onların kurmuş olduğu İslami yönetimine göre modern değer ve tutumların herhangi bir önemi bulunmamaktaydı, ülke katılımcı bir düşünce yerine geleneksel bir düşünceyle yönetilmiştir (Ferhmand, 2020: 44).

Bonn Antlaşması’ndan sonra etnik sorunu yeni bir boyut kazanmıştır. Kabileler arasındaki rekabet Hamid Karzai hükümetinde sorunlar oluşturmuştur. Karzai ilk başlarda farklı kabilelerin isteklerini yerine getirerek onların güvenini elde etmeye çalışmış böylece kabileleri tek bir çatı altında birleştirmeye çalışmış ancak kabileler arası rekabet azalmamış ve birçok atama etniğe dayalı olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde ülkede etnisiteye dayalı bir siyaset izlendiği, emniyet ve istihbarat kurumu etnikler arasında bölüşüldüğü söylenebilir. Karzai, hükümetinin

kırılğan siyasetini sağlamlaştırmak amacıyla kabilelere devlet dairelerinde atanma ayrıcalıkları tanınmıştır (İbrahimi, 2017).

Karzai döneminde Afganistan yönetimi farklı etnikler arasında paylaşıldığı ve her kabile büyüğü etkilerini kullanarak devletin en yüksek makamlarına kendi insanlarını yerleştirmeye çalıştıkları görülmüştür. Bu durumdan ülke bürokrasisi olumsuz bir şekilde etkilenecek Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesini engellemiştir. Devlet idareleri etnikler arasında bölüşülmemeli, ehliyetli kişiler devlet makamlarında görevlendirilmeli ve nepotizmin ortadan kaldırılması için çabalar harcanmalıdır (Ferhmand, 2020: 46).

2014 yılında cumhurbaşkanlığı seçim yapılarak Eşref Gani ülkenin yönetimi başına geçerek Milli Uzlaşma hükümeti adı altında bir hükümet kurmuş ve altı yıllık iktidarı sürecinde ülkede çeşitli sorunlar patlak verilmiştir. Birçok siyasetçi, Eşref Gani'yi diktatörlükle itham etmiş ve ülkenin gerilemesine sebebiyet verdiği söylenebilir (Şafikullah, 2018). ABD'nin eski dışişleri bakanı John Kerry yayımlanmış olduğu hatırat kitabında, Eşref Gani'yi bir Batı hayranı, zeki ve tecrübesiz bir siyasetçi olduğunu dile getirmiştir.

Gani, kendi kabilesine ait olmayanları siyasetten uzaklaştırmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Bu duruma örnek verilecek olursa Gani'nin birinci yardımcısı olarak görev yapan Raşit Dostumu kendi kabilesinin bir kişisi olmadığı için siyaset alanından uzaklaştırılarak ev hapsine tabi tutmuştur aynı nedenle Afganistan cumhurbaşkanlığına bağlı iyi yönetim ofisinde Gani'nin özel temsilcisi olarak görev yapan Ahmed Ziya Mesut da hükümetten uzaklaştırılmıştır.

2001 yılı sonrası devletin yapmış olduğu etnik sorununu daha iyi anlayabilmek için aşağıda birkaç örneğe kısaca değinilecektir:

- Devletin Geliştirmeci Programları: Afganistan anayasasına göre devlet, herhangi bir etnik, dil ve bölge ayrımı yapılmaksızın geliştirmeci programlarını uygulamak zorundadır. Başkentte yoğun olarak yaşayan Hazaralar, devletin geliştirmeci politikasından memnun değillerdi. Çünkü onlar devletten çevreyolları yapılmasını istemişler ve devlet onların bu

isteklerini yerine getirme sözünü vermesine rağmen bu plan, başka bir etnik grup tarafından istenilmediği için hayata geçirilememiştir (Museviyan, 2017: 246).

- Elektronik Kimlik Sorunu: Afganistan'ın sorunlarından biri, nüfus sayımının doğru, akademik ve objektif bir şekilde yapılmamış olmasıdır. Nüfus sayımıyla ilgili yayımlanan resmi ve resmi olmayan istatistikler, objektiflikten uzak bir şekilde ele alınmıştır. Diğer bir sorun, birkaç seçimde görülen, bir kişinin birden fazla oy kullanımını engelleyen araçların eksikliği sorunudur. Bundan dolayı birçok seçimde bir kişi birden fazla oy kullanmıştır. Elektronik kimliğin dağıtımı yukarıdaki sorunları kolayca çözebilmektedir. Dağıtılması beklenen elektronik kimliklerde “Afgan” kelimesi geçmediği için ve devletin içinden bazıları “kimliklerde Afgan kelimesinin geçmesi gerektiğini” söyleyerek kimlik dağıtım sürecini engellemeye çalışmışlar, böylece kimlik dağıtım süreci ertelenmiş ve bu sorun Taliban'ın yeni yönetiminde de çözülememiştir (Fuladi, 2006: 54).
- Parlamentonun Hazara bakanın seçimine ilişkin izlediği yol: 15. parlamento turunda parlamento, hükümete güvenoyu verirken (bakanların çalışmalarına izin verirken) birçok Hazara bakan adaylarına güvenoyu vermemiştir. Afganistan Parlamentosu kabilesel bir yapıya sahip olduğu için Hazara bakan adayların kabineye girmesine izin verilmemiştir. Aynı zamanda Milli Uzlaş Hükümeti tarafından parlamentodan güvenoyu alabilmek için üç Hazara kökenli bakan parlamentoya tanıtılmış ancak parlamento onların yine bakan olabilmeleri için güvenoyu vermemiştir. Bu hoş olmayan durumdan yola çıkarak Hazaralar, parlamentoda bulunan milletvekillerin tutumunu eleştirmiştir (Museviyan, 2017: 245).
- Devlet dairelerindeki istihdam ve atanmalarda da kabile düşüncesi yetkiliydi. Bir ülkede eğer kabile düşüncesi hâkimse o ülkede uzmanlık, yeterlilik ve ehliyet ortadan kalkar. Kabile ve etnik sorunu Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesini engellemiş ve bu sorun tarihsel bir geçmişe sahiptir. Etnik ve kabile sorunu Afganistan'ın siyasal gelişmesinin nasıl engellendiğinin nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Etnik Sorun, “halkın vatandaş olma” düşüncesi üzerinde olumsuz etki yaratmakta ve halkın vatandaşlık duygusunu da zayıflatmaktadır. Peki, vatandaş kime denilmektedir? Özellikleri nelerdir? Vatandaş, bireysel ve toplu haklarını tanıyan ve savunan bir kimsedir, toplum tarafından konulan kanunlara uyandır, sorumluluk alan ve yardımlaşmayı severdir.

Vatandaş, devlet kararlarını izlemek ve uygunluğunu denetlemek için bağımsız kurumlar kurmakta ve siyaseti eleştirmekte, siyasete ve sosyal işlere katılmak ve görev almak istemektedir. Özetle vatandaş, siyasal, sosyal, güvenlik ve birçok hakka sahip kişidir. Aynı zamanda vatandaş bilincine ulaşan kimseler, bir ülkenin siyasal açıdan gelişmesine katkı sunmaktadır (Fuladi, 2006: 150).

Etnik sorun olan ülkelerde, vatandaş olma düşüncesi gelişmeye fırsat bulamamakta, halk da herhangi bir hakkı olmayan kimseler gibi yönetilmektedir. Afganistan’da halkın vatandaş olma düşüncesi gelişmediği ve halkın birçok temel hakkı hakkında bilgileri bulunmadığı ifade edilebilir. Afganistan’da genel olarak kararlar kabile ve geleneksel düşüncelerden yola çıkılarak alınmaktadır.

- Etnik sorun beraberinde etnik ayrımcılık düşüncesini de güçlendirmektedir. Etnik ayrımcılık uzun ve tarihsel bir geçmişe sahiptir. Siyasal iktidarı elinde bulunduran etnikler (egemen etnikler) kendileri dışındakileri dışlamış, bu şekildeki ayrımcı düşünceler, iktidardan dışlanan etnik grupların kendilerine karşı ayaklanmalarına ve hoşnutsuzluğuna neden olmuştur (Museviyan, 2017: 248).

Önceden de değinildiği gibi bir etniğin diğer etnik gruplara karşı üstünlük düşüncesi modern ve gelişmiş ülkelerde yok olup gitmiştir. Etniğini diğer etniklere karşı üstün görme düşüncesi artık modern devletlerin sorunu olmaktan çıkmış, birlikte yaşamak önem kazanmıştır.

Afganistan’da sorunlardan biri etnik sorunudur ve ülkede etniksel üstünlük düşüncesini beraberinde getirdiği söylenebilir. Afganistan siyasetinde uzun bir tarihten beri bulunan bir etnik grup artık diğer etnik gruplarla birlikte ülkeyi yönetmeleri gerektiği ifade edilebilir. Ülkede etnik ve kabile düşüncesi

başladığı günden itibaren Afganistan demokratikleşmediği ve gelişmediği belirtilebilir. Farklılıklar doğal ve zenginlik sayılmaktadır.

- Etnik sorun, toplumda sosyal güvensizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Emile Durkheim ve Talcott Parsons'un yazılarında sosyal güvenlik; sosyal birlikteliği ortaya çıkaran faktör olarak söz etmiştir. Parsons'a göre sosyal güvenlik, insanlara milli çıkarları düşüncelerini (milletleşmelerini) sağlamaktadır (Abadi: 42).

Etnik sorun toplumda güveni sarsmakta, birlik ruhunun canlanmasını engellemektedir. Afganistan gibi gelişmekte olan bir ülkede kabile ve etnik sorunu bir an önce ortadan kaldırılmalı ve mücadele edilmelidir. Afganlar İngilizlere, Ruslara ve ABD'lilerin sömürgeci tutumlarına karşı kendi aralarında birlik ruhunu canlı tutabilmişlerdir.

Afganlar kendilerini kabile ve etnik düşüncesi üstünde tanımladıkları zaman, daha açık bir anlatımla halk milli düşündükleri zaman ülkede sosyal güvenlik gerçekleşebilmekte ve gelişebilmektedir (Museviyan, 2017: 250).

3.1.3. Mezhepsel Sorun

Din sözcüğü Arapça “dâl-yû-nûn” kökünden türetilmiş master veya isim olduğu kabul edilmektedir. Sözlükte “durum; cezâ, mükâfat; itaat; hesap; hüküm ve ferman; bağlılık” gibi anlamlara gelmektedir (Tümer, 1994: 312). Din, insan hayatında önemli bir yere sahip olan ve önemli fonksiyonlar icra eden bir olgudur. Din içinde ibadet, inanç, cemaat, duygu, dua vb. birçok etkeni barındıran kapsamlı ve geniş bir kurumdur (Kartopu, 2009: 3).

Sosyoloji sözcüğünü ilk kullanan ve toplumu inceleyecek bilim dalı için öneren kişinin Auguste Comte olduğu yönünde genel bir kabul bulunmaktadır. Sosyolojinin birçok farklı tanımlanması yapılmış ancak genel olarak sosyoloji; toplumun veya toplumsal ilişki ve olayların bilimsel incelenmesidir. Dini bir sosyal kurum olarak inceleyen bilim dalına ise “din sosyolojisi” denilmektedir. Din sosyolojisi genel olarak dini kurumların toplumla ilişkilerini, etkilerini ve özelliklerini ortaya çıkarandır (www.auzefkitap.com, 02.11.2022). Tarihin her döneminde gündelik hayatı belirleyen gerçek etken din olmuştur. Bu nedenle sosyologlar din için önemli işlevler yüklemiş, dinin varlığını insan hayatının bir

ihtiyacı olduğunu dile getirmişler, yeryüzünde din ve dini değerlere sahip olmayan hiçbir toplum yoktur diye de iddiada bulunmuşlar, esasen dinsiz toplumları ruhsuz, cansız toplumlar olarak da tanımlamışlardır (Abuzar, 2011, 146-147).

Dinin sosyal alandaki en önemli işlevlerinden biri, toplumda birlikteliğin sağlanmasına yol açmasıdır. Toplu bir şekilde yapılan dini ayinler (törenler), bireylerin birbirine yaklaşmasına ve yalnızlık duygusundan uzaklaşmasına neden olmakta, aynı zamanda bu ayinler kimlik oluşturunca bir etken olarak işlev yapmaktadır. Bu tür ayinlerde katılanlar dini ve kolektif kimlik kazanmakta ve kazanılan kimlik sonucunda toplumda birliktelik ve kardeşlik sağlanmaktadır (Museviyan, 2017: 251).

Dinin sosyal alandaki bir diğeri işlevi de bireyin kendi kendini kontrol etmesini sağlamasıdır. Bu işlev toplum düzenini ve güvenliğini yükseltmekte, çünkü dini inanışlar toplumda güvenliğin ve barışın sağlanmasına yol açabilmektedir (www.porseman.com, 15.12.2022).

Son olarak din, siyasal sistemlere meşruiyet kazandırmaktadır. Dini kurallar ile yönetilen ülkelerde, siyasal sistemler meşruiyetini dini kurumlardan alabilmektedir. Diğeri yandan meşruiyetini dinden alan ülkeler dini kuralları göz önünde bulundurarak siyaset yapması gerekmektedir.

Sonuç olarak dinin yukarıda söylenen işlevlerini dikkate alarak denilebilir ki din, toplumsal kurumların en önemlilerinden biridir. Sosyal ihtiyaçları giderme konusunda din geçmişte olduğu gibi şimdide önemini korumaktadır. Ancak toplumda birçok konuda din ve mezhep çeşitliliği toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmakta ve toplumsal birliğin sağlanmasına engel oluşturmaktadır. Beşiriye'ye göre dinin mezhep, mutlak ve geleneksel düşünce ile yorumlanması onun bölünmesine yol açmıştır. Örneğin, Avrupa tarihinde dini reform hareketinin etkisiyle Hristiyanlık bölünmüş ve Katolik'e karşı Protestanlık diye bir mezhep daha ortaya çıkmıştır. Bu olaydan sonra mezhepsel bağlılıklar, siyasal olayların önemli bir parçası durumuna gelmiştir (Beşiriye, 2010, 101).

Afganistan mezhepsel sorunla karşı karşıyadır ve bu sorun insanların toplumsal yaşamlarını zorlaştırmıştır. Mezhepsel bölünmeler halkı birbiriyle karşı karşıya getirmiştir. İslam dini, Afganistan'da farklı etnik ve mezheplerin bir araya gelmesini sağlayan en önemli bir unsurdur. Örneğin; İngilizler, Ruslar ve ABD işgaline karşı Afganlar arasında birliği sağlayan İslam dini olmuştur (Sacadi, 2017, 111).

3.1.3.1. Afgan Toplumunda Dinin Yeri

Müslüman ordusu, Miladi 642 yılında İran'ın Tabas kentinden Afganistan'a girerek fethetmiştir. Halkın İslam'ı kabul etmeden önceki dini, Budist ve Zerdüş'tü. Halkın toplam %99'u Müslümandır, geriye kalan %1'i de diğer dinlerin mensuplarıdır. İslam dini Afganlar için ortak birlik sembolünü ifade etmektedir. İslam dinin Afgan halkı arasında özel bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Halk birçok olgu ve olayı dini kurallar esasında değerlendirilmektedir. Ülkenin geleneksel toplumunda, devlet, millet ve milli birlik gibi modern kavramlar hâlâ yerleşmemiş ve İslam Şeriatı yalnızca egemen ve birleştirici bir değerdir. Bu nedenle İslam dini Afgan toplumunun kültürünü oluşturmakla birlikte eğitim, düşünce, davranış, değer ve kanunların temelini de kapsamaktadır (Sacadi, 2017, 49) .

Bu bağlamda İslam, Afganistan tarihinin her evresinde, karar ve davranışlarının meşruiyet kazanabilmesi için önemli bir rol oynamıştır. İslam'ın etkisini Afganların zihninde, kültüründe ve davranışında açıkça görebilmek olanaklıdır. Siyaset alanında da İslam hukuku meşruiyetin tek kaynağıdır. İslam her zaman siyasi egemenliğin, istikrarın ve barışın sağlanması için önemli bir rol oynamıştır. İngilizlerin, Rusların ve ABD'lilerin işgal girişimleri, Afganların dini duygusu ve bağlılığı nedeni ile başarılı olamamıştır (Sacadi, 2017, 50).

3.1.3.1.1. Afganistan'ın Mezhepsel Yapısı

Mezhep, bir dinin çeşitli görüş ayrılıkları nedeni ile ortaya çıkan kollarından her birine verilen isimdir. Afganistan'da birden fazla mezhep bulunmakta ancak Hanefi ve Şii Mezhebi en bilinenlerindendir. Afganistan'da bilinen mezhepler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

3.1.3.1.1.1. Hanefi Mezhebi

Hanefilik, İmam-ı Azam lâkabıyla şöhret bulan Ebû Hanîfe'ye izâfe edilen fıkıh ekolünün adıdır. Hanefilerin itikatta (inançta) mezhepleri ise maturidiyedir (Elçibey, Çev. 2014: 1). Afganistan'da Müslümanların çoğu, Hanefi'dirler. Araştırmacıların çoğuna göre Hanefi Mezhebine ait kişiler, Afganistan nüfusunun toplam %65 ile %75'ni oluşturduklarını aktarmışlardır. Afganistan'da yaşayan Peştunlar, Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Beluçlar, Nuristanlılar vb. kabileler Hanefi'dirler.

Sünni âlimler arasında özellikle medrese hocaları arasında siyasete girmek ve devlet işlerinde karışmak hoş karşılanmamakta ancak Mısır'daki El Ezher üniversitesinden mezun olan ve özellikle Müslüman kardeşlerin düşüncesinden etkilenen âlimler, siyasete girmeyi hoş karşılamış ve siyasete girenlerde bu son gruptan olmuştur (Museviyan, 2017: 255).

Ülkede Hanefi Mezhebi diğer mezheplere göre önemli bir yere sahiptir, “anlaşmazlıkların çözümü için anayasa kanununda bulunmayan bir hüküm için, Hanefi Mezhebine ait hükümlere bakılacak ve ona göre hüküm verilecektir” sözü anayasanın 69. maddesinde geçmiştir (Museviyan, 2017: 255).

3.1.3.1.1.2. Şii Mezhebi

Şiilik, Sünnilik ile beraber İslam dininin iki ana mezheplerinden biridir. İmamet inancı nedeni ile kendine has bir anlayışa sahiptir (Kaymal, 2017: 173). Afganistan'da Şii'ler, nüfus olarak ikinci kalabalık mezhebi oluşturmaktadır. Şiilerin %90'nı Hazara etnik grubu temsil etmektedir. Hazaralara ek olarak Kızılbaşların, Türkmenlerin, Tacik ve Peştunların azı Şii'dirler. Çoğu araştırmacıya göre Şiilerin ülkede nüfusu %25 ile %30 olarak belirlenmiştir (Sacadi, 2017, 125).

Geçmiş yıllarda Şiiler mezhepsel özgürlüğe sahip değillerdi, onlar dini ayinlerini hükümetlerden gizli bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Onlara karşı devletin tutumu sertti, bazı dönemlerde onların Sünni olmaları yönünde politikalar da devletler tarafından yürütülmüştür. Şiiler ilk kez Emanullah Han döneminde mezhepsel hak ve özgürlüğe kavuşmuşlar ve 2004 yılında düzenlenen yeni anayasa

metninde Şii olan kişilerin kendi hukuk kurallarına yargılanabilirliği açıkça belirtilmiştir. 2001 yılından sonra eskilere kıyasla Şiilerin siyasette rolü artmıştır.

3.1.3.1.1.3. İsmailiye

İsmailiye, Şii mezheplerinden biridir, On ikiciler (İmâmiye-i İsnâ'âşer'îyye) mezhebinden sonra dünyada en fazla takipçiye sahip mezheptir. Bu mezhep İmam Sadık'ın vefatından sonra 147 yılında diğer Şii mezhebinden ayrılmıştır. Orta Asya'da ve Afganistan'da yaşamaktadırlar (Sacadi, 2017, 126).

İsmailiye mezhebinin takipçileri, Afganistan'ın Duşi, Der-i Suf ve Badahşan bölgelerinde hayatlarını sürdürmektedirler. Farsça konuşmaktadırlar. Bu mezhebin Afganistan'daki lideri Said Mansur Nadiri'dir. Nadiri ve ailesi Afganistan'ın özellikle son 20 yıllık gerilemesi arkasında diğer etnik grupların liderleri gibi rolleri olmuştur (Sacadi, 2017, 126).

3.1.3.1.1.4. Vehhabilik

Vehhabilik Sünni-Hanbeli mezhebinin bir alt koludur. 18. yüzyılda Muhammed İbn Abdül Vahhab tarafından başlatılmış fikri bir akımdır. Bu mezhebin, Afganistan'da belirlenmiş ve sayılmış takipçisi bulunmamakta ancak Ehli Sünnet taraftarları arasında etkilenen kişiler bulunmaktadır. Vehhabilik bir mezhep olarak, Afgan toplumunda sosyal ve tarihsel bir köke ve geçmişe sahip değildir. Halk arasında sevilmemiştir. Vehhabilik, ülkede ilk kez Arabistan tarafından halkın Ruslara karşı işgali sırasında mücahit gruplara yardım etmek amacıyla yaygınlaştırılmaya çalışılmış, sonraki yıllarda Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerde eğitim kurumları yapmak bahanesiyle sızmaya çalışılmıştır.

Afganistan'da Müslümanlar dışında sayıları özellikle Taliban'ın ikinci gelişile birlikte azalan Sihler ve Hindular da yaşamaktadır. Kabil, Kandahar, Gazni ve Celal Abad şehirlerinde hayatlarını sürdürmektedirler. Sihler tarihte az bir dini özgürlüğe sahip olmuşlardır (Museviyan, 2017: 227).

Yukarıda değinildiği gibi, Afganistan'da Hanefi ve Caferi mezhebi en çok takipçisi olan iki mezheptir. Bu iki mezhep ortak inanç esaslarını paylaşmakta ancak fûruatta (asli olmayan esaslarda) birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu ayrılıklar dini

ihtilafların ortaya çıkmasına ve Afgan halkının birbirinden hoşnutsuzluğuna yol açtığı ifade edilebilir.

Afganistan'da mezhepsel bölünmeler uzun bir geçmişe sahiptir. İlk kez mezhepsel hassasiyetleri siyasete kullanan kişi, Abdurrahman Han olmuştur. 1880-1901 yılları arasında Afganistan'ı yönetmiş ve dış ülkelerin ve özellikle İngilizlerin desteği ile mezhepsel ayrımcılığı siyasileştirmiştir. Yönetimi sürecinde Şii karşıtlığı politikasını hükümetinin öncelikli planları arasında yer vermiş, sarayındaki bilginler aracılığıyla Şiileri dinsiz ilan ederek halkın nezdinde meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu tür yanlış politikası nedeni ile ilk kez Afganistan'da Sünni ve Şii kesimlerden insanları karşı karşıya getirebilmiştir. Bu dönemde birçok Şii mensubu kişilerin evleri yağmalanmış, kendileri köle olarak satılmış ve kalanları da öldürülmüştür (Sacadi, 2017, 132-133).

Seküler bir kişiliğe sahip Emanullah Han döneminde mezhepsel ayrımcılık düşüncesi azaltılmıştır. Şiilere kısmen de olsa hukuksal ve siyasal özgürlükler tanınmıştır. Aynı şekilde Zahir Şah'ın son on yıllık yönetiminde mezhepsel bölünmeler azaltılmıştır. Ancak Davut Han'ın gerek başbakanlık döneminde ve gerekse 1973 yılında cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Şiilerin protestoları devlet tarafından bastırılmıştır (Sacadi, 2017, 161). Davut Han 1979 yılında komünist yanlısı kişiler tarafından 1979'de öldürülmüş, bir yıl sonra 1980 yılında SSCB'ye bağlı ordu Afganistan'a giriş yaparak işgal etmiştir. Afganistan'da komünist hükümetin kurulmasıyla ve Rusların işgali ile birlikte farklı etnik tarafından yürütülen mezhepsel bölünme düşüncesi azaltılmış ve herkes (Şii ve Sünni mensupları) SSCB'ye karşı dini kimlik çerçevesinde birleşerek savaşmışlar ve her iki tarafta komünistler tarafından şiddet görmüş veya öldürülmüştür.

Ancak komünistlere karşı birleşme düşüncesi mücahitler döneminde sürekliliğini sağlayamamış ve etniksel ve mezhepsel bölünmeler artmıştır. Mücahit gruplar hem Şiilerden ve hem de Sünnilerden oluşmaktaydı ve bu gruplar 1993 yılında SSCB'yi yenilgiye uğrattıktan sonra kendi aralarında iktidar için savaşmış, bu savaşlar sonraki birkaç günde iç savaşa dönüşmüştür. Taliban iç savaşlardan yararlanarak ülkenin yönetimini 1995 yılında ele geçirmiştir. Taliban yönetimi ile birlikte, Şii-Sünni bölünmesi düşüncesi artmış, Taliban Şii karşıtlığı bir politika

izlemiş, Şiiler birçok haklardan mahrum bırakılmıştır. Taliban Kabil'i ele geçirince, Şiilerin lideri Abdül Ali Mezari'yi öldürmüştür. (Canperver, 2011: 40).

Taliban yönetiminden sonra 2002 yılında Afgan liderler, BM'nin desteği ile Afganistan'da yeni siyasal sistem kurabilmek için Almanya'nın Bonn şehrinde bir araya geldiler bazı ilkeler üzerinde antlaşmışlar, antlaşmaya Şiileri temsil eden liderler de katılmışlardır. Antlaşmada mezhep özgürlüğüne yer verilmiştir. 2004 yılında düzenlenen yeni anayasada, Şiilerin mezhepsel hukukuna değinilmiş ve Şiileri temsil eden Kızılbaşlar ve Hazara gibi etnik grupların isimlerine de yer verilmiştir. Ayrıca anayasada herhangi bir etnik ve mezhep ayrımı yapılmaması gerektiği söylenmiştir. 2002-2020 yılları arasında Şiiler, kendi ilmi, mezhepsel ve kültürel merkezlerine sahiplerdi ve herhangi bir yasaklama olmadan faaliyet yapabilmekteydiler. Şiiler tarafından yönetilen medya kanalları ve gazeteleri de bulunmaktaydı. Eşref Gani'nin ikinci yardımcısı olan Server Daniş Şii mezhebine mensup biriydi. Devletin yüksek makamlarında, parlamentoda Şii kökenli milletvekilleri ve bakanlar görev yapmıştır (www.wikishia.net, 17.08.2022).

Bu bağlamda yukarıdaki bilgilere ek olarak, son yirmi yılda mezhepler (Şii ve Sünni) arasında birlikteliği ve kardeşliği daha da sağlamlaştırmak amacıyla "İslam Kardeşliği Konseyi" kurulmuş ve konseyde Şii ve Sünni mezhebine ait âlimler yer alarak birlikte çalışmalar yapmışlardır. Ancak yine mezhepsel bölünmeler milli olma düşüncesini ve ülkenin siyasal açıdan gelişmesini engellemeye devam etmiştir. Son 20 yılda mezhepsel bölünmeyi derinleştiren olaylar yaşanmıştır. Örneğin 2006 yılında Aşure gününde Herat Şehrinde bir grup Sünni ile yas tutan Şiiler arasında yaşanan çatışma sonucunda çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. 2017 yılında yine Muharrem ayında Belh Şehrinde Şiilerin Camisi yanında patlama olmuş ve bu olay sonucunda 14 kişi ölmüştür (www.khabarnama.net, 09.12.2022). Bu ve benzeri olaylar birden fazla kere yapılarak tekrarlanmış, bu olaylar önlenmediği sürece toplumda Şii ve Sünni mensubu kişiler arasında güvensizlik artmış olacaktır ve Afganistan'ın geleceği için de tehlike arz edebilecektir.

Afgan devleti, mezhepsel sorunlara odaklanarak çözüm yolları bulmaya çalışmalı ve mezhepler arasındaki birlikteliği ve güveni sağlamalıdır ayrıca iki

mezhep takipçileri arasında görülen hoşnutsuzluk tutumları yerine hoşgörü tutumu oluşturmalıdır.

Afganistan İslami kurallarla yönetilen bir ülkedir, halk da İslam ilkelerine bağlıdır ve bu nedenle mezhepsel sorunu ortadan kaldırabilmek için din âlimlerin rolü devletten ve diğer kurumlardan fazladır. Din âlimleri üzerinden bu sorunlar çözülmeye çalışılırsa daha kalıcı olacağı düşünülmektedir. Ülkede bulunan ancak çok fazla büyümeyen mezhepsel sorunu çözmeden siyasal gelişmeyi elde etmek olanaksızdır. Mezhepler arası yardımlaşma, birliktelik duygusu sağlandığı zaman ülke siyasal açıdan gelişebilmektedir. Belirli bir mezhepten yola çıkarak siyaset yapmanın her ülkede ve her yerde yanlış olduğu ifade edilmiştir (Museviyan, 2017: 259).

3.1.4. Dil Kullanımıyla İlgili Sorun

İnsanlar için yürümek, koşmak ve kalkmak ne kadar doğalsa, birbiriyle de iletişim kurmak da o kadar doğaldır. İnsanlar bir araya geldiklerinde, birbiriyle konuşmakta, sorular sormakta ve bilgi alışverişinde bulunmaktadır. İnsanlar arasında iletişimi kurmada kullanılan en temel araç dildir (Özsoy vd., 2018: 3). Dil bir ulusun yaşam kaynağı, varlık nedenidir (Şenyuva vd., 2017: 1385). Dilin önemini ortaya koyabilmek için onu çeşitli perspektiften incelemek gerekmektedir.

Dil kültürel bir perspektiften ele alındığında, onun en etkili kültür aktarıcısı olduğunu görebilmek mümkündür. Sözlü ve yazılı kültür ürünleri, dil aracılığı ile nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Gelecek nesiller sadece kendi dillerini öğrenmekle kalmamış aynı zamanda atalarından kalan karakteristik yaşam biçimlerini, içinde yaşadıkları toplumun kendine has özelliklerini de öğrenmişlerdir. Kısacası bir milletin geçmişten başlayarak bugüne kadar gelen yaşam biçimlerinin özü olan kültür, dil ile bugünlere ulaşmış ve yine dil ile gelecek nesillere aktarılacağı ifade edilmektedir (Göçer, 2012: 51).

Sosyolojik açıdan dili; dil olgularıyla sosyal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesi, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkması olarak tanımlayabilmek mümkündür (Güven, 2012: 55). Dil, toplumların toplumsal anlamda gelişmeleri için kilit rol oynamaktadır. Aynı zamanda sosyolojik bir olgu olarak dil;

içinde çeşitli toplumsal-dilsel biçimleri bulunan ortak ve birbirine bağlı bir dil topluluğun oluşmasına yol açmaktadır. Dil, öğrenme yoluyla toplumlarda sosyalleşme ve kültürleşme sürecini hızlandırmaktadır.

Antropolojik olarak dil, dilin iletişim biçimini araştırmaktadır. Dil, sosyal kimlik, grup üyeliği, kültürel inançlar ve ideolojiler oluşturmada büyük bir rol oynamaktadır. Günümüzde dilin sosyal ve kültürel işlevi ve özelliği olan bir yapı olarak ele alanlar bulunmaktadır. 20. yüzyılın dilbiliminin “babası” olarak tanınan İsviçreli Ferdinand de Saussure, dilin yapısal konusunu incelemiş ve dilin yapısal öneminden söz ettiği için çeşitli düşünürler tarafından takdir edilmiştir (www.ertebatat.com, 10.12.2022).

Bu bağlamda dil, birleştirici ve ayrıştırıcı özelliğe sahiptir. Dil birleştirici özelliğiyle toplumda birliğin ve kardeşliğin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Dil ayrıştırıcı özelliği ile toplumda yaşayan halkın birliğini de bozabilmektedir. Bu özellik daha çok milli duyguları zayıf olan veya farklı dillere sahip olan toplumda sorun olarak görülmektedir. Başka bir anlatımla dil, bazı toplumlarda birlikteliğin sağlanmasına yardımcı olmakta ve bazı toplumlarda halkın birleşimi önünde engel teşkil edebilmektedir.

Afganistan’da dilin ayrıştırıcı özelliği bazı kesimler tarafından daha çok ön plana çıkarılmıştır. Afganistan insanları farklı dillerde konuşan bir ülkedir. Farsça ve Peştunca dilleri daha çok konuşulmaktadır. Bu iki dil, insanlar arasında büyük ilgiye ve öneme de sahiptir. Ancak bu iki dil arasından biri resmi dil olarak daha üstün ve diğeri resmi olmadığı için hor görülmüştür. Bu durum toplumda dilsel bölünmeye ve toplumsal birliğin bozulmasına neden olduğu ifade edilebilir (Museviyan, 2017: 262-263).

Afganistan’ın tarihine bakıldığında ülkede Nadir Şah dönemine kadar (1930) resmi dil Farsça idi. Ancak Nadir Şah ile birlikte Peştunca dili ülkenin resmi ve milli dili haline getirilmiştir. Kamu kurumunda çalışan herkes Peştunca konuşmak ve yazmak zorunda bırakılmış ve mağaza tabelaları Peştunca’ya çevrilmiştir. 1937 yılında devlet Peştunca dilini geliştirmek ve genişletmek için “Peştunca Akademi” adında resmi bir kurum kurmuştur. Devletin bu politikası başbakan Haşim

döneminde de aynen devam etmiş, bu dönemde devlet Farsça dilinin etkinliğini azaltmak için çabalar harcadığı söylenebilir. Devletin bu politikası Davut Han cumhuriyetine kadar devam etmiştir. 1996 yılında Taliban, yönetimin başına geçince yine Peştunca dil meselesi öne çıkarılmış. Özetle Taliban döneminde bakanlıkların ismi Paştuncaya çevrilmiş ve tüm resmi yazışmalar Peştunca dilinde yapılmıştır (www.dailyafghanistan, 01.07.2022).

Çeşitli hükümetler tarafından dil kullanımıyla yönelik yürütülen politikalar Farsça dilinin etkinliğinin zayıflamasına neden olmadığını ancak toplumda dilsel sorunların ortaya çıkmasına ve insanlar arasında sosyal bölünmeye neden olduğu ifade edilebilir. Nadir Şah döneminden sonra Afganistan'da etniksel, mezhepsel sorunlara dilsel sorunlar da eklenerek dil konusu siyasete kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak 2001 yılından sonra kurulan yeni siyasal sistemde durumlar iyileşmeye başlamış, 2004 yılında düzenlenen yeni anayasada iki dil (Farsça ve Peştunca) ülkenin resmi ve milli dili olarak tanınmıştır. Anayasa devlete resmi dillerin geliştirilmesi ve korunması için görevler yüklemiştir (Anayasanın 16. Maddesi).

2001 yılından sonra yapılan iyileştirmelere rağmen dil konusu yine sorun oluşturmaya devam ettiği ifade edilebilir. Örnek verilecek olursa, 2007 yılında Hamid Karzai hükümeti tarafından yükseköğretim kanununda değişiklik yapılmış ve hükümet tarafından kanunun çıkması (onaylanması) için parlamentoya gönderilmiştir. Ancak Peştun kökenli milletvekilleri, işaret edilen kanunda üniversite, profesör, öğrenci vb. kelimelerin Farsça yazılmasına ve kelimelerin aslında İran kökenli birer kelime olduklarını belirterek, eleştirmiş ve yerine eskisi gibi Peştunca kelimelerin kullanılması gerektiğini dile getirerek, kanunu reddetmişlerdir. 25 Mayıs 2013 tarihinde yine bu kanun meclise gönderilmiş ancak tekrar reddedilmiştir (www.dailya.com, 01.07.2022). Bununla birlikte 4 Eylül 2012 tarihinde Afganistan yükseköğretim kurumları başkanı Mesut Tereşteval, mecliste üniversite kelimesini Farsça kullandığı için Peştun milletvekilleri tarafından saldırıya uğramıştır (www.bbc.com, 19.11.2022). Sonuç olarak denilebilir ki bir devletin ve toplumun gelişebilmesi için dilsel, mezhepsel ve buna benzer argüman ve tutumlardan kaçınmak gerekmektedir.

3.2. Çözüm Önerileri

Afganistan'ın siyasal açıdan gelişebilmesi ve kabile yapısından uzaklaşabilmesi için eğitime, iş imkânlarına, hukuka vb. hususlara öncelik verilmesi gerekmektedir. Bu hususlar aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

3.2.1. Eğitim ve Öğretimi Geliştirme

Kelime olarak eğitim; terbiye etmek, yönlendirmek, yetiştirmek, alıştırmak vb. anlamlara gelmektedir (Çelikkaya, 1991:73-75). Dünyayı değiştirmek için kullanabilecek en güçlü silah eğitimidir (Nelson, 2012: 5). Eğitimin kesin tanımı daha yapılmamış ve eğitim ile bilgi ve önceden öğrenilenler bir başkasına aktarılabilir. Eğitim; okullar, kurslar ve üniversiteler aracılığıyla bireylere hayatta gerekli olan bilgi ve kabiliyetlerin sistematik bir şekilde aktarılmasıdır (Museviyan, 2017: 298).

İnsan için hayat ve eğitim ayrılmaz ve önemlidir. Biri yoksa diğeri de yok anlamına gelmektedir. İnsanlar doğal ve sosyal çevresi ile uyum içinde yaşayabilmesi için sürekli eğitime ihtiyaç duymaktadır. Eğitim ile toplum içinde bilgi yayılmakta, böylece toplumda etniksel, dinsel, vb. sorunlar azalmakta ve sosyal ilişkiler iyileşmektedir (feri, 1998: 213).

Afganistan modern eğitim sistemine geçişinden üzerine yaklaşık yüzyıl geçmiştir. Anayasada Afgan vatandaşının lise derecesine kadar ücretsiz bir şekilde eğitim alabilmeleri temel bir hak olarak tanımlanmıştır. Ancak son birkaç yıldan beri sosyal ve kültürel bir kurum olan eğitim kurumu derin krizlerle karşılaşmıştır. Birçok ilde okullar ve eğitim merkezleri kapalı tutulmuş, açık olanları da az sayıda öğretmen ve öğrenci ile faaliyet yapmıştır. Bu yüzden ülkede insanların okuma ve yazma seviyesi düşmüş, insanlar arasında eğitimsizlik günden güne artmıştır. Çocukların çoğu eğitim alma fırsatından mahrumdurlar. Okul yaşına gelen çocukların %60 ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasal durumlarından dolayı okula kayıt olamamaktadırlar ve sadece %34'ü okuma ve yazma bilmektedir. Kızların çoğu sosyal, kültürel ve ailevi baskıdan dolayı okula gitme şansları bulunmamaktadır. İnsanlar eğitimsizliklerinden dolayı rasyonel kararlar (karar alıcıların olabilecek tüm seçenekleri sonuçlarıyla birlikte bilerek, bu bilinçle hareket ettiği ve

optimal kararlar aldığı varsayımına dayanmaktadır) yerine duygusal kararlar almaktadırlar. İnsanların büyük oranının okuma ve yazma bilmedikleri için yukarıda değinilen (etniksel, siyasal ve dinsel vb.) sorunlar ortaya çıkmıştır. İnsanları eğitmek ülkenin gelişmesi için önemlidir. İnsanlar devlet tarafından iyi bir eğitim sistemi ile eğitilmelidir. Ülkenin gelişmesi için eğitimsel ve kültürel değişime gidilmelidir. Eğitim sistemi baştan aşağı değiştirilmelidir. Ahlak, kültür, kardeşlik, maneviyat, vatan, toprak, millet, felsefe ve mantık dersleri yoğun olarak verilmelidir. Devlet en çok yatırımı, eğitim alanına yapmalıdır. Çünkü her şeyden önce bir ülke, eğitim ve yetenekli insan gücüne ihtiyaç duymaktadır (www.dw.com, 27.05.2022).

Siyasal açıdan gelişmiş ülkelerde insanların eğitim seviyesi yüksektir. Eğitim ve öğretim bir ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi için büyük rol oynamaktadır. Bazı düşünürlere göre bir ülkenin diğer bir ülke ile maddi sermayesi ile değil nitelikli insan sermayesi ile rekabet edebilmesi mümkündür. Bunun için modern ekonomiler, nitelikli ve uzman insan gücüyle ancak üretken hale gelebilmektedir (Museviyan, 2017: 298).

Afganistan'ın eğitim sistemi Taliban'dan sonra uluslararası toplum tarafından desteklenmiş dolayısıyla bazı planlar hayata geçirilmiştir. Ancak güvenlik başta olmak üzere birçok nedenden dolayı eğitim planlarının çoğu başarılı olamamıştır. Afganistan eğitim sisteminde en önemli eksiklik, becerikli ve uzman kişilerin sayısının azlığı sorunudur ve bu sorunun çözülmesi gerekmektedir. Aynı zamanda eğitim sistemi zayıftır ve geleneksel eğitim anlayışı hâkimdir. Eğitimde alımlar liyakat esasına değil daha çok kavmiyet esasına göre yapılmaktadır. Sistemde kayırmacılık ve çıkar ilişkisi söz konusudur. Eğitim sistemi şeffaf değildir. Denetim mekanizması gerekmektedir. Denetim eksikliğinden dolayı son yıllarda milyonlarca dolar birkaç kişinin cebine girmiştir. Eğitimde ilkokuldan itibaren Türkiye devleti gibi millet, devlet, bayrakla ilgili bilgilere yer verilmelidir. Vatan sevgisi derslerine yer verilmeli, bir ülkenin vatandaşı olarak halk birbirine karşı hoşnutsuz davranış ve tutumlarda bulunulmamalıdır (www.dw.com, 27.05.2022).

Bu bağlamda ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi için ilk önce eğitimi, insanlar arasında yaygınlaştırmak gerekmektedir. Aynı zamanda eğitim sistemini

aşağıda verilecek bazı öneriler doğrultusunda yeniden tanımlanmak ve düzenlenmek olanaklıdır ve söz konusu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Afganistan eğitim sistemini, gelişmiş ülkelerin eğitim sistemi standartlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlemek gerekmektedir: Gelişmiş ülkeler öğrenciye uyumlu bir eğitim sistemi geliştirmişler ve sistemler öğrenci performansını kolayca ölçebilmekte ayrıca bu sistemlerin müfredat ve değerlendirme mekanizmaları verimli bir şekilde çalışmaktadır. Bu ülkeler eğitim standartlarını sürekli diğer ülkelerle kıyaslamakta ve eksikliklerini gidermekte, müfredat değişiminde bulunmakta, eğitim sisteminde gerektiğinde reformlar yapabilmektedir (www.hurriyet.com, 28.09.2022).

Dünyada en iyi eğitim sistemine sahip olan Singapur’da eğitim sistemi, zorunlu olmayan okul öncesi eğitimle başlamakta ve veliler de bu dönemde çocuklarını okula göndermektedirler. Bundan sonraki aşama olan ilköğretim, 6 yıl (7-12 yaş) birinci kademe ve 4 yıl (13-16 yaş) ikinci kademe olmak üzere toplam 10 yıl sürmektedir. Bütün öğrencilere geniş tabanlı bir müfredatın uygulandığı birinci kademenin sonunda “İlkokul Bitirme Sınavı” olarak adlandırılan bir sınav bulunmaktadır. Bu sınavda başarılı olanlar ikinci kademeye başlamaktadır. Bu kademedeki öğrencilere özel, ekspres ve normal (akademik ya da teknik) olmak üzere farklı kurlar sunulmaktadır. Ekspres ve özel kurda olanlar dördüncü yılın sonunda bitirme sınavına girebilirler. Normal kurda olanlar ise önce kendi kurlarının bitirme sınavlarına ardında da bir yıl hazırlık sonunda bir üst seviyenin sınavına girmeye hak kazanmaktadırlar (Levent ve Yazıcı, 2014: 123). Böylelikle Singapur ve diğer gelişmiş ülkeler öğrencilere şu kazanımları vermeye çalışmaktadırlar:

- Bilgi genişliği,
- Güçlü analitik, yaratıcı ve yenilikçi bir kapasite oluşturmak,
- İyi yazabilme becerisi,
- Alanlarda derin kavramsal bir anlayış,
- Birçok farklı disiplinden materyalleri gerçek dünya problemlerini irdelemek için sentez haline getirebilme becerisi.

- Öğrencilere eğitim ve öğretimin yanında ahlak, kardeşlik, sevgi, bir arada yaşama, barış, milli marş, toprak, bayrak ve vatanseverlik gibi konular ve milli değerler öğretilmelidir. Özellikle uzman öğretmenler tarafından milli ve manevi değerler ve kültür dersleri ağırlıklı olarak öğretilmelidir.
- Afganistan'daki öğretmenlerin maaşı düşüktür. Bu yüzden öğretmenler sadece okul maaşı ile geçinememektedirler. Öğretmenler, ekonomik sıkıntıya girmemek için okul görevi yanında ek bir gelir elde etmek için diğer işlerde çalışmaktadır. Bu durum öğretmenlerin psikolojisine negatif etki etmekte ve davranışlarında yansıtmaktadır. Öğretmen maaşları yükseltilmelidir.
- Okullarda okutulan ders kitaplarının hacmini öğrencilerin çeşitli zihinsel yeteneklerine ve öğrenmelerine göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.
- Devlet, eğitim sisteminin kalitesini iyileştirmek için çeşitli yatırımlar yapmalıdır. Birçok kentte ve ilçelerde okul binası eksikliği söz konusudur. Çocuklar çadırlarda ders görmektedirler. Ayrıca okul materyalleri eksikliği söz konusudur. Devlet yatırımlar yaparak bu eksiklikleri gidermelidir.
- Eğitim imkânlarından tam yararlanamayan ve kırsal bölgelerde yaşayan öğrenciler için eğitim imkânları artırılarak ulaştırılmalıdır. Onların güvenliği sağlanmalıdır. Öğrenciler güvenlik, toplumsal-ekonomik sorunlardan dolayı okula gidememekte, devlet bu durumları göz önünde bulundurarak bu sorunları çözmelidir.
- Okullarda daha fazla kadın öğretmeni görevlendirmek için teşvikler yoluyla alımlar yapılmalıdır. Kabile anlayışı Afganistan eğitim sisteminde hâkim olduğu için okullarda kadın öğretmenlerin sayısı azdır ve bu anlayışın ortadan kalkması için çalışmalar yapılmalıdır.
- Öğretmenlerin nitelik ve uzmanlaşması açısından hizmet içi eğitime, geliştirici seminerlere ve konferanslara yoğunluk verilmelidir.
- Afganistan eğitim sistemi, geleneksel bir yöntem olan ve insan onuruna yakışmayan “eti senin, kemiği benim” anlayışından vazgeçmelidir. Yerine gelişmiş ülkelerin eğitim sisteminde etkin bir model olan “iş birliği” modeline geçilmelidir. Etkin eğitimde öğrenci, veli ve öğretmen işbirliği yaklaşımı tercih edilmektedir. Okul idaresi ile veliler arasında en az ayda bir toplantı

düzenlenmelidir. Ayda bir olmazsa yılda iki kere toplantı yapılmalıdır. Çünkü yapılan toplantılar sayesinde veli, öğretmen ve öğrenci ilişkisi canlı tutulmakta ve veliler de okul idaresinde rol alabilme şansını bulmakta, nihayetinde okul işleri işbirliği içinde yürütülmektedir.

Özel okul anlayışı bütün dünyada hızla yaygınlaşmaktadır. Afganistan devleti de özel okulların açılmasını teşvik etmelidir. Çünkü ne kadar özel okul açılırsa o kadar devlet okulu öğrenci kalabalığından kurtulmakta ve bu okulların açılmasıyla, öğretmenler öğrencilerle birebir ilgilenme fırsatı daha çok bulmaktadırlar (www.csrskabul.com, 04.06.2022).

Sonuç olarak Afganistan eğitim sistemini reforma tabi kılmak ve sistemin nicelikten daha çok nitelik kazanması için çalışmalar yapmak ve uzman kişileri istihdam etmek gerekmektedir. Eğitim sistemi iyi olan ülkelerde, vatandaş haklarının farkında olmakta ve hakkının gasp edilmesine karşı çıkmaktadırlar.

3.2.1. İş İmkânları Oluşturmak

Siyasal açıdan gelişmiş ülkeler, ekonomik açıdan geliştikleri için vatandaşlarının sosyal refah seviyesi ve yaşama tarzı yükselmiş ayrıca bu ülkelerde ekonomik yoksulluk düzeyi de azalmıştır. Gelişmemiş ülkeler veya ekonomik yoksullukla mücadele eden ülkelerin vatandaşları, “hayatta kalma mücadelesi” verdikleri için demokratikleşme sürecine katkı sunma fırsatı bulamamaktadırlar. Çünkü vatandaş temel ihtiyaçlarını giderebilmek için demokrasiden daha çok gıdaya ihtiyaç duymaktır (Museviyan, 2017: 299).

Günümüzde yoksulluk tüm dünyada önemli bir sorun haline gelmiştir. Yoksulluk hem gelişmiş ve hem de gelişmemiş ülkeler için bir sorundur. Yoksulluğun üzerinde fikir birliğine varılan net bir tanımı yoktur. Genel olarak insanların yaşaması için gerekli olan mal ve hizmetlere sahip olamaması olarak tanımlanabilmektedir (Yaşar ve Taşar, 2019: 118). Yoksulluk durumu, insanların satın alma gücünü düşürmektedir. Yoksul kişi, arzuladıkları temel ürünlerin bir kısmını veya tamamını almakta güçlük çekendir.

Afganistan dünyanın yoksul ülkelerinden biridir. Kimlik sorunları, güçsüz hükümetlerin ülkeyi yönetmesi, iç savaşlar, işgaller vb. nedenlerden dolayı Afganistan ekonomisi gelişmemiş, yoksulluk günden güne artmıştır (www.avapress.com, 21.09.2022). Farklı dönemlerde farklı yöneticiler ekonomiyi düzenleneceklerinden ve ekonomiye reformlar yapacaklarından söz etmişler ancak yanlış politikalar izledikleri için ülke ekonomisi gelişmemiştir. Bunun yanında yöneticiler, ülke ekonomisini kalkındırmak için dış ülkelere yardım istemişler ve ekonomiyi dış yardımlara muhtaç bir hale getirmişlerdir. Örneğin 1880 yılında iktidara gelen Abdurrahman Han döneminden günümüze dek yöneticiler, ülke ekonomisini iyileştirmek için dış ülkelere yardım istemişler ve böylece ülkeyi dış yardımlara bağımlı hale getirmişlerdir (www.ohchr.com, 24.09.2022). Ekonomiyi iyileştirmek ve yoksulluğu azaltmak için aşağıda verilecek bazı öneriler şu şekilde özetlenebilir:

Ekonomi Sistemini Değiştirmek: Afganistan anayasasının 10. maddesinde, ülke ekonomisi için “serbest piyasa ekonomi modeli” benimsenmiş ve anayasada şu şekilde açıklanmıştır: “Devlet, yatırımcıları ve özel teşebbüste bulunanları, serbest piyasa ekonomik modeline göre teşvik eder, kanunlar ışığında korur ve güvence altına alır.” Ancak ülke ekonomisi için benimsenen model, aşağıda açıklanacak nedenlerden dolayı uygun bir model olmadığı ifade edilebilir (Emiri, C. 2007: 167).

Afganistan 2004 yılında yeni anayasası düzenlenirken, iç savaşlardan yeni çıkmıştı ve savaşlarla ekonomik sistemi ortadan kalkmıştı. Başka bir anlatımla Afganistan milli bir ekonomik kuruma sahip olmadığı ifade edilmişti. “Serbest piyasa ekonomi modeli” Batı ve ABD’nin empoze etmesiyle anayasada kanunlaştırılmıştır (Emiri, C. 2007: 167).

Ekonomiyi geliştirebilmek için ekonomik modeli, anayasa ile değil ülkenin ekonomik büyüme ve ihtiyaçları doğrultusunda seçmek gerekmektedir. Afganistan’ın ekonomik koşullarına uygun olmayan modelin seçilmesi (serbest piyasa) ülkenin ekonomik sistemini çökertebileceği ifade edilebilir (Museviyan, 2017: 300).

Yoksulluğu azaltmak ve istihdamı artırmak için hükümetin karma ekonomik modeli benimsemesi gerekmektedir. Karma ekonomik sistem, ülkenin toplumsal,

ekonomik ve siyasal koşullarına uygun bir model olduğu önerilebilir ve yerli yatırımcıları teşvik etmekte ve kanunlar çerçevesinde özel sektörün gelişmesini de sağlamaktadır. Bu modelde devletin rolü büyüktür. Devlet kendi oluşturduğu ekonomi kurumlarıyla toplumun ihtiyacına göre üretim yapmakta ve tam istihdamı, fiyat istikrarını, sürdürülebilir ve dengeli büyümeyi sağlamak için çaba harcamaktadır (www.bbc.com, 19.11.2022).

Yerli sanayi ve ürünleri desteklemek ve korumak için ekonomik politikalar üretmek: Afganistan ekonomisi 2001 yılından 2008 yılına kadar herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmamıştır. Ancak 2008 yılında Afganistan'ın ekonomisini güçlendirmek için uluslararası ülkelerin maddi desteğiyle ulusal kalkınma stratejisi planı hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu plan ilk ulusal plan konumundaydı ancak yolsuzluk ve koordinasyonsuzluk vb. nedenlerden dolayı başarılı sonuçlar alamadığı ifade edilebilir (www.bbc.com, 19.11.2022).

Devlet yerli ürünleri ve sanayiye desteklemek ve rekabetini artırmak için başarılı çözüm önerileri ve politikalar üretmediği belirtilebilir. Devlet öncelikle her alanda ve özellikle yerli sanayinin gelişmesi için verimli ve şeffaf politikalar üretmeli ve ülkeyi, tüketim pazarına dönüştürmek isteyen ülkelerin politikalarına karşı yerli üretimi destekleyerek korumalıdır.

Afganistan toprakları tarıma elverişlidir. Başka bir anlatımla Afganistan tarımsal bir ülkedir ve yurtdışına en fazla tarım ürünleri ihracat yapmaktadır. Halkın %80 tarımla ve çiftçilikle hayatlarını sürdürmektedir. Tarım, insanların hayatında bu kadar önemliyken devlet de bu önemin farkına vararak öncelikle çiftçilere ve köylülere eskisine kıyasla desteğini daha da artırmalı, tarıma yatırım yapmalı, ülkeyi ekonomik bağımlılıktan kurtarmanın tek yolu, tarım sektörünü canlı tutmak ve güçlendirmek gerekmektedir. Çiftçileri destekleme fonu kurulmalı, kurulan bu fondan çiftçilere gübre, mazot yardımıyla bulunulmalı, yabancı ürünler yerine yerli ürünlerin satışı teşvik edilmeli, çiftçilerin kullandığı geleneksel alet ve araçlar yerine modern aletler hizmetlerine sunulmalı, çiftçilerin verimli ürün elde etmeleri için eğitilmelidir. Tarım sektörü gelişirse işsizlik ve yoksulluk da azalmaktadır. Diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe şeffaf ve sorumlu bir denetim mekanizması

olmadığı için tarımı kalkındırmak için yapılan dış yardımlar devlet bütçesine değil bazı kişilerin cebine girmiş ve ülkenin tarımı gelişmemiştir. Denetim mekanizması konusu bir an önce çözülmelidir. Şu ana kadar devlet söz edilen hususları göz önünde bulundurmadığı için tarım sektörü kalkınmamıştır (Havati: 38).

Afganistan maden ve yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Madenler çalıştırılırsa ülke ekonomik bakımından iyileşmekte ve işsizlik azalmaktadır. Şu ana kadar Afganistan'da kullanabilir 4500 farklı maden türü belirlenmiştir. Hacı Gak madeni ülkenin en önemli demir madenlerinden biridir. Bu maden yaklaşık iki milyar ton kullanabilir demire sahiptir. Bununla birlikte Afganistan beş büyük petrol ve doğalgaz yatağına sahiptir. Ğur, Herat, Cebel Serac illerinde çimento fabrikaları bulunmaktadır. Devlet bu fabrikaları desteklemediği için çalışmamaktadır. Devlet madenleri, petrol ve doğalgaz yataklarını çalıştırmalı, İhracatını dış ülkelere yapmalı, çalışmayan fabrikaları da çalışmasını sağlamalıdır. Böylece yoksulluğun ve işsizliğin önüne geçilebileceği ifade edilmektedir (Havati: 38).

Bu noktada devlet iş yaratmak ve ekonomiyi geliştirmek için yabancı yatırımcıların yatırım yapmasının önündeki engelleri kaldırılmalı ve onlara yatırım fırsatları yaratmalıdır. Gelişmiş ülkelerin tecrübesi göstermiştir ki iş yaratmak ve yoksulluğu azaltmak için özellikle yerli ürünleri desteklemek gerekmektedir. Ekonomik kalkınma sağlanırsa ülkede yoksulluk, yolsuzluk vb. sorunlar azalmakta, barış ve güvenlik sağlanmaktadır. Ülkenin ekonomik durumu iyileşince insanlar da siyasete katılmak istemekte ve demokratik yönetimin sağlanması için çabalar harcanabilmektedir (Museviyan, 2017: 226).

3.2.3. Dini Öğretileri Yeniden Gözden Geçirmek

Yukarıda da değinildiği gibi Afgan halkının %99'u Müslümandır. Ülkenin resmi dini de İslam ve şariat ile yönetilmektedir. Bu topraklarda İslam uzun bir geçmişe sahiptir. Emeviler döneminde Afganistan topraklarının tümü fethedilmiştir. İnsanlar arasında İslam anlayışı yanında kabile anlayışı da söz konusudur. Afganlar Müslüman olmadan önce ayrı bir hukuka, kanuna, değere ve davranışa sahiplerdi ve yaşantılarını bu değerler ve kurallar çerçevesinde sürdürmekteydiler. Ancak

Müslüman olduktan sonra da insanların birçoğu kabile ve ilkel anlayışından vazgeçemedikleri ifade edilebilir. Buna ek olarak söz konusu insanların dini bilgi eksikliği ve okuma yazma oranının düşüklüğü nedeni ile kabile ve İslam anlayışının ayırt edilebilmesinin zorlaştığı söylenebilir (Müşak, a. s. 2018: 156).

Bu bağlamda din ve kabile anlayışı, din adamlarının birçoğunu da etkilemiş ve dini metinleri sadece kendilerinin yorumlama hakkı olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Söz edilen din adamları, siyasal gelişmenin ayrılmaz parçası olan demokrasiyi, liberalizm anlamında yorumladıkları için İslam'a aykırı ve sadece Batıya has bir değer olduğunu dile getirerek muhalefet etmişlerdir. Demokrasinin birçok temele sahip olduğu ve bu temellerinden biri de liberalizm olduğu herkesçe bilinmektedir. Demokrasiyi bir yönetim şekli olarak değerlendirmek, İslami esaslara aykırılık teşkil etmediği ifade edilebilir. Günümüzde birçok İslam ülkesi de demokrasiyi, yalnızca bir yönetim şekli olarak benimsedikleri ve ona dini nitelikler kazandırdıkları ve onu İslami değerler çerçevesinde yorumladıkları belirtilebilir. Dolayısıyla okullarda ve medreselerde okutulan dini kitaplar zamanın ihtiyacına uygun bir şekilde tekrar yorumlamak ve yorumlarken de birleştirici ve kapsayıcı bir şekilde yorumlamak gerekmektedir (Museviyan, 2017: 301). Dini bilgiler akıl ve itidal mezhebi olan Hanefi mezhebine uygun bir biçimde yeniden gözden geçirilerek yorumlanmalı, Hanefiler fıkıh içtihatlarında dini metinler yerine daha çok akla ve mantığa başvurular ve bu mezhepte birlikte ve kardeşçe yaşamak önem taşıdığı için çoğulculuk ilkesi ve itidal kültürü hâkim kılınmıştır.

Bu noktada din adamları, Afgan toplumunda önemli roller oynamışlardır. Bazen iktidarların düşürülmesine, bazen de insanların örgütlenmesine ve bir araya gelmelerine yardımcı oldukları ifade edilebilir. Özetle mollalar toplumda özel bir konuma sahipler ve insan kitlesini etkilemede roller üstlenmektedirler. Dolayısıyla insanların dini öğretilerini yeniden düzenlemek ve onların din diye bildikleri ilkel anlayıştan vazgeçebilmeleri için öncelikle din adamlarının düşüncesini aşağıda verilecek bazı öneriler doğrultusunda yeniden düzenlemekten geçmektedir. Öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Mensur, 2018: 167-168):

- Afganistan’da yaşıyan insanların çoğu, Hanefi mezhebini benimsemişlerdir. Caferi mezhebi ikinci sırada gelmektedir. Hanefilik aslında akılcı ve modernist bir mezheptir. Bazıları bu mezhebin ortaya çıkmasına yardımcı olanları Ehli rey (akılcılar) denilmektedir. Öte yandan, Şiiiler arasında akılı daha çok kullanan mezhep, Caferi mezhebidir. Din adamlarının çoğu, kendilerini Hanefi mezhebine ait olduklarını dile getirmekte ancak Hanefi mezhebinin düşünce ve usulüne karşı yabancıdırlar. Bu yüzden aydın âlimler tarafından medreselerin müfredatı yeniden yazılmalı ve hazırlanmalıdır.
- Din adamı olmak isteyenlerin Pakistan medreselerine eğitim için gitmeleri devlet tarafından engellenmelidir. Çünkü gidenlerin çoğu radikalleşerek gerek Afgan cihat döneminde ve gerekse sonraki dönemlerde Afgan halkına karşı Pakistan istihbaratı tarafından kullanılmıştır. Onlara Afganistan toprakları içinde eğitim alabilmeleri için fırsatlar ve imkânlar yaratılmalıdır.
- Devlet, diyanet aracılığıyla kadınların camilerde vakit namazı kılabilmelerine izin verilmesi için harekete geçmelidir. İslam’ı bir toplumda kadınlara şeri haklarını vererek özgürlüklerini güvence altına alınabilmek olanaklıdır.
- Devlet, din adamlarının yurtdışına özellikle gelişmekte olan İslam ülkelerine ilmi yolculuk yapmalarını bir zamana kadar sürekli hale getirerek sağlamalıdır. Bu yolculuklar onların dini düşüncelerinin değişmesi ve gelişmesi için birçok kitap okumaktan etkisi daha derin olacaktır.
- Devlet, diyanet aracılığıyla imamlara ve din adamlarına belirli bir ücret karşılığında kısa süreli din eğitimleri vermelidir. Bu eğitim sürecinde onlara siyer, ahlak ve büyük İslam düşünürlerinin hayatı de anlatılmalıdır.
- Devlet, okullar ve medya aracılığıyla modern dini düşüncenin yayılmasını sağlamaya çalışmalıdır. Din eğitimi camilerden daha çok okullarda ders olarak okutulmalıdır.
- Cuma hutbeleri Türkiye’de olduğu gibi Afganistan Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmalı, imamlara ulaştırılmalı ve onlar da ona göre insanlara hutbe irat etmelidir.
- Bir din adamının imam olabilmesi için ilmi kriter ve diploma şartı getirilmelidir.

Sonuç olarak denilebilir ki Afganistan gibi İslami bir ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi için ilk önce insanların din ve kabile anlayışını birbirinden ayrılarak düzeltilmelidir. İnsanlar dini öğretileri okullarda, medreselerde ve üniversitelerde geleneksel ve kabile düşünceleri çerçevesinde değil bilakis akıl ve vahyi ışığında okumalıdır ve bu şekildeki dini düşünceyi yaymaya çalışmalıdırlar. Gelişmekte olan İslam ülkeleri geleneksel dini anlayışı ortadan kaldırarak modernleştikleri söylenebilir.

3.2.4. Siyasi Partileri ve Sivil Toplumunu Güçlendirmek

Demokrasinin önemli bileşenlerinden biri siyasi partilerdir. Partilerin, iktidarı elde etmek için özgürce faaliyet yapmaları demokrasinin bir gereğidir. Partiler, iktidarın tek elde toplanmasının önüne geçmekte ve halkın siyasi işlere katılımını teşvik etmektedir. Partilerin önemli işlevlerinden biri, vatandaş siyaset kültürüyle tanıştırmakta ve böylece siyasi katılımı artırmaktadır. Afganistan'ın siyasal açıdan gelişebilmesi için etkin ve planlı siyasi partilere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak Afganistan'da bulunan siyasi partiler, demokratik ve gelişmiş ülkelerde görülen siyasi partiler gibi siyaset yapmadıkları ve milli çıkarları ön plana çıkarmadıkları ifade edilebilir (Museviyan, 2017: 302). Partiler, Afganistan'ın kabile yapısından etkilenmiş ve belirli bir kabile çıkarı için çalışmalar yürütülmüştür. Dolayısıyla partilerin kabile anlayışından vazgeçirecek çalışmalar yapmak gerekmektedir. Partilerin verimli bir şekilde çalışması için bazı öneriler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Hüseyini, R. 2015: 152-153):

- Partiler öncelikle kendi içyapısı içinde güçlü birlik kurması gerekmektedir. Güçlü iç birliğe sahip olmayan partiler veya birlik içinde yönetilemeyen partiler, siyasal gelişmenin kurumsallaşması için başarılı olamadıkları söylenebilir. Parti üyeleri parti içi tüzük ve kanunları saygı çerçevesi içinde karşılamaları, üyelerin parti ile ilgili birbirinin yapısal ve birleştirici düşüncelerini benimsemeleri ve üyelerin parti içinde bulunan hiyerarşik yapıyı kabul etmeleri gerekmektedir. Kırılgan ve iç birliğe sahip olmayan partiler dağılmaya mahkûmdur.
- Partiler modern devletlerin ve demokrasinin getirdiği bir değerdir. Demokrasi ile yönetilen devletlerde, partiler bağımsızca çalışma fırsatı

bulabilmektedirler. Ancak Afganistan tam anlamıyla demokratikleşmediği için ve halen geleneksel kurallarla yönetilen bir ülke olduğu için, geçmişte partiler devletler tarafından kapatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla partilerin insanlar ve devlet ile uyum içinde çalışabilmesi için geçmişten dersler çıkarması gerekmekte ve Afganistan'ın geleneksel kurallarına uygun bir şekilde çalışma yöntemi benimsemesi gerekmektedir.

- Afganistan'da insanlar arasında din ve dini değerler önem taşımaktadır. Ancak partilerin bu değerlere uygun bir şekilde davranmadıkları ifade edilebilir. Partiler, tabanını genişletmek için hoşgörü duygusunu yayma, toplumsal hayata önem verme, birlik ve kardeşlik duygusu içinde yaşama vb. dini değerleri uygun olmayan bir şekilde kullanmışlardır. Partilerin dini değerlere uygun bir şekilde çalışma yapmaları gerekmektedir.
- Partiler, milli konularda dikkatli davranmalı ve bu konuların tehlikede olduğunu fark edince devlet ve millete uyararak akılcı çözüm önerileri sunarak yardımcı olmaya çalışmalıdır. Özetle partiler millileşmeli ve bir kesime veya bir liderin yararına değil milli yararı düşünmelidirler.
- Partilerin önemli özelliklerinden biri, insanların birleşmesini sağlamalarıdır. Başka bir anlatımla partiler birleştirici rol oynamak zorundadır. Afganistan'da da partiler insanlar arasındaki birleştirici rollerini artırmalıdır.
- Toplumda partilerin çalışmaları ile ilgili olumsuz algı söz konusudur. Özellikle basın ve medya aracılığıyla partilerin siyasal ve toplumsal rolleri hakkında doğru bilgiler verilerek olumsuz algıları ortadan kaldırmak olanaklıdır.
- Afganistan dağlık ve bir ucundan diğer bir ucuna ulaşılması zor olan bir ülkedir. Dolayısıyla partiler televizyon, internet ve sosyal medya aracılığıyla insanlara kolayca ulaşabilmeli ve onların siyasal açıdan eğitmeleri sağlayabilmelidir.

Sivil toplum modern devletlerin vazgeçilmez unsurudur. Bugün sivil toplumla demokratik toplum neredeyse eş anlamda kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Bu tür kuruluşlar uluslararası literatürde Non Governmental Organizations (Hükümet dışı kuruluşlar) olarak da ifade edilmektedir. Günümüzde sivil toplum

kuruluşları, gelişmiş ülkelerde bir güç odağı haline gelmiştir. Bu kuruluşlar yasama, yürütme, yargı ve medyadan sonra “Beşinci Güç” konumuna gelmiş ve önemli işleri başarabilmişlerdir (Gündüz ve Kaya, 2014: 132). Ancak Afganistan’da sivil toplum kuruluşları üzerine düşen sorumluluğu iyi bir şekilde yerine getirmeyi başaramadığı ifade edilebilir. Afgan halkı ilk kez 2001 yılından sonra bu kuruluşlarla tanışmışlar ancak bu kuruluşlar halka yönelik az çalışmalar yaptıkları söylenebilir. Bu nedenle devletin siyasetine karşı halkın çıkarını savunan bir sivil topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Partiler gibi sivil toplum kuruluşları da Afganistan’ın geleneksel ve kabile yapısından etkilenmiş dolayısıyla bu kuruluşların kabile anlayışından vazgeçmeleri gerektiği dile getirebilir (Museviyan, 2017: 303).

3.2.5. Yabancı Kültürlerle Etkileşimi Artırma

Afganistan’ın tarihine bakıldığında ülkede yabancı kültürlerle etkileşim zayıf durumdadır. Küreselleşme ile birlikte ülke ve insanlar birbiriyle etkileşimi açısından yakınlaşmış ve aralarında sınırlar da kaldırılmıştır. Başka bir anlatımla küreselleşme ile birlikte dünya adeta bir köye dönüştü ifade edilebilir. Modern dünyada yabancı kültürle etkileşimi zayıf olan ülkeler gelişmekte güçlük çektiği söylenebilir. Afganistan’ın siyasal açıdan gelişebilmesi için yabancı kültürlerle etkileşimi daha da artırmalı ve kültürel etkileşimin yararlarından maksimum düzeyde faydalanmalıdır. Buna ek olarak Afganistan milli kültürünü güçlendirmek için gelişmiş ülkelerin kültürünün olumlu yönlerinden yararlanmaya çalışmalıdır. Çünkü kültürler birbiriyle etkileşim halinde bulunduğu sürece gelişebilmekte ve dolayısıyla uygulanmaya çalışılan zayıf etkileşim stratejilerinden vazgeçmesi gerektiği ifade edilebilir (Mensur, 2018: 165).

3.2.6. Geleneksel Düşüncelerden Uzaklaşma

Geleneksel düşünceler halk arasında görülmüş ve halk arasında toplumsal dayanışmayı ve ulusal fikrin oluşmasını engellediği söylenebilir. Ülkenin siyasal açıdan gelişmemesine yol açan geleneksel düşüncelerden uzak durulmalıdır. Halk ortak fikirler çerçevesinde birleşmediği sürece ülkenin gelişemeyeceği ifade edilmektedir (Museviyan, 2017: 304).

3.2.7. Kanunları Uygulamak

Gelişmiş ülkelerde kanunları yalnızca halk gözetmemekte belki halkı yöneten yöneticiler de kanunları gözetmekte ve kanunların çizdiği çerçeveden çıkmamaya gayret etmektedirler. Bununla birlikte bu ülkelerde politikacılar kanunları uygulayarak halka örneklik teşkil etmektedirler. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde yöneticiler, kanunları eksik uygulamaktadırlar. Bu durumu Afgan yöneticilerde görmek mümkündür. Ülkelerin gelişme geçmişine bakıldığında kanunları yeterince uygulamayan ülkeler gelişmemiştir. Afgan yöneticiler, gelişmiş ülkelerin kanunları nasıl gözettiklerine dikkat etmelidir (Arifi ve Hamidi , 2019: 112-113).

3.3. Genel Değerlendirme

Sorunlardan biri olarak Afganistan'ın mozaik toplumsal yapısı, ülkenin modernleşme sürecini ve siyasal açıdan gelişmesini aksattığı ifade edilmektedir. Toplum belli bir coğrafyada bir araya gelmiş insanların tamamıdır. Bütün bu insanlar kendi aralarında farklı ilişki şekilleri geliştirmektedirler. Toplumsal yapı, bir toplumdaki bireylerin, grupların, kurumların kendi aralarında düzenlenmiş toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Özetle toplumsal yapı, toplumda organize olmuş ilişkilerin tümüne denilmektedir. Toplumsal yapı ile bir ülkenin gelişmişlik düzeyi arasında karşılıklı bir ilişkiler ağı bulunmaktadır. Bir ülke vatandaşı arasında toplumsal birlik ve beraberlik duygusu yüksekse söz konusu ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi olanaklıdır.

Yapısal olarak Afganistan toplumu heterojen ve farklıdır. Farklı kültürlere sahip farklı etnik grupların bir arada yaşamaları toplumda birleşmeyi beraberinde getiremediği ifade edilmektedir ve siyasal gelişmenin önemli etkenlerinden biri ulusal kimlik daha oluşmadığı ve etniksel, mezhepsel ve dil kullanımı ile ilgili sorunların olduğu söylenebilir.

Birçok araştırmaya göre Afganistan'da kabileci ve ilkel inanç ve değerlerine bağlı yaşayan yaklaşık eli beş farklı etnik grup bulunmaktadır. Peştunlar, Tacikler, Hazaralar ve Özbekler en kalabalık nüfusa sahip gruplar arasında sayılmaktadır. İşgaller ve iç savaşlar nedeni ile ülkede etniksel ve mezhepsel bölünmeler bulunmakta ve siyasal tarihine bakıldığında yöneticiler, 1747 yılından bu yana ülkeyi kabileci ve kapalı düşünceler çerçevesinde yönetmeye çalışarak vatandaş ile devlet arasında siyasal güvensizliğin oluşmasına neden oldukları ifade edilebilir.

Mezhep; toplumun birleşmesi için önemli etkindir ve toplumsal birlikteliğin oluşmasına katkı sunmaktadır. Afganistan toplumunun %99'ü Müslümandır. Hanefi ve Caferi Mezhebinin takipçileri çoğunluktadır. Bu iki mezhebin takipçileri arasında hoşnutsuzluk söz konudur. İngiliz, Ruslar ve ABD'li işgalciler tarafından ülkede mezhepsel üstünlük düşüncesi özellikle Abdurrahman Han, Nadir Şah aracılığıyla sokulmaya ve politikleştirmeye çalışılmış bu sorun ülkenin siyasal gelişmesini sağlanmamasına neden olduğu söylenebilir.

Öte yandan dil, dünyada toplumsal birlikteliğin sembolü olarak bilinmek, ortak dil toplumda birliğin sağlanması için önem arz etmektedir. Afganistan'da farklı dilleri konuşan birden fazla etnik grup bulunmaktadır. Peştunca ve Farsça dili, Afganistan'ın resmi dillerindendir ve kökü geleneksel ve kabile üstünlüğü düşüncesine dayanan dilsel üstünlük düşüncesinin varlığı, bu iki dili konuşanları arasında hoşnutsuzluklara neden olduğu ifade edilebilir. Ülkenin siyasal tarihine bakıldığında bazı dönemlerde devlet, Peştunca konuşmaları zorun hale getirdiği ve bir dili diğer dillere göre özel gösterdiği saptanmış ve bu nedenle ülkenin az geliştiği ve modernleşmediği ifade edilebilir.

Sonuç olarak Afganistan'ın siyasal açıdan gelişebilmesi ve halkın geleneksel düşüncelerden uzaklaşabilmesi için devlet, eğitim sistemini güçlendirerek halkı eğitmeli, iş bulmada zorlanan halkı farklı iş olanakları sunmalı, son yirmi yıl içinde gelişen sivil toplum kuruluşlarını daha da geliştirerek kurumsallaştırılmalıdır.

SONUÇ

Siyasal gelişme, siyaset biliminin önemli kavramlarından biri sayılmakta, 1960'lı yıllardan sonra beşeri bilimler literatüründe yoğun olarak kullanılmaya başlanmış, farklı sosyal ve siyaset bilimcileri tarafından farklı biçimde tanımlanmış ve tanımlanması zor bir kavram olarak ifade edilebilir. Genel anlamda siyasal gelişme, siyasetin kurumsallaşması ve demokratikleşmesidir.

Batılı ülkelerin nasıl geliştikleri ve gelişmemiş ülkelerin neden gelişmedikleri konusunda birçok teorik tartışmalar yapılmış ve her teori kendi özel yaklaşımıyla konuyu ele alarak uygun öneriler sunmuştur. Üçüncü dünya ülkeleri, gelişmemiş ülkeler, modern öncesi, geleneksel gibi ülkelerde, siyasal gelişme söylemi ciddi anlamda tartışılmamış ve bu ülkelerin siyasal açıdan durumları iyi olmadığı ifade edilebilir. Siyasal açıdan gelişmekte olan ülkelere birisi de Afganistan'dır.

Bu çalışmada, acaba Afganistan, sahip olduğu geleneksel tarım ve ekonomik yapısından dolayı mı sanayisini oluşturmayı başaramamış ve siyasal açıdan gelişmemiştir? Ya da eski değer ve inançları barındıran kabile sisteminden dolayı mı siyasal açıdan gelişmemiştir? veya siyasi ve sivil özgürlükleri kısıtlayan totaliter yönetim sisteminden dolayı mı siyasal açıdan gelişmemiştir? bu ve benzeri birçok sorulara uygun cevaplar aranmaya çalışılmış ve çalışma sonucunda ülkenin siyasal açıdan gelişmemesini birden fazla (siyasal, toplumsal, mezhepsel vs.) etken ve nedenlerle ilişkili olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Afganistan'ın siyasal açıdan gelişebilmesi için atılan adımlar tek boyutlu olduğu ve bu adımlar aşağıdaki dört dönemde ve dört farklı biçimde gerçekleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir.

- Kültüre dayalı siyasal gelişmeler: Çağdaş bir kişiliğe sahip Emanullah Han, kültüre dayalı siyasal gelişme çabalarını 1919-1928 yılları arasında gerçekleştirmeye çalışmış ve devlet ile halk ve halk ile devlet arasındaki ilişkiyi, halkın siyasetteki konumu ve kadınların toplumsal rol ve görevleri vb. gibi konuları modern değerlerle yeniden tanımlanmaya çalışmıştır. Emanullah Han'ın Afganistan'ın gelişmesine ve modernleşmesine yönelik attığı adımlarının, sağlam bir stratejiye ve temele sahip olmadığı yoksa bu

adımlar Afganistan tarihinde ilk ve etkili adımlar olarak kayıtlara geçeceği ifade edilebilir. Ancak atılan adımlar, daha çok halkın giyinme biçimine, takvim değişikliğine vb. gibi önceliği olmayan konulara yönelik olunca modernleşmenin kalıcı etkisi azalmış ve geleneksel grupların siyasal tepkisini çekerek ve kültürel-davranışsal anormallikleri beraberinde getirdiği söylenebilir. Emanullah genel olarak kültürel politika ile ülke endüstrisini geliştiren modern ekonomik politikayı, devlet erkinin etkili çalışmasını ve özellikle orta sınıfın politikaya katılımını sağlıklı bir şekilde koordine etmeyi başaramadığı ifade edilir. Emanullah, kültürel modernleşme süreci ile modernleşmenin diğer boyutlarını birbirinden ayırt etmeyi başaramadığı için çeşitli toplumsal grupların beklentilerini karşılamayarak desteklerini almaya başaramamıştır.

- Ekonomiye dayalı siyasal gelişmeler: Bu gelişmeler dönemin yöneticisi Davut Han tarafından 1953-1963 yılları arasında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Davut, modernleşmenin politik, kültürel ve toplumsal boyutlarını göz önünde bulundurmadığı için olumlu bir sonuç almadığı ifade edilmektedir. Davut Han genel olarak vatandaşa kültürel ve politik özgürlük hakkı tanımadan ekonomik modernleşme sürecini başlatarak devam ettiği için ülkedeki siyasal gelişme süreci başarılı olamamıştır.
- Politikaya dayalı siyasal gelişmeler: Bu çabaların birinci dönemi 1963-1972 yılları arasında Zahir Şah'ın desteği ile aydın ve teknokrat kişiler tarafından, ikinci dönemi 2001-2020 yılları arasında Hamid Karzai ve entelektüel çevresi ve kısmen Eşref Gani tarafından gerçekleştirilmeye çalışıldığı ifade edilmektedir. Bu dönemlerde genel olarak göreceli olsa da siyasal katılım oranının yükselmesi, muhalif ve katılımcı parti ve sivil toplum kuruluşların faaliyete geçirilmesi, yerel ve cumhurbaşkanlık seçimleri ve hükümet yapısı içindeki kurumların görev ve sorumlulukları açısından ayrımı yapılması gibi önemli gelişmeler yaşandığı ifade edilmektedir. Bu iki dönemde politikaya dayalı siyasal gelişme çabaları, tek yönlü olarak gerçekleştirildiği, ekonomi ve özellikle endüstri alanının ihmal edilmesi ve feodal toplumsal yapıyı değiştirme planının yetersiz olmasından dolayı başarılı olamadığı ifade edilmektedir. Yukarıdaki nedenler yüzünden birinci ve ikinci dönem

politikaya dayalı siyasal gelişme süreci, siyasal istikrarsızlığa neden olarak 1973 yılında Davut Han liderliğinde despotik cumhuriyet ve 2021 yılında Taliban yönetimi ikinci kez kurulmuştur.

- Topluma dayalı siyasal gelişmeler: Bu çabalar 1978-1992 yılları arasında Afgan sosyalistlere bağlı bilgili kişiler tarafından hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Politik olarak sosyalistler, kendileri dışındaki politik grupların katılım ve politika yapma fırsatını sınırlandırarak tek partiye dayalı diktatörlük sistemini hayata geçirmeye çalışmışlar, kültürel olarak kendileri gibi düşünmeyenleri ötekileştirerek komünist ideoloji sistemini desteklemeye çalışmışlar ve son kertede ekonomik olarak özel sektörün çalışma alanını sınırlandırarak ekonomiye devletin müdahale yapmasını savundukları ifade edilmektedir. Bu tür devlet yönetiminde yatırım ve ekonomik büyüme alanları sınırlandırılmış ve siyasal gelişme için önemli olan sivil ve inanç özgürlükleri bastırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde iktidardaki sosyalistler tarafından daha çok feodal, soylular, ruhaniler gibi geleneksel sınıflar yerine çiftçiler, işçiler ve azınlık grupları gibi orta ve alt sınıflar desteklenerek toplumsal reformlar yapılmaya çalışılmıştır. Ancak yalnızca toplumsal reformlar yaparak bir ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi olanaksız olduğu ifade edilmektedir. Bu araştırmada, ülkenin sahip olduğu geleneksel siyasal kültüründen, mozaik toplumsal ve farklı mezhepsel yapısından dolayı gelişmediği sonucuna varılmıştır.

Bir ülkenin siyasal kültürü söz konusu ülkede egemen olan toplumsal kültürden oluştuğunu ifade edilebilmek mümkündür. Afganistan'da bulunan egemen toplumsal kültür, geleneksel değer ve tutumlardan oluşmakta ve egemen toplumsal kültürün bir parçası sayılan siyasal kültür, ülkenin siyasal açıdan gelişmesini engellediği söylenebilir. Siyasal güvensizlik, siyasal şiddet ve otoriter yapılan, yabancı korkusu, modernite karşıtlığı gibi genel sorunlar ülkenin siyasal kültürünü oluşturduğu ve geleneksel yönetiminden kurtulabilmesi için öncelikle siyasal kültürünü reforma tabi tutulması gerektiği dile getirilebilir. Günümüzde yardımlaşma, insanların insan olmaları neden ile birbirlerinin hakkını gözetme ve saygı duyma gibi duygular eskisinden daha çok değeri artmış ve küreselleşme ile

lkeler arasında yayılmıştır. Afganistan'ın siyasal açıdan gelişmesi için yöneticiler geleneksel yönetim tarzından, şiddet ve baskıdan uzak durmaları gerekmektedir.

Yapısal olarak Afganistan toplumu heterojen ve farklıdır. Bir ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesini hızlandıran ulusal ve ortak kimlik duygusu, Afganistan'da oluşmadığı ifade edilebilir. Başka bir ifade ile ülkede etnik ve dini kimliklerin ötesine geçen ve Afgan halkının tümünü kapsayan ulusal kimlik henüz oluşmamıştır.

Geçmişte Afganistan'ın siyasal açıdan gelişebilmesi için yapılan planların aşağıda verilecek iki özelliğinin bulunduğu ifade edilebilir.

- Geçmişte gelişmenin tüm değişkenlerini veya birkaçını dikkate alan kapsamlı bir gelişme modelinin eksikliği söz konusuydu.
- Gelişme stratijisi Afganistan'da siyasal, toplumsal ve kültürel çatışmaları beraberinde getiren siyasal ve kültürel çelişkiler üzerine kurulmuştu. Gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkeleri bu çelişkiler sonucunda ortayda çıkan sorunlardan kurtulabilmek için demokratik olmayan yollara başvurdıkları görülmüştür. Bu çelişkiler sonucunda ortaya çıkan sorunlar, gelişmekte olan ve üçüncü dünya ülkelerinin itibarını ve meşruiyetini zedeler veya Emanullah Han, Zahir Şah, kömünitler ve Hamid Karzai gibi modern politikalar uygulayan hükümetlerin çökmesine ve halkın ayaklanmalarına neden olduğu ifade edilebilir ve ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi içi aşağıda verilen bazı öneriler sıralanmıştır.
- Dengeli Gelişme

Siyasal gelişmenin temeli, kültürün, ekonominin ve toplumun gelişmesine dayanan devlet ve siyaset yapısının değişime ve dönüşüme uğratılmasına bağlıdır. Bir toplumda, devlet dışı siyasi aktörlerin faaliyete geçmeleri, katılım talebinin artması, ekonomik hayatın iyileşmesi ve orta sınıfın oluşması gibi demokrasinin esasını oluşturanlar ortaya çıkmadıkça gelişebilmesi olanaksız görülmektedir. Bu dönüşümler planlı gelişme yaklaşımıyla ancak gerçekleştirilir. Genel olarak Afgan feodal ve geleneksel kültürü, demokrasinin gerçekleşmesi önüne bir engel oluşturduğu ifade edilebilir. Afganistan'da hükmetler gelişmeleri ve modernleşmeleri dengeli bir şekilde götüremedikleri tespit edilmiştir. Davut Han

sivil özgürlükler ve özel sektör alanını sınırlandırarak yalnızca ekonomi ve kültür alanına yönelik reformlar yapmıştır. O, egemen parti (ulusal devrimci parti) dışındaki siyasal yapıların faaliyet yapmalarına izin vermemiştir. Oysaki ülkeler, devlet dışı siyasal yapıların çalışmaları ile siyasal açıdan geliştikleri görülmüştür. Bu tür dengeli olmayan gelişme yaklaşımları kömünistler ve sonraki hükümetler de tekrarlandığı ifade edilebilir.

Daha önceki yönetimlerde yapıldığı gibi geleneksel yapıları ve inançları planlı olmayan bir şekilde değiştirmenin ve reforma tabi tutulmanın olumlu sonuçlar ortaya çıkarmadığı tespit edilmiştir. Bir toplumu, sınıflar arası eşitliği sağlanarak ve özellikle alt ve işçi sınıflarını teşvik ederek dönüştürebilmek olanaklıdır.

- Kültürel Entegrasyon

Kültürün gelişme ile etkileşimi farklı ülkelerin kültüründe farklı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bazı kültürlerde gelişme süreci başarılı olamayarak modernite ve geleneğin karşı karşıya gelmesine neden olabilmektedir. Bazı kültürlerde ise gelişme süreci başarılı bir şekilde tamamlanır. Afganistan'daki geleneksel ve dini kültürün gelişme modeli üzerindeki olumsuz etkisi yeniden değerlendirilmeli ve içinde sorumluluğu üstlenme, tolerans, hoşgörü, işbirliği, risk alma, katılım gibi özellikleri teşvik eden ve barındıran modern anlamda dini kültür modeli oluşturabilmenin önem taşıdığı önerilebilir. Ülkenin siyasal gelişme geçmişine bakıldığında, gelişme modeli ile dini değerler arasındaki entegrasyonsuzluğu görebilmek mümkündür ve Emanullah, Zahir Şah, Davut Han, kömünistler ve son olarak Hamid karzai döneminde siyasal gelişmeye yönelik atılan adımlar, Afgan dini kültürüne ters düştüğü için toplumda siyasi hoşnutsuzluğa ve kültürel kimliksizliğe yol açtığı görülmüştür. Afganistan'daki kültürel modernleşme çabalarını, sosyalist ve liberal değer ve kavramlar yerine adalet, birliktelik ve yardımlaşma, hoşgörü ve bağışlanma, toplumsal faaliyetlerde birbirini kabullenme gibi dini köklere sahip değerler ve kavramlara dayandırarak geliştirilirse olumlu ve hızlı sonuçlar alınacağı önerilmektedir.

Afganistan özellikle 2001 yılından sonra uluslararası toplum tarafından maddi olarak desteklendi, son yirmi yılda ülke gerek ekonomik ve gerekse demokratikleşme

anlamında gelişmiş, ekonomisi büyüme kaydetmiştir. Ancak yöneticiler ülkenin gelişebilmesi için büyük fırsatları değerlendirememişler ve uluslararası toplum tarafından yapılan yardımlar, birkaç kişi tarafından çarçur edildiği ifade edilebilir. Ülkenin siyasal açıdan gelişebilmesi için yapılan yardımlar iyi değerlendirilmeli, devlet kurumlarının altyapısı güçlendirilmeli, yönetimde görülen yolsuzluklar ve nepotizm azaltılmalıdır.

Afganistan genelinde okuma ve yazma seviyesi düşüktür. Bu nedenle devlet, insanların daha çok okuması için okul sayısını artırarak teşvik etmelidir. Çünkü okuma ve yazma bilmeyen insanlar, önemli sosyal ve siyasal tercihlerini yapmada zorlanırlar.

Afganistan’da işsizlik oranı yüksektir ve siyasal açıdan gelişebilmesi için insanların bir işte çalışmaları gerekmektedir. Afganistan yer altı madenleri açısından zengin bir ülkedir. Devlet madenleri çalıştırmalı ve insanlara iş alanları oluşturmalıdır. Siyasal açıdan gelişmiş ülkelere bakıldığında, ekonomik sorun ve yoksulluk düşüktür. Ekonomisi zayıf olan ülkelerin siyasal açıdan gelişmesi zordur.

Son olarak demokratik sistemlerde siyasal partiler önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilir. Partiler, siyasal iktidarın tekelleşmesini engellemekte ve iktidarın paylaşılmasını sağlamaktadır. Demokratik ülkelerde insanların siyasal bilgisi, partiler tarafından pekiştirilmektedir. Afganistan’da bulunan parti ve sivil kuruluşları planlı ve halkla içe içe olmalı ve halktan kopuk bir şekilde çalışmalar yapılmamalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ACAR, Hasan ve Yunus Karaağaç (2020). **Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

AHMED, Al (1978). **Entelektüelin Hizmetinde ve İhanetinde**, Tahran: Huarazmi Yayınları.

ALAME, Gulam Hayder (2012). **Anyasa ve Adil Yargılama Esasları**, Mecell-yi Kanun Esasi Yayınları.

ALEMDARİ, Kazim (2015). **Sivil Toplumun: Teoriler, Koşullar ve Tecrübeler**, Tahran: Tavana Yayınları.

ANDRE, Ravaliver ve Berigo, **Afganistan Savaşı** (Çev: Abul Hasan).

AREF, Muhammet Ekrem (2014). **Afganistan'da Siyasal Gelişmeler**, Kabil: Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

ARİFİ, Muhammed Ekram (2015). **Afganistan'ın Siyasal Açıdan Gelişmesi**, Afganistan Dışişleri Bakanlığı Yayınları: Kabil, Kelik Yayınları.

ARNİ, George (2004). **Fatihlerin Kapısı olan Afganistan** (Çev: Muahmmed Yusuf İlmi ve Habibullah Hale), Kabil, Meyvand Yayınları.

ATAİ, Muhammed İbrahim (2005). **Afganistan Modern Tarihine Kısa Bir Bakış**, Kabil: Meyvend Yayınları.

AZİMİ, Muhammed Nabi (1999). **Ordu ve Siyaset**, Kabil: Meyvand Yayınları.

AZİMİ, Muhammed Nebi (2000). **Son otuz yılda Afganistan'da Ordu ve Siyaset**, Peşaver.

BARGDANUV, Veladomir Aleksi Viiç (2008). **(1989-1979) Yılları Afganistan Savaşları**, (Çev: Abdul Vahit Lalzade, Sultan Mahmud Aziz), Kabil: Meyvand Yayınları.

- BEŞİRİYE**, Hüseyin (2000). **İran’da Siyasal Gelişme Sorunları**, Tahran: Gam Naw Yayınları.
- BEŞİRİYE**, Hüseyin (2003). **Siyasete Bilgelik**, Tahran: Nigah Muasır Yayınları.
- BEŞİRİYE**, Hüseyin (2006). **Siyasi Eğitim**, Tahran: Muasır Yayınları.
- BEŞİRİYE**, Hüseyin (2010). **Siyaset Sosyolojisi**, Tahran: Ney Yayınları.
- BİNİŞ**, Hüseyin (2005). **Modern Afganistan ve Siyasi Problemler**, Tahran: Keyhan Yayınları.
- CEHANBEGLU**, Ramin (2005). **Geçmiş ve Geleceğin Ortasında**, Tahran: Ney Yayınları.
- CEVADİ**, Muhammed Asef (2018). **Afganistan’da Tamamlanmamış Modern Devletin Oluşum Süreci**, Tahran: Su Han Varan Yayınları.
- DAHŞİYAR**, Hüseyin (2013). **ABD’nin Afganistan’daki Dış Politikası**, Tahran.
- DELLALOĞLU**, Besim F. (2020). **Peotik ve Politik: Bir Kültürel Çalışmalar Anskilopedisi**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- DERİH**, Eminullah (2001). **20. Yüzyılda Afganistan**, Peşaver: Daniş Kitabevi Yayınları.
- DEVLETYAR** (2012). **Devlet**, Kabil: Seidi Yayınları.
- DUAGU**, Mehdi (2005). **Afganistan’ın Son Beş Yıl Olayları**, Peşaver: El- Azher Yayınları.
- DUFİSKİ**, Mişel Şusu (2010). **Savaş ve Küreselleşme: 11 Eylül’un Perde Arkası Gerçekleri**, (Çev: Nevayi), Tahran: Ney Yayınları.
- DURSUN**, Davut (2018). **Siyaset Bilimi**, İstanbul: Beta Basım ve Yayım Dağıtım A.Ş.
- ELPHİNSTONE**, Mountstuart (1998). **Afganlar; Mekan, Irk ve Kültür** (Çev: Muhammed Asef), Meşhed.

EMANULLAH (2008). **Afganistan’da Kanunun Hakimiyeti**, Peşaver: Haberu- lu- Musese.

EMİRİ, Camşid (2007). **Afganistan’da Demokrasinin Kötü Kaderi**, Kabil: Saidi Yayınları.

EZKİYA, Mustafa ve Gulam Rıza Gaffari (2019). **Gelişmenin Sosyolojisi**, Tehran: Keyhan Yayınları.

FERHANG, Mir Muhammed Sıddık (2009). **Son Beşinci Yüzyılda Afganistan**, Kabil: Şeriatı Yayınları.

FERHMAND, Nasir Ahmet (2020). **Afganistan’da Irkçılık ve Siyasal Gelişme**, Herat: Sitare-i Nukrayi.

FERİ, Muhammed Sitari (1998). **Sermaye ve Gelişmeye Giriş**, Tehran: Taba taba-i Üniversitesinin Yayınları.

FERRUH, Mehdi (1992). **Afganistan’ın Siyasi Tarihi**, Kum: İhsani Yayınları.

FERZAN, Ahmet Şah (2010). **Mücahitler Hükümeti’nden Taliban Çöküşüne Kadar Afganistan**, Meşhed: Aheng Kelam Yayınları.

FULADİ, Day (2006). **Ne Yapmalıyız?**

G, H. Multman (1985). **Afganistan’la ilgili Yeni Ataştırmalar (Neue forschungen İn Afghanistan)**.

GERİGORİYAN, Varten (2012). **Modern Afganistan’ın Ortaya Çıkışı**, Kabil: Şariati Afganistan Yayınları.

GODERZ, Mihnaz, Sefiullah Şah Kula ve Talep İbrahimi (2014). **İran’da İslami İnkilaptan Önce Siyasal Gelişmenin Sorunları**, Fasel Name-i Ulum Siyasi.

GUBAR, Gulam Muhammed (1987). **Tarih Boyunca Afganistan (Afganistan Der Mesir Tarih)**, Tahran: İnkılap Yayınları.

- HABİBİ**, Abdul Hay (1984). **Afganistan’da Meşruti Hareket**, Kabil.
- HADİ**, Abdul Ahad (2013). **Afganistan’da Sivil Toplum Kuruluşun Temelleri**, Kabil: Said Yayınları.
- HAKBAZ**, Afşin (2003). **Sivil Toplumun Karşılaştırmalı Tarihi ve Teorileri**, Tahran: Tahran İlmi ve Kültürel Yayınları .
- HAŞİMİ**, Sayyid Mubin, Beşerdost Abdulhakim ve Şerifullah Şerifi (2010). **Tarihiyle Kültürüyle Güncel Gelişmeleriyle Afganistan**, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- HEYWOOD**, Andrew (2015). **Siyasetin Temel Kavramları** (Çev: H. Özer), Ankara: Adres Yayınları.
- HEYWOOD**, Andrew (2019). **Siyasi İdeolojiler** (Çev: L. Köker), Ankara: Tarcan Matbaası.
- HULK**, Nik, Ali Ekber (2010). **Tehran’ın Kırsal Sosyolojisi**, Tahran: Çap Bahş Yayınları.
- HUNGTİNGTON**, Samuel P. (2002). **Demokrasinin Üçüncü Dalgası** (Çev: Ahmed Şehsa), Tahran: Rav-zane Yayınları.
- HUNTİNGTON**, Samuel P. (1991). **Gelişmemiş Toplumlarda Siyasal Düzen** (Çev: Mühsin Selani), Tahran: İlim Yayınları.
- İMAMİ**, Hüsemaddin (1999). **Afganistan ve Taliban’ın Ortaya Çıkışı**, Tahran: Şab Yayınları.
- KALAYCIOĞLU**, Ersin, Cemil Oktay ve Diğerleri (2018). **Karşılaşmalı Siyasal Sistemler**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- KAMGAR**, Cemul Rahman (2004). **Afganistan’ın Eğitim Tarihi**, Kabil: Meyvand Yayınları.
- KAPANİ**, Münici (2015). **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Tarcan Matbaası.

- KARL**, Kuhan (1994). **Demokrasi** (Çev: F. Mihreban), Tahran: Hurazm Yayınları.
- KAVVAM**, Abdul Ali (2010). **Siyasal Gelişme Sorunları**, Tahran: Kamus Yayınları.
- KAZİMİ**, Said Abdullah (2005). **Afgan Kadınların Gelenek ve Modernitenin Baskısı Altında**, Kalifornia.
- KEŞKEKİ**, Sebahiddin (1986). **On Yıllık Demokrasi Dönemi**, Afganistan Cihad Konseyi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU**, Ömer, Ersin Embel, Kemal Yakut ve Diğerleri (2019). **Siyasi Tarih**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- MENSUR**, Abdul Hefiz (2018). **Afganistan'da Siyasal Gelişme**, Kabil: Saaidi Yayınları.
- MISBAHZADE**, Said Muhammed Bakır (2009). **Afganistan'ın Kısa Siyasi Tarihi**, Meşhad: Me-rendiz Yayınları.
- MUCEDEDİ**, Fazıl Gani (1997). **Emanullah Han Döneminde Afganistan**, Kalifornia: Freemont Yayınları.
- MUSEVİYAN**, Said Hamidullah (2017). **Taliban Sonrası Afganistan'da Siyasal Gelişmeler**, Kabil: Horasan Kadim Yayınları.
- MUSİKİ**, Said Ahmed (2012). **Modernleşme ve Siyasal Gelişme**, Tahran: Mizan Yayınları.
- MUTANOĞLU**, Metin (2006). **Afganistan: Moğul İstilasından Amerikan İşgaline**, İstanbul: Mavi Ofset.
- MÜŞTAK**, Abdul Samet (2018). **Gelişme ve Afganistan Toplumuna Bir Bakış**, Kabil: Vaje Yayınları.
- NELSON**, Mendela. (2012). **Düşünceler ve konuşmalar** (Çev: Abduraşid ve Ali Akber) Tahran: İtaat Yayınları.

- ÖZSOY**, Ayşe Sumru, Ayla Balcı ve Ümit deniz Turan (2018). **Genel Dilbilim I**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- PUR**, Mecid Muhammed (2006). **Afganistan: Fırsatlar ve Tehditler**, Tahran: Camrami Yayınları.
- RESUL**, Rahin (2008). **Afganistan'da Basının Tarihi**, Kabil: Afganistan Kültür Konseyi Yayınları.
- ROY**, Olivier. (2013). **Cihattan İçişleri Savaşlarına Kadar Afganistan** (Çev: Ali İlmi Kirmani), Tehran: İrfan Yayınları.
- SACADİ**, Abdül Kayyüm (2017). **Afganistan'ın Siyaset Sosyolojisi**, Kabil: Hatemin Nabiyyin Üniversitesinin Yayınları.
- SAİ**, Ahmet (2001). **Üçüncü Dünya Ülkelerinin Siyasi ve Ekonomik Sorunları**, Tahran: Semt Yayınları.
- SALİHİ**, Cevadi (2015). **Afganistan Demokrasisinin Sorunları**, Kabil: Gevher Şad Yayınları.
- SETUZİ**, Antu New Cew (2008). **Afganistan, Savaş, Siyaset ve Toplum** (Çev: Esedullah Şiai), Tahran: İrfan Yayınları.
- SİNA ARAŞTIRMALAR GRUBU** (2002). **Son Otuz Yılda Afganistan**, Kum: Seke-leyin Yayınları.
- ŞARK**, Muhammed Hasan. **Afganistan Cumhuriyetinin Tesisi ve Tahribi**, Peşaver: Saaid Yayınları.
- ŞENER**, Turan (2020). **Siyaset, Medya ve Seçmen**, Ankara: Noberl Bilimsel Eserler.
- ŞERİFİ**, Gulam Rıza (2013). **Afganistan'da Demokrasi Söyleminin Analizi**, Kabil: Katip ve Ferhang Yayınları.
- ŞİZAD**, Abu Müslim (2014). **Maske Arkasında Taliban**, Kabil: Said Yayınları.

- TANİN**, Zahir (2006). **Yirminci Yüzyılda Afganistan**, Kabil: İrfan Yayınları.
- TEMENNA**, Faramarz (2020). **Afganistan’da Siyasal Gelişmeler**, Kabil: Afganistan Yüksek Eğitim Kurumu Yayınları.
- YUSUF**, Muhammed ve Mark Edkin, (2015). **Ayı Tuzağı (Afganistan Cihadinin Arka planındaki Gerçekler)** (Çev: M. K. Asmai).
- ZADE**, Ahmed Nakip. (2008). **Siyaset Sosyolojisine Giriş**, Tahran: Samt Yayınları.
- ZADE**, Muhammet Ali Hüseyin, Muhammet Emir ve Muhsin Şefii (2018). **ABD’de ve Batı Avrupa’da Sağ Popülizmin Ortaya Çıkışı**. Rehafiyat Hay Beynel Mileli.

DERGİLER

- ABUZAR**, Celil (2011). “Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi,” **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 26 ,ss. 143-153.
- AKGÜL**, Mehmet Emin (2010). “Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüzde Demokratik Rejimlerindeki Anlamı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 4, s. 81.
- AKGÜN**, Birol (2001). “Türkiye’de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 04, s. 4.
- ARİFİ**, Muhammed Ekram ve Rubine Hamidi (2019). “Afganistan’ın Siyasal Katılımda Siyasal Kültürün Rolü”, **Katıp Yayınları**, Cilt: 5, Sayı: 11.
- ASLAN**, Gamza (2011). “Ortaçağdan Günümüze Modernite: Doğuşu ve Doğası”. **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 10, ss. 10-26.
- AYTEKİN**, İbrahim (2013). “Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 123-134.
- BAHRAM İHVANİ**, Kazimi (2008). “İran’da Siyasi Kültür ve Parti İlişkilerinin İncelenmesi”, **Siyaset Bilimi Yayınları**.

- BARIŞ**, Serap ve Mehmet Erdoğan (2018). “21. Yüzyılda Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Literatür İncelemesi”, **Süleyman Demiral Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 20, ss. 83-102.
- BATOOR**, Qari Feriaghun (2018). “11 Eylül 2001 Sonrası Afganistan’daki Yeni Yönetim Sisteminde Kadınların Siyasal Katılımı”, **4. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi**, ss. 73- 86.
- BATOOR**, Qari Feriaghun (2018). “Afganistan’da Cumhuriyetin Kuruluşu”, **Anasay Dergisi**, Sayı: 5, ss.13-33.
- BAYKAL**, Fatma (2020). “Şiddet”, **Besni Rehberlik ve Araştırma Merkezi**. s. 2.
- BİRDİŞLİ**, Fikret ve Yusuf Z. Baskın (2018). “Türkiye’de Yapılan Güvenlik Çalışmalarının Niteliksel Analizi”, **Security Studeis**, ss. 1-22.
- CANPERVER**, Muhsin (2011). “Afganistan’da Ayrışma ve Birleşme Sorunu”, **Amuziş Coğrafya Yayınları**, Cilt: 3, Sayı: 24.
- CELALİ**, Muhammed ve Zehra Ecer (2016). “Develetin hesap verebilirliği: konum ve ön koşullar”, **Karşılaştırmalı Hukuk Araştırmaları Yayınları**. s. 26.
- CEVADİ**, Muhammed Cafer ve Muhammed Ekram Arifi (2014). “Afganistan’ın İktidar Yapısında Gelenekselci ve Modernleşmeci Grupların Etkisi”, **Hukuk ve Siyaset Bilimi Yayınları**.
- ÇAKIR**, Meral (2020). “Türkiye’de Siyasal Güven ve Güvensizlik Demografik Özellikler ve Medyanın Etkisine Dair Bir Araştırma”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 69, ss. 270-294.
- ÇAKMAK**, Cenap (2007). “The Role Of The Political Parties In The United States: Are They Becoming Obsolete?”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1. ss. 163-183.
- ÇEÇEN**, Anıl (2013). “İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk Human Rights and Humanitarian Law”, **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: Özel, ss. 809-830.

- ÇELİKKAYA**, Hasan (1991). “Eğitimin Anlamları ve Farklı Açılardan Görünüşü”, **M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, ss. 73-85.
- DALBAY**, Ramazan Saim (2018). “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 31, ss. 161-176.
- DOĞAN**, Adem (2005). “Demokrasi ve Ekonomik Gelişme”, **Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 25, ss. 1-19.
- DUMAN**, Ahmet (2003). “Bazı Eğitim Bilimi Kavramlarına İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10, ss. 1-12.
- DURDU**, Zafer (2018). “Siyasal Kültür, Modern Devlet ve Demokrasinin Demokratikleştirilmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 61, ss. 574-582.
- ELÇİBEY**, Ebulfez (2014). “Hanefilik ve Onun Esas Yönleri (Çev: Muhammet Kemaloğlu)”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 1-9.
- ERKENEKLİ**, Memet (2013). “Toplumsal Kültür Araştırmaları İçin Değer Merkezli Bütünleşik Bir Kültür Modeli Önerisi”, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 147-172.
- EROL**, Pelin Önder (2016). “Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu”. **Sosyoloji Dergisi**, Cilt: 33, 49-66.
- FERD**, Hasan Dana-i, Adil Azer ve Ali Salihi (2011). “İran’da Kanundan Kaçma”, **İntizami Yayınları**, Cilt: 11, Sayı: 3.
- FERHADİ**, Muhammed (2017). “Orta Asya’da Siyasal Gelişme Özelliklerinin Araştırılması”, **Siyaset ve Uluslararası Araştırmaları**.
- FEVZİ**, Yahya ve Muini Pur (2009). “İmam Humeyni’nin Perspektifinde Siyasal Gelişmenin Amaç ve İlkeleri”, **İnkılap İslami Araştırma Yayınları**.

- GÖÇER**, Ali (2012). “Dil Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, 50-57.
- GRAVEND**, Muhteba, Eraç Suri ve Muhammed Ali Suri (2016). “Güç Dağıtımındaki Sorunlar”, **Siyasal Araştırmalar Merkezi Yayınları**.
- GÜNDÜZ**, Ali Yılmaz ve Mehmet Kaya (2014). “Küresel Dünyada Sivil Toplum Kuruluşlarının Ekonomik Kalkınmadaki Roller Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 10, ss. 130-169.
- GÜVEN**, Ali (2012). “Toplumsal Dilbilimin Kapsam Alanı”, **Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 13, ss. 55-62.
- HAKPEREST**, Said, Ehsan Şakiri ve Rubaba Purcebli (2020). “İslam Ülkelerinin Gelişme Sorunları”, **Uluslararası Araştırmalar Merkezi**.
- HALİKİ**, Ali (2001). “Hz. Ali’ye Göre Yöneticiler”, **Fesl Name-i Ulum Siyasi**.
- HAVATİ**, Muhammed Şafak, “Afganistan’da Demokrasinin Zorlukları”, **Goftuman New Yayınları**, Cilt: 23, Sayı: 22.
- HAVATİ**, Muhammed Şefik (2009). “Afganistan’da Demokrasinin Sorunları”, **Mucelleyi Goftuman Naw Yayınları**, ss. 22-23.
- HOROZGİL**, Denizhan (2012). “İfade ve Basın Özgürlüğü Çerçevesinde Soruşturma Evresinde Yayın Yasakları Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, **Hacetepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı:2, ss. 146-164.
- HUNTINGTON**, Samuel P. (1966). “Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma (Çev: Ergün Özbudun)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, ss. 56-107.
- KARAHANİ**, Masuna (2009). “Gelişme ve Siyasal Şiddet: İslam Ülkelerinin Karşılaştırmalı Çalışmaları”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 45, ss. 159-178.

- KASIMI**, Muhammed Ali (2009). “Sürdürülebilir Gelişme ile İnsani Güvenlik İlişkisi”, **Rahburdu Çalışmaları**, Sayı: 41.
- KAYMAL**, Cansu (2017). “Şia’da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 172-195.
- KEİŞ**, Fatima Sadaket ve Saman Nesrul İlahi (2016). “Siyasal Gelişme ile Yönetişim Kavramlarının Kısaca Açıklanması”, **Yönetim Konfransı**, ss. 1-19.
- KERİMİ**, Hamze ve Ali Ekber Ahmedî (2020). “John Locke ve Murtaza Mutahharî’da Doğal Haklar”, **Felsefe ve Kelam Yayınları**.
- KERİMİ**, Şapur (2015). “Daniel Lerner’in Geleneksel Toplumdan Geçiş Eserinin Değerlendirilmesi”, **Siyasi ve Uluslararası Araştırmaları Yayınları**.
- KIRILMAZ**, Harun ve Fatma Ayparçası (2016). “Modernizm ve Postmodernizm Süreçlerinin Tüketim kültürüne yansımaları”, **İnsan ve İnsan Yayınları**, Cilt: 3, Sayı: 8, ss. 32-58.
- KIVILCIM**, Fulya (2013). “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 219-230.
- KOCACIK**, Faruk (2001). “Şiddet Olgusu Üzerine”. **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, cilt: 2, Sayı: 1. ss.1-7.
- KUMİ**, Naidoo ve Sylvia Borren (2013). “Civil Society”, **İDRC. CRDİ**.
- KURASGANİ**, Ekber, Ferid Kulli İtibariyan ve Mukaddem Pur (2017). “Siyasal Gelişme Teorilerinin Karşılaştırmalı İncelemesi”, **Partal Cami Ulum İnsani Yayınları**.
- LEVENT**, Faruk ve Esra Yazıcı (2014). “Singapur Eğitim Sisteminin Başarısına Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi”, **Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 39, ss. 121-143.

- MİHR**, Emir Debiri (2014). “Siyasal Gelişme Tipolojisi”, **Partal Cami Ulum İnsani Yayınları**.
- MUFEKKİR**, Zahir (2015). “Bilmemek Bazen Büyük Nimettir”, **Camia-i Baz Yayınları**, Sayı: 384.
- MUHAMMEDİ**, Cuma Han (2009). “Seçimler ve Afganistan’da Demokrasinin Kurumsallaşması”, **Guftuman Naw**, s.75.
- MUSAVİ**, Muhammed Rıza, Mustafa Ebtihî ve Mesut Mutellibi ve Diğerleri (2020). “Muasır İran’ının Siyasal ve Kültürel Kimliğine Dayalı Siyasal Gelişmenin Sorunları”, **Fasel Ulum Siyasi**.
- MUTİ-İ**, Sayed Hasan, Ali Gulami ve Fatma Muhammed Zade (2015). “Rogers’in Köylü Alt Kültür Teorisini Nicel Yöntemlerle Ortaya Konulması”, **Rusta-i Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 3, 157-175.
- MÜHSİN**, Abdul Hay (2010). “Küreselleşme ve Siyasal Gelişme Kavramının Evrimi”, **Politika Yayınları**.
- NURANİ**, Nurullah, Behzaf ve Hamidiye (2017). “Liberalizmi Yeniden Anlamak”, **Rahburd Yas**.
- ÖRDEM**, Özlem Aydoğmuş (2018). “Modernite Kültürü ve Türk Modernleşmesi”, **Sosyoloji Notları**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 2010-221.
- ÖZCAN**, Arif Behiç (2011). “Uluslararası Güvenlik Sorunları ve ABD’nin Güvenlik Stratejileri”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 22, ss. 445-466.
- ÖZERKMEN**, Necmettin ve Haydar Gölbaşı (2012). “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”. **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 28. ss. 23-37.
- RADMARD**, Muhammed (2020). “Edward Shils’in Modernlik Teorisinin İkinci Pehlevî Döneminde Uygulanması”, **Hukuk ve Siyaset Bilimi Yayınları**.

- SADİKİ**, Said Şemseddin (2010). “İran Siyasal Kültüründe Yabancı Düşmanlığının İncelenmesi”, **Siyaset Bilimi Araştırmaları** .
- SAĞ**, Vahab (2001). “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, **C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 9-23.
- SAİ**, Ahmed (2009). “Dünya Görüşünün Değerlendirilmesi: Eleştiri ve Öneriler”, **Sosyal Bilimler Araştırması Yayınları**.
- SANCAK**, Kadir (2013). “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümleri”, **Sosyal Bilimler Dergisi**.
- SARIBAŞ**, Süleyman ve Gonca Babadağ (2015). “Temel Eğitimin Temel Sorunları”, **Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 18-34.
- SELİMİ**, Hüseyin (2015). “Bağımlılık Düşüncesinin Başlangıcı ve Sonu”, **Sosyal Bilimler Dergisi**.
- SİRET**, Said Mustafa (2018). “Sosyal bilimlerin Düşüncesinde Sosyal Yapı Kavramının İrdelenmesi”, **Pujuhiş Yayınları**, Sayı: 31.
- SİSTENİ**, Muhammed Azem (2020). “Kral Emanullah: Refromlar ve Ruhanilerin Tepkisi”, **Afgan Germen Yayınları**.
- SULTANA**, Abeda ve Altay Saadet (2019). “Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz”, **E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Çilt: 11, Sayı: 1 (23), ss. 417-427.
- ŞAHİN**, Kamil ve Merve Atabay (2021). “Otoriter Siyasal Sistemlerde Propaganda ve Eleştiri Aracı Olarak Sanat”, **Ekonomik, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 85-94.
- ŞENYUVA**, Emine, Fatma Ertüsüzün ve Kübra Turhan ve diğerleri (2017). “Türk Diline İlişkin Sorunlar, Çözüm Önerileri ve Türkçe Bilinci:Kuşaklararası Karşılaştırma”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 1384-1397.

- TALAS**, Mustafa (2011). “Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Prefpektifi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Sayı: 29, s. 387-401.
- TOPÇU**, Emrah (2016). “Kuvvetler Ayrılığı Temelinde Devlet Taşkilat Yapısı”, **KAYSİS**, ss. 1-10.
- TUTAR**, Filiz ve Handan Yetişen (2009). “Türkiye’de Kadının Ekonomik Kalkınmadaki Rolü”, **Niğde Üniversitesi İibf Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 116-131.
- VEFAYİ**, Hüsrev (2014). “Modern Siyaset ve Siyasal Gelişme: Modern İran’da Siyasal Gelişme Sorunları”, **Siyaset Bilimi Dergisi**, s. 77.
- YAŞAR**, Sema ve Mehmet Okan Taşar (2019). “Kavramsal Olarak Yoksulluk ve Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Politikanın Etkileri”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 38, ss. 118-144.
- YILMAZ TÜRK**, Aysun (2019). “Ekonomik ve Sosyal Etkisiyle 21. Yüzyılda Küreselleşme”, **İda Academia Muhasebe ve Mailye Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 137-154.

TEZLER

- BÜYÜKBAŞ**, Murat (2006). “Amerika Birleşik Devletinin Afganistan’a Müdahalesi ve Afganistan’da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı”, **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İsparta.
- HÜSEYNİ**, Rahele (2015). “Afganistan’ın Siyasal Gelişmesinde Siyasi Partilerin Rolü (2003-2013)”, **Yüksek Lisans Tezi**, İmam Humeyni Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kazvin.
- KARTOPU**, Ayşe (2009). “Dinler Tarihinde Dinin Tarifiyle İlgili Farklı Görüşler”, **Yüksek Lisans Tezi**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

KAYYUMİ, Muhammed Davut (2011). “Afganistan’daki Siyasi Modernleşme Sürecinde Yönetici Seçkinlerin Rolü”, **Lisans Tezi**, Ferdevsi Üniversitesi, Meşhad.

MUTAHHARİ, Zahir Şah (2015). “Hamid Karzai Döneminde Afganistan’ın Siyasal Yapısı (2001-2014)”, **Yüksek Lisans Tezi**, İmam Hümeyni Uluslararası Üniversitesi, Kazvin.

PELENK, Aybike (2010). “Güven Kavramı: Sivil Toplum Örgütleri, Medya, Hükümet ve Ticari İlişkilere Yönelik Ampirik Bir Araştırma”, **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SAAİ, Muhammed Alem (2009). “Afganistan’da Siyasi Partiler Tarihçesi”, **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İsparta.

SADAT, Mohammed Rafi (2019). “2001 Sonrası Afganistan’da Sivil Toplum Kuruluşları: Afganistan Sivil Toplum Forumu Örneği”, **Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

SULTANU, Abbas (2014). “Kriz Teorileri Açısında Siyasal Sorunlar”, **Yüksek Lisans Tezi**, Azad İslami Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Tahran.

GAZETE

Abadi, Abul Kasım Hayder, Sosyal Güven, **Sosyoloji Gazetesi**.

İbrahimi, Yakup, Etniğe Dayalı Demokrasi, **Haft Sabah Gazetesi**.

Şafikullah, Şefik (2018). **Sabah Gazetesi**.

ANSİKLOPEDİLER

Özcan, Azmi (20209). “Muhammed Dâvud Han”, **DİA**, Cilt: 30, Ankara

Tümer, Güney (1994). “Genel olarak Din”, **DİA**, Cilt: 9, İstanbul

ANAYASALAR

1923 Anayasası

1964 Anayasası

1976 Anayasası

2004 Anayasası

İNTERNET SAYFALARI

ARĖANDİVAL, Afganistan Ekonomisi hakkında verdiği röportaj

<https://www.farsnews.ir/af/news/13930811000486/%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%AA%>,

FERZAM, M. <https://www.iec.org.af/prs/voter-registration-prs/essay-prs/1377-election-background-afg>, (Erişim Tarihi: 08.07.2021).

GRUBU, F. H. <https://avapress.com/fa/173846/%D8%A7%D8%B2-%D8%A8%D9%8F%D9%86-%D8%AA%D8%A7-%D8%A8%D9%8B%D8%AA%D8%A7%D9%86/>, (Erişim Tarihi: 04.07.2022).

GÜLKUHİ, M. R. <http://tkg.af>, (Erişim Tarihi: 12.06.2022).

İLANİ, B. S. <http://www.iec.org.af>, (Erişim Tarihi: 08.08.2022).

KADİMİ, A. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53181636>, (Erişim Tarihi: 16.06.2022).

KADRİ, A. P. <https://www.iess.ir/fa/analysis/2345/>, (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

KERBASİYAN, K. Sivil Toplum . <http://www.pajoohe.com>, (Erişim Tarihi: 03.09.2022).

KONSEYİ, H. U.

<https://www.heratps.org/analysewrite/%D8%AC%D8%A7%D9%85%D8%B9%D9%87-%D9%85%D8%AF%D9%D9%86%D8%B3%D8%AA%D8%A7%D9%86/>,

(Erişim Tarihi: 02.08.2022).

MUAHMMADİ, A. <https://csrskabul.com/?p=6378>, (Erişim Tarihi: 13.10.2022).

PAYENDE, H. Afganistan'ın Üç Siyasi Dönemine Bir Bakış. <https://ensijam.com/>, (Erişim Tarihi: 10.03.2022).

PUPEL, K. <http://www.afghan-german.net/upload/Tahlilha PDF/Popal k sair morif der afg.pdf>, (Erişim Tarihi: 09.11.2021).

PURKADRI, A. <https://www.iess.ir/fa/note/2571/>, (Erişim Tarihi: 15.7.2022).

REŞİD, S. D. <https://avapress.com/fa/27172/%DA%86%D8%A7%D9%84%D8%B4-%D9%87%D8%A7-%D9%88%D8%B8C-%D9%85%D8%B9%D8%A7%D8%B1%D9%81>, (Erişim Tarihi: 03.10.2022).

SEKİZ, S. <https://8am.af/supreme-court-corruption-untrust/>, (Erişim Tarihi: 1.09.2022).

SENA, A. H. <http://ali-hashmat-sana.blogfa.com/post/11>, (Erişim Tarihi: 18.05.2022).

SIDDIK, Z. <https://www.dw.com/fa-af/%D9%85%D8%B9%D8%A7%D8%B1%D9%81-%D8%A7%D9%81%D8%BA%D8%D9%85%D8%A7%D8%B1/a-15542426>, (Erişim Tarihi: 27.05.2022).

SİRET, <https://www.darivoa.com/a/literacy-level-in-Afghanistan-rose-to-42-percent/5074717.html>, (Erişim Tarihi: 23.06.2022).

SİTESİ, A. H. www.avapress.com, (Erişim Tarihi: 1.12.2021).

ŞEHİRİYAR, Z. Farsça BBC. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57728239>, (Erişim Tarihi: 09.2.2022).

Tdk. <https://www.sabah.com.tr/tdk-anlami/milli-kimlik-ne-demek-milli-kimlik-tdk-sozluk-anlami>, (Erişim Tarihi: 18.11.2022).

ZADE, Nezir ve Süfi Ahmed, Afganistan'ın Parlamanto ve İl Konys Seçimleri, <http://www.ariaye.com>, (Erişim Tarihi: 10.01.2021).

Farsça, B. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-53463725>, (Erişim Tarihi: 01.05.2022).

Bakanlığı, A. K. <https://mowa.gov.af/sites/default/files/2019-08/%D8%A7%D9%88%D9%886%20%DA%A9%D8%A7%D8%B1%DB%8C%20>, (Erişim Tarihi: 11.04.2022).

Ajansı, A. S. <http://8am.af>, (Erişim Tarihi: 20.03.2022).

Afganistan Kadın İşleri Bakanlığı'nda Kayıtlı Resmi kuruluşların Listesi.
<https://mowa.gov.af/sites/default/files/2019-11/%D9%84%DB%8C%D8%B3%D8%99%88%20%D8%B1%D8%A7%D8%AC%>,
 (Erişim Tarihi: 21.07.2022).

2019 seçim sonuçları, <https://8am.af/announcement-of-the-preliminary-results-of-the-afghan-presidential-election/>, (Erişim Tarihi: 12.06.2022).

https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2016/07/160723_kk_kabul_power_demo_blast_death_toll, (Erişim Tarihi: 29.07.2022).

<https://avapress.com/fa/15311/%D%D8%A7%D8%B3%DB%8C>, (Erişim Tarihi: 19.04.2022).

<https://www.iec.org.af/prs/voter-registration-prs/essay-prs/1377-election-background-afg>, (Erişim Tarihi: 16.03.2022).

<http://8am.af>, (Erişim Tarihi: 06.02.2022).

<https://moj.gov.af/dr/%D9%84%DB%9%D8%A7%D9%84%DB%8C%D8>, (Erişim Tarihi: 03.09.2021).

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%AD%D9%823%D8%AA%D8%A7%D9%86>,
(Erişim Tarihi: 27.09.2022).

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%88%D8%B2%D8%A7%D8%B1%D8%AA_%D8%A7%D9%85%D9%88%D8%B1_%D8%B2%D9%86%D8%A7%D9%86,
(Erişim Tarihi: 24.08.2022).

<https://per.euronews.com/2021/09/18/taliban-rulers-have-replaced-the-womens-ministry-with-moral-police>, (Erişim Tarihi: 18.07.2022).

<https://www.farsnews.ir/news/14000527000026/240-%D9%87%D8%B2%D8%A7%D8%B1-%DA%A9%D8%B4%D8%AA%D9%87-A7%D8%B>, (Erişim Tarihi: 09.07.2021).

<https://per.euronews.com/amp/2021/08/16/why-the-afghan-military-collapsed-against-taliban-so-quickly>, (Erişim Tarihi: 02.07.2021).

https://oi-files-d8-prod.s3.eu-west-2.amazonaws.com/s3fs-public/file_attachments/bp173-afghanistan-women-police-100913-fa_1.pdf, (Erişim Tarihi: 21.12.2020).

<https://www.bbc.com/persian/afghanistan-51204304.amp>, (Erişim Tarihi: 21.04.2021).

<https://moe.gov.af/dr/%D8%AF%D8%B1%D8%A8%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D9%85%D8%A7>, (Erişim Tarihi: 06.03.2021).

<https://www.darivoo.com/a/taliban-says-attack-on-their-radio-is-attack-on-free-speech/4438458.html>, (Erişim Tarihi: 02.03.2021).

<https://fa.wikipedia.org/wiki/%D8%A8%D9%88%D8%B1%DA%98%D9%88%D8%A7%D8%B2%DB%8C>, (Erişim Tarihi: 11.12.2020).

<https://www.dw.com/fa-af/%D8%B%AF%D8%>, (Erişim Tarihi: 25.10.2020).

https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2012/09/120906_109, (Erişim Tarihi: 26.11.2022).

http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=127794, (Erişim Tarihi: 01.07.2022).

http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=128975, (Erişim Tarihi: 06.09.2022).

<http://zayeri.blogfa.com/post/93>, (Erişim Tarihi: 12.05.2022).

http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=149424, (Erişim Tarihi: 08.04.2022).

<https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-53119575>, (Erişim Tarihi: 14.03.2022).

<https://www.khorasanzameen.net/php/read.php?id=4122>, (Erişim Tarihi: 23.08.2022).

<https://www.hurriyet.com.tr/egitim/daha-iyi-bir-egitim-icin-9-adim-40083344>, (Erişim Tarihi: 28.09.2022).

BULUT, yücel <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/sosyoloji.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.11.2022).

<https://www.dw.com/fa-af/%D9%8%D8%B1/a-15542426>, (Erişim Tarihi: 16.11.2022).

http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=127794, (Erişim Tarihi: 17.09.2022).

<http://www.ertebatat1387.blogfa.com/post/90>, (Erişim Tarihi: 10.12.2022).

<https://khabarnama.net/blog/2016/10/12/balkh-suicide-attack-targets-shia-mourners>, (Erişim Tarihi: 09.12.2022).

<https://www.porseman.com/article/%D9%83%D8%AF%D9%8A%D9%86/166583>, (Erişim Tarihi: 15.12.2022).

<https://rasekhoon.net/article/show/9D8%B1%D8%B6-%D9%82%D9%88%D9%85%D9>, (Erişim Tarihi: 03.12.2022).

https://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2007/09/070924_k-ram-nation-building2, (Erişim Tarihi: 19.11.2022).

https://www.ohchr.org/Documents/Countries/PovertyReport_30032010_Dari.pdf, (Erişim Tarihi: 24.09.2022).

<https://avapress.com/fa/amp/166509/>, (Erişim Tarihi: 21.09.2022).

<https://fa.wikishia.net/view/%D8%A7%D9%AA%D8%A7%D9%86#>, (Erişim Tarihi: 17.08.2022).

<http://abusadra.blogfa.com/post/399>, (Erişim Tarihi: 03.07.2022).

<https://csrskabul.com/?p=6417>, (Erişim Tarihi: 04.06.2022).

EKLER

İLK AFGAN MODERNİSTLERİ

Mahmud TARZİ

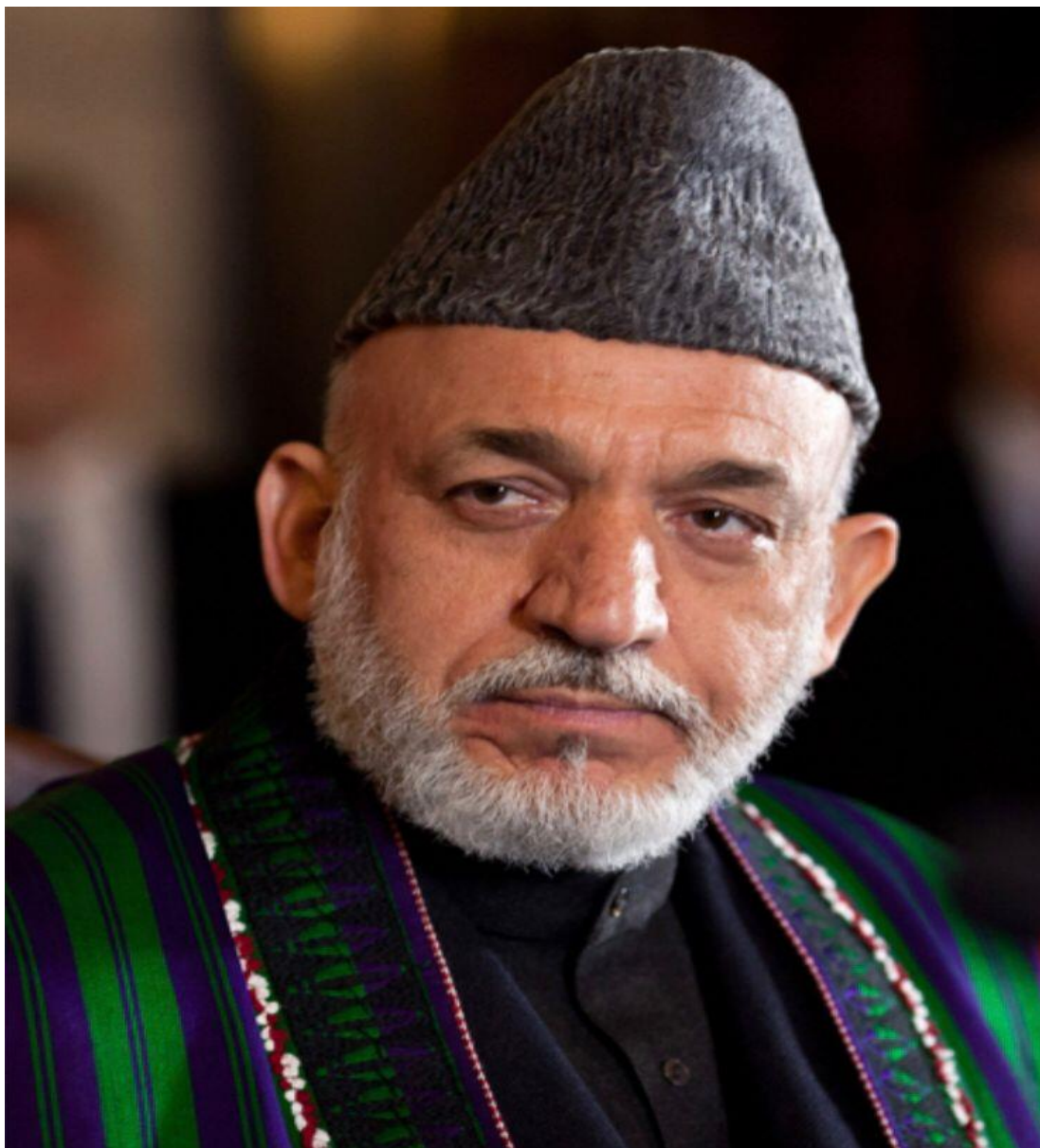
Emir Şir Ali HAN

Kral Zahir ŞAH

Kral Emanullah HAN

Hamid KARZAI